

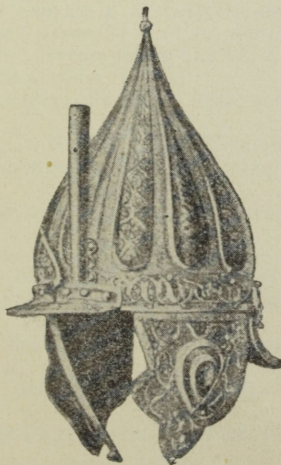
8/2119

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

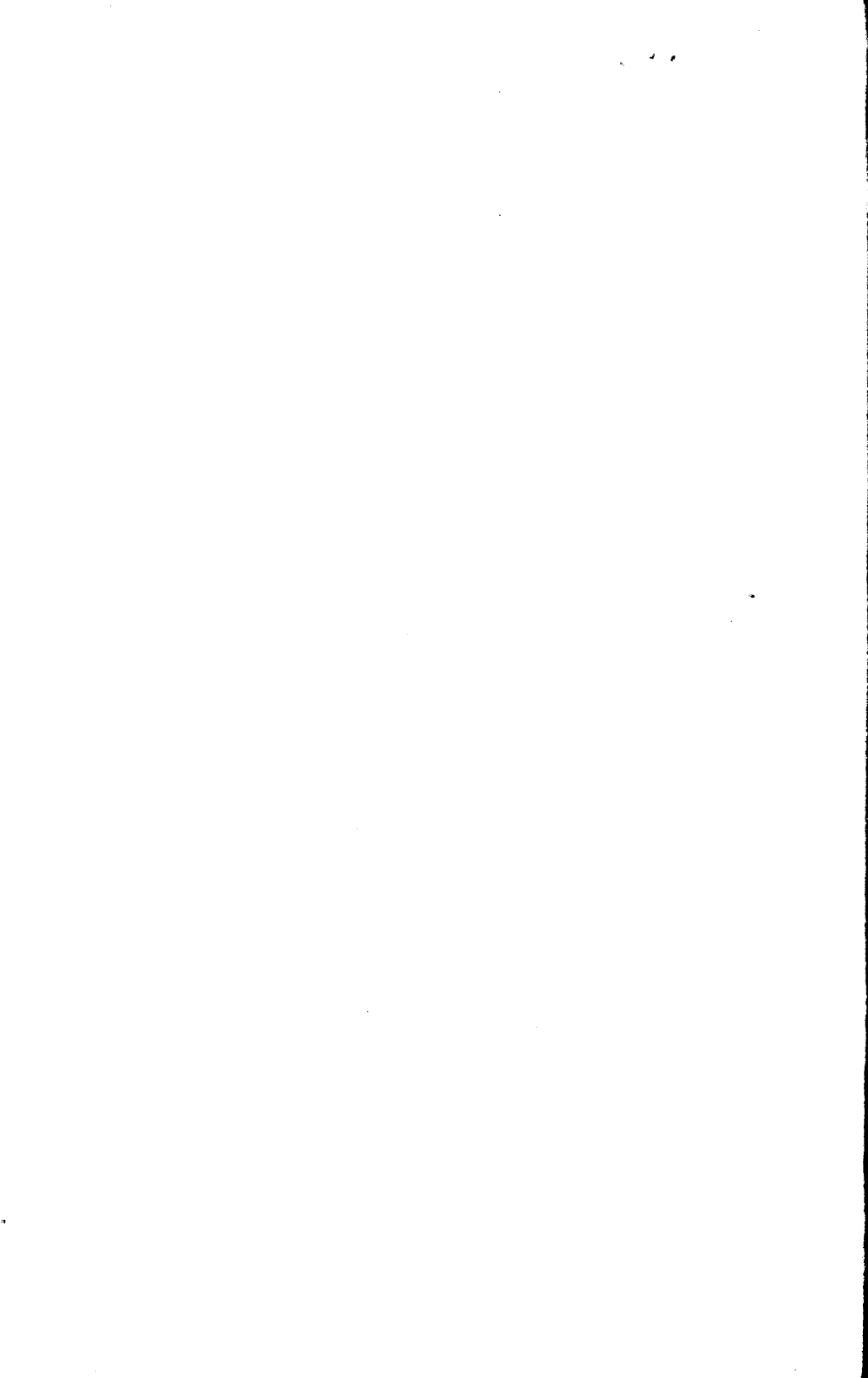
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
GYALÓKAY JENŐ
R. TAG

(1938. ÉVFOLYAM. XXXIX. KÖTET.)

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1938.

TARTALOM.

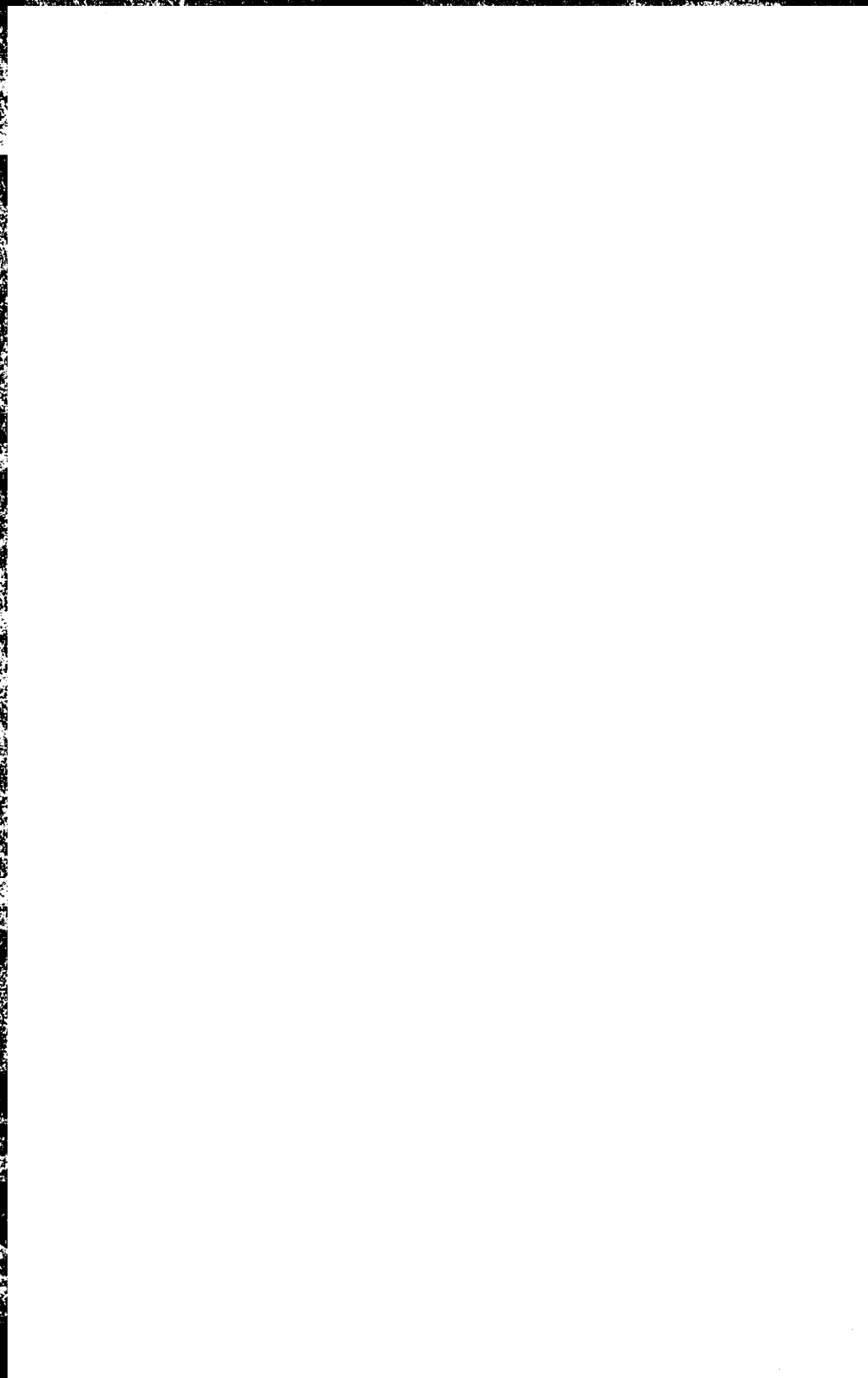
<i>Kerekesházy József dr.:</i> Báró Kerekes Zsigmond tábornok, a Mária Terézia-rend lovagja	155
<i>Rédvay István dr.:</i> Az 1756 és 1759 közötti török háborúk	31, 155
<i>Timon Béla dr.:</i> A magyar hadúri jog	1
<i>Tóth Zoltán dr.:</i> A huszárság eredethagyománya 1937-ben	59

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

<i>Ajtay Endre:</i> Adatok II. Rákóczi Ferenc nemestestörségének történetéhez	229
<i>Bialoskórski Ödön:</i> Alexejev tábornok 1916 április 4-i emlékirata	109
<i>Fekete Lajos dr.:</i> Budavár 1684-i ostroma	77, 205
<i>Sz-ő:</i> Adatok az 1849-i erdélyi honvédtüzérség történetéhez	105

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

<i>A cs. és kir. 34. gyalogezred története.</i> (Ism. Ajtay Endre)	119
<i>Averbuch R. A.:</i> Cárshkája intervencijá v borjbesz vengerszkoj revolucij. (Ism. Hodinka Antal)	129
<i>Bachó László:</i> Gyöngyös város II. Rákóczi Ferenc idejében (Ism. Ajtay Endre)	269
<i>Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio.</i> 1958. évf. 8. füzet. (Ism. Gyalókey Jenő)	275
<i>Gombos F. Albin:</i> Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral, 1050-ban. (Ism. Gy. J.)	267
<i>Gyalókey Jenő:</i> Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. (Ism. Markó Árpád)	272
<i>Gyula város története:</i> I—III. köt. (Ism. Gyalókey Jenő)	265
<i>Herbst Stanislav—Zachwatomicz Jan:</i> Twierdza Zamość, (Ism. Gyalókey Jenő)	125
<i>Hodinka Antal:</i> II. Rákóczi Ferenc és a „Gens fidelissima“ (Ism. Markó Árpád)	266
<i>Homa Gyula és Sós József:</i> A magyar katonaeszmény Zrinyi Miklós gróf gondolatvilágában. (Ism. Markó Árpád)	271
<i>Komoróczy György:</i> Fehér-vármegye és a katonaügy a XVIII. században. (Ism. Markó Árpád)	121
<i>Kratochvil Károly:</i> A Székely-hadosztály harcai 1918/19-ben. (Ism. Ajtay Endre)	271
<i>Maggiorotti L. A.:</i> Il castello di La Calahorra. (Ism. Gyalókey Jenő)	274
<i>Montù Carlo:</i> Storia dell'Artiglieria Italiana. IV. kötet. (Ism. Gyalókey Jenő)	122
<i>Nitsche Georg:</i> Österreichisches Soldatentum im Rahmen deutscher Geschichte. (Ism. Rédvay István)	128
<i>Tisza István gróf összes munkái. VI. kötet.</i> (Ism. Sz-ő)	117
<i>Zachwatomicz Jan:</i> Murz obronne Warszawy i praca nad ich odsłonięciem. (Ism. Gyalókey Jenő)	127
<i>Értesítés</i>	277

A magyar hadúri jog.

Van egy régi arabs közmondás: „a kard többet tehet, mint a tudomány és az igazság“. Ugyanis, ha az egyes népek történetét vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy egy nép szabadságát, kulturális és gazdasági fejlődését egyedül szorgalmával, békeszeretetével és szellemi fejlettségével nem tudta megoltalmazni ellenségeitől. Ez csak akkor volt lehetséges, ha mindezen előbb említett tulajdonságok a népség katonai rátermettségével és harckészségével párosultak. Azonban az is igaz, hogy e két utóbb említett tulajdonság magában még nem elégséges, mert ezek csak akkor nyújtanak igazán oltalmat, ha rendszeres katonai kiképzéssel oly tökéletessé tudjuk tenni, hogy a számbajöhető ellenség hasonló tulajdonságaival legalább is egyenértékűek legyenek. Ha ez nem sikerül, könnyen megeshetik, hogy kultúrártalanabb, de katonai erényekben bővelkedő ellenségnek adózójává válhat a magasabb kultúrájú és gazdaságilag is fejlettebb nép. A kardunkat tehát ne akasszuk szögre. Tartsuk, anélkül, hogy csörtetnénk, legalább is annyira megköszörülve, mint jó szomszédaink, mert még ma is érvényes az a római közmondás: „Si vis pacem, para bellum“.

Ha a legújabban megjelent történeti munkákat forgatjuk, feltűnik az a törekvés, mely a népek folytonos harcát, mint katonai vonatkozású tényeket, mellékeseknek kívánja feltüntetni. Miként a történeti fejlődés egyéb vonatkozásait, úgy a katonai vonatkozásokat sem lehet, de nem is szabad elhanyagolni, mert csak így varázsolhatjuk olvasónk elé a történeti fejlődés teljességét.

A magyar jogtörténettel foglalkozó munkák tanulmányozása közben feltűnt, hogy azok a hadúri joggal¹ rende-

¹ Fejtetéseim során a hadügyi és honvédelmi felségjogok elnevezés helyett mindig csak a „hadúrijog“ elnevezést használom, miután e szó, ma már nemcsak szépirodalmunkban, hanem jogtudományi irodalmunkban is általánosan használttá vált. A „hadúr“ szót szépirodalmunkban először Aranyosrákosi Székely Sándor „A székelyek Erdélyben“ című époszában használta — megjelent 1823-ban a Hébe című zsebkönyvben —; Székely az ősmagyar segítőistent szerepelteti „Hadúr“ néven. Mai jogtudományi irodalmunk az állam haderejének legfőbb urát érti ezen az elnevezésen.

sen jóval rövidebben foglalkoznak, mint a többi felségjogokkal. Véleményem szerint, a hadúri jog fontosságban a többi felségjogokkal teljesen egyenlőnek tekinthető. Ezért ebben a tanulmányomban megkísérlem a magyar államfő — a király, vagy az államfői hatalom gyakorlásával megbízott személy vagy kormányzótanácsos — hadügyi és honvédelmi felségjogát behatóbban ismertetni és történeti fejlődését bemutatni. A történelem egyes korszakainak ismertetésénél az egykorú felfogást és az eszmeáramlatokat csak nagy általánosságban érintem és csakis annyit említek meg, amennyi fejtegetésemnek és a fejlődésnek megértéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Az állam haderejének legfőbb ura, a mai közjogi felfogás szerint, a mindenkori államfő, ki egyben az állami főhatalom megszemélyesítője is.

Az állami főhatalom megnyilvánulása, bármiféle államformában, különféle tényezőkből tévődik össze, úgy mint: az államfői, a törvényhozó és a végrehajtó hatalomból.² E három tényező szorosan egybetartozik, miután külön-külön egyik sem hoz létre állami akaratnyilvánítást. Ez bizonyos formák között jelentkezik, mely formákat mi az állam törvényeinek és tételes jogszabályainak ismerünk el, melyek az idők folyamán fejlődtek vagy elsatnyultak, mielőtt mai alakjukban megörögződtek.

Az államfői hatalom körébe tartozó tételes felségjogokat a magyar jogtörténet az úgynevezett királyi jogok — *ius regium* — elnevezés alatt foglalja össze, értvén alatta 1. a hadifelségjogot, 2. a bírói felségjogot, 3. a hivatali felségjogot és 4. a szabályalkotó felségjogot.³ E felségjogok közül tanulmányomban csakis a hadifelségjoggal, vagy röviden a „hadúri joggal“ kívánok foglalkozni.

Az alkotmányos államokban a felségjogok hosszú történeti fejlődésnek eredményeként alakultak ki. A fejlődés pedig kapcsolatos volt a szuverénítás az állami legfelsőbbség

² *Concha Gy.*: „Politika.“ II. kiad. 1. kt. (Bp. Grill. 1907.)

³ *Dr. Timon Á.*: „Magyar alkotmány és jogtörténet.“ VI. kiad. (Bp. Grill. 1911.) 111—112. old. — *Tomcsányi M.*: „Magyarország közjoga.“ II. kiad. (Bp. Kir. magy. Egyet. nyomda.) 268--70. és 278—93. old. Szerinte a király (Kormányzó) legfőbb kormányzati jogai a következők: 1. országgyűlés körüli jogok, 2. törvényhozásra vonatkozó jogok, 3. rendeletalkotó jog, 4. hadügyi és külügyi jog, 5. főfelügyeleti és főkegyúri jog, 6. szervező jog, 7. legfelsőbb ügyintézés joga, 8. dispensationális jog, 9. igazságszolgáltatás körüli jog, 10. cím- és rendjeladományozási jog. — *Faluhelyi F.*: „Magyarország közjoga I/II. kt.“ A felségjogokat két főrésze osztja: I. a király tisztelet jogai és II. anyagi felségjogok. Ez utóbbit pedig felosztja: 1. király a törvényhozásban, 2. király kormányzati felségjogai, 3. király jogköre az igazságszolgáltatásban és 4. a királyné és a királyi család tagjainak jogállása.

fogalmának kialakulásával. E fogalom a középkor államai-ban még nem volt ismeretes, csak a fokozatosan kifejlődő abszolutizmus használta az állam hatalmának megalapozásá-ra. A felségjog elnevezésen ma általában az állami főhatalom gyakorlására vonatkozó jogosítványokat, különösen pedig azokat a jogosítványokat értjük, amelyek az államfőt, mint az állami hatalom megszemélyesítőjét illetik meg.⁴

A magyar király felségjogát a mai felfogás nem tekinti saját, eredeti jognak, hanem a Szentkorona jogának, mely időlegesen az állami hatalom egyik főszervének — az államfőnek — hatáskörébe van utalva. A felségjogok összessége azonban nem kizárólag az államfőt illeti meg, hanem, a mai közjogi felfogás szerint osztott jogot⁵ alkot. Igaz, hogy a magyar közjog a Szentkoronában fenntartotta a főhatalom egységes jellegét, de valóságban megosztotta a Szentkorona viselője vagy annak helyettesítője és a Szentkorona tagjai (Membra sacrae regni coronae) között.

Mielőtt rátérnék tanulmányom lényegének ismertetésére, rá szeretnék mutatni arra a téves nézetre, mely a haderőt önálló állami hatalomnak tekinti. Jóllehet az állam hadere-jének igen fontos a feladata, mert az állam sérthetetlenségé-nek, jogbiztonságának, létének, stb. öre, mégis, mivel tényke-déseiben hiányzik az akarat, mely valamely szervet a szuvere-nitás főszervévé tesz, önálló állami hatalomnak nem tekinthetjük. A haderő ugyanis nem pótolja a maga akaratával az állami főhatalmat, hanem csak az erőt — karhatalmat — adja neki, de ezt sem a maga akaratából, hanem a felsőbb hatalom iránti engedelmségből teszi. A mai haderőt mégsem tekinthetjük nyilvánvalóan fejedelmi haderőnek, ha-nem inkább az egész állam katonai erejének.

A mai közjog szerint — bármiféle államformában az államfői — fejedelmi — ténykedés feladata, az állam min-denféle hatalmi megnyilatkozásának irányítása, de a feje-delem ezeket nem önhatalmúan, hanem felelős kormányával egyetértve gyakorolja. A legfőbb állami hatalom tehát ki-felé egységesnek látszik, míg befelé, természeténél és fejlődé-sénél fogva, osztott hatalom. Ilyen osztott hatalom ma a had-úri jog.

A magyar hadúrijog tételes szabályozását csak az 1867. évi kiegyezési törvényekben találjuk meg, miért is tárgya-lásunk alapjául az 1867. évi XII. tc. 9—15. bekezdéseinek rendelkezéseit és megállapításait vettük.

⁴ *Faluhelyi* id. m. (Pécs. Karl kiad. 1926.) 60—62. old.

⁵ *Rohonyi Gy.*: „Felsőjogok és nemzeti törekvések a hadügyek terén.“ — *Balogh A.*: „Királyi jogok.“ (mindkettő *Jogállam* 1905. évf. 3. és 10. füzet.) — *Kmetty K.*: „Magyar közjog.“ (Bp. Grill, 1926.) 252—3. old. — *Faluhelyi* id. m. II. kt. 4. old.

Ezek a bekezdések így szólnak:⁶

„9. — A közös védelemnek másik eszköze a hadsereg s az arra vonatkozó intézkedések, egy szóval: „Hadügy“.

10. — Tekintetbe véve mindazt, ami fenebb, különösen az 5. pont⁷ alatt elmondott, a hadügyek közösségére nézve következő elvek állapíthatnak meg:

11. — Ó Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, ami az egész hadseregnek és így a magyar haderőnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének egységes *vezérletére, vezényletére és belsejére* vonatkozik, Ó Felsége által intézendőnek ismertetik el.

12. — De a magyar hadsereg időnkénti *kiegészítését* s az *ujjencok megajánlásának* jogát, a megajánlás feltételeit és a *szolgálati idő* meghatározását, úgyszintén a katonaság *elhelyezését, élelmezését* illető intézkedéseket, az eddigi törvények alapján, mind a törvényhozás, mind a kormányzat körében az ország *magának* tartja fenn.

13. — Kijelenti továbbá az ország, hogy a védelmi rendszernek megállapítása vagy átalakítása Magyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. Miután azonban az ily megállapítás éppen úgy, mint a későbbi átalakítás is csak egyenlő elvek szerint eszközölhető célszerűen: ennél fogva minden ilyen esetben a két minisztérium előleges megállapodása után, egyenlő elvekből kiinduló javaslat fog terjesztetni mindkét törvényhozás elé. A törvényhozások nézeteiben netalán felmerülő különbségek kiegyenlítése végett a két törvényhozás egymással küldöttségek által érintkeznek.

14. — A magyar hadsereg egyes tagjainak mindazon magyarországi polgári viszonyai, jogai és kötelezettségei fölött, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak, a magyar törvényhozás és illetőleg a magyar kormányzat fognak intézkedni.

15. — A hadügyek összes költségei olyképen közösek, hogy azon arány, mely szerint ezen költségekhez Magyaror-

⁶ 1867 évi orsz. törv. tár. Kiadja a m. kir. Igazságü. Min. (Orszgszl. könyvt. fol. 12/g.)

⁷ „5. — Ezelőtt Magyarországot illetőleg mindazokra nézve, mik az érintett viszonyokra vonatkoznak, a magyar országgyűlés, s a magyar király közegyetértéssel intézkedtek és ez intézkedések megállapításánál más ország befolyással nem bírt, mert a magyar király, mint az uralkodása alatt álló többi országok abszolút fejedelme, azon országok érdekeiről és teendőiről abszolút hatalommal rendelkezett. Most azonban, a legmagasabb trónbeszéd szerint, lényegesen változott a helyzet azzal, hogy Ó Felsége alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait, azokat tehát abszolút hatalommal ezentúl nem képviselheti, s azok alkotmányos befolyását nem mellőzheti.“

szág járulni fog, az alábbi 18., 19., 20., 21. és 22. pontokban körülírt előleges értekezés után, kölcsönös egyezkedés által állapíttatik meg.“⁸

Mint látjuk, a törvény osztott jognak minősíti a hadúri-jogot, mert azt részben az államfőnek, részben az országnak — országgyűlésnek — végrehajtó hatáskörébe utalja.

A hadúri jog tágabb értelemben a hadügyek terén az államfőt illető hatalom, míg szűkebb értelemben a haderő feletti rendelkezést kell érteni. Azonban miként a többi felségjogok, úgy ez se lehet, és sohasem is volt úgynevezett „*ius reservatum*“, hanem ez is csak alkotmányosan gyakorolható.⁹ Ennélfogva ez is tisztán közhatalmi természetű és nem magánhatalom.¹⁰

Mivel a hadúri jog osztott jog, vizsgáljuk meg az idézett törvényszakaszok alapján, az államfőnek és az országnak fenntartott jogokat.

Az államfő hadúri jogai: a hadüzenet és a békekötés joga, a vezérlet, vezénylet és a szervezés joga.

Az országnak fenntartott jogok: a hadkiegészítésnek, a védelmi rendszer megállapításának, végül a haderő elhelyezésének és élelmezésének joga.

E megosztásból is kitűnik, hogy az államfőnek, különben korlátlan, vezéri hatalmát azzal akarja a törvényhozás ellensúlyozni, hogy az ország védelmének és biztonságának

⁸ „18. — Ezek azon tárgyak, melyeknek fent írt módon való közössége, a Pragmatica sanctioból ered. Ha ezekben mindkét fél egyetértésével megtörténik a megegyezés, kölcsönös alkuval előre kell meghatározni azon arányt, mely szerint a magyar korona országai s a Pragmatica sanctio folytán közösnek elismert ügyek terheit és költségeit viselik.

„19. — Ezen alku s megállapítás oly módon történik, hogy egyrészt a magyar korona országainak országgyűlése, másrésztől Ő Felsége többi országainak országgyűlése, mindenik a maga részéről — hasonló számú küldöttséget választ. E két küldöttség az illető felelős minisztériumok befolyásával, részletes adatokkal támogatott javaslatot fog kidolgozni az említett arányra nézve.

20. — E javaslatot mindenik minisztérium az illető országgyűlés elé terjesztendi, hol az rendesen tárgyalandó. Mindenik országgyűlés az illető minisztériumok útján közlendi határozatait a másik országgyűléssel, s a két félnek ily módon eszközendő megállapodásai szentesítés végett Ő Felségének eléterjeszti.

21. — Ha a két küldöttség a javaslatra nézve nem tudna egymással megegyezni, mindenik félnek véleménye mind a két országgyűlésnek elébe terjesztetik. Ha pedig a két országgyűlés nem tudna megegyezni, akkor a kérdést az előterjesztett adatok alapján Ő Felsége fogja eldönteni.

22. — Az arányra nézve kötetendő egyezkedés csak határozott időre terjedhet, annak leteltével ismét egyazon módon új egyezkedésnek leendő helye.“

⁹ V. ö.: 1848. III. t.

¹⁰ H. K. I. R. 3. cím és olv. Faluhelyi id. m. II. kt. 31. és köv. old.

nem csak anyagi eszközeit, hanem a szükséges emberanyag megadását is magának tartja fenn.¹¹ E kettőség államiségünk kezdetén még nem volt meg, csak az idők folyamán, a viszonyokhoz alkalmazkodva, hol erősebb, hol gyengébb formában jelentkezett, míg végre a XIX. század közjogi felfogása elősegítette annak jelenlegi tételes szabályozását.

Vegyük egyenként vizsgálat alá a hadúrijog egyes részeit:

a) A hadüzenet és békekötés joga megadja az államfőnek azt a jogot, hogy háborút indítson és békét kössön.

Ma az államfő egyiket sem teheti önkényesen és korlátlanul, hanem bizonyos alkotmányos formákat kell megtartania. A magyar hadúrijog történetében a jog első korlátozásaként az aranybullát tekinthetjük. Ebben, ha nem is nyíltan, de katonai vonatkozású cikkeiben megbúvik e korlátozás. Igaz, hogy királyaink nem igen ismerték el e jogok korlátozását. Csak a XVII. század elején sikerült az akkor nagyobb erőre kapott rendiségnek az 1608. évi koronázási eskű 2. cikkébe bevétetni, hogy a király „az ország előzetes tudta és beleegyezése nélkül, Magyarországon és annak kapcsolt részeiben, se háborút ne indítson, se külföldi katonát ne tartson.”¹² Azonban ezután sem kértek királyaink engedélyt az országgyűléstől, hanem sokszor teljesen önkényesen gyakorolták hatalmukat. Mai közjogi felfogás szerint, a hadüzenet miatt, a miniszteri felelősség teljes mértékben alkalmazható.

A békekötés jogának ily korlátozását láthatjuk az 1536. évi I. tc.-ben, mely úgy rendelkezik, hogy a király a magyar tanácsosok tudta nélkül békét ne kössön.¹³ Az 1681. évi VI. tc. már világosan kimondja, hogy béke csakis a magyar országgyűlés beleegyezésével köthető.¹⁴ E jog korlátozásának tekinthetjük még az 1886. évi XX. tc. 5 §-nek és az 1912. évi XXXI. tc. 2 §-nek rendelkezéseit, melyek szerint az országgyűlés engedélye nélkül sem a honvédség, sem a népfelkelés az ország határain kívül hadba nem vihető.¹⁵ Az 1920. évi I. tc. 13. § pedig kimondja, hogy a hadüzenethez, a békekötés-

¹¹ Molnár K.: „Magyar közjog.” III. kiad. (Danubia, 1929.) 614—18. old.

¹² Kmetty: id. m. 254. old. *Magyar törv. tár.* Szerk.: Kolozsváry—Óváry—Márkus. (Franklin. 1900.) III. kt. 10. old. „... nec sine praesentibus et consensu regni in Hungaria et partibus sive annexis ullus vel bellum moveat, vel militem extraneum introducat...” E cikkelyt megújította az 1613 : V., 1622 : II. tc. 19. §., 1658 : I. tc. 14. §. és 1639 : I. tc.

¹³ M. T. T. „... sine scitu consiliariorum suorum Hungarorum tractatis pacis nequa quam transigat...”

¹⁴ V. ö. 1546 : IV., 1550 : IX., 1559 : VIII., 1565 : XXXV. tc.

¹⁵ *Orszgs. törvt.* 1886. évf. 144. old. és 1912. évf. 295—303. old. (Orszgslt. könyvt. folio 16/G.)

hez valamint a hadseregnek az ország határain kívül való alkalmazásához az országgyűlés előzetes tudta és hozzájárulása szükséges. Csakis közvetlen veszély esetén lehet a hadsereget az országgyűlés előzetes megkérdezése nélkül, igénybe venni, de még ebben az esetben, ha utólagosan is, ki kell kérni az országgyűlés hozzájárulását.¹⁶ A hadiállapot — a hadműveletek megszüntetésének joga, azonban kizárólag az államfőt illeti meg. A végleges békekötéshez már a törvénybeiktatás szükséges.

b) A vezérlet joga mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy az állam haderejének rendszeren az államfő a legfőbb vezére. Ő nevezi ki helyettesét, hadvezéreit és a hadsereg tisztjeit.

Ez történeti fejlődési folyamat eredménye. Ugyanis, majdnem az általános védkötelezettség elfogadásáig, a hadseregek „magán haderő” jellegét viselték, határozottan az államfő katonái voltak, vagy tágabb értelemben az őket kiállító magán úr haderejét képviselték. Már pedig ilyen magán sereggel annak ura mindenkor korlátlanul rendelkezhetett és rendelkezett. Ha hoztak is a törvények korlátozó rendelkezéseket, azokat nem igen tartották meg.

A magyar törvények már Árpádházi királyaink alatt határozottan a királyt nevezik meg a haderő fővezérének,¹⁷ sőt a nemesség hadkötelezettségét is határozottan ehhez a vezérlethez kötik.

Az 1485. évi nádori törvény 4. cikke a távollevő király helyettesítésével a nádort bízza meg, ki ennek alapján viseli, az „Ország főkapitánya” címét.

A mohácsi vész utáni időkben, e téren nagy változások történtek, mert Habsburg-házi királyaink, miután ők maguk nem szállottak hadba,¹⁸ a nádornak fővezéri, illetve királyt helyettesítő jogát semmibe véve, a hadsereg fővezérét az ország megkérdezése nélkül nevezték ki. Csak az erdélyi fejedelmek őrizték meg fővezéri jogukat és hadakozásaik során gyakorolták is azt. Erdély különállásának megszüntével, a fejedelem személyes vezérleti joga itt is csak papíron maradt meg. Így aztán a mohácsi véstől kezdve hosszú századokon keresztül idegen vezérek alatt harcoltak a magyar csapatok. A világháborúban IV. Károly király azonban újból felélesztette e felségjogot.

c) A vezényleti jogon értjük a haderő kiképzésének, fegyelmezésének és működésének szabályozását.

¹⁶ Molnár: id. m. 617—8. old., Faluhelyi: id. m. 70—72. old. és 1920. évi XII. tc. 2. §.

¹⁷ Aranybulla 2. 7., az 1279. évi Kunpriv. VIII. és 1290 : X. tc.

¹⁸ Kivétel volt II. József. 1787/88.

Jóformán az úgynevezett állandó hadseregek felállításáig az egyöntetű kiképzést, felszerelést, a különféle fegyvernek mikénti alkalmazását, nem a hadsereg fővezére, hanem az alvezérek szabályozták, ami bizony nagyon sok esetben igen kellemetlen súrlódásoknak volt az okozója; sokszor az egész hadjárat sikertelensége is ebben kereshető.¹⁹ A közép-kor lovagseregeit igazán nem tekinthetjük egyöntetűen kiképzett, felszerelt és vezetett seregeknek. Már a XV. században, majd az ezt követő századokban, mindinkább érezhető lett az egyöntetű kiképzés és vezetés szükségessége. Ezen szükségyszerűség hozza létre a különféle szabályzatokat és utasításokat, hogy azután az újkorban teljes egyöntetűség jöjjön létre. A fegyvertechnika fejlődésével és haladásával ezek folytonos változásnak vannak alávetve és már ezért is szükséges, hogy irányítása egy kézben egyesíttessék.

Itt említem meg, hogy a szolgálati nyelv megállapítása sohasem volt felségjog²⁰. Az egységes nyelv rendszerítése csak a szolgálati érintkezés könnyebbétételét célozta. Történeti tény, hogy Habsburg-házi királyaink az egységes szolgálati nyelvhez nem ragaszkodtak, megelégedtek azzal, hogy a felső vezetés nyelve egységes. A vezénylet nyelvének kérdése csak a XIX. században a nemzeti államok kialakulásának és evvel kapcsolatban az államnyelvnek kérdésével vált magyar nemzeti szempontból is fontossá. A közjogi kérdéssé felfűjt, évekig tartott országgyűlési harcokra nem lett volna szükség, ha a magyar rendek, kellő időben alkotmányosan gondoskodtak volna az államiság egyik letéteményeséről a „magyar nemzeti haderő“ felállításáról és nem tolták volna az ország védelmének kötelezettségét minduntalan az államfőre — királyukra. Ez természetesen, jóformán a saját jövedelmeiből eltartott hadseregben magán haderőt látott, mellyel tetszés szerint rendelkezhet és rendelkezett is. Mivel pedig a Habsburg-házbeli államfő-királyunk idegenben élt és idegenekkel kormányoztatott, éppen azoknak kellett volna a magyar nemzeti haderő felállításáról gondoskodniok, kik annak fenntartását, ha csak tehették, uralkodójukra hárították. Ez még az állandó hadsereg felállításával sem változott lényegesen, miután ennek felállításánál a rendi alkotmány újból megfeledezett a felállított haderő „magyar“ és „nemzeti“ jellegének törvénybe iktatásáról.

d) A szervezés jogán értjük a haderő belső berendezésének, felszerelésének, tagozásának és a gazdaság-közgazgatási teendőknél szabályozását.²¹ A szervezés jogát bi-

¹⁹ Pld. a nikápolyi hadjárat, illetve csata, 1396-ban.

²⁰ Molnár: id. m. 616. old.

²¹ Faluhelyi: id. m. 70/72. old.

zonyos keretek közé szorították a magyar királyi honvédségről, illetve annak szervezéséről szóló törvények.²² Legújabbán pedig a trianoni békeparancs.

Az eddig ismertetett jogok az államfőnek vannak fenntartva. A következőkben az országnak, illetve az országgyűlésnek fenntartott jogokat ismertetem.

a) A hadkiegészítés joga, a haderő ember- és anyagpótlását szabályozza.

A fejedelmi és egyéb magánhaderő létszámát és felszerelését mindenkor a rendelkezésre álló anyagi erő határozta meg. A XVI. század óta mindinkább állandósuló háborúk azonban már oly nagyszámú seregek fenntartását követelték meg, melyeket sem az uralkodó, sem a magán úr sajátjából fenntartani nem tudhatott. Szükségessé vált tehát, hogy az ország védelméhez megkívánható anyagiak előteremtésében, az egész állam részt vegyen. Így alakult ki az a szokás, hogy az anyagiak előteremtését a király és a rendek közös megállapodása alapján szabályozták.²³

Az általános védkötelezettségnél természetes, hogy a haderő fenntartása az államra, illetve a polgárok egyetemére hárul, mert az államot alkotó nép csak akkor tudja fennmaradását biztosítani, ha minden egyes polgára közreműködik, személyes katonai szolgálattal és anyagi hozzájárulással. Az általános védkötelezettségről legutóljára az 1912. évi XXX. és XXXI. tc. intézkedett. Előbbi a közös hadseregről, utóbbi a honvédségről. Ezek megállapítják az állampolgárok védkötelezettségét és pedig: a) állítási kötelezettség, b) szolgálati kötelezettség, c) népfelkelési kötelezettség²⁴ alakjában.

b) A szolgálati idő meghatározásának és a védelmi rendszer megállapításának joga.

A fejedelmi és egyéb magánúri haderő idejében erre nem volt szükség. Abban az időben rendszerint egy-egy hadivállalat tartamára fogadták fel a katonáskodni akaró elemeket és a vállalat befejeztével rendszerint mindenkit haza bocsátottak. Később már szükségessé vált oly egyének fegyverben tartása, kik a háborút tekintették életük főfoglalkozásának és bizonyos pénzösszeg fejében hajlandók voltak bőriüket a halál vásárára vinni. Majd mikor a folytonos hadakozás mind több és több katonatartását követelte meg, létre jött az állandó hadsereg intézménye. Ebbe kezdetben az önként jelent-

²² 1868 : XLI., 1889 : VI., 1912 : XXXI. tc.

²³ Így előírta az 1459. évi XIX. tc., hogy az egyházi személyek adó helyett katonát adjanak. Az 1552. évi budai dekrétum 1—15. cikke a hadiadó és annak módzatairól intézkedett. V. ö. 1553 : IV., 1555 : IV., V., 1556 : XIX—XXII., 1557 : II., 1559 : XIII., XIV., 1566 : XVI., 1498 : XXI., 1519 : (hácsi) III., 1522 : XX., XXI., 1533 : I., 1552 : III.

²⁴ *Faluhelyi*: id. m. I. kt. 134—142. old.

kező és a katonaéletet kedvelő egyének léptek be és teljesítettek benne katonai szolgálatot addig, míg erejük és egészségük megengedte. Minthogy azonban nem volt mindig elegendő jelentkező, a toborzás, a katona fogdosás fejlődött ki. Az így toborzott, vagy legtöbbször erőszakosan fogott emberek, már egy bizonyos meghatározott ideig teljesítettek szolgálatot. A szolgálati idő elteltével a katonák rendes körülmények között haza mehettek. Volt eset, hogy kívánságukra tovább is szolgálhattak, de az is megesett, hogy akaratuk ellenére is, tovább kellett szolgálniuk.

Az általános védkötelezettségnél mindenki bizonyos honvédelmi kötelezettséget tartozik teljesíteni. E kötelezettség mikéntjét van hivatva e jog szabályozni.

A trianoni békeparancs e téren is gátolja teljes szuverenitásunkat, mert meghatározza, hogy csak toborzás útján kiegészített zsoldos sereget tarthatunk. Ezenfelül meghatározza e sereg létszámát és fegyvernemeit, valamint bizonyos korlátok közé szorítja a fegyverzettel való ellátását is.

c) A haderő elhelyezését és ellátását szabályozó jog.

A fejedelmi és magánúri haderő ezen szükségleteiről természetesen kezdetben a fejedelem, vagy a magánúr saját területén és saját hatáskörében tetszése szerint rendelkezett.

Már elég korán találkozunk azonban történelmünkben ezen jog szabályozásának kísérleteivel. Ez annál is inkább szükséges volt, mert megesett, hogy az összegyűlt sereg nem csak az ellenségre vált veszélyessé, hanem az ország lakosainak réme is lett. Zsigmond király 1405. évi második dekrétumának első cikke rendelí, hogy a katonák az ország lakóinak erőszakosan kárt ne okozzanak.²⁵ Albert király az 1459. évi dekrétum, 5. cikkében úgy rendelkezik, hogy zsoldosairól akként gondoskodik, hogy azok az ország lakosainak kárt ne okozzanak. I. Ferdinand 1556. évi dekrétumának 2—4. és 26—27. cikkei is a katonaság ellátását, valamint az előfordult visszaélések megszüntetését szabályozzák. Törvénytárunkban ezenkívül nagyon sok ily törvényt találunk még, amelyekből kitűnik, hogy a katonaság sem elhelyezéséről, sem ellátásáról nem rendelkezik önkényesen. Ezeket a kérdéseket ma is a törvényhozás szabályozza.

Miután előzőkben tárgyam alapjául szolgáló tételes törvénnyel részleteiben is megismerkedtünk, szeretném a következőkben azt a fejlődést röviden vázolni, mely az idézett törvény megalkotásához vezetett.

Az ősmagyaroknál a mai értelemben vett állami életről nem beszélhetünk. Itt legfeljebb, egy talán a család felett álló

²⁵ V. ö. 1454 : VIII., IX., 1478 : VII., 1486 : XXXI. LXI. LXII., 1492 : XVII, XXIII., 1498 : XX--XXIII., 1522 (budai) LII, LIV, LV., stb. tc.-k.

csoportosulásról szólhatunk, melynek élén valószínűleg — legalábbis a mai tudományos megállapítások szerint — egy igen korlátolt hatalmú főnök állott. Ezt a főnököt a nemzetiségfő vagy fejedelem patriarkalis és részben talán vallási alapon álló hatalma szorította bizonyos korlátok közé.²⁶ A nemzetiségfő, vagy fejedelem jogkörét vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy ez főként hadvezéri és csak mellékesen bírói jogkör. Ez természetes is, mert a nomád népeknél a fő súly a hadakozáson és az együttesen végrehajtott vadászatokon van. De az előbb említett hadihatalom is csak a ténylegesen végrehajtott hadjáratok vagy vadászatok idejére szült, mert még az ezek előkészítésével kapcsolatos rendszabályokat is rendszerint a nemzetiségfők, a törzsek gyülekezete határozta meg.²⁷ A határozatba ment rendelkezések végrehajtását, az adott viszonyoknak megfelelő alkalmazását természetesen a vállalkozás tartamára megválasztott vezérre bízta.

Ilyen törzsközi határozatnak tekinthetjük az úgynevezett „vérszerződést“, melyben a törzsek Árpádot, mint hadvezetést és vezérletre legalkalmasabb eredményes fejedelmökké választották. Árpád tehát inkább hadvezére volt a szövetséges törzseknek, de semmi esetre sem volt a mai értelemben vett államfője, uralkodója. Ez abból is kitűnik, hogy jóformán Szent Istvánig, a magyar fejedelmi méltóság nem egyesítette magában az egyházi, bírói és katonai hatalmat, hanem másokkal megosztotta, mint azt a „gyula“ és a „karhasz“ méltóságnevek tanúsítják. Mivel ez időben a mai értelemben vett államról és egységes állami főhatalomról még nem beszélhetünk, világos, hogy e főhatalom gyakorlását nem egy személy, hanem a törzsek vezetőinek gyülekezete, mai szóval élve, a nemzetgyűlés gyakorolta. Ez volt akkor a nemzeti szuverénitás hordozója. Csak később, a gyakori külföldi kalandozások, ismertették meg eleinkkel az állami főhatalom egy kézben való egyesítésének célszerűségét.

Mint említettem rendszerint a nemzetgyűlésen határozták el, hogy indítsanak-e háborút, kössenek-e békét, valamint azt is, hogy a zsákmányt miként osszák fel. Ebből pedig az következett, hogy a vezér nem volt teljes hatalmú szuverén, hanem csak a nemzetgyűlés határozatának az adott viszonyok közötti végrehajtója; legfeljebb talán a nemzeti egység képviselője a külfölddel szemben. A hadjárat tartamára azonban, mint vezért a feltétlen parancsoló és büntető jog illette meg. Ő volt az élet és halál ura, de még ekkor is

²⁶ Grf. Zichy I.: „A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.“ (Magv. nyelvt. kézk. I/5.)

²⁷ Dr. Erdélyi Gy.: „A magyar katona és a magyar hadművészet fejlődése.“ 33. 34. old. — V. ö. Rónay-Horváth J.: „A magyar hadművészet az Árpádok korában“ és Csánki D.: „Árpád és az Árpádok.“

a nemzetgyűlés ellenőrzése alatt állott, mert hatalmát ettől nyerte.²⁸ Ez érthető, mert az ősi államszervezetben a hadkötelezettség minden szabad embert egyenlően terhelte, mely alól a kibuvás a gyávasággal volt egyenlő és az egyéni szabadság elvesztését is eredményezhette.

Amennyiben a választott vezér egyénisége jóval az átlagon felül emelkedett, úgy az a vezérség mellett korlátlanul viselhette az állami főhatalom egyéb tisztét is. Ellenben gyengébb egyedek mellett a tényleges hatalmat rendszeren a vezérségre — értem katonai vezetésre — alkalmasabb egyének ragadták magukhoz, miként azt hazai történetünk fejedelmi korszaka is igazolja.²⁹ Azonban ennek sok esetben káros következményei voltak, azért már Géza fejedelem és ennek nyomdokain haladva fia, Szent István, korának nyugati mintái alapján rendezte be országát és szervezte meg a magyar királyságot. Ő volt az, aki először egyesítette kezeiben az állami főhatalmat. Alatta került a föld tulajdonjoga a felségjogokkal és az állami teljes főhatalom a törzsek gyűlekeztétől — a nemzetgyűléstől a király kezébe, vagyis egy személy kezébe.

Ez a királyi hatalom azonban nem volt tisztán közjogi jellegű, hanem igen erős magánjogi alapokon nyugodott. Ezt már az Árpád-házi királyaink alatti hadszervezetünk is igazolja. Ugyanis a király az úgynevezett „nemzeti haderő” mellett, magán haderővel is rendelkezett, mellyel azonban nem mint az állam feje, a szuverenitás megszemélyesítője, hanem mint magán úr rendelkezett. A fejedelem ebben a korban már mindenütt döntő tényező és valamennyi állami főszerv fölé emelkedett. Ő a legfőbb szerv, övé a legmagasabb akarat, ő személyesíti meg az államot, az állam minden tagja az ő alattvalója, ő birtokolja, ő kezeli az állam minden hatalmát.³⁰ Természetes, hogy ez a hatalom a nemzet egyetemes akaratából szállott a fejedelemre, ki azt köteles nemzete javára fordítani; mégis azt igazolja történetünk, hogy ez a hatalom gyakran személyes vagy családi érdekek istápolására szolgált. Ezt leszámítva, a királyi hatalmat mégis közhatalmi intézménynek tekinthetjük, mert az egész nép a szabad nemzet „Én”-jét látta és becsülte államfőjében. De

²⁸ Oly. *Timon*: id m. 55—59. old. — V. ö. *Salamon F.*: „A magyar hadtörténelem a vezérek korában.” (Bp. Athenaeum. 1877) 39. és köv. old. és *Bárczay O.*: „A hadügy fejlődésének története.” II. kt. VI. feje. (Bp. Tud. Akad. 1895.).

²⁹ Ezt láthatjuk az egész Árpád-házi királyaink uralkodása alatt. A katonai vezetésre alkalmasabb családtagok igyekeznek a hatalmat magukhoz ragadni, pl.: Endre-Béla, Kálmán-Akos, Imre-Endre stb.

³⁰ *Ferdinándy G.*: „A királyi méltóság és hatalom Magyarországon.” (Bp. Kilián. 1895.)

azért is, mert ez a hatalom végeredményben a hozott törvények és szokások alapján volt csak gyakorolható.

A hadúrjog ebben a korban teljes mértékben az államfő kezében van, ő szólítja hadba a nemzet szabad és fegyverbíró tagjait, bünteti azt, ki ennek eleget nem tesz és szabadon rendelkezik a haderővel. Hogy hatalmának meg is legyen a kellő súlya, arra szolgál a már előzőleg is megemlített magánhaderő, valamint az államfő kizárólagos várépítő joga. Mindebből kitűnik az, hogy ebben a korszakban az uralkodó kétféle haderővel rendelkezett. Egyikét a nemzet minden szabad és fegyverbíró tagja, másikat a fejedelemnek személyes szolgálatra elkötelezettek és zsoldért katonai szolgálatot vállalók alkották. Az előbbi a király személyes vezetése alatt minden ellenszolgáltatás nélkül volt köteles harcolni, míg az utóbbit rendszeren egy a királytól kinevezett fővezér vezette és csakis a királynak engedelmeskedett.

A királyi hadihatalom korlátozására szolgált az aranybulla³¹ 7. cikke. Ez többek között azt mondja, hogy ha a király az ország határán kívül vezetne hadat a „serviensek” nem tartoznak vele menni — servienses cum ipse ire non teneantur — csak akkor, ha a királytól zsoldot kapnak. Ezek szerint a későbbi fejlődés folyamán a serviensekből kialakult nemességnek csak „honvédelmi kötelezettsége” van, „hadkötelezettséggel” a király és a XIII. századtól kezdve rajtakívül a főpapság és főnemesség rendelkezett.³²

A főpapság és a főnemesség lassanként — a XII. század végétől — az állami élet új tényezőivé alakul. Különösen a nagyarányú birtokadományozás következtében kezd a királyi hatalom gazdasági és így hadi alapja gyöngülni. Ennek pedig természetes következménye az, a már magánjogi fejlődés, mely arra törekedett, hogy a hadkötelezettséget az egyetemesség vállaláról levéve, a nagybirtokra hárítsa át. A külföldön kialakult főhűbérúri hatalom, melyre nálunk is megvolt ugyan a hajlam, de hazánkban még sem tudott olybá fejlődni mint nyugaton, a szentkorona közjogi fogalmának kialakításához vezetett.

³¹ Az aranybullát megerősítette I. Lajos 1351. évi dekrétuma, majd Mária királynő 1384. évi dekrétuma.

³² Honvédelmi kötelezettségen a nemesség azon kiváltságát értjük, mely szerint ők csakis akkor teljesítettek hadiszolgálatot, ha az országot külső ellenség támadta meg és az ország egységét katonai erő a honvédelem ellátására már nem bizonyultak elegendőnek.

Hadkötelezettségen egyrészt a király, főurak és főpapok hadállító kötelezettségét, másrészt a mai viszonyoknak megfelelően, az állampolgároknak katonai szolgálati kötelezettségét értjük.

Míg tehát az általános védkötelezettség előtt a nemesség hadkötelezettséget csak a végszükség esetére vállalt, addig az a király és a főrendek — egyház és főnemesség — elsőrendű kötelességévé tétetett.

Eszerint az állami főhatalom nem személyhez kötött, hanem nyilvánvalóan a szentkorona tulajdona, mely mint ilyen a felségjogokat is osztatlanul bírja. Az államfő — a király vagy akadályoztatása esetén helyettese — mint a szentkorona viselője alakilag a szentkoronában foglalt közhatalmi jogok birtokosa ugyan, de azzal a megszorítással, hogy a törvényhozó hatalom az egész szentkorona testét — totum corpus sacrae regni coronae — vagyis a királyt és a szentkorona tagjait illeti meg.³³

Ezen fejlődésnek természetes következménye, hogy a hadfelségjog is lassanként osztott joggá változik át. Míg egyrészt a hadüzenés, békekötés, a fegyverbehívás joga a király kezében maradt, másrészt azzal, hogy megengedte az uralkodó, hogy egyes főurak és főpapok, országos közérdekből, magánvárat építhessenek és abban katonát tarthassanak, a haderő eddigi egységes jellege megbomlott és most már háromféle haderő is volt Magyarországon: úgymint a király magán serege, a magánúri csapatok és a csak honvédelmi kötelezettséggel rendelkező nemzeti sereg, az úgynevezett „generalis exercitus.”³⁴

Kapcsolatos ezzel a fejlődéssel az a közfelfogás, mely a nemességnek csak honvédelmi- és nem hadkötelezettségét ismeri el, a hadbaszállást világosan az uralkodó személyéhez kötve,³⁵ illetve mint az, az 1298. évi XXIII. tc.-ből is látható, a nemesség hadkötelezettsége majdnem semmi, miután az, az egész hadviselés és honvédelem terhét a szentkoronára, illetve annak viselőjére iparkodik áthárítani.³⁶ Az természetes, hogy erőskező királyaink minden korlátozó rendelkezés és törvény ellenére is, számos esetben érvényt tudtak szerezni a nemesség hadkötelezettségének, sőt ha szükségét látták, a nemzeti haderőt az ország határain túl³⁷ is alkalmazhatták.

Az Anjou-házból származó királyaink háborúi, majd a török felbukkanása Európa délkeletén, az általános katonai helyzetet és ezzel kapcsolatosan a hadszervezést is megváltoztatta. Eddig ugyanis az volt a felfogás, hogy az ország védelméről elsősorban a király és utána a nagybirtok köte-

³³ Kifejezésre jut ez Verbőczy H. K. II. r. 3. c., *Tomcsányi*: id. m. 246—48. old. „A királynak, ki részese a szuverénitásnak, nem lehet több hatalma, mint amennyi reá a szentkoronából átszállott.” U. o. 14. old.

³⁴ A particuláris exercitus is a nemzeti hadsereg fogalma alá vonható. Ma úgy fejezhetnénk ki, hogy a generális exercitus az „általános mozgósítás, a particuláris exercitus a „részletes mozgósítás.”

³⁵ V. ö. 1291 : X. tc.

³⁶ *Deér J.*: „Zsigmond király honvédelmi politikája.” (*Hadt. Közl.* 1936. évf. Különlenyomat) 8. és köv. old.

³⁷ Így tett például I. Endre, Szent László, Kálmán, III. István stb.

les gondoskodni. Most mikor a hadviselés már nagy ember-tömegek kiállítását és fegyverben tartását követelte, sem az egyik, sem a másik — anyagi okokból — nem tudhatott huzamosabb ideig eleget tenni ennek a kötelezettségének. A feladat megoldása tehát az egyenként hadbaszállásra kötelezett nemességre várt. De a köznemesség nem érzett hivatást magában a honvédelem vállalására, hanem mentesíteni iparkodott magát a katonai terhektől.³⁸ Az a köznemesség ugyanis, melyik még a XIII. században az ország területének esonkítatlan megóvását követelte és ehhez, ha szükséges volt, a kellő katonai erőt ki is állította, a XV. században már nem tud felemelkedni a török elleni háború jelentőségének felismeréséig. Ez a köznemesség az ország védelméről már csak harmadsorban kíván gondoskodni, mert szerintük első sorban a király, majd a nagybirtokos és csak legvégső sorban ők, kötelesek ennek a feladatnak eleget tenni.³⁹

Az ország hadereje tehát különféle alkotórészekből állott.⁴⁰ melyek összekötő kapcsa egyedül a király hadúrjogában gyökerezett. Törvényszerint ugyanis, az ő hadihatalma alatt állott az ország egész hadereje. Ez az összekötő kapocs azonban csak erőskezű királyainknál volt tényleges kapocs, különben csak veszélyt hozott az állami főhatalomra. Az általános nemesi felkelés, valamint a helyhez kötött felkelés összehívása kizárólag királyi jog volt, azonban a felkelés módzatairól már az ország határozott.⁴¹ A rendek természetesen ragaszkodtak ahhoz, hogy a felkelés csak az ország határain belüli harcra legyen kötelezhető.⁴²

Mindezekből azt látjuk, hogy a király hadihatalma főként magán haderejére támaszkodott, jóllehet tágabb értelemben az ország egész hadereje, törvényszerint csakis az ő határozott rendeletére és engedelmével volt felhasználható. Ezen utóbbi rendelkezést, mint történelmünk igazolja, csakis nagy eréllyel és politikai bölcsességgel megáldott királyaink voltak képesek végre is hajtatni, míg gyengébbek a hatalmaskodó nagy urak ellen is védekezni kényszerültek.

³⁸ *Deér:* id. m. 12. old.

³⁹ V. ö. 1455 : I., 1459 : III., 1458 : II., 1492 : XVIII, XIX., 1498 : XVIII., 1504 : XXIV., 1529 : VIII., 1557 : XX., 1545 : XVI., 1601 : V., 1622 : XXI., 1659 : LXXXI., stb. tc.-k, melyek szerint az ország védelméről első sorban a király tartozik gondoskodni, az 1454 : II., 1459 : I. stb. tc.-k szerint a főurak, az 1477 : XXIII., 1458 : II., 1492 : XVIII., 1498 : XVIII., 1504 : LXXXV., stb. tc.-k az általános felkelésről szólnak.

⁴⁰ Király-, királynő-, tiszti-, főpapok- és egyházi testületek-, főurak-, vármegyék-, szabadkirályi városok-, és a kiváltságolt népelemek bandériumai.

⁴¹ V. ö. 1459 : XLVII., 1498 : XVIII., 1622 : XXI. tc.

⁴² V. ö. 1447 : X., 1458 : V., 1459 : XVII., XVIII., 1492 : XVIII., XIX., 1495 : III., 1498 : XVII., 1556 : XX., 1557 : II., 1559 : XIII., 1566 : XVIII., 1574 : XVII., 1601 : IX., 1622 : V. és még több tc.

A további fejlődés megismeréséhez ismernünk kell Zsigmond király 1455. évi dekrétumát, mely a hadügyre vonatkozó törvényhozásunknak úgyszólván több évszázadon át szolgált alapul. E rendelkezésének elején Zsigmond kifejti, hogy királyi kötelességének tartja ugyan az ország feletti hatalmát nemcsak befelé, hanem kifelé is, a hódítók ellen megvédeni és sértetlenül fenntartani, mégis szükségesnek látja az alábbi intézkedéseket megtenni, illetve elrendelni.

A dekrétum⁴³ az akkori hadügyet — *super modo exercituandi* — volt hívatva szabályozni és első cikkében arról intézkedett, hogy ha az ország védelmére a királyi had egy-egyében nem volna elégséges, úgy annak támogatására az előkelők saját csapataikkal — *banderiumaikkal* — tartoznak hadbaszállani.⁴⁴

Második cikkében⁴⁵ megszabja, hogy az országszerte hirdetett hadjáratkor az „egyres bárók és előkelők és birtokos nemesek személyesen megjelenvén” birtokaik arányában, minden 55 jobbágy után egy tegezes lovast, tehát minden száz után hármat — *tres pharatrarios equestres* — állítsanak. Ha kevesebb számú jobbágyuk lenne, úgy a kivetett számot többen összeállva kötelesek kiállítani.

Harmadik cikkében⁴⁶ meghagyja, hogy a birtoktalan nemesek, vagy akiknek jobbágyaik nincsenek, személyesen szálljanak hadba.

A negyedik cikk úgy intézkedik, hogy ha több testvér van és azok egy háztartásban és osztatlan birtoklásban élnek, közülök csak egy köteles hadbaszállni.

Az ötödik cikk⁴⁷ arról intézkedik, hogy a hadbavonult nemesek házuk tájának védelmére csak bizonyos számú egyént hagyhatnak vissza és csakis annyit, amennyi a szolgálat zavartalan ellátására elengedhetetlenül szükséges.

A hatodik cikk elrendeli a jobbágyok pontos összeírását,⁴⁸ míg a hetedik kimondja, hogy a hadbahívás napján mindenkinek pontosan meg kell jelennie. Aki elkésik vagy szándékosan elmarad, avagy a már összegyűlt hadat önkéntesen elhagyja, annak jószágait lefoglalják.⁴⁹

⁴³ Magy. törvt. (Franklin kiad.) 245—51. old. „Sigismundi Decretum Quintum.” (Datum Budae, in feste beati Gregorii papae, anno Domini millesimo quadringentesimo, trigesimo quinto; regnorum nostrorum Hungariae, etc. anno quadragesimo octavo, Romanorum vigesimo quinto, Bohemiae decimo quinto, imperii vero secundo.)

⁴⁴ V. ö. 1222. Ar. b. 7. §. 1492 : XVIII., XIX., 1542 : XXXII., 1555 : VI., 1556 : XXI., 1574 : XI., 1578 : X., 1622 : XXI., 1630 : XLI. stb. tc.

⁴⁵ V. ö. 1454 : IV., 1492 : XX., 1498 : XV. XVI. tc.

⁴⁶ V. ö. 1454 : IV., 1522 : XXVI., 1542 : XXXIII. stb. tc.

⁴⁷ V. ö. 1454 : V., VI. tc.

⁴⁸ V. ö. 1454 : XIII., 1889 : VI. tc. 44—51 és 62., 63. §§.

⁴⁹ V. ö. 1454 : XXVI., 1662 : X. 1889 : VI. tc. 35., 36. §§.

A nyolcadik cikk úgy intézkedik, hogy nyár idején a katonák a szabadban — in campis vacuis — szálljanak meg, a lakosságnak semmiféle kárt ne okozzanak. Illő fizettség nélkül semmit el ne vigyenek. Az árakat ezért a megyék állapítsák úgy meg, hogy azok a megszokott napi áraknál magasabbak ne legyenek.⁵⁰

A kilencedik cikk arról intézkedik, hogy a katonák által okozott károk miként hozassanak helyre, tétessenek jóvá, illetve milyen büntetésben részesüljön a kártokozó vagy egyéb kihágást elkövető egyén.⁵¹

Zsigmond király, korát jóval megelőzve, valójában felismerte azt a mérhetetlen nagy veszélyt, melyet a törökök megjelenése Európában nemcsak Magyarországra, hanem az egész művelt nyugatra zúdított. Ezt tükrözik vissza kormányzási tettei, különösen pedig hadügyi politikája.

Arra, hogy Magyarországon úgy a honvédelemben, mint a hadkötelezettség mikéntjében gyökeres változtatásokra valóban szükség volt, a nikápolyi vereség adta meg a döntő lépést. Azonban már Zsigmondot az is készthette hadügyi téren tervezett nagyarányú újításaira, hogy nemcsak belátta, de meg is győződhetett arról, hogy a köznemesség legnagyobb része a török veszéllyel szemben, éppen törvényének előzetes tárgyalásánál, teljes meg nem értést mutat, sőt az ország határainak védelmét is igyekszik magáról elhárítani. Így kényszerült Zsigmond arra, hogy az ország védelmét a nagybirtok együttműködésére alapítsa. Tehát érthető a nagy birtok jelentőségének előtörése. Zsigmond csak annyit tett, hogy ennek szükségszerűségét kellő időben felismerte és kormányrendszerét ehhez igazította. Jól megérezte a Magyarországra háruló törökök elleni védekezés fontosságát. Meglátta a török veszélyt, felfogta és felismerte a védekezés lehetőségeit. Ennek megfelelően aztán intézkedéseivel a nagybirtok érdekeit, honvédelmi terheivel arányosan elő is mozdította. Az ő uralkodásától kezdve találkozunk hazánk történelmében, párhuzamosan a nemesi felkeléssel, az úgynevezett „telekkatonaság” intézményével. Azonban ennek, talán mai szóval élve népfelkelésnek, egyelőre nem az a szerep jutott, melyet Zsigmond óhajtott neki a honvédelem terén kijelölni.⁵²

⁵⁰ V. ö. 1405 : I., 1454 : VIII. 1518 : (tolnai) VIII. tc.

⁵¹ V. ö. 1405 : I., 1454 : VIII., 1486 : XXX., 1492 : XXII., és 1518 : (tolnai) VIII. tc.

⁵² Deér. id. m. 17—22. és 70 s köv. old. Amit a banderiális hadrendszerről, mint nem különálló és újonnan létesített hadrendszerről mond, hanem azt szükséges fejlődésnek ismeri fel, magam is teljes egészében egyetértek. Olv. id. m. 57—57. old. Ugyanilyen fejlődésnek kell tekinteni az állandó hadsereg felállítását is.

Hogy Zsigmond király nagy és szép elgondolását teljes egészében nem valósíthatta meg, azt a korszellem, valamint annak a helytelen fejlődésnek rovására írhatjuk, hogy a köznemesség nagyon is számottevő része nem tett eleget had- és honvédelmi kötelezettségének oly mértékben, mint kellett és lehetett volna. Ennek ékesszóló bizonyítéka Albert király 1459. évi dekrétuma, mely a honvédelmet teljes egészében a királyra és a nagybirtokra hárítja, úgyszólván megszüntetve az eddigi általános felkelést az országot ért közvetlen külső támadás esetén.⁵³

Az egész XV. században és a XVI. század első negyedében, a hadügy és honvédelem terén áldatlan harc folyik a király és köznemesség között. Kivétel volt I. Mátyás király, kit hadügyi politikájában⁵⁴ nemcsak a felvilágosodás eszméi, hanem jóformán ugyanazok az elgondolások vezettek, mint Zsigmond királyunkat, azzal a különbséggel, hogy Mátyás katonai hatalmát függetleníteni igyekezett és ezért kormányzatát a nagybirtok lassú háttérbeszorítására és központi kormányzatának kiépítésére irányította. Abban azonban mind a ketten megegyeztek, hogy hatalmukat egyik sem akarta a köznemesség katonai támogatására alapítani, hanem rendszeren megszervezett és kiképzett hadseregre. Hogy mennyire igazuk volt, azt a későbbi események, sajnos kárunkra, de igazolták.

Megjegyzem, hogy Hunyady János országlása alatt, a rendek ugyanúgy áthárították Hunyadyra a hadügyi és honvédelmi kötelezettségeket és terheket, mintha ő koronás király lett volna. De szolgáljon egyben mentségükre, hogy nemcsak a terheket, de az ezek viselésére elengedhetetlenül szükséges felségjogokat is csorbíthatatlanul Hunyady kezében egyesítették.⁵⁵

Hunyady Mátyás halálával az akkori vezető férfiak, a viszonyoknak már régen meg nem felelő, de az ő kisedet játékaikat kevésbé zavaró, elavult honvédelmi- és hadkötelezettséget igyekeztek mihamarabb visszaállítani, ami gyengekezű királyaink alatt sikerült is nekik. Így aztán nem csoda, ha 1526-ban és az ezt követő évtizedekben katonailag elbuktunk és jóformán a XIX. század végéig megszüntünk államilag önállóak lenni, mert államiságunk egyik legfontosabb té-

⁵³ *Hóman-Szekfű*: „Magyar történet.” IV. kt. 260. és köv. old.

⁵⁴ *Hazai S.*: „Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt.” (Hadt. közl. 1890. évf.), *Tóth Z.*: „Mátyás király hadügyi politikája.”

⁵⁵ *Dr. Gábor Gy.*: „A kormányzói méltóság a magyar alkotmány jogban.” (Bp. Athenaeum. 1936.) A kormányzó a király megszemélyesítője, nevében, személyében, képében kormányoz. U. i. 8. old. és *Hóman-Szekfű*: id. m. IV. kt. 284. old.

nyezőjét a hadügyek és evvel a honvédelem irányítását kiadtuk kezünkbe.

A mohácsi vész után, a hadúrjog fejlődésében egyrészt idegen elemek, idegen befolyás érvényesülését látjuk, másrészt az erdélyi területen, különösen annak önállósulása után, az ősbibb, magyarosabb felfogás érvényesülése jelentkezik a hadúrjog terén.

A Mohács utáni polgárháború következtében beállott szétszakadás, a magyarság kezéből hosszú századokra kivette a kezdest. A magyarság a törökök elleni harcában úgyszólván egyedül, törpe kisebbségként küzdött és ebben a küzdelemben alig volt egyéb segédforrása, mint saját harci akarata. Az ország ezért kénytelen kimondani, hogy nincs elég anyagi ereje saját magát megvédeni, miért is kényszerült határait idegen katonáknak megnyitni és kormányzatában idegen befolyást eltűrni. Ezzel pedig önrendelkezésének csorbítatlan fenntartásáról mondott le. Jól állapítja meg Szekfű, hogy „az ár amit fizetni kellett —, az önrendelkezésnek, a hadügyek és a pénzügyek terén századokra ható megcsönkítésünk volt.”⁵⁶

A királyi Magyarországon mind jobban és jobban előtérbe nyomul a királyi hadihatalom megerősödése. Katonai szempontból ugyanis az egységes alapokra állított védelem a legcélravezetőbb, miért is ennek szükségességét, különösen a végvárakat illetően, már az 1547. évi országgyűlés — XVI. tc. — is hangsúlyozta.⁵⁷

A török elleni központi védekezés megszervezését célozta az Udvari Haditanács felállítása⁵⁸ is. Ez nem valami központi katonai hivatal, hanem csak az uralkodó tanácsadó szerepének betöltésére lett volna hivatott. A hadügyek intézése ugyanis ebben a korban még az udvari kamara, a „Hofkammer“ hatáskörébe tartozott,⁵⁹ de itt nem annyira a katonai szempontokat vették figyelembe, hanem inkább a pénzügyieket, miért is már I. Ferdinánd belátta annak szükségességét, hogy a törökök elleni védekezés központi katonai irányítást kapjon. Ezért sürgette I. Ferdinánd az úgynevezett „Hofkriegsrat“ felállítását, ami azonban csak hosszabb tárgyalások után 1556-ban sikerült. Ekkor adták ki az udvari Haditanács hatáskörét is meghatározó első szabályzatot, mely szerint minden katonai vonatkozású ügy — mint a kato-

⁵⁶ *Hóman-Szekfű*: id. m. IV. kt. 125—168. old.

⁵⁷ Ugyanigy határoznak az 1550 és 1555. évi országgyűlések is.

⁵⁸ *Fellner-Kretschmayer*: „Die öst. Zentralverwaltung.“ I. Abt. I. Bd. 6. §. 235. old.

⁵⁹ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. Nachträge Bd. 5., Az udvari kamara ügykörébe tartozott a határvárak felügyelete, fenntartása, zsold fizetés és a katonaság ellátása.

naság kiállítása, felszerelése, ellátása, a hadianyag tárolása és jókarbantartása, kivált a határokon és Bécsben, valamint a határok védelme, a Haditanács hatáskörébe utaltatott.⁶⁰ De I. Ferdinánd megfeledezett arról, hogy a szükséges anyagiakkal való korlátlan rendelkezést is a Haditanácsra bízza. E tekintetben csak részben kapott felhatalmazást, mert bizony nagyobb összegek kiutalása az Udvari Kamarának tartatott fenn, miáltal még hosszú időn át igen erős befolyást gyakorolhatott a hadműveletek intézésére.

A törökök elleni védekezés Magyarország területén folyt, az ország védelme mégis ennek az idegenekből álló tanácsnak hatáskörébe utaltatott. Miután pedig a Haditanácsban kb. két évszázadon át kizárólag idegenek foglaltak helyet, a védelem megszervezését sem tekinthették kizárólag Magyarország érdekének, hanem itt is főleg a birodalom érdekeit képviselték.

Ferdinánd, hogy a magyar rendeket megnyugtassa, 1556-ban a magyar rendekhez intézett leiratában megígéri, hogy az ő távollétében egyik fia vezeti majd az „administratio rerum bellicarum“-ot, a határok védelmére különös gondot fordítat és amennyiben szükségét látja, magyar tanácsait is meg fogja hallgatni.⁶¹ De ez csak ígéret maradt. Ezért a rendek már Ferdinánd uralkodása alatt szerették volna az Udvari Kamara és a Haditanács fennhatóságát lerázni, bár helyébe nem tudtak a kor követelményeinek megfelelő hivatalt állítani.⁶² A törökök elleni védekezés pedig megkövetelte, hogy mind katonai, mind pénzügyi téren, egységes vezetés legyen. A hadviselés, a katonai feladatok egyöntetű megoldása, a vezérlés egységét kívánta meg. Ez a szempont tette megokolttá a Habsburgok központosító törekvését, amiből még nem származott volna baj, sem nagyobb hátrány, ha ők a családi politika helyett Magyarország érdekeit is védő, nemzeti politikát kezdettek volna. Kiválóan jellemzi ezt a politikájukat Andrassy,⁶³ mikor azt írja, hogy a Habsburgok Magyarországot is, mint a többi országukat, csak üttökártyának tekintették világoralmi törekvéseikben.

Idegen származású királyaink a dolgok intézésére természetesen bizalmi embereiket vették maguk mellé. Ezek szintén idegenek voltak és elsősorban saját országaik érde-

⁶⁰ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. Nt. Bd. 3. Akt. No. 21.

⁶¹ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. Nt. Bd. 3. Akt. No. 24. (... cum consilio et deliberatione Majestatis Suae consiliariorum quos illi regia eius Majestas ex Hungaria etiam mentione adjunget...“)

⁶² Ez a törekvés nyilvánul meg az 1559. évi XXXVIII. tc. meghozatalában. V. ö. *Hóman-Szekfű*: id. m. IV. kt. 125—168. old.

⁶³ *Gr. Andrassy Gy.*: „Magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. (Bp. Franklin. 1905) II. kt. 87—162. old.

keit képviselték. De még ez sem lett volna ránk magyarokra végzetes, ha uralkodóinkban és az ezek kormányát vezető férfiakban nem fejlődött volna ki — a kezdetben teljesen érthetetlen — bizalmatlanság. Ezt ők aztán átplántálták a Magyarországra küldött hadak parancsnokaiba, kik a kormányzatnak fontos szerveivé váltak,⁶⁴ minthogy rendszeren az ország főkapitányaivá nevezték ki őket.

Ha volt is Habsburg-házi uralkodóinkban irántunk érzett némi jóakarát, az említett óriás nehézségű feladat megoldásához már nem volt elég erejük. Jól tudjuk, hogy katonáik fizetéséhez schasem elég pénzük, holott ugyanekkor udvartartásukra, világoralmi céljuk elérhetése végett milliókat költöttek.

A fejedelem bizalmatlansága nagyon is hátrányosan hatott a magyar nemzeti hadügyre. Az uralkodók állandóan idegeneket neveznek ki a hadügyek legfőbb vezetésére, miből természetesen az következett, hogy ezek legtöbbszörre magyar érdekekbe ütköző politikát folytattak. Mivel pedig egyik központi hivatalnak sem volt olyan nagy befolyása a magyar ügyekre, mint a központi hadikormányzatnak,⁶⁵ érthető, hogy a magyar rendek állandóan magyar tanácsstagok felvételét sürgették. Így az 1569. évi tanácskozások eredményeként a vezetés megmaradt a Haditanácsnál, a rendek csak azt kötötték ki, hogy a király mellett állandóan két magyar tanácsos is legyen, hogy szükség esetén megfelelő tanácsal szolgálhassanak. Mint már említettem, ez a rendelkezés csak írott szó maradt, mert a valóságban nem kérdezték meg ezeket a tanácsosokat. Így a magyar hadügy 1866-ig — mondhatjuk — teljesen idegen kézben volt, mert ha fel is szólaltak az országgyűléseken és hoztak is megszüntető határozatokat,⁶⁶ azokat rendszerint sohasem hajtották végre. Mikor pedig kínálkozott az alkalom, hogy legalább is a magyar nemzeti haderő alapjait a magyar rendek lerakhasák és így a magyar államiság egyik pillérét újból felállíthassák, akkor a kornak megfelelően, a vallási kérdések kerültek előtérbe, s a vallási kérdéseken marakodó rendek nem

⁶⁴ Ítéletek végrehajtásának fogantatása, a hadisegélyek és a katonai állítási ügyekben való eljárás. Az 1547. évi országgyűlés elismeri, hogy Ferdinánd összes hadereje felett a „generális kapitány“ rendelkezék. Az összes seregek alatt természetesen a magyar haderőt is értették.

⁶⁵ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. és *Andrássy* id. m.

⁶⁶ V. ö. 1569 : XXXVIII. tc. (*Majestas caesarea et regia, dignaretur in rebus fidelium suorum Hungarorum Hungarico uti consilio*;) 1492. VI., VII. tc. 1715 : XVII. és 1725 : XVI. tc. 1596 : XIV. tc., melyben kéri, hogy az ország hadai őfelsége zászlaja alatt, magyar kapitányok vezetésével álljanak. 1608 : II. XII., 1649 : VIII. (a haditanácsban két magyar tanácsost tartsanak) 1655 : XIX., 1659 : XXV. 1681 : VIII., 1691 : VIII. stb. tc. k.

ismerték fel azt a nagy nemzeti erőt, melyet a határozottan magyar nemzeti haderő képviselt volna.⁶⁷ Hiába volt olyan lánglelkű szószólója a magyar nemzeti hadügynek, mint Zrinyi Miklós, szava csak a pusztába kiáltónak szava maradt.

A királyi Magyarország területén a hadügyek idegen befolyás alatt idegenszerű fejlődésnek indultak s ennek majdnem sikerült a magyar nemzeti törekvéseket — a hadügyek terén — megszüntetni.

1697-ben felállították az úgynevezett „Deputatio“-t. Ennek tagjai voltak az Udvari Haditanács elnöke, a tábori főhadbiztosság (General Kriegskommissariat), az Udvari Kamara (Hofkammer), és a két Udvari Kancellária (Hofkanzlei) vezetője. Feladata az volt, hogy a katonaság pénzügyeit intézze. Volt még egy hatalmas kerékkötője a Haditanács rendelkezési jogának: az úgynevezett „Staatskonferenc“.⁶⁸ Teljes hatalmú titkos tanács; ennek ülésein intézték végső fokon az államügyeket és ezekkel kapcsolatban, a hadsereget is sok esetben igen közölről érintő kérdéseket. Miután ebbe az állandó titkos tanácsba legfeljebb a Haditanács elnöke volt hivatalos, nem minden esetben képviselhette a haderőt, illetve nem tudta felfogását érvényre juttatni. Ezért nem is lehet a Haditanácsot minden hiba okozójának mondani, mert — mint említettem — a Haditanács, éppen úgy mint a többi vezető hivatal is, a titkos tanács hatalmas befolyása alatt állott.⁶⁹ Ennek a tanácsnak még véletlenségből sem volt magyar tagja és így érthető, hogy ezek az előkelő idegenek, idegen érdekeket képviseltek és juttattak érvényre. Mikor pedig a kormány mégis kényszerül egy magyar tagot körükbe fogadni,⁷⁰ ezek rendesen kisebbségben lévén, a magyar érdekek képviselésében vajmi keveset tehettek. Így megérthető, hogy a magyar érdekek, sokszor az államélet egész területén, teljesen háttérbe szorultak.

Vessünk most egy pillantást az erdélyi részre. Itt a fejedelmek úgyszólván korlátlan uralkodók lévén, hadúri joguk is magyarosabb szellemben fejlődött. Az erdélyi fejedelmek felségjogainak fejlődésére, így a hadúrijogra is, nagy befolyással volt a lassanként kifejlődő abszolutizmus, melyet az erdélyi fejedelmek⁷¹ hazájuk boldogulásának szolgálatába

⁶⁷ *Fraknoi V.*: „Magy. Orszgy. Eml.“ X. kt. 550—59. old., Hóman-Szekfű id. m. IV. kt. 357 és köv. old., *Timon B.*: „Az 1838—39. évi regnicolaris deputatio stb.“ (Bp. Madách 1935.) 6—9 old. és az ott feltüntetett erre vonatkozó jegyzetek.

⁶⁸ *Fellner-Kretschmayer*: id. m. Nt. Bd. 3. Akt. No. 41.

⁶⁹ V. ö. 269. és köv. old.

⁷⁰ Az első magyar titkos tanácsos — 1646 — Pálffy Pál.

⁷¹ *Szekfű Gy.*: „Bethlen Gábor“ (Bp. Magy. Szle. kiad. 1929.) 186—192. old.

állítottak. De a fejedelmek között is, csak a kimagasló egyéniségek mutatnak fel maradandóbb érdemeket, míg a gyengébbek alatt, különösen a Rákóczy-ház bukása után, Erdély is a törökök prédája lesz.⁷²

Miután Erdély egymást egyaránt gyűlölő két nagyhatalom — mint malomkő — között feküdt, hadrendszerét elsősorban is a védelemre kellett alapítania. Ezért a fejedelem elsősorban az országot várta vette birtokába és gondoskodott hadifelszerelésükről. Ezenfelül bizonyos számú állandó sereggel is rendelkezett.⁷³ Ő szabályozta a katonaság fizetését, az elszállásolást és az ország védelmét (Appr. C. III. R. XXI. XXII.), ő rendelte el, ha szükséges volt, a nemesi felkelést (Appr. C. VI. 5. §.) és ő gondoskodott a mustrák megtartásáról is (Appr. C. XX.).

A fejedelmek, a törvények szerint, az országgyűlésnek és a fejedelmi tanácsosoknak megkérdésével gyakorolhatták ezeket a jogokat: de olyan kimagasló nagy fejedelmek, mint Báthory István, Bethlen Gábor vagy I. Rákóczy György, úgyszólván fejedelmi kötelességüknek tartották uralkodói jogaik korlátlan gyakorlását és éltek is vele úgy, hogy azok hazájuk hasznára és hatalmának gyarapítására szolgáltak.

A XVII. század végén, miután sikerült a törököt az anyaország területéről nagyjából kiűzni, megszűnt Erdély függése is a Portától. Az 1691. évi fogarasi gyűlés már I. Lipótnak tette le a hűségesküt és ezzel Erdély, mint önálló fejedelemség megszűnt. Ha biztosított is a Lipót-féle diploma az anyaországtól eltérő jogokat,⁷⁴ azok legnagyobb része csak papíron volt és maradt meg. Az idegen katonaság Erdélyt, épenúgy mint az anyaországot, meghódított területnek tekintette és bizony sokszor nagyobb kárt okozott, mint az általa kikergetett török sereg.

Az önálló erdélyi fejedelemség megszűntével az egész ország területére vonatkoztatva érvényre jutott az előzőekben is már tárgyalt, a királyi Magyarország területén a magyar királyok által gyakorolt. hadúrjog.

A XVII. században a Habsburg birodalmat teljes hatalommal igazgató Titkos Tanács mindinkább az udvari főnemesség tagjaiból egészítődik ki. Ezeket főként az önzés és

⁷² *Hóman-Szekfű*: id. m. V. kt. 224—265. old.

⁷³ *Dr. Endes M.*: „Erdély három nemzete stb.” (Bp. 1935.) 155., 176. és 269. old. — *Dr. Erdélyi L.*: „Magyar történelem I—II.” (Bp. Athenaeum. 1956.) II. kt. 522—535. old.

⁷⁴ Az 1691. évi december 4-én kelt Lipót féle diploma 7. pontja szerint a katonai parancsnok a jelesebb erdélyi urak közül volt választható, a 17. pont szerint idegen csapatokat csak a szükség esetén szabad behozni, ennek parancsnoka egy tábornok, ki azonban a közigazgatás dolgaiba nem avatkozhat. olv. részletesebben *dr. Endes*: id. m. 269. és köv. old.

nagyon sok esetben kapzsiságuk, nem pedig a rájuk bízott birodalom érdekei, irányították. De elsősorban a birodalom, nem pedig Magyarország érdeke a fontos. Ennek természetes következménye, hogy ez utóbbiak állandóan háttérbe szorulnak. Minthogy pedig ez az idegen főnemesség nem szívesen engedte, hogy a magyarok az ő kártyáikba pillantssanak, kialakult az a szokás, hogy a titkos tanácsosok közül csak azok voltak kötelesek állandóan a tanács ülésin megjelenni, kik ennek a főnemességnek szűkebb köréhez tartoztak; a többieket csak kivételesen hívták meg. Ilyen csak kivételesen meghívottak voltak a magyar titkos tanácsosok⁷⁵ is.

Az idegen szellemű befolyás hatása lassanként közéletünkben is érezhetővé válik. Szomorúan tapasztalható, hogy a nemességből lassanként kihál az áldozatkészség és mindinkább leohad a harcikedv. Megállapíthatjuk, hogy az a nemesség, mely még egy századdal ezelőtt kész volt, ha kellett mindenét hazája felszabadítására feláldozni, most az ország védelmétől szinte teljesen visszavonul és legfőbb igyekezetének tartja nemesi kiváltságainak csorbítatlan fenntartását, mintegy megfélemlítve arról, hogy ezzel a görcsös ragaszkodással jóformán saját magának is többet árt, hazája fejlődésének pedig egyenesen útjában áll. Ezzel ellentétben az uralkodó, de főként az előbb említett főnemesség, az európaszerte mindenütt kialakuló abszolutizmus megalkotására törekszik. Ennél az új berendezkedésnél még csak az anyagi érdekek szerepelnek és semmiféle magasabb szempont sem vezérli őket. Ez csak a század fordulóján változik meg.

A szatmári béke fordulópontot jelent a magyar fejlődésben is, mert nálunk megakadályozza az egyoldalú abszolutizmus kifejlődését, eltérően az egész nyugati fejlődéstől, ahol az abszolutizmus erői, a rendi erőket már mindenütt le-törték.

És bárha az abszolutizmus uralmához szükséges anyagi erők és a kor szellemétől kialakított emberbaráti alapok is biztosítva látszottak, nálunk az uralkodó és a rendiség között bizonyos megegyezés jött létre. De ennél már erősen szembe szökik az, hogy a fejlődésnek jóformán minden feltétele az uralkodó oldalán van és a nemesség örülhet, ha rendi életét, uralkodójának kegyéből, tovább is folytathatja. A XVIII. század abszolutizmusát már nemcsak az önző anyagi érdekek irányítják; uralkodóink már magasabb és nemesebb célok érdekében állítják be. Ebből az étikai kötöttségből nő ki a felvilágosodott abszolutizmus és annak az a formája, melyet II. Józsefnél, vagy II. Frigyesnél figyelhetünk meg.

⁷⁵ *Hóman-Szekfü*: id. m. VI. kt. 187–224. old.

A majdnem kétszázéves harc, melyet a magyar nemzet Habsburg-házbeli királyaival együtt élt át, nem volt képes őket egymáshoz valóban közelebbhozni és így megérthető, hogy a hadúrjog fejlődése terén is, az idegen befolyás érvényesült.

Ismerve a rendiség szomorú helyzetét és néhány vezető egyéniség, valamint jobbmódú egyedek kivételével, — maradi felfogását megérthetjük, hogy a XVIII. században felvetődött olyan korszerű kérdések, mint pl. a katonaság fenntartására szükséges adóösszeg igazságos és nemcsak a jobbagyokat terhelő elosztásáról való gondoskodás, egyelőre, a rendiség nagyobb részének meg nem értése miatt, még vagy 150 évig elintézetlen maradt. A rendiség előbb említett helyzete és az udvari intéző körök, enyhén szólva bizalmatlansága alkotta meg 1715. évi VIII. törvénycikket.⁷⁶ Ez a közös védelemről szólt, melynek szükségessége hozta létre a kapcsolatot Ausztriával és végeredményben a közös uralkodót — a personális uniót. Az előbb említett törvény azonban, a nyugaton ekkor már természetessé vált általános adókötelezettséget még nem foglalja magában. De nem foglalja magában éppen ezért azt sem, hogy az ezzel a törvénnyel megalkotott állandó hadsereg, Magyarországból kiegészülő része, magyar nemzeti sereget alkot. Fenntartotta ellenben a rendek adómentességét, illetve azt a látszatot, hogy a rendek ennek fejében vérrel áldoznak, jóllehet még ugyanebben a törvényben a rendek maguk megállapítják, hogy a nemesi felkeléssel az ország meg nem védelmezhető. Ami azonban ennek a törvénynek megalkotásánál a király és a rendek részéről érthető és természetes volt, az később, minden emberi értelmét elveszti és az osztályszűkkeblűség nevezetes emlékévé változott.⁷⁷

Ez a törvény bizony a nemzeti és állami önállóság lényeges részéről történt lemondást jelenti, mert hisz eleink ezzel elismerték azt, hogy az ország határainak megvédésében idegen hadsereg is teljesítheti azt a kötelezettséget, melyet a rendiség nem volt képes teljes egészében magáravállalni. Egyben jelzője is annak a mélységnek, melybe a magyarságot a százados török megszállás, majd a mindinkább avuló nemesi kiváltságok leszállították.

Az idegen kormány jól látta, hogy az idegen sereg bentlétét a magyar rendiség szívesen veszi, nem tartotta tehát szükségesnek a magyar kívánságok figyelembe vételét. Az

⁷⁶ V. ö. Szabó D.: „Az állandó hadsereg becikkelyezésének története.” — (Hadt. Közl. 1910. évf.) 377. és köv. old. — Timon A. id. m. 7. és köv. old. —

⁷⁷ Hóman-Szekfű: id. m. VI. 106. old.

1722/23. évi törvényekben megszervezett Helytartótanács csak a csonka nemzeti autonómiával rendelkezett, mert a hadügyek intézését teljesen kivették hatásköréből. Magyar Haditanács felállításáról többé szó sem esik, a Magyar Kamara is inkább a bécsi Udvari Kamarának maradt alárendelve. A Helytartótanács működésének java részét a hadiadó felosztása, beszéde, a katonasághoz való átszolgáltatása, a katonaság ellátása, elszállásolása, stb. ügyek alkották.

Az 1715. évi VIII. tc. elfogadása után sem egyharmar jutottak magyarok a császári seregben vezető helyre, sőt egyelőre a Haditanácsban sem jutott nekik hely. A helyzet csak Mária Terézia alatt javult annyiban, hogy az ő uralkodása alatt már magyar nevekkel is találkozunk a Haditanács tagjai között. Azonban Mária Terézia uralkodása alatt sem sikerült elérni azt, hogy a Magyarországból kiegészített magyar ezredek az anyaországban maradjanak és hogy az idegen ezredekot vigyék ki az ország területéről. Bár a királynőben megvolt a jóakarát nemzeti kívánságaink iránt, a bécsi vezető körökben meggyökeresedett bizalmatlanság, sem a magyar haderő kibővítését, sem a magyar csapatoknak az anyaországban való elhelyezését nem engedte. De még így is Mária Terézia volt az egyetlen királynőnk, aki történelmünkre nemcsak irányító, de elhatározó befolyással is volt. Bár erősen ragaszkodott a meglévőhöz, mégis a felvilágosodás úttörőjének tekinthetjük, mert egyedül neki sikerült a rendiségnél olyan új irányt életrekeltetnie, mely aztán a következő században nemzetünk új korát nyithatta meg. De azt, hogy ezt megtehetette, csakis kiváló államférfiúi tehetségének köszönhető, mely nőiességével párosulva, igazi uralkodói egyéniséget alkotott.

Azt mindenesetre leszögezhetjük, hogy Mária Terézia uralkodása alatt a magyar sorkatonaság magyar vezényszóval élt, magyaros egyenruhát hordott és magyar lábon harcolt. Az ő uralkodása alatt lett — 1774-ben — gróf Hadik András a haditanács elnöke.

Mária Terézia az állam legfőbb ügyeinek vezetését az általa 1760-ban újjá szervezett „Államtanácsnak” adta át. Ez a szervezet egészen Ferenc császár koráig, kitűnő és képzett szakemberekből állott, kik elsősorban az uralkodóház és a birodalom érdekeinek előmozdítását tekintették főfeladatuknak és azt legjobb tudásuk szerint elő is mozdították.

Mint tudjuk, Mária Terézia 1764-ben megpróbálta a rendeket rávenni a nemesi felkelés látszatának megszüntetésére, hogy azt adóval megváltva, a nemesi felkelés már nagyon is avult rendszerét korszerűvé tegye. Azonban a királynőnek meg kellett érnie, hogy leghívebb emberei —

mint Barkóczy és Batthány — sem tudták őt ebben a kérdésben megfelelő módon támogatni és rendi felfogásukat teljesen háttérbe szorítani. Azt is tudjuk, hogy a rendiségnek ez a szűkkeblősége, a magyar gazdasági életre nagyon súlyos és káros kihatással járt. Ettől kezdve az eleinte csak felelőtlenül jelentkező magyar ellenes gazdaságpolitika, most már kormányzati irányelvvé vált és a bécsi kormányzat nagyon hosszú időn át következetesen végre is hajtotta azt.

II. József uralkodása teljesen személyes volt: kormányzása alatt mindenkor a gyakorlati célok megvalósítására törekedett és nem nézte, hogy rendeletei mindenben megfelelnek-e az akkor kialakult jogszokásoknak. Ő egyetlen nagy birodalom korlátlan fejének tekintette magát, de egyben ezen birodalom első szolgájának is. Uralkodásának megvolt az a haszna, hogy a magyar rendek, különösen a műveltebbek állandóan bővülő rétege felismerte, hogy a rendi berendezkedéseken kívül más egyéb állami berendezkedések is elképzelhetők. Uralkodásával egyidejűleg a nemzetiségi eszme — a nacionalizmus — már kezdi szárnyait bontogatni.⁷⁸ Utódai ezeket az eszméket, sokszor ha kellett az egyes nemzetiségeket egymás ellen kijátszva már fel is használták céljaik elérésére.

Az állandó hadsereg felállítása óta jóformán minden egyes országgyűlés foglalkozik a magyar nemzeti haderő kérdésével, de megnyugtató megoldást sem a kormány, sem a rendek részéről nem kap. De nem is kaphatott, mert a kormány megijedve a francia forradalmi eszmék rohamos terjedésétől, a maga részéről kívánatosnak tartja a rendi alkotmány további fenntartását. félve attól, hogy az esetleges újítások alapjaiban rendíthetnék meg a Monarchiát és ők elesnének uralmuk búsán jövedelmező állásaitól. Ugyanis az Államtanácsban újjólág nagy változás állott be, mert a régi becsületes szakemberek helyett, újból az udvari főnemességnek azok a tagjai kerültek be a tanácsba, kik főként saját hasznukat hajhászták és magas állásukat is erre használták fel. Mégis minden óvatosságuk ellenére, az egész Európán végigvonuló szabadság- és nemzeti eszmeáramlatok, valamint a korszerű állami berendezkedésekről alkotott nézetek hazánkba is eljutottak, s termékeny talajra lelve, a nemzeti megújhodásnak, vetették meg alapjait és több-kevesebb megrázkódtatással az 1848-as eseményekhez vezettek.

Az 1848-i III. tc., mely bennünket tárgyunk szempontjából érdekel, úgy intézkedik, hogy Ő Felsége úgy katonai,

⁷⁸ *Hóman-Szekfű*: id. m. VI. kt. 327—369. old. — *Marczali H.*: „Magyarország II. József korában.” (Bp. 1885—6. II. kiad. I—III. kt.) — *Benedikt E.*: „Kaiser Joseph II. 1741—90.” (Wien. Gerold Vlg. 1956.)

mint általában a honvédelmet illető minden dologban kizárólag magyar miniszteriuma útján intézkedik és a végrehajtó hatalmat is ezzel gyakoroltatja. A VIII. tc. szerint pedig, minden közterhet — így a honvédelem terheit is — a lakosság különbség nélkül, egyenlően viseli.⁷⁹

Mint tudjuk az 1848-i törvények gyökerestől elszakadtak a rendi alkotmánytól és parlamentáris kormányzatnak adtak helyet: ezzel lehetővé tették, hogy a következő zavaros és gondterhes időben — a szabadságharc idején, — a nemzet vezetése az országgyűlés kezében maradjon.

Hosszú évszázadok után most úgy látszott, mintha a magyar nemzet visszanyerte volna teljes szabadságát és hatalmát államiságának minden terén. Azonban a sors nem így akarta. Az úgynevezett bécsi „Kamarilla“ nem riadt attól sem vissza, sőt minden eszközt felhasznált arra, hogy az 1848-i törvények életbeléptetését és így fogyatékságaiknak kiküszöbölését megakadályozza. Célja elérésére nem retent vissza sem a sabotage-tól, sem attól, hogy a Magyarországon élő nemzetiségeket egymás ellen kijátsza. Ha meg is érthetjük és a XIX. századi nemzetiségi eszmékből meg is magyarázhatjuk a nemzetiségi eszme összeütközését; a bécsi kormány kétszínű szerepét már semmivel sem igazolhatjuk. Azt a vezető réteget, mely az „összmonarchia“ fennmaradását az uralkodóház és elsősorban a császári haderő érintetlen és egységes érvényesülésében látta, azt bizony semmiféle nemzeti érzés sem vezette. Különösen a hadügyi kérdés megoldása elé gördítettek akadályokat. A *pragmatica sanctio* értelmében a bécsi kormány azt kívánta, hogy az olasz tartományok megvédésében, mint a kölcsönös védelem elvén alapuló kötelezettségben, Magyarország is részt vegyen. Talán nyugalmasabb időben ezt is meg lehetett volna oldani, de a Kamarilla nem a megoldást, hanem a régi állapotokhoz való visszatérést kereste és ezzel a nemzetet arra az útra terelte, melyen az, fegyverrel kezében akarta friss alkotmányát megvédeni. A magyar nemzet elbukott ebben a küzdelemben és úgy látszott, hogy a bécsi Kamarilla eléri célját és meg tudja még menteni a halódó korlátlan egyeduralmat. Azonban a két évtizedes egyeduralmi próbálkozás, a most már Európa szerte kialakuló nemzeti államok és parlamentáris kormányformák között, nem tarthatta fenn magát és helyt kellett adnia itt is a parlamentáris kormányzatnak.

Ferenc József,⁸⁰ mint 18 éves ifjú vette át ezekben a zavaros időkben a széthulló félben lévő Monarchia vezetését és nem véletlen, hogy a fiatal császár figyelme első-

⁷⁹ *Hóman-Szekfü*: id. m. VII. kt. 216—294. old.

⁸⁰ *Tschuppik K.*: „Franz Joseph I.“ (Kittls Nachf. Vlg. Hellerau.)

sorban is hadserege felé fordult. Így érthető, hogy a környezetében élő, mai szóval mondva „katona párt“, a fegyverek erejére alapított egyeduralmat akarta megvalósítani. Mivel pedig ez a párt uralma legnagyobb ellenségének a magyarság önállóságra törekvését tartotta, ezt akarta legelőször is megszüntetni; de ezt csakis katonai uralommal hajthatta végre. Az elégedetlenség azonban szerte az „összbirodalomban“ folyton csak nőtt és nőtt. Más kivezető út pedig nem igen mutatkozott, mint az, hogy itt is megadják a népeknek a parlamentáris kormányzatot. Ez vezetett el nálunk az 1867. évi kiegyezéshez⁸¹ és a tanulmányom alapjául vett törvényekhez.

Ausztria 1866-ban, a königgrätzi vereség után, nagyon válságos helyzetbe került. Ferenc Józsefet hosszú uralkodása alatt talán ez érintette legmélyebben és legérzékenyebben. Ebben a válságos helyzetben kereste fel őt Deák Ferenc és gróf Andrássy Gyula, azt ajánlva az uralkodónak, hogy országainak újjászervezését Magyarország államiságának teljes visszaadásával állítsa új alapokra. Ferenc József, bárha belátta, hogy sem katonai leigázással, sem Bach kísérleteivel, sem Magyarországnak az „összbirodalomba“ való beolvasztásával nem tudta a kívánt nyugalmat és békét elérni, még mindig habozott a magyar államférfiak ajánlatát elfogadni. Találóaan jellemzi Tschuppik Ferenc Józsefet, mikor azt írja: „Es ist einer der tragischen Wesenszüge Franz Josephs, dass er die objektive Erkenntniss einer politischen Situation nicht vom subjektiven Empfinden zu trennen vermochte.“ De a külföldi nyomásnak és a józan meg gondolásnak is engedve, el kellett jutnia a kiegyezéshez, ha azt akarta, hogy birodalmát életrevalóvá tegye.

A kiegyezés bizony elég nehezen ment, mert még most is erős harcokat kellett vívnia Andrássynak a császár környezetében levő magasrangú katonákkal és udvari arisztokratákkal. Nagy fáradságába került elérnie azt, hogy a felállításra kerülő honvédség ne csak karhatalmi alakulat legyen és amennyiben alakulattá lesz, ne a közös hadügyminiszternek rendeljék alá. Mégis, mindeme küzdelme ellenére sem tudta kivívni, hogy a honvédség csapattomei között tüzérséget is állítsanak fel. Csak annyit tudott a törvénybe felvételni, hogy a honvédség „egyelőre“ gyalogságból és huszárságból áll.

Az 1868. évi XL. tc. a véderőről, a XLI. tc. a honvédségről és a XLII. tc. a népfelkelésről szól és egészen a Monarchia megszűntéig mind a közös haderő, mind a honvédség szervezetét szabályozta. Andrássy ezekkel a törv-

⁸¹ *Hóman-Szekfű*: id. m. VII. kt. 269—294. old.

nyekkel elérte azt, ami annakidején elérhető volt. A hadserege egységét talán túlságosan is féltő és császári-királyi tábornokaiban túlzottan is megbízó királytól, a kiegyezés kockáztatása nélkül, ennél több engedményt nem is lehetett kívánni. Ferenc József addigi uralkodásának katasztrófái után elérkezett arra a pontra, mikor feladatának csak országai vértelen megőrzését tekintette. Engedményeket kellett tennie, de mindez nem változtatott nézetén, melyet ifjú korában oltottak lelkébe, hogy Isten kegyelméből való uralkodó, s népei fölött áll. Azonban az ő hosszú uralkodása alatt a közjogi ellentét kiélezésével a magyarság széles tömegei elszoktak, illetve lassanként leszoktak arról, hogy a közjogi kérdésen kívül mással is törődjenek és így eltávolodtak országunk helyzetének valóságos — reális — szemléletétől olyannyira, hogy a magyar állam és ezzel a magyarság létfeltételeinek biztosításáról jóformán állandóan csak a kormányoknak kellett gondoskodniok, ahelyett, hogy arról az egész nemzet egyeteme gondoskodott volna. Így érthető aztán, hogy az 1914. évi világegés is úgyszólván készületlenül talált minket és hogy a világrengést fájdalmas megcsonkításunk követte, abban nem kis részt saját magunk vagyunk hibásak. A magyar középosztály tehetetlensége hozta ránk a bolsevizmus szégyenét; a magyar társadalom szervezetlensége, melyet idegen befolyások még ma is fenntartani igyekeznek, volt elbukásunk igazi oka.

A trianoni békeparancs pedig mélyen belenyult állami életünk irányításába, megcsonkította hadúri jogunkat is, akkor amikor megszabta, mennyi és milyen katonát szabad csak tartanunk. Olyan helyzetet teremtett, illetve erőszakolt ránk, melyet ha még sokáig kényszerülünk elviselni, az, a már amugyis korlátozott, állami szuverénitásunk maradandó megcsonkításához vezethet. Ezért nagyon is időszerű, ha annak visszaszerzésére törekszünk akkor, mikor a mi országunkat környező többi államnak megvan a teljes szuverénitása.

dr. Timon Béla.

Az 1736 és 1739 közötti török háborúk.

Az 1759. hadjárat évi. (Első közlemény.)

I. Általános helyzet.

Az immár két éven át tartó háborúskodás eredménye a szövetséges (osztrák-orosz) hatalmakra meglehetősen le-sújtó volt. A Törökbirodalom szívósan s ügyesen védekezett. Kihasználva ellenfeleinek gyöngéit, seregeivel felváltva s meglepetésszerűen csapott le rájuk. Céltudatos s határozot-tan nagyvonalú hadviselése meghozta gyümölcsét. A császári hadakat lépésről-lépésre szorította vissza a Duna, illetve a Száva vonala mögé. Az előző (1738.) évben már Új-Orsova várát is hatalmába kerítette s egyik kisebb serege a Temesi-bánság területére tört. A passzarovici béke értelmében for-mailag még Ausztriához tartozó Havasalföldön is megve-tette a lábát. Másik ellenfele, a cári Oroszország ellen bár kevesebb szerencsével, mégis eredményesen hadakozott. Igaz, hogy itt valamivel könnyebb dolga is akadt. A cári hadsereg hadműveleteit, melyek javarészt a Fekete-tenger északi partvidékén zajlottak le, főként a nagy távolság bé-nította meg. Ha sikerült is helyenként hatalmas áldozatok árán megvetni a lábát, az elért sikert nem tudta tartóssá tenni. A kezébe jutott erődök megszálló csapatait az anya-országból nem támogathatta, s így azok elszigetelten, huza-mosabb ellenállásra képtelenek voltak. Ez a körülmény kényszerítette a cári hadvezetőséget arra, hogy az előző években nagy véráldozattal megszerzett Ocsakov és Perekop várait 1738-ban lerombolja, s csapatait azokból kivonja.

Az oroszokkal való viaskodásban a törökök malmára hajtotta a vizet még egy jelenség, melyet szintén meg kell említenünk. A cári birodalom területszerző célja ebben a háborúban nyilvánvalóan csak a Fekete-, illetve az Azóvi-tenger északi partvidékére szorított. Ennek következté-ben a császári hadsereggel való szorosabb együttműködésre nehezen hajlott. Ha szövetségestársa követelésére, seregének egyik részét időnként az osztrák határhoz közelebbeső terü-leten vonultatta is fel, az meglehetősen kelletlenül, csak tessék-

lássék hadakozott. A két szövetséges hatalom között 1738 április 2-án létrejött egyezmény értelmében, ebben az évben Münnich orosz tábornagy feladata a Dnyeszter melletti Bender elfoglalása volt. A tábornagy a folyóhoz érve meg sem kísérelte a vár ostromát, hanem egyet gondolva visszafordult. Anna cárnő maga lépett közbe, hogy hadvezérét a közös megállapodásban vállalt kötelezettség teljesítésére bírja. De mindhiába. A cári tábornok nem volt hajlandó a császári hadsereg támogatására visszafordulni.

Érthető, hogy a két szövetséges hatalom közötti viszony ekkor már a lehető legrosszabb volt. A két ország állampolgárai rég eltávolodtak egymástól s titokban a különbéke útjait egyengették. Egyedül az uralkodók adott szava s tekintélyük súlya támogatta még úgy-ahogy a szövetség omladozó épületét. A bizalmatlanság azonban ekkor már a két szuverén közötti jóviszonyt is aláásta. Különösen III. Károly tekintett félve a cári udvar felé. Anna cárnő előző-évi írásbeli megnyugtatót s ünnepélyes hűségfogadalmát sem vette készpénznek. Lotharingiai Ferenchez 1738 szeptember 19-én intézett egyik levelében nyíltan feltárta az orosz szövetség értéke fölötté aggodalmát.¹ Bár egyrészt abban reménykedett, hogy a cári udvar egy esetleges különbéke érdekében nem fogja becsületét és tekintélyét az egész világ előtt áldozatul dobni,² másrészt azonban lelke mélyén gyanakvó maradt. Az orosz-török titkos különbékétárgyalások kipuhatólásával Reisky ezredest, a Szentpétervárott tartózkodó császári összekötő tisztet bízta meg.³

A bécsi udvar oroszellenes hangulata nem maradt elszigetelt jelenség. Idővel a hadsereg körében is visszhangra talált. Itt természetesen jóval durvább tartalommal nyilatkozott meg. A császári hadseregben fokozatosan gyökeret vert oroszgyűlöletre jellemző az az eset, mely később, az 1759-es hadjárat év végén játszódott le. Ez év szeptember közepe felé a Prút folyóig előnyomult orosz főszereg egyik, kb. 5000 főből álló lovascsoportja, Frolow tábornok vezetése alatt, egészen a Kárpátokig portyázott. Mivel visszatérését nagyobb török erő akadályozta, a kozáksereg Erdélybe vonult, hogy innen Lengyelországon át, kerülő úton jusson hazájába. Fogadtatása a lehető legbarátságtalanabb volt.

¹ „...Euer Lhden ist keines wegs verborgen, dass Ich in Voller-mass erkenne wie besorgt man seye sich über den Russischen sowohl der natur jeder Bündniss, als auch der Bedingniss so der theilnehmung am krieg...“ (*Bécsi Staatsarchiv: Kriegsakten 1738; F. 527.*)

² „...dessen nicht zu gedenken, dass man russischer seiths solcher gestalten ehr reputation und Vertrauen bey der ganzen ehrbahrgesinten welt auf ewig verlieren würde...“ (*Bécsi Staatsarchiv: Kriegs-akten 1739; F. 350.*) —

³ *Bécsi Staatsarchiv: Kriegsakten 1739; F. 350.*

Az oroszokat Lobkowitz herceg, Erdély katonai parancsnoka — anélkül, hogy élelmezésükről gondoskodott volna — két huszár- és két német lovasezreddel kísértette a magyar határig. A fedezetül kirendelt császári katonaságnak adott bizalmas utasítás, a szövetséges orosz hadsereg tagjaival szemben követendő magatartást illetőleg kevés jót tartalmazhatott. A kozákok menetközben még lovaikat sem legethették szabadon. Azokat, akik osztaguktól eltávoztak, a magyar huszárok könyörtelenül felkoncolták. A hosszú úton mintegy 200 orosz esett a magyar huszárkard áldozatául.⁴

A szövetségesek közötti viszony elmérgesedésének oka elsősorban a császári hadsereg súlyos katonai helyzetében kereshető. A bécsi udvar most már nem festett álmképeket magának. Reálisan mérlegelte a körülményeket s tisztában volt azzal, hogy ebben a háborúban csak veszíthet. Főként azért, mert az elmúlt két háborús év tapasztalatai azt mutatták, hogy a törökök Ausztriát tekintik főellenfelüknek. Erejük zömével mindkét alkalommal a császári seregek ellen fordultak. A helyzet tehát odafejlődött, hogy — amint azt a cári udvarhoz intézett diplomáciai átiratok hangsúlyozták — a szövetséges viszonyból kifolyólag a hadviselés súlyosabb terhe a császári birodalom vállaira nehezedett („ex socio belli pars principalis belligerans“).

A gyors ütemben romló katonai helyzet elsősorban természetesen külpolitikailag érezette hatását. Bécs egy évvel ezelőtt még meglegedett volna a passzarovici béke egyszerű meghosszabbításával is. Most, a harmadik háborús év küszöbén, örült, ha Magyarországot és Erdélyt megtarthatja. A jövő ugyanis az eddigieknél is fenyegetőbbnek ígérkezett. A törökök szándékát illetőleg két eshetőséggel kellett számolnia. Az egyik az volt, hogy a török főszereg Új-Orsova várának birtokában, a Duna utánszállító vonalára támaszkodva, Belgrádot veszi ostrom alá. A másik, hogy a fiatal Rákóczival kötött egyezmény értelmében, a Cserna, illetve a Temes völgyén át Magyarországra vonul. Mindkét eshetőség súlyos veszedelmeket rejtett magában. Az előbbi, vagyis Belgrád visszafoglalása, ennek a hadászatiilag fontos pontnak elvesztése következtében a császári politika minden

⁴ „... Man gab seinen Leuten nichts zu essen, sie mussten alles baar und um übermässigen Preis bezahlen. Es ware ihnen nicht einmahl erlaubt, weder ihre Pferde weiden zu lassen, noch auf Fütterung auszuschieken. Das schlimmste aber unter allem war, dass sobald sich ein Cosak um etliche 100 Schritt vom Haufen entfernt hatte er umbarmherziger Weise durch die oesterreichischen Hussaren niedergemacht wurde, damit sie sein Pferd und seine Waffen bekommen möchten... Auf diese Art verlohrt Frolow beinahe 200 Mann durch die Hände der guten Bundesgenossen Russlands...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscripte 25; 5—1—25.)

további keleti terjeszkedésének útját reteszelhette el. Legalábbis jóidőre. Viszont az utóbbi, vagyis a Temesi-bánság meghódítása, egyrészt Magyarország, illetve Erdély elvesztését okozhatta, másrészt a török seregek nyugat felé özönlésének egyik újabb kiinduló állomása lehetett. A bécsi udvar a két lehetőség latolgatásánál ez utóbbinak, azaz a Rákóczi-féle vállalkozásnak tulajdonított nagyobb jelentőséget. Épp ezért — amint azt később látni fogjuk — minden olyan tervhez, mely az orsovai vár visszafoglalását tűzte ki célul, s ezzel együtt a Temesi-bánságot jelölte ki a hadműveletek színteréül, készségesen adta hozzájárulását. Különösen szívén viselte e területrés sorsát mindaddig, amíg azt hitte, hogy a törökök céljuk érdekében a Rákóczi-név varázserejét is igénybeveszik. Egyszerűen azért, mert jól ismerte Erdély s a magyar Délvidék lakosságának hangulatát s tudta, hogy e név viselőjének Magyarországra való bevonulása nagyjából arányú felkeléshez vezethet.

A múlt hadieseményeinek összegezése s a jövővel való szembenézés a bécsi köröknek súlyos gondokat okozhatott. Nem volt elég az elmúlt két év megpróbáltatása: a sorozatos csatavesztések következtében felgyülemlett anyagi kár, a hadsereg kimerülése, az uralkodóház tekintélyén esett csorba. Az a tudat, hogy a közeljövő mindezeket még megtétézheti, szinte elviselhetetlennek látszott a császárvárosban. Annál inkább, mert most már arról is meggyőződhetek, hogy a fegyverek balsikerének oka elsősorban a felsőbb vezetésre termelt személyek hiányában kereshető. Abban, ami komoly idő esetén a legnehezebben pótolható. Nem a véletlen műve volt, hogy éppen Savoyai Jenő diadalmas korszaka után hanyatlottak le a császári zászlók. III. Károly, aki környezeténél talán világosabban látott az összefüggések mélyére, egy alkalommal keserű szavakban tört ki: „Ügylátszik, hogy Eugen halálával a mi szerencsecsillagunk is letűnt”.⁵ Nem is bízva a sors jobbrafordulásában a cári birodalommal együtt kötendő, becsületes békét óhajtott.⁶

Ugyanígy gondolkoztak a felelős államférfiak és az Udvari Haditanács tagjai is. Azzal a különbséggel, hogy ezek a különbékétől sem riadtak vissza. Sőt — tekintettel a hadihelyzetre — ez utóbbit ajánlatosnak és üdvösnek vélték. Khevenhüller tábornagy például egyik írásbeli véleményé-

⁵ *Arnth*: Prinz Eugen von Savoyen. III. köt. 485. old.

⁶ „...Euer Lbden wissen mehr, als zuviel wie ich aufrichtig zum Frieden geneigt, und würde Mir gewiss die angenehmste Zeitung, so nur immer erhalten könnte seyn, wo benachrichtet würde, dass ein billiger, sicherer und dauerhafter, auch mir und Russland gemeinsamer Fried von der Porten zuerhalten...” (III. Károly levele Lotharingiai Ferenc herceghez. *Bécsi Staatsarchiv*: Kriegsakten 1759; F. 327.)

ben, amelyben határozottan a béke mellett emelt szót, azt hangsúlyozta, hogy Ausztria tovább nem veheti magára a háború egész terhét. Oroszországot értesíteni kell, hogy igyekezék a háborút befejezni, mert különben a császári hatalom különbékét fog kötni.⁷ A kényelmetlen helyzetből azonban nem volt könnyű szabadulni. Oroszországot nem lehetett faképnél hagyni. Az eddigi úton tovább kellett haladni még a sötétnek mutatkozó jövő tudatában is. Ezt követelte elsősorban az uralkodói ház becsülete.

Ilyen körülmények között nagy megkönnyebbülés lett volna a bécsi udvar számára, Rákóczi Józsefnek 1739 január első napjaiban a császárvárosba is eljutott halálhíre. A csalódásokhoz szokott császári környezet azonban eleinte nem hitt az örömhözó jelentés valóságában. Sokáig kételkedett benne. Sötétlátására jellemző, hogy a hír kézhezvétele után nyomban újabb aggodalmi támadtak. Attól félt, hogy József után a Franciaországban tartózkodó György lép bátyja nyomdokába, akit az előbbinél is veszedelmesebb ellenfélnek vélt.⁸

Újabb félelme — valljuk be — nem volt egészen alaptalan. Kémei révén egész bizonynal tudomást szerzett arról a kapcsolatról, mely II. Rákóczi Ferenc és György fia között még a rodostói száműzetés magányában szövődött, továbbá a nagy fejedelem kisebbik fiának 1727 áprilisában tett rodostói látogatásáról, s az atyja által néki szánt politikai szerepről is.⁹

A még életben lévő Rákóczi György részéről fenyegető veszedelem sokáig kísértett a császárváros falai között. Sőt még később, a török földről érkező s a Rákóczi-féle kísérletezésekkel szorosan összefüggő jelentések hatása alatt sem oszlott szerte. Az események ugyanis a Törökbirodalomban 1739 kora tavaszán váratlan fordulatot vettek. Jegen Mohamed nagyvezír megbukott s helyébe a viddi pasa, Hadszi Mohamed, Bonneval jóbarátja került. Ugyanaz, aki az előző

⁷ *Bécsi Staatsarchiv*: Kriegsakten 1739; F. 350.

⁸ „...Ob der Joseph Ragozy verlässlich mit Tod abgegangen seye, ist man begierig zu vernemen; Was es glauben machet ist, das Verlauthen will, als ob sein Bruder aus Frankreich entwichen wäre, derselbe ist nicht verehelichet, und solle noch ein schlechteres Subjectum, als derjenige seyn, so sich vorhero in der Türkhey eingefunden hat; und seynd von dem in Paris anwesenden Kay. Bothschafftern Hern Fürsten von Liechtenstein sogleich, als er die entweichung in erfahrung gebracht hat, alle mögliche Vorsehung fürgekehrt worden, umb. den entwichenen unterwegs zu entdeken und anhalten zumachen...” (Az Udvari Haditanács levele Lobkowitz herceghez. *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1739, 417; 1739—1—13.)

⁹ *Lukinich*: Az utolsó Rákócziak. Rákóczi emlékkönyv. I. köt. 272. old.

évben a Rákóczi-féle vállalkozást ellenszegülésével meghiúsította. Véle együtt a Rákócziak személyével való szakítás politikájá s mérsékeltbb, békére hajló irányzat jutott győzelemre.

A császári udvar anyagi áldozatokra is kész mesterkedése, úgylátszik megtette hatását. Ez utóbbit természetesen nehéz bebizonyítanunk. De alighanem közel járunk a valósághoz, ha e két barát Rákóczi ellenes magatartása s a fiatal Rákóczi Józseffel kötött egyezményhez ragaszkodó nagyvezír elmozdításának háttérében az arany hatalmát kereszük. Különösen szembeszökő Bonneval szerepe. Ez a renegát császári tiszt, aki az egész Rákóczi-féle vállalkozás kezdeményezője és mozgatója volt, már 1738-ban, vagyis a második háborús évben megváltoztatta felfogását. A fiatal fejedelemjelölt törekvését egy alkalommal szemfényvesztésnek minősítette,¹⁰ s ez időtől fogva hatalmas befolyásával a törökországi eseményeknek új irányt igyekezett szabni. Első dolga lehetett tervének megnyerni a viddini pasát s azután valószínűleg együtt indították meg azt a politikai manővert, melynek célja az erdélyi vállalkozás suthadobása, illetve ennek első feltételeként Jegen Mohamed nagyvezír megbuktatása volt. Törekvésében mindenesetre kezére játszhatott a békére hajló török közhangulat is. A hosszantartó háborúskodás a Porta segélyforrásait is alaposan igénybe vette. Ez utóbbi jelenségek azonban egymagukban nem eshettek döntően latba.

A nagyvezír megbuktatásának első következménye az volt, hogy a törökök, Rákóczi József halála után nemigen szorgalmazták a Franciaországban tartózkodó György Konstantinápolyba jövetelét. Legalább is ily törekvéseknek nem leljük nyomát. Lehetséges, hogy az utolsó Rákóczi maga sem érzett különösebb hajlandóságot politikai szereplésre. Valószínű az, hogy Törökország területére nem tette a lábát s bátyja helyét nem foglalta el.

A magyar bujdosók vezetés nélkül maradtak. Egyelőre Csáky gróf köré csoportosultak, lelküket azonban ekkor már nem fűtötte remény. Időnként szárnyrakelt Bécs felé az a hír, hogy török támogatással mégis végrehajtják tervüket. Különösen a cári hadvezetőség ijesztgette — lehetséges, hogy valamilyen célzatosan — ilyen tartalmú értesítésekkel szövetségstársát.¹¹ De ezeket a híreket az események nem igazolták.

¹⁰ Zinkeisen: Geschichte der europaischen Staaten. V. köt. 748. old. f.

¹¹ „... Da wir nun allhier die Nachricht, erhalten dass der Grossvezier von Nissa aufgebrochen und gegen Belgrad vorrücken wollen, den Toss-Pascha aber und den Ungarischen Rebellen Zacki mit 1/m Mann über Orsowa gegen Siebenbürgen zu agiren detachieret habe, der auch bereits bis an das eiserne Thor vorgerücket wäre...” (Mün-

A bujdosók s a hozzájuk sereglett magyar szökevények ebben a hadjáratí évben nem kerültek alkalmazásra. Vezetőik egyrésze felsőbb parancsra szerteszéledt a Törökbirodalom területén. A Moldvába irányított Mikes ekkor írta valami fanyar íróniával, s a kikerülhetetlen sorsba vetett mélységes megnyugvással: „Itt most minden órán el oszlnak az apostolok, ki nap nyugot felé, ki északra. A fermányok el érkezenek, amelyekben olyan rendelés vagyon, hogy gróf Csáki úr a nem okos, hazájokat el hagyó magyarokkal Vidinben menyen, a kéd édes, jó, és szép szolgálcskája pedig Molduvában iromtat, Zai urfi pedig Kocsinban: de együtt járunk Jászig“.

A török vezetők irányváltoztatása külpolitikailag egyelőre nem éreztette hatását. Elért hadisikereikre támaszkodva, a császári diplomácia felé színleg továbbra is engesztelhetetlennek mutatkoztak. Rákóczi József halála után is megmaradtak Erdélyre támasztott igényük mellett. Azzal érveltek, hogy az egyezményt nem a fejedelmjelölttel, hanem Erdély népével kötötték.¹² Ez azonban a valóságban csak politikai sakkhúzás volt tőlük. A háborúskodást befejező béketárgyalások közben — amint látni fogjuk — amikor Belgrád átadása került szóba, kapva-kaptak az ajánlaton s Erdélyről egyszeriben lemondottak.

A törökországi események váratlan fordúlata, melynek első híre 1759 április vége felé jutott el a császárvárosba,¹³ Rákóczi József halálhíréhez hasonlóan az udvarnál meglehetősen bizalmatlan fogadtatásban részesült. A császári környezetet a hosszas háborúskodás alatt annyi csalódás érte, hogy most már jóformán semmiben sem hitt. Hitetlenségében megerősíthette az a sajátságos körülmény, hogy a Törökbirodalomban kialakult új hatalmi együttes úgylátszik úgyvesen s kiváló politikai érzékkal keverte kártyáját. Az egyébként éleslátású császári kémszervezet csak a tényeket láthatta s ezekből csak következtetethetett a törökök jövőbeli magatartására. Bécsbe — a hatalmas anyagi áldozatok ellenértékéül — elmosódott, bizonytalan tartalmú jelentések érkezhettek. Ezek a jelentések valószínűleg arról számoltak be, hogy a törökök a Rákóczi-féle vállalkozással szakítottak, de Bonnevalnak ezzel kapcsolatos szóbeli ígérten kívül más garanciával nemigen szolgálhattak. A nagyvezérnek a békealkudozások alkalmával tanúsított magatartása sem volt kü-

nich orosz tábornagy 1759 július 15-én kelt s a császári hadvezetőséghez intézett levele. (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1759, 419; 1759—7—22.)

¹² *Zinkeisen*: Geschichte der europaeischen Staaten. V. köt. 760. old.

¹³ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 415; 1759—15—83.

lönösen biztató a jövőt illetőleg. Bécset tehát, melynek falai között ekkor már teljesen otthonossá lett a pesszimizmus, a törökföldi eseményekről szóló jelentések végeredményben nem nyugtatták meg.

Ausztria helyzetét talán mindennél jobban ez az általános bizonytalanság jellemezte. A homályos jövővel való szembenézés. Ebben az esetben valóban a leghelyesebb volt a legsúlyosabb eshetőségekkel való számvetés. Elsősorban azaz, hogy a törökök mégis megmaradnak a múlt évben megszakadt hadműveleti tervük mellett. Erdélyt tehát a jövőben is veszély fenyegeti. Ez a felfogás természetesen a császári hadvezetőségre is áterjedt. Itt is bizonytalanul néztek az események elé s a törökök Magyarországra való betörésének valószínűségével is számoltak.

Ez még nem lett volna baj, ha később, a hadiesemények hatása alatt megnyílnak a szemek, s a császári hadvezetőség a tényekből a jövőre nézve logikus következtetésekre jut. A hadműveletek első szakában ugyanis minden jel a török földről előzőleg érkezett jelentések igazmondása mellett szólt. Amellett, hogy a törökök valóban szakítottak a Rákóczi-féle vállalkozással, céljuk tehát csak a másik lehetőség: Belgrád elfoglalása lehet. Ekkor azonban már valami láthatatlan kéz takarta le a császári vezetők szeméit. A sötétlátás, a lehető legrosszabbra való felkészülés titkos szálai olyan erővel hálózták be értelemvilágukat, hogy képtelenek voltak az adott helyzet realitásaival számotvetni s az új fordulat élő valóságaival megbarátkozni.

A bécsi udvar katonai és politikai köreinek ez a sajátos lelki adottsága volt az, amelyik — amint látni fogjuk — elsősorban hordta magában a császári sereg vereségének magvát.

II. A császári sereg előkészületei. Hadműveleti tervek.

A császári hadvezetőség a harmadik háborús év küszöbén a hadsereg sorainak megritkulása miatt, mindenekelőtt a szükséges pótlásról gondoskodott. Mégpedig az eddigieket jóval felülmúló arányokban. Több külföldi udvarral szerződést kötött, melyek értelmében azok kisebb-nagyobb segélycsapatok átengedésére kötelezték magukat. Ugyanekkor a német-római birodalom részei is a császári ház segítségére siettek. Az ekként összegyűjtött segélycsapatok létszáma összesen 39.444 fő volt.¹⁴ A szokásos hadikészülődések során töb-

¹⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 412; 1759—5—41.

bek között a Belgrád mellett horgonyzó hadihajókat is harcraképossá tették s a szávamenti várakat megerősítették. Ide sorolhatók végül azok az óvintézkedések is, melyeket a Magyarország déli részein elharapózdolt járványos betegség, a pestis, tett szükségessé. Ezek egyike volt a Duna-vonalának biztosítása. Az Udvari Haditanács ugyanis — mivel attól félt, hogy a pusztító járvány esetleg a hadsereg sorait is megtizedelheti — elhatározta, hogy a csapatok jórészét a Dunán szállíttatja a hadszíntér közelébe. Megelőzőleg, a császári katonaság s a hajóslegénység szétszéledésének megakadályozása végett, a folyó partján váltóállomásokot létesített s ezeket ellenőrző feladattal megbízott tiszti őrségekkel rakta meg.¹⁵

A császári sereg előkészületei minden különösebb akadály nélkül, simán folytak. Annál nagyobb nehézségekkel járt az oroszokkal való megegyezés, vagyis a közös haditerv megállapítása. Az oroszok tudniillik visszatértek eredeti szándékukhoz, s seregeik hadművelleti területéül ismét a Krimi-félszigetet választották. A császári udvar viszont, az 1737 január 9-én kötött egyezmény kölcsönös segélynyújtási kötelezettségére hivatkozva azt követelte, hogy a cári főszereg ebben a hadjárat évbén Lengyelországon keresztül Chotin elfoglalására siessen, s utána Erdélybe vonulva a császári sereggel karöltve működjék.¹⁶

Eleinte mindkét fél mereven ragaszkodott felfogásához. Később valamivel megenyhült a légkör s a két udvar között 1739 telén hosszantartó alkudozások indultak meg. Bécs, amely ekkor még — Rákóczi József halála után is — komolyan számolt az egyesült török-magyar erőnek Magyarországra való betörésével, a tárgyalások folyamán azzal az újabb kívánságával hozakodott elő, hogy a cári főszereg csatlakozásától függetlenül, nyomban a hadműveletek megindulásakor, még egy 30.000 főnyi orosz segélyhad vonuljon Erdélybe. Anna cárnő erre — valószínűleg tanácsadói befolyására — az óhajtott segélyhad helyett 1.000.000 rubelt ajánlott fel szövetségstársának.¹⁷ A császári udvar az anyagi

¹⁵ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1739, 415; 1739—13—21.

¹⁶ *Angeli*: Der Krieg mit der Pforte 1736—39. Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs. 1881. évf. 444. old.

¹⁷ „... So habe Ich Mich entschlossen den abgang dieses corps auf andere arth zu ersezen, und Euer Kay. May. mit einer ansehnlichen und erklecklichen Summe gelds beyzuspringen.

Dieser Meiner genohmenen entschliessung nach bin Ich erbiethig, Euer Kay. May. eine million Rubel theils anjezo gleich, theils in nächst-kommenden Sommer zu dero Dienst und disposition auszahlen zu lassen...“ (Anna cárnő levele III. Károlyhoz. *Bécs Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1739, 412; 1739—1—5.)

támogatást kereken visszautasította. Ennek egyébként sem vehette most már hasznát. Újabb segélycsapatok szerzésére nemigen lehetett reménye. Végül is megúnta az elnyúló tárgyalásokat és egyik Szentpétervárhoz intézett erélyeshangú válaszában kettős követelést támasztott: vagy megkapja a 30.000 főnyi segélyhadtestet, vagy az egész cári főserég a dnyesztermenti Chotin ellen vonul.¹⁸

A tárgyalások vezetésével megbízott s a Szentpéterváron időző Botta császári altábornagy szigorú utasítást kapott, hogy ez utóbbi kikötésből egy szemernyit sem engedjen. A határozott fellépés megtette hatását. A cári udvar végül beadta derekát s a létrejött közös hadműveleti tervben, Chotin várának ostromára kötelezte magát.¹⁹ III. Károly ezzel szemben megígérte, hogy serege hozzávetőleg 100.000 főnyi létszámmal száll hadba s erélyes támadással mielőbb döntést erőszakol ki a közös ellenségtől.

A császári sereg hadműveleti terve csak nagy vonásokban alakult ki. Ez a határozatlanság annak tudható be, hogy a császári hadvezetés — mint már említettük — a törökök hadicélját illetőleg két eshetőséggel számolt: a Temesvár felé irányuló török támadással, vagy Belgrád ostromával. Ennek megfelelően csak annyit határoztak el, hogy a császári hadsereg részei a Duna két oldalán csoportosulnak és további magatartásukat majd az ellenséges derékhad támadásának irányától teszik függővé.

III. A császári sereg csoportosulása és ereje.

Az Udvari Haditanács az ezredeket május 1-én indította útba a hadszíntér felé. A részükre adott utasítás értelmében, e hó közepétájt kellett kijelölt gyülekezőhelyükre érniök.

A császári haderő a bizonytalan helyzetnek megfelelően, több csoportra osztva, különböző helyeken vonult fel. A főserég, Wallis gróf, tábornagy parancsa alatt, Pétervárad közelében, egy hadtest erejű csoport Temesvár mellett, egy másik pedig Erdélyben gyülekezett. Az előbbinek Neipperg gróf tábornoszernagy, az utóbbinak Lobkowitz herceg, lovassági tábornok volt a parancsnoka. A horvát határt Esterházy gróf, lovassági tábornok sorkatonasággal megerősített határőrökkel védte.

A csoportok összetétele és ereje a következő volt:²⁰

¹⁸ Bécsi *Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 412; 1759—5—49.

¹⁹ Bécsi *Staatsarchiv*: Turcica 1759; F. 105/a.

²⁰ Bécsi *Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 412; 1759—1—1. és 7.

A) A Pétervárad melletti főszereg:

Parancsnok: Wallis Olivér gróf tábornagy.

80 gyalogzászlóalj, 74 gránátoszázad, 3 huszárezred („Desseffy István”,²¹ „Károlyi”²² és „Splényi”),²³ 158 német lovasszázad²⁴ és 80 táborig löveg. (Kb. 50.000 fő.)

B) A Temesvár melletti hadtest:

Parancsnok: Neipperg gróf tábornagy.

12 gyalogzászlóalj, 16 gránátoszázad és 143 német lovasszázad. (Kb. 18.000 fő.)

C) Az erdélyi hadtest:

Parancsnok: Lobkowitz herceg, lovassági tábornok.

26 gyalogzászlóalj, 12 gránátoszázad, 2 huszárezred („Ghillányi”²⁵ és „Pestvármegyei”) ²⁶ és 47 német lovasszázad. (Kb. 15.000 fő.)

D) A horvátországi hadtest:

Parancsnok: Esterházy gróf, lovassági tábornok.

2 gyalogzászlóalj, a „Csáky” huszárezred,²⁷ 7 német lovasszázad, 6000 banderialis, 4000 károlyvárosi és 6000 varasdi felkelő. (Kb. 18.000 fő.)

A Pétervárad melletti főszereg s ezzel együtt az összes császári erők vezéréül eleinte Lotharingiai Ferenc herceget jelölték ki. III. Károly később — a felvonulási területen dühöngő járványos betegség miatt — veje helyett Wallis tábornagyot állította a császári hadak élére. Választása ez alkalommal sem volt szerencsés. A tábornagy személyében meglehetősen szűk látókörű, tehetségtelen, s emellett határtalanul gőgös ember került erre a magas katonai méltóságra. Olyan, akiből hiányzott a vezetésre termett katona legfőbb kelléke: a helyzet világos és tiszta megítélése. A dolgok ködös, elmosódott körvonalú szemlélete következtében vaktában határozott, s az egyszer fejébe vett terve mellett csökönnyösen megmaradt. Azok közé a császári tisztek közé tartozhatott,

²¹ Cs. és kir. 3. huszárezred.

²² Cs. és kir. 6. huszárezred.

²³ Később feloszlott.

²⁴ A lovas karabélyos, illetve a lovas gránátoszázadokat is beszámítva.

²⁵ Később feloszlott.

²⁶ Később feloszlott.

²⁷ Cs. és kir. 9. huszárezred.

akik gondolatbeli szegénységüket az előkelő zárközöttség palástjai mögé rejtegették. Szerepét oly kitűnően játszotta meg, hogy a császárt és közvetlen környezetét is félrevezette. A hadikészülődések során az Udvari Haditanács tagjai s a magasabhrangú tábornokok, szokáshoz híven, hosszú és részletes emlékirat alakjában terjesztették elő véleményüket a meginduló hadjáratra vonatkozólag. Közöttük Wallisé volt a legrövidebb s a legkevesebbet mondó.²⁸ A szóbeli tanácskozásokon ugyanilyen szűkszavúnak mutatkozott. Szándékáról nem nyilatkozott, s amikor a császárvárosból a hadszíntérre távozott, az udvar bizalmasai azt hitték, hogy a fővezér titokzatos hallgatagsága mögött nagyvonalú haditervet rejteget.²⁹

Igaz, hogy a bizonytalan helyzet miatt, maga az Udvari Haditanács sem vetett különösebb súlyt a részletesebb haditerv megalkotására. Helyesebbnek vélte, ha a jövőt a törökök magatartása nyomán a helyszínen született célszerű és helyes hadvezéri intézkedésekre bízta. Ez a felfogás az adott körülmények között — kikapcsolva természetesen Wallis egyéniségét — indokolt lehetett. Más lapra való, hogy helyes volt-e az a túlságos és kivételes bizalom, mely a császári fővezér személye iránt mutatkozott. III. Károly ugyanis Wallis tábornaggal szemben táplált bizalmában annyira ment, hogy a részére adott írásbeli utasításban őt az alól a szokásos kötelezettség alól is felmentette, mely a császári hadvezéreket sürgős és nagyobbjelentőségű elhatározások előtt, a hozzájuk beosztott tábornokokból alakított haditanács szavazatszerű döntéséhez kötötte.³⁰ Feltűnő a kitüntető császári bizalom, mert ez, ennek a háborúskodásnak során eddig csak Lotharingiai Ferenc herceget érte, ki a múlt (1738) év július 4-én lezajlott kornyai csata után hasonló felhatalmazást kapott.

Wallis tábornagy ezzel korlátlan cselekvőszabadsághoz jutott. Azt tehetta, amit akart.

²⁸ *Bécsi Statsarchiv*: Kriegsakten F. 550.

²⁹ *Angeli*: Der Krieg mit der Pforte 1736—39. Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, 1881. évf. 450. old.

³⁰ „Wir lassen dir jedoch aus dem Besonderen in deine Persohn, Kriegs experienz, Vorsicht, und Prudenz habenden Vertrauen anheimgestellet, dass so fehrne sich einige keine Verschub leydende, oder sonst Vortheilhafte gelegenheit eraignet, welche Biss du dich allhier darüber anfragest, entweder beschwärllich werden, oder gar ausschanden gehen könnthen, du nach Vorläuffig mit denen Gral. — Personen gehaltenen Kriegs Rath, und ihren angehörten Mainung sogleich, auch ohne Dich allhier anzufragen, oder dich auf die Vota erstberührten Gral. Zu binden, Sie mögen aussfallen wie Sie wollen, für dich selbst zu werke gehen, und wass du für Unseren höchsten dienst erspriesslich zu seyn erkennen wirst, unternehmen, auch auszuführen“, (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759—3—9.).

IV. A császári sereg hadműveletei.

1. Előzmények. A császári főszereg előnyomulása.

A császári hadak főparancsnoka április 19-én ért a főhadiszállásul kijelölt Belgrád várába. Itt első dolga volt, hogy magához rendelte Hadik Andrást, a „Dessewffy” huszárezred kapitányát — akiről tudta, hogy az első (1737.) hadjárat évből a Morava völgyében előnyomuló derékhad élén Nisig jutott, Rácországnak ezt a részét tehát jól ismeri — s szigorú titoktartást kötve ki, négy szemközt részletes felvilágosításokat kért tőle. Bizalmában kivételesen annyira ment, hogy a hadműveletekre vonatkozólag is kikérte véleményét.

Hadik mindenekelőtt arra figyelmeztette a tábornagyot, hogy a Száva június havában rendszerint megárad. A leghelyesebb tehát ha a hadsereggel, annak beérkezése után nyomban átkel a folyón, mert ezt később csak nagy áldozatok és idővesztés árán teheti meg.

A hadműveletekkel kapcsolatban Hadik, aki a császári tábornokok többségének véleményével ellentétben elsősorban a törökök Belgrád elleni készülődésével számolt, a következő véleményét terjesztette elő: Az ellenség két úton jöhet Belgrád felé. Az egyik Nisen, Paracsinon, Jagodinán, Palankán, Hasszán-Pasán, Kollaron és Grockán át vezet Belgrádba. A másik Viddinből kiindulva eleinte a Duna mentén halad, majd Majdan-Peken átvágva tart Belgrád alá. A két út Grocka község mellett egyesül, ezért leghelyesebb, ha a császári hadsereg ezen a fontos tereprészen mielőbb megveti a lábát. A vidék átszeldelt, erdős-hegyes jellege következtében védelemre kiválóan alkalmas: különben is a Dunára támaszkodnak, az ellátás, illetve a pótlás kérdése tehát különösebb gondot nem okozhat. Hadik, minden részletre kiterjedő alaposítással, a hadseregnek a grockai magaslatokig történő menetére is kitért. Hangsúlyozta, hogy a hadseregnek Belgrádtól Grockáig több párhuzamos oszlopban kell menetelnie. Az oszlopok élei lehetőleg egymagasságban legyenek, hogy a csapatok az ellenséggel való találkozás esetén minél gyorsabban csatarendbe fejlődhessenek.

Hadik végül a tábornagy figyelmét a felderítésre hívta fel. Lehet, hogy a született huszár szólt belőle, de ez utóbbinak fontosságát különösen kiemelte. Minden ilyen esetben — mondja e háborúról írt művében³¹ — amikor tartok az ellen-

³¹ Der Feldzug gegen die Türken vom Jahr 1739. Beschrieben vom Feldt Marschallen und Hoff- Kriegs-Praesidenten Andreas Grafen von Hadik eigenhändig 1784. (*Magyar Tudományos Akadémia kézirat-tára: Tört. 4° 162. sz.*)

ségtől, vagy ha nékem különösebb terveim vannak, fel kell derítenem az ellenség menetvonalát. Messzejáró hírszerző különítmények puhatolják tehát ki az ellenség hollétét. Ezek a különítmények kiválókat, s erre a célra alkalmas emberekből álló, mindenkor tisztvezette kisebb csoportok legyenek. Ez annyira fontos — hangsúlyozza Hadik — hogy áldozatok árán is meg kell tenni. A veszedelem különben is elmaradhatatlan kísérője a hadviselésnek, de józan ésszel, tapasztalással, az idő, hely és egyéb körülmények ügyes felhasználásával csökkenteni lehet. A Belgrád és Grocka közötti hegyes-völgyes terep egyébként is igen megkönnyíti az ilyen kisebb osztagok előrejutását.

Ez volt a fiatal, alig 30 éves, de világos és tisztaitéletű magyar huszártiszt véleménye a hadműveletek megindításáról. Wallis tábornagy azonban nem fogadta meg az egyszerű, józan ész tanácsát. Ha önmagában pillanatnyilag talán igazat adott is annak, — tétovázott. Húzta-halasztgatta a döntést. Gondolatvilágában különféle homályos sejtések, tervek keresztezték egymást. De egyik alkalommal sem látott tisztán, s így dönteni nem tudott. Részletintézkedései minden alkalommal megkéstek. Közben teltek a napok s szinte meglepetésszerűen köszöntött be az utolsó pillanat. Ekkor már a fővezér is jobb belátásra jutott. Cselekedett is tüstént, csak-hogy már elkésett. Az elmulasztott alkalmak következtében egyszerűben feltornyosuló nehézségekkel nem tudott megbirkózni.

Tétovázása miatt pontosan ellenkezője történt mindannak, amit Hadik javasolt. A csapatok Pétervárad mellett maradtak, s csak akkor mozdultak meg, amikor június 6-án hír érkezett a török főszereg Szófia melletti gyülekezéséről. A hirtelenében elindított császári alakulatok június 12-én érték Zimonyba. Természetesen elkéstek. A Száva időközben megáradt, s a hadsereg áthajózása most már komoly nehézségekbe ütközött. Az átkelés június 16-án kezdődött s csak 25-én fejeződött be; ennek megtörténte után a császári sereg Belgrád közelében, Mirova mellett ütött tábort. Ezekben a napokban újabb hír érkezett az ellenség felől. Eszerint a török nagyvezír mintegy 100.000 főnyi seregével Nis közelébe ért. Wallis csak most szánta el magát komolyabb intézkedésre. A Temesvár mellett álló Neipperg tábornagnak június 27-én azt a parancsot küldte, hogy hadtestével Nagybecskerekre vonuljon.³²

Mi foglalkoztathatta a császári fővezért Belgrádba érkezésétől csapatainak a Száván történt átkeléséig, vagyis április 19-e és június 25-e közötti, több mint két hónapig tartó

³² *Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn. 1739, 413; 1739—6—16.*

időszakban? Ennek a kérdésnek alaposabb megvilágítását szükségesnek véljük, még akkor is, ha ezzel az események fonalát megszakítjuk. Főleg azért, mert mindabba, ami ez alatt történt, szinte fogaskerékszerűen kapaszkodtak a későbbi események. Erre csak az egykorú hadműveleti iratok adnak elfogadható választ.

Előzőleg azonban egy meglehetősen fontos körülményre mutatunk rá. Az általános helyzetismertetés során emlékeztünk meg arról, hogy a bécsi udvar csak április vége felé értesült a nagyvezír bukásáról, illetve a törökországi politikai fordulatról. E hír fozslánya természetesen hamarabb jutott el Wallis tábornagyhoz, aki április 19-én, vagyis még csapatainak felvonulása előtt ért Belgrádba. A tábornagy nemsokára megérkezése után kémei révén arról is értesült, hogy a török főszereg ebben az évben Belgrád ellen vonul s e célból a Moraván Ravna közelében hídverés előkészületei folynak.³³ A kapott jelentéseket, a bécsi udvar helyzetbírálatahoz hasonlóan, meglehetősen kételkedve fogadta. Mindkettőben annyira éltek még az elmúlt (1738.) hadjárat évi eseményei — főként a Rákóczi-féle vállalkozás emléke, illetve a törökök ismételt betörése a Temesi-bánságba — hogy nehezükre esett egyszeriben megbarátkozni az új helyzet felől szállongó hírekkel. A bizonytalanság, a sötétben való tapogatódzás érzése ejthette hatalmába Wallist is. Magatartása legalább is erre enged következtetni.

A császári hadak fővezérének, a Belgrád elleni török készülődésről beszámoló kémjelentések kézhezvétele után, először az a gondolata támadt, hogy beérkező gyalogságát Belgrád elé helyezi s elsáncoltatja, lovasságát pedig Zimonynál hagyja. Ezt a koraérett tervét nemsokára megváltoztatta, s azt jelentette Bécsbe, hogy hadseregével nem várja be a törököket Belgrád közelében, hanem a Moraváig fog előnyomulni.³⁴

A császári udvar, a tábornagy határozatlanságának látára, egyszeriben gyanút fogott. Egyik május 21-én kelt leiratában Wallistól részletes hadműveleti terv előterjesztését követelte.³⁵ Ezután parancsát több ízben megismételte: Wallis azonban hallgatott. Sőt megfordította a dolgot. Császárához intézett egyik jelentésében, mintha mitsem tudna a kapott vonatkozás tartalmáról, ő kért útbaigazítást a hadműveletekre vonatkozólag.³⁶

³³ *Bécsi Kriegsarchiv*; Manuscripte 25; 5—1—25.

³⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1739, 418; 1739—5 ad 4.

³⁵ „... Worinnen also wan die trouppen einmahl beysammen sind, und der Feind aus seinem Vortheil nicht heraus will, dasjenige was hiesigerseiths zuthun seÿn möchte zu bestehen habe, ist dermahlen die Hauptfrage, welche aber hier nicht entschieden werden mag, ohne dass

A császári fővezér, miután erre az utóbbi kérésére választ nem kapott, áttekintő hadműveleti terv helyett pillanatokszülte, részletjavaslatokkal hozakodott elő. Említésreméltó ezek közül Új-Orsova visszafoglalásának terve. Ez az utóbbi gondolat, mely június elején fogalmazott meg benne, határozottan tetszett Bécsben. A császári udvar Erdély sorsát még ekkor is szemmeltartotta s ezért a tervhez készségesen adta hozzájárulását.³⁷ Wallis maga is napról-napra jobban belelovalta magát az orsovai vár visszafoglalásának gondolatába. A lehetőségekkel is számolt. Elsősorban azzal, hogy mi történék akkor, ha mialatt a császári hadak Lobkowitz erdélyi hadtestével egyetemben Új-Orsovát ostromolnák, a törökök ugyanakkor a Havasalföldről nyíló szorosokon át törnének Erdélybe? A felvetett kérdésre határozott s elég értelmes választ adott. Császárához ezzel a tervvel kapcsolatban, június 7-én intézett egyik jelentésében az 1717-i év eseményeire hivatkozott. Akkor is ehhez hasonló volt a helyzet. Az egyesült császári hadak Belgrád előtt álltak, amikor a török-tatár sereg Magyarországra tört és egészen Szatmár vármegyéig portyázott. Savoyai Eugent ez a kisebbjelentőségű esemény nem befolyásolta. A veszély elhárítására jóformán semmit sem tett. „Egyidőben — mondotta — mindenütt nem lehetünk. Tervünk Belgrádhoz köt és emellett kell maradnunk. Ha majd a várat elfoglaljuk, az ellenség egész biztosan kitakarodik.”³⁸

ihr eure Gedanken über den vollständigen Operationsplan einsendet...“ (*Bécsi Staatsarchiv*: Turcica 1759; F. 105/a.)

³⁶ „... Ich habe auch geglaubt, Euer Kay. May. werden mir einen Plan allergnädigst vorschlagen, ... weillen aber solches nicht erfolget. Bitte mir nochmals Dero allerhöchste willens meinung...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 418; 1759—5— ad 4.)

³⁷ „... dahero dann ermeldete Belagerung von Orsova in dem letzten erlassenen antwortschreiben von dem Kayser ausdrücklich gut geheissen und genehmiget...“ (Harrach grófnak, az Udvari Haditanács elnökének levele Wallishoz. *Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscrite 25; 3—1—25.)

³⁸ „... was maistens gegen sothanen operations Plan eingewendet werden könnte, nemblichen, dass wehrender Furrückhung gegen Orsova ... wohl etwa der Feind mit Streyfereyen in Siebenbürgen eindringen dörfte. ... von keiner solch relevanten Wichtigkeit seyn würde, dass man sich andurch in dem Hauptwerkh oder puncto deren Operationen hindern und abwendig machen lassen solte: Wie sich dann ein gleiches Exempel Anno 1717 Alss man Vor Belgrad ware, und das ganze Siebenbürgische Corpo bey sich hatte, geausseret, da die Tartarn durch den Bistrizer Pass sogar biss in die Szattmarer Gespanschaft eingedrungen haben, man sich aber andurch dennoch nicht in dem Hauptwerkh irren lassen, ja sogar nicht einmahl das geringste von der Armée detachiret, und der glorreiche Prinz Eugen allezeith gesaget hat: Überall kann man nicht wehren, Belgrad ist Unser Plan, und dem müssen wir folgen, dann wann Wir dieses haben werden, Sie schon wider zurückgehen...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 418; 1759—6—5.)

Wallisnak ez a legújabb terve is csak szándék maradt. Megvalósítása elé Neipperg tábornoszernagy, a Temesvár melletti császári hadtest parancsnoka gördített akadályt. Ez utóbbi ugyanis azt kívánta, hogy az egész császári sereg — a főereget és Lobkowitz erdélyi hadtestét is beszámítva — együttesen menjen Új-Orsova ostromára. Wallis ezzel szemben amellet kardoskodott, hogy amíg Neipperg és Lobkowitz hadtestei Új-Orsovához vonulnak, addig ő az ostrom fedezésére a Duna jobbpartján, szerb földön nyomul elő. A két császári tábornok nem tudott megegyezni, annak ellenére se, hogy június 19-én Belgrádban személyes megbeszélésre is összejöttek. A tárgyalás nem járt eredménnyel. Neipperg ragaszkodott tervéhez, Wallis viszont nem akart újjat húzni a császárnál különös kegyben álló herceggel, s ezért kivételesen nem erőszakoskodott.

Hozzávetőleg ezek voltak azok a megoldandó feladatok, melyek a császári fővezért hadseregének a Száván történt átkeléséig, vagyis június 25-ig foglalkoztatták.

A különféle tervek szövögetésével eltelt idő mindenestre veszteség volt. De június vége felé az elmulasztottakat még pótolni lehetett volna. A török főereg ekkor még Nis közelében tartózkodott. Az ellenség felől eddig szórványosan beérkezett kémjelentések azt sejtették, hogy az Belgrád ellen igyekszik. A Ravna melletti hídverés előkészületei legalább is erre engedtek következtetni. Wallis azonban még mindig habozott. Tudva azt, hogy császára mennyire szívén viseli Új-Orsova s ezzel együtt a magyar Délvidék sorsát, tovább ingadozott. Egyrészt Belgrád mellett szeretett volna maradni, másrészt Orsova felé tekintett. Határozatlanságára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy bár ezekben a napokban, június 27-én, az események kényszerítő hatása alatt szinte ösztönyszerűleg, közelebbvonta magához a Neipperg-féle hadtestet, ennek ellenére is megmaradt a császára által jóváhagyott terve, vagyis az orsovai vár visszafoglalása mellett. Újból haditanácsot hívott össze, ahol ismét az orsovai terv került szőnyegre. Neipperg tábornoszernagy ez alkalommal is nehézségeket támasztott a megegyezés elé. A két császári tábornok között most végre törésre került a dolog. Nyílt ellenszenvvel s haraggal váltak el egymástól.³⁹

Wallis tábornagy ezekben a napokban bizonyára más-ként gondolkozott volna, ha az ellenség szándékáról a kémjelentéseken kívül pontos és megbízható adatok állanak rendelkezésére. Ekkor, vagyis június vége felé, seregének Mirova melletti táborában ez nem támaszthatott megoldhatatlan ne-

³⁹ *Bécsi Staatsarchiv*: Kriegsakten 1739. F. 531.

hézséget. Még volt ideje helyrehozni az elmulasztottakat. Ha Hadik tanácsát megfogadva távolfelderítő különítményeket küld az ellenség felé, a gyorsanjáró huszárok valószínűleg értékes jelentésekkel tértek volna meg. A császári fővezér azonban ebben a tekintetben sem hallgatott az okos szóra. Csak közelfelderítő járőröket küldött ki. Ezeknek dél felé csak az Avala hegyig, kelet felé pedig csak Visnicáig volt szabad menniök.

A mirovai táborozás napjaiban a szükséges távolfelderítés helyett egészen más történt. Belgrád vára a kor követelményeihez viszonyítva, meglehetősen kiterjedelmű, s így könnyen körülrárható s elszigetelhető volt. Aktiv védelemre is képes nagyobb őrsereg nem fért el benne. Savoyai Jenő ezen a fogyatékonyságon akként segített, hogy egy körülből 9 kilométer hosszú külső védővonalat építtetett, amely a Dunától déli irányban a V. Vracsar (Δ 249) dombhat legmagasabb pontjáig, majd innen nyugatra fordulva, a Száva partjáig húzódtott. Ez a vonal a várat olyan széles ívben fogta körül, hogy mögötte nagyobb sereg is védelmet talált. Wallis most 21 napig tartó megfeszített munkával áttörette és leromboltatta ezt a hatalmas munka árán emelt művet.

Míg a császári főszereg Belgrád közelében időzött, a törökök céltudatos, határozott hadműveleti terve mindjobban kibontakozott. A császári táborba befutott kémjelentésekből most már kétségtől a Belgrád elleni nagyobbarányú ellenséges vállalkozásra lehetett következtetni. Wallis többek között, július közepétől arról értesült, hogy az új török nagyvezír a derékhaddal Nist elhagyta s Ravna felé vonul.⁴⁰ E hírre a császári főszereg zöme⁴¹ július 17-én Mirováról Visnicáig ment s ugyanekkor Neipperg, aki hadtestével időközben, július 11-én Nagybecskerekén át Csentára⁴² érkezett, parancsot kapott, hogy Jabukára meneteljen.⁴³

A császári főszereg ezekben a napokban még mindig előnyben volt ellenfelével szemben. Ha megkettőzött lépteit, a Grocka körüli magaslatokat föltétlen hamarabb éri el, mint a törökök. Az igyekezetnek azonban nem leljük nyomát. Még ezekben az utolsó pillanatokban is hosszú pihenők közbeiktatásával, sakklépésszerűen mozgott. Visnicán két napig pihent s utána, július 20-án csak Vincsáig jutott. Ezzel egy időben Neipperg hadteste átkelt a Dunán és Belgrád közelében üttött tábornak.⁴⁴

⁴⁰ Bécsi Kriegsarchiv: Manuscripte 25; 5—1—25.

⁴¹ 55 gyalogzászlóalj, 55 gránátoszázad, 88 német lovasszázad, 2 huszárezred és 1000 rác határőr (kb. 40.000 fő).

⁴² Titeltől délkeletre.

⁴³ Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn. 1759, 415; 1759—7—7.

⁴⁴ Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn. 1759, 415; 1759—7—11.

2. A grockai csata. (1739 július 22.)⁴⁵

Wallis a vinciái táborban július 20-án értesült róla, hogy az ellenséges főerő Szemendriára érkezett. Most végre a császári fővezér is úgy érezte, hogy jó volna felderíttetni a Grocka körüli magaslatokat. Bärenklau ezredest és Hadikot még aznap délután magához rendelte s parancsot adott nekik, hogy alkonyatkor elindulva, 1000 német lovassal és 300 huszárral derítsék fel Grocka környékét. Hadik, aki jól ismerte a vidéket, a tábornagy előtt azt az ellenvetést kockáztatta meg, hogy erre a célra teljesen elegendők a huszárok is. Az erdők között az éj sötétjében jóformán semmit sem lehet tenni. A német nehéz lovasság a szakadékos utakon csak fölösleges teherterhelés lenne. Wallis ragaszkodott a kiadott parancsához.

A felderítő csapat alkonyatkor útrakelt s mindenütt a Duna mentén haladt Grocka felé. Hadik és Bärenklau, a kapott utasítás ellenére, a német lovasokat útközben Ritupeknél hagyta s csak a huszárokkal lovagolt tovább. Grocka közelébe érve egy 24 főből álló osztagot küldtek előre a faluba, míg ők csapatuk többi részével az egyik közeli magaslaton maradtak. Mialatt Hadik az éjszaka csöndjében a terepviszonyok felől tájékoztatta bajtársát, a távolban mindketten apró fénypontok pislogására lettek figyelmesek. Hadik éles huszárszeme a fénypontokban az ellenség tábortüzeire ismert, de Bärenklau kételkedett társa megállapításában. Nem hitte, hogy a törökök már ilyen közel legyenek. Az volt a véleménye, hogy Hadik a szemhatár alján látszó csillagokat véli tábortüzeknek.⁴⁶

A vitát csakhamar eldöntötték a tények. A falu felől egyszerűen néhány lövés dördült el, majd vad ordítózás kíséretében gyors puskaropogás következett. Az előreküldött huszárok portyázó török lovasesapatra bukkantak s nemsokára bevonultak. Pár perc múlva közvetlen-közvetlen verfe fel a puszkazaj az erdő csendjét. Hadiknak nem maradt más választása: vissza kellett vonulnia. Két huszára elesett és néhány lova megsebesült. Egvébként minden különösebb baj nélkül vonult be csapatával július 21-én reggel a császári táborba.

Hadik jelentését, mely szerint Grockán ellenségre bukkant, ezen a napon még a császári hajóhadtól érkezett hír is megerősítette. Pallavicini tábornok, ki előzőleg egy pár hadihajóval a Dunán Grocka magasságáig vitorlázott, azt közölte a császári fővezérrel, hogy a parton számos ellenséges csapat

⁴⁵ 2. térkép.

⁴⁶ Hadik idézett kéziratosa munkája.

menetel Grocka felé, s ezeket a málhás szekerek hosszú sora követi.⁴⁷

A két megbízható jelentés egybevetése után, Wallisnak minden kételye eloszlott. Mint akinek szeméről lehullott a fátyol, egyszeriben ráeszmélt arra a mulasztásra, melynek következménye most fenyegetően meredt elé. Érezte, hogy nehezen jóvátehető hibát követett el azzal, hogy Hadik tanácsát semmibe véve, a Grocka körüli fontos terepre szét az ellenségnek engedte át. A mulasztások sorozatát a világos tudatra ébredő ember önkéntelen, villámgyors tétével igyekezett helyre pótolni. Hirtelenében egy mentőgondolata támadt. Az, hogy Grockán valószínűleg még csak a török elővéd lehet s ezért megmentheti a válságosra fordult helyzetet, ha sikerül néki a Grockán lévő török előcsapatot a főszereg beérkezése előtt megvernie. Az utolsó pillanatban a játszmát erre a halvány lehetőségre alapította. A szinte percek alatt megszületett tervet tett követte. Miután Neippergnek sebtiben azt az utasítást küldte, hogy azonnal kövesse, s Hadiknak megparancsolta, hogy 50 önként jelentkező huszárral és 200 gyalogos határőrrel, csapata feláldozása árán is, az ellenségig törjön előre,⁴⁸ ő maga még 21-én este elindította seregét a vinci táborból Grocka felé.

Az élen a „Dessewffy“ és a „Károlyi“ huszárezred haladt egy rác lovasezreddel. Megfelelő távolságra követte őket a lovasság zöme (8 német lovasezred) 18 gránátos-századdal és 2 löveggel. Végül a gyalogság menetelt két egymás mellett szorosan felzárkózó oszlopban. A menetakadályok elhárítása végett mindegyik gyalogoszlop élen 1 százados haladt 40 áccsal és 60 munkással. A lövegek a gyalogcsapatok távközeire voltak szétosztva.⁴⁹

A menet folyamatosságát, rossz előjelként, nemsokára egy váratlanul felmerült akadály zavarta meg. 11 óra felé a gyalogságnak az úton meg kellett szakítania előnyomulását, mert előtte a lovasság a sötétben eltévesztette az utat és csak éjfélkor érkezett meg lassú ügetésben.⁵⁰ A császári sereg ezután tovább folytatta menetét s éle 22-én még virradat előtt ért a Grockától északnyugatra elterülő erdőség szélére, ahol megállt, hogy Hadik felderítésének eredményét bevárja.

Az előreküldött hírszerző csapat ezalatt, meglehetősen tért nyerve ereszkedett le a Grocka felé lejtő, meredek ma-

⁴⁷ Bécsi Kriegsarchiv: Manuscripte 25; 5—1—25.

⁴⁸ „... Das ich auf der geraden Strasse gegen Krozka hinab rücken, und so weith gehen soll, biss ich auf den Feind gestossen, und von selbem angegriffen sein werde; wen gleich das Commando drauf gehen solte.“ (Hadik idézett kézirat munkája.)

⁴⁹ Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn. 1759, 415; 1759—7—14.

⁵⁰ Bécsi Kriegsarchiv: Manuscripte 25; 5—1—25.

gaslatok, szakadékok, vízmosások és erdők között kanyargó veszélyes úton. Hadik a körülményekhez alkalmazkodva tagolta kis csapatát. Az élen 40 határőr haladt. Utána egy altiszt vezetése alatt 10 huszár, majd 160 határőr és végül 40 huszár következett. Hadik az éltől számított második csoportnál tartózkodott.

A törökök az előző nap eseményeiből következtetve, számoltak a császári sereg előnyomulásával, s ezért megfelelő fogadtatásról is gondoskodtak. Grocka előtt az utat szegélyező magaslatokat még az előző éjjel mélységben tagolt kisebb gyalogos és lovas osztagok szállották meg. Mikor Hadik, mitsem gyanítva, csapatával e veszélyes terepszakaszhoz ért, az elől lévő janicsárok nem támadtak, hanem bántatlanul átengedték a mögöttük elrejtőzködött spahikig. Ekkor azután minden oldalról egyszerre szólaltak meg a török puskák. Az éj sötétjében védekezésről szó sem lehetett, A meredekfalú magaslatok közé ékelt útból oldalt sem vághatták ki magukat a tüzrel meglepettek. 31 huszár és több mint 70 határőr maradt a rajtaütés színhelyén. Maga Hadik 1 tizedes és 3 közhuszár kíséretében csak egy közeli vízmosáson át menekült meg a kelepcéből.⁵¹

Wallisnak az utolsó pillanatban, minden alaposabb megfontolás nélkül kiadott intézkedése most bosszulta meg magát. A kétoldali helyzet, a sajátos terepviszonyok figyelembevételével ekkor a következő volt: Az út, amelyen a császári sereg továbbhaladhatott, s amelynek vonala hozzávetőleg ugyanaz volt mint napjainkban, nagyjában a Dunával párhuzamosan futó s Grocka előtt harapófogószerűen összerő két hegynyulvány között vezet.⁵² Szoroszerű jellege a községtől mintegy másfél kilométernyi távolságra szűnik meg; itt hirtelen egy hosszúkas völgykatlanba torkollik.⁵³

A török nagyvezir serege, amely a császári csapatokat megelőzve érkezett Grockához, az útszoros kijáratával szemben, a Grocka patak balpartján elterülő s a völgykatlant bezáró magaslatokon állott (B). Tábora a közvetlen mögöttes elterülő magaslat oldalán, hozzávetőleg a mai község helyén terült el (A).⁵⁴ A török előőrsek egyrészt a szoroszerű úttól oldalt eső magaslatokat, másrészt az út kijáratát

⁵¹ Hadik idézett kézirat munkája.

⁵² A részletes (1 : 75.000) térképen a 270-φ és a 215-φ nyúlványai.

⁵³ A bécsi Kriegsarchivból származó egykorú térkép a terep domborzatait nem tünteti fel kellő hűséggel. Ez a régi, kezdetlegesebb terepfelvétel általános fogyatékosága.

⁵⁴ A régebbi térképek szerint az alig pár házból állott község nem a mai helyén, hanem a patak torkolata közelében, közvetlen a Duna mentén feküdt.

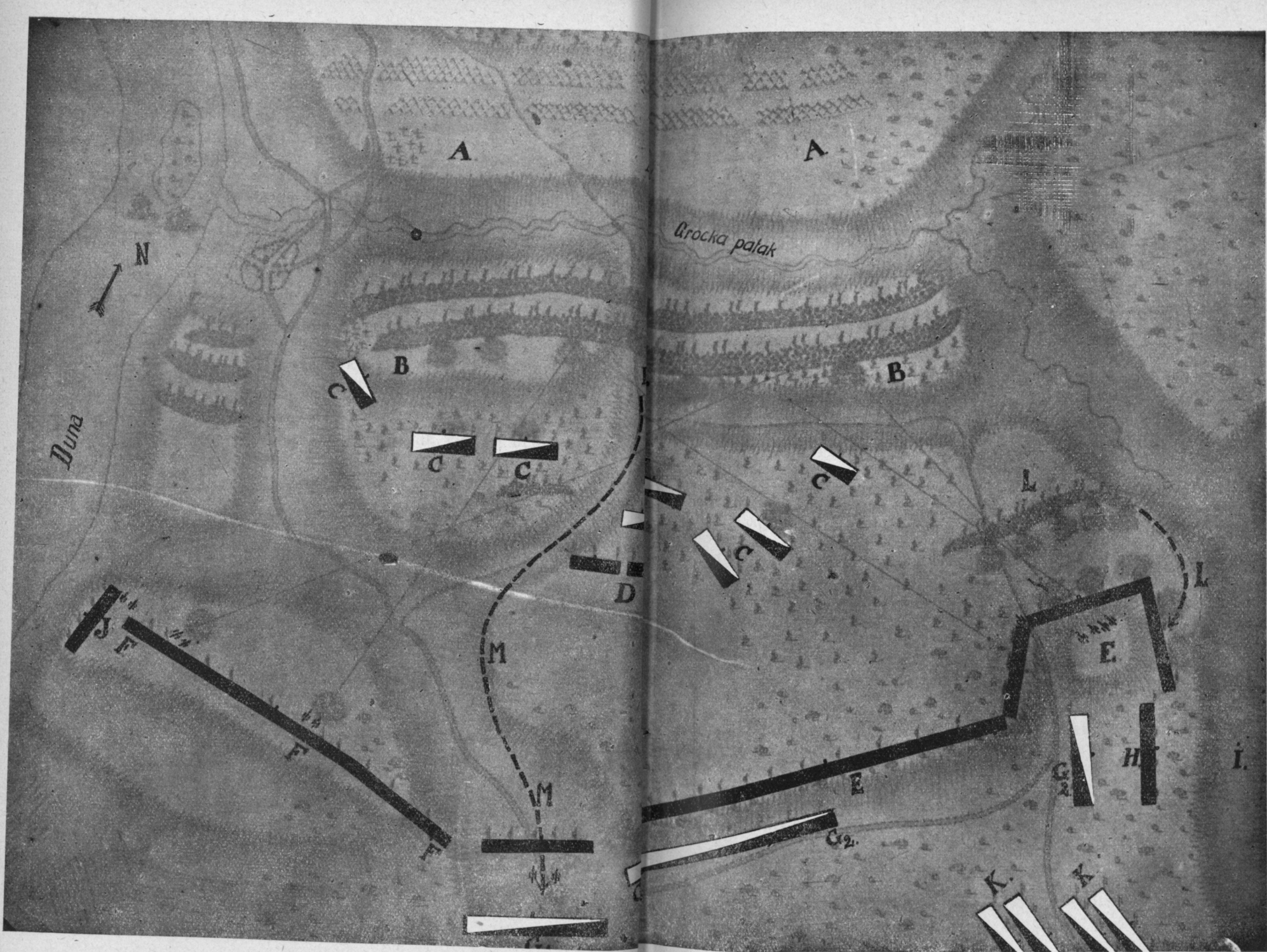
szállották meg. Különösen ez utóbbit zárták el erős, gyalogos-osztagok.

Az egérfogószerű völgykatlanon teljes terjedelmében uralkodó török sereg hadállásának megtámadására két lehetőség mutatkozott. Az egyik az volt, hogy a császári csapatok az út két oldalán elterülő magaslatokon át közelítik meg az ellenséget. Ez fárasztó és lassú vállalkozás lehetett, de az erők együtttartása és a kellő biztonsági intézkedések szemmel-tartása esetén, különösebb kockázattal alig járhatott. Sőt, — a tekintélyes magasságkülönbséget figyelembevéve — a hegyoldalakról, tehát felülről meginduló támadás a császári seregnek csak előnyös lehetett. Végrehajtásához azonban gyalogság kellett, mert a lovasok az erdős, nehéz terepen nem tudtak volna előrejutni. A másik jóval kockázatosabb mód lehetett a völgyszorosban vezető úton történő támadás. De elsősorban ehhez is gyalogságra volt szükség, mely a szoros kijáratánál elhelyezkedett török előőrseket elúzi, s az előtt megvetve lábát, az utána következő csapatok harchoz való felfejlődését biztosítja, illetve lehetővé teszi. Csakhogy a gyalogság, a támadás főfeltétele nem volt kéznél. A lovaság mögött hosszú menetoszlopban volt összezsúfolva. Megérkezése sok időbe tellett volna. Wallisnak viszont nem volt türelme várni. Úgy vélte, hogy minden perc veszteséget hozhat neki, ezért minden különösebb tájékozódás, a helyzettel való számvetés és megfontolás nélkül — olyan sorrendben, amint álltak — egymásután rendelte előre csapatait.

Már virradni kezdett, amikor az élen haladó huszárok a keskeny útszorosból kibontakoztak s támadásba lendültek. A két huszárezred támadását Hadiknak e háborúról szóló kéziratos műve s a bécsi „Kriegsarchiv“ egykorú hivatalos feljegyzései egymástól eltérőleg adják elő. Hadik szerint az útszorosból először kilépő „Dessewffy“ huszárezredet az előtte lévő katlanszerű terepen előnyösen elhelyezkedett törökök meglepetésszerű tüze az utána következő „Károlyi“ huszárezredre vetette s a rendetlenségbe jutott mindkét ezredet visszaűzte.⁵⁵ Ezzel szemben a harcról szóló egykorú császári jelentés kiemeli azt, hogy a „Dessewffy“ huszárezredet követő „Károlyi“ huszárezred szintén támadáshoz fejlődött. A kettő vállalva és közösen harcolva az útszoros előtti törököket elűzte, később azonban sűrű szőlőültetvények közé jutott, (a térképen a C-vel jelzett vonal lehetett) ahol támadása megakadt. A huszárokat — tetemes veszteség után — csak fölényes erejű török ellentámadás fordította vissza.⁵⁶

⁵⁵ Hadik idézett kéziratos munkája.

⁵⁶ Bécsi Kriegsarchiv: Manuskripte 25; 5—1—15. Továbbá ugyanott: Feldakten Ungarn. 1739, 415; 1739—7—29. és 30.

2. A grái csata.

Nem akarjuk a leírás folyamatosságát hosszabban megszakítani, ezért a fenti állítások közötti eltéréssel nem foglalkozunk kimerítőbben. Csak két megjegyzést fűzünk hozzájuk:

1. Alig hisszük, hogy a csatáról szóló egykorú hivatalos feljegyzések, melyeket császári tisztek szerkesztettek, egy hajszálnyi is szépíteni igyekeztek volna a huszárok magatartásán.

2. Hadik a két huszárezred támadásában nem vett részt. Ő ebben az időben — miután felderítő csapatát a szorosserű úton kevéssel ezelőtt a törökök szétrebbentették — pár megmenekült huszárjával egy vízmosáson át a hegyoldalra felkapaszkodva, a tábornagyhoz igyekezett vissza. Pár sorral odébb maga is említést tett erről művében.⁵⁷

Wallis a huszárok harcbevételére után lovasságának többi részét indította a szűk úton támadásra. Az ezredek megérkezésük sorrendjében, minden harcalakzat felvétele nélkül kerültek tűzbe s egymásután semmisültek meg.

A csatának ebben a második mozzanatában, először a „Pálffy“ vértesezredre került a sor. Alighogy a szorostól kibontakozott, élénk puskatűzbe jutott s nagyrészt megsemmisült. Csak 1 törzstiszt, néhány főtiszt és 500 fő legénység maradt belőle életben.⁵⁸ A vértéseknek a „Savoya“ dragonyoszred jött segítségére. A véle szembenlévő török lovasok kissé visszahúzódtak előle. A dragonyosok vigyázatlanul követtek az ellenséget; túlságosan előremérészkedtek; ezt a törökök észrevették s egy alkalmas pillanatban megfordultak. Ellentámadásuk olyan heves volt, hogy az a dragonyosokat teljesen szétszórta. Ezekben a pillanatokban a „Hohen-Ems“ vértesezred vágott közbe, kimentve a dragonyosokat a bajból. A lovasezredek kötelékei ekkor már teljesen felbomlottak s részeik a magas szőlőültetvény között szerteszóródva küzdöttek (C). Megtámasztásukra végül a gránátosok is beérkeztek. (D).

A nagyobb török erővel szemben a császáriak nem tudtak helytállni. A szárnyak megingottak, s a küzdő csapatok hátrálni kezdtek. Ezekben a válságos percekben érkezett meg Hildburghausen tábornagy gyalogosaival a harc színhelyére. Ez a császári tábornok, ki tehetségével társai közül messze kiemelkedett, a helyzetet tüstént felismerte. Gyors áttekintéssel felmérte a veszély nagyságát s ugyanakkor látta azt is, hogy milyen helyzeti előnyt ad neki az útszoros

⁵⁷ „... Inzwischen hatte ich mich mit dem überbleib meiner mannschaft aus dem holen weeg und dem gebüsch heraus gewunden...“ (Hadik idézett kéziratosa munkája.)

⁵⁸ *Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscripte 25; 3—1—25.

két oldalán elterülő s a törökök hadállása felé lejtő hegyvonalat. Rendelkezésére álló csapatait először a jobbkézt eső magaslatra irányította (E). Éppen az utolsó pillanatban, mert időközben a törökök is hasonló elhatározásra jutottak. A Grocka patak mélyedéséből nagyobb erővel törtek a hegyoldalra, hogy a völgyben lévő császári lovasság visszavonulását elzárják. A hegyháton összetűzésre került a dolog, melyben a császáriak kerekedtek felül.

Az arcvonal lassan az úttól balra is kialakult. Itt egészen a Dunáig húzódott (F). A szárnyakat mindkét oldal felé külön csapatokkal biztosították (H, J). A két huszárezred közvetlen a völgyszoros torkolata elé került (G₁), míg a császári sereg elhelyezkedése után a völgyben küzdő s kimerült lovasság visszahúzódott, s a jobbszárny mögötti erdőben gyülekezett (K).

A császári gyalogság fejlődése természetesen nem ment végbe pillanatok alatt. Időbe tellett, míg a beérkező menetoszlop gyalogsága kibontakozott s a nehéz, erdős-hegyes terepen állásába érkezett. Ez a késedelem azzal a veszéllyel járt, hogy a törökök ezalatt megelőzik a császáriakat s a csapatok fejlődését megakadályozzák. A jobbszárny szerencsés állásfoglalása után különösen a balszárnyon fenyegetett ez a lehetőség. Főleg azért, mert ezen az oldalon a Dunáról időközben felszálló reggeli köd ellepte a partmenti magaslatokat s sűrű, átláthatatlan fátyollal takarta el a kilátást.

Wallis kisebb huszárjárőröket küldött ki ennek a teprésznek felderítésére. Ekkor történt, hogy a „Károlyi“ ezred egyik huszára — kinek nevét fájdalom, nem tudjuk — a sűrű ködben elszakadt társaitól s egyszerre csak Ali rumeiai pasával találta magát szemben. A pasa 300 lovasa élén szintén felderítő úton volt, de hogy-hogynem ő is elkallódott csapatától. A huszár habozás nélkül a törökre rontott. A pasa hajító dárdát dobott felé, de a huszár ügyesen félreugratta lovát s utána kardot rántva, rugtatott ellenfelére. A pasának már nem volt rá ideje, hogy kardot húzzon: csupán annyit tehetett, hogy hátrarántotta lovát s így kerülte el a halálos csapást, mely célt tévesztve lovának kantárszárát vágta ketté. A huszár most hirtelen nyerge kápájáról pányvát rántott elő s ezt oly ügyesen dobta ellenfelére, hogy annak mindkét karját lefogta vele. Utána megfordult s foglyát lovastul maga után vonszolva megindult — mint hitte — társai felé. A közelharc hevében azonban teljesen elvesztette tájékozóképességét s a sűrű ködben szerencsétlenségére helytelen irányba fordult. Csakhamar török lovasokkal találkozott, akik a pasa tiltakozása ellenére felkoncolták.

Ezt a pompás kis huszár haditettet a rumeliai pasa maga beszélte el Hadiknak a későbbi belgrádi béketárgyalás idején. Megjegyzésként hozzáfűzte azt is, hogy amikor a huszár pányvájával karjait lefogta, kilétét előtte felfedve, aranyigéretekkel könyörgött tőle kegyelemért. Ugyanekkor önmagában a próféta segítségéhez folyamodott, s megfogadta, hogy ha életben marad, hálából magyaros öltözetben zarándokol el Mekkába. Ha testőrei a hős huszárt fel nem koncolják, gazdagon megajándékozva, szabadon engedte volna. A pasa később tényleg magyaros ruhára való arany és ezüst díszeket hozatott magának Győrből s minden látogatójának elragadtatva mesélte el a huszárral történt kalandját.⁵⁹

Elsősorban a dunamenti magaslatokra kiküldött vakmerő huszárjárőrök éberségének volt köszönhető, hogy a császári hadsereg fejlődését különösebb esemény nem zavarta meg. Alighogy a csapatok elhelyezkedtek s az ágyúk a kilövéésre alkalmas helyeken állásba kerültek, a törökök hatalmas zaj és dobpergés kíséretében, az egész császári arcvonal ellen általános támadást indítottak. Az volt a szándékuk, hogy a jobbszárny ellen intézett átkaroló támadással egyidejűleg, az arcvonal közepét áttörik s a két támadócsoport egyesülése után a császári sereg vonalát hátba fogják és szétszórják. Ennek megfelelően a támadás súlya a jobbszárny gyalogsága és a középen álló huszárok ellen irányult, míg a dunamenti balszárnyra csak színlelt támadást intéztek. A jobbszárnyon álló császári csapatokat szemben a janicsárok, oldalról pedig egy nagyobb török lovascsapat rohant meg (L). A középen, az útszoros kijárata előtt elhelyezkedett huszárokra (G) az előttiük lévő gyalogságon keresztül török spahik rontottak (M). Sorukat is áttörték volna, ha a közeli magaslatokon elhelyezett ágvúk idejében meg nem szólalnak. A török lovasok nagy veszteséget szenvedve csakhamar visszafordultak s itt többé nem is próbáltak szerencsét.⁶⁰ Ezzel a két támadással egyszerre, a Duna partján indított színlelt támadásukat is hasonló sors érte. A császári ágyúk ez utóbbit is megakasztották.

A törökök a sikertelen próbálkozás után, most minden erejükkel kijárólag a császári arcvonal jobbszárnyára vetették magukat. Az itt elhúzódozó mélyedés (I) felhasználásával több ízben megpróbálták átkaroló támadásukkal a császári sereg vonalát felgöngyölíteni. Az arcvonalnak ezen a szakaszán válságos lett a helyzet. A császári gyalogosoknak a hegyoldalon állandóan ellenséges rohamokat kellett visszaverniök. Török holttestek tömege borította az erdő alját, de nagy volt

⁵⁹ *Hadik* id. kéziratos m.

⁶⁰ *U. o.*

a császáriak vesztesége is. Friss zászlóaljakkal kellett felváltani a kimerült küzdőket. A délután késő óráiban a nagy vérveszteséget szenvedett s a tikkasztó melegben kimerült csapatok már-már ingadozni kezdtek. A törökök még egy utolsó, átkaroló támadással kísérleteztek. Egyik csoportjuk a jobbszárny mögötti erdőn keresztül igyekezett a császári csapatok hátába kerülni. Ekkor érkezett Neipperg tábornagy 5 lovasezreddel a küzdelem színhelyére. Az erdőben heves, de rövid harc fejlődött ki, mely a törökök vereségével, illetve visszavonulásával végződött. A segítségül érkezett császári lovasság ezután a második vonalban, a huszárok közvetlen szomszédságában és a jobbszárny mögött helyezkedett el (G²).⁶¹

A szárazföldi erők késő alkonyatig tartó küzdelmével egyidőben a Dunán a hajóhadak mérköztek meg. Pallavicini tábornok, aki még 21-én lehajózott hajóhadával a Dunán, a Grocka patak torkolata közelében elterülő sziget mögött helyezkedett el (N) s onnan figyelte a folyó jobbpartján lejátszódó eseményeket. A szárazföldön már javában tombolt a harc, amikor Pallavicini észrevette, hogy a törökök mögötte ágyúkat vontatnak a partra, nyilván azzal a szándékkal, hogy hadihajóinak visszavonulását elvágják. Pallavicini ekkor, hogy a törököket szándékukban megelőzze, fölfelé kezdett evezni a folyón, a sziget mellett azonban ugyanekkor ellenséges hajók bukkantak fel, melyek úzóbe vették. Ez utóbbiak lövőtávolságra érve tüzelni kezdtek. A császári hajóhad viszonzta a tüzet, melynek eredményeként egy pár jól irányzott lövedék az egyik török hajót fenéken érte és elsüllyesztette.⁶²

Neipperg lovasságának beavatkozása után a már felborulással fenyegető helyzet egyensúlya helyrebillent. A császári sereg vesztesége súlyos volt,⁶³ de a kitartó és szenvedélyes

⁶¹ Neipperg tábornagy, kinek Wallis 21-én este, vagyis a vincsai táborból történt elindulása előtt, azt a parancsot adta, hogy kövesse, Belgrád mellől elindulva, másnap 22-én reggel 7 órakor ért Vincsára. Itt valamivel később, Grocka irányából ágyúdörgésre lett figyelmes. Rosszat sejtve lovasságával azonnal útrakelt és épp a legválságosabb percekben érkezett a császári főserceghez. Neipperg eme önálló tettét Hadik idézett műve és a csatáról szóló egykoros, hivatalos feljegyzések minden tekintetben megegyezően adják elő. Tévesnek kell minősítenünk tehát egyes osztrák munkák nyomán hadtörténeti irodalmunkba is becsúszott állítást, mely szerint Neipperg, Vincsán parancsot nem kapván, tétlenül állva maradt. (Lásd *Rónai—Horváth Jenő: Magyar Hadikronika* II. köt. 415. old.; úgyszintén: *Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns*: III. köt. 276. old.)

⁶² *Wienerisches Diarium* 1759 augusztus 5-i száma.

⁶³ A császári sereg vesztesége egyik egykorú kimutatás szerint összesen 5628 halott és sebesült volt; ebből a gyalogságra 5351 fő, a tüzérségre 46 fő, a lovasságra 2135 fő esett. A tábornokok és főtisztek

támadások következtében a török sereg is hatalmas veszteséget szenvedett. A császári katonák látva az ellenség erőlködésének hiábavalóságát, visszanyerték önbizalmukat. A rend helyreállott s soraik között — tudva azt, hogy másnap reggel Neipperg gyalogsága is beérkezik — bizakodás lett úrrá. A hadállásokat szemügyre véve, Wallis a törökökkel szemben most már határozottan fölényben volt. A fontosabb tereppontokon ő vetette meg a lábát. A török nagyvezír számolva az adott helyzettel, serege visszavonására gondolt. Komolyan foglalkozott azzal a tervvel, hogy egy hátrábbfekvő, előnyösebb hadállásban várja be a fejleményeket.⁶⁴

A császári fővezér most sem ítélte meg a helyzetet világos fővel. Mivel szándéka nem vált valóra, vagyis nem sikerült neki Grocka mellett a török fősereget megelőznie, egyszerűen elveszítette önbizalmát. A meglepetésszerűen elért nyosuló akadály, mint a legtöbb erőszakos, de homályos ítéletű embert, őt is megzavarta. A török nagyvezírhez hasonlóan serege visszavezetését vette fontolóra. Az alkonvat feszült és várakozással teljes tűzszünetében az idegektől függött a döntés. Wallis idegeit a csatanap izgalmi a végsőkig igénybe vehették, mert ellenfelénél hamarabb határozott. Csapatának minden hősie erőfeszítését áldozatul dobva, a visszavonulás mellett döntött. Hiábavaló volt Hildburghausen tábornagynak fáradozása, hogy szándékától eltérítse és a kivívott előnyös hadállásban való megmaradásra bírja.⁶⁵ A császári fővezér hajthatatlan maradt.

A visszavonulási parancs, mely akként szólt, hogy minden ezred csak magával törődjék, s szomszédjaival mitse gondolva igyekezzék hátra, váratlanul érte a császári csapatokat. Hirtelenében valami fenyegető veszélyre gondoltak, s gyors igyekvéssel hagyták el állásaikat. Először a jobbszárny kezdte meg a visszavonulást. Az éj sötétjében az erdőben zajt ütött, amiből szomszédai arra következtettek, hogy ott a törökök valószínűleg megkerülték az arcvonalat. A félelem villámgyorsan harapódzott el s csakhamar vakrémület tört ki a császári katonák között. A csapatok fejvesztetten törtettek az egyetlen visszavezető út felé. A kötelékek felhomlottak. A vezetők nélküli maradt csoportok egyideig a szűk hegyiút áradatában sodródtak tova, majd többen kö-

vesztésége 16 fő volt. (*Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1759, 413; 1759—7—22-től 27-ig.*)

⁶⁴ ... So habe der Vezir gegen die Passen sich erkläret samt dem Tag mit der gantzen Armée den Krozka bach repassiren und eine vortheilhaftere Stellung nehmen, darin aber das weitere standhaft abwarten... (*Hadik idézett kézirat munkája.*)

⁶⁵ *Angeli: Der Krieg mit der Pforte 1756—59. Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. 1881. évf. 456. old.*

zülük oldalt igyekeztek szabad levegőhöz jutni. Ezek java-része az erdőben szerteszéledt s másnap a török lovasok zsákmánya lett. A lovasság, az ágyúk és a szekerek sok me-nekülőt gázoltak agyon.

A törökök másnap reggel meglepetve látták a császári sereg elhagyott állásait. A nagyvezír nem akart hinni a visszavonulásról beszámoló jelentéseknek. Hirtelenében az a gondolata támadt, hogy Wallis tört vetett elé. A széles kiterjedésű erdőbe akarja csalni, hogy ott azután végezzen vele. Éppen ezért egyelőre nem gondolt üldözésre. Az erdőt előbb kisebb lovas csapatokkal kutattatta át. Csak akkor kezdte követni ellenfelét, amikor lovasai által az erdőben foglyúl ejtett, vagy felkoncolt császári katonák nagy számából maga is meggyőződést szerzett a császári sereg visszaözléséről⁶⁶

Dr. Rédvay István.

⁶⁶ „...der Gross Vezir dem erhaltenen bericht gar keinen glauben beymessen wollte, sondern die kriegs list darunter zu ligen glaubte. Ihn aus dem freyen in die Wälder anlocken, alsdan v. mehreren seithen angreifen und auf das Haupt schlagen zu wollen.

Dahero derselbe auch die Armé nicht sogleich mit der gantzen macht verfolget, sondern deren zu Vor einige tausend Pferde aus und nachgeschicket hat, welche nicht auf der strassen allein folgen, sondern in mehreren hauffen abgetheylt und ausgedehnt den waldt durch streifen und den orth recognosciren mussten: wo sich unsere Arme gesetzt haben würde; und nach der hiedurch ganz zu verlässig gemachten entdeckung, dass daselbe mit vieler Confusion zurückgelauffen seyn müsse, weilten der recognoscierende Vortrap einige tausend derselben in dem Waldt zerstreuter gefangen und getödtet... seye der Vezir mit der gantzen Macht nachgegangen...“ (*Hadi*k idézett kéziratós munkája.)

A huszárság eredetihagyománya 1937-ben.*

A huszárság eredetéről írt s 1934-ben ugyanezekben a hasábkon közreadott dolgozatom, akaratom és várakozásom ellenére, szokatlanul hangosszavú ellenáramlásokat idézett fel, kritikai hozzászólásaink általában előkelő csendességben folydogáló vizein. Zsuffa Sándor őrnagy nemrég kimondott nemzetgyalázással vádolt meg,¹ most pedig, mint erről olvasóink előbbi füzetünkből meggyőződést szerezhetnek, dr. Darkó Jenő egyetemi tanár próbálja gondolatmenetemet félreértésen alapulónak bélyegezni s egyúttal megállapítja, hogy nem rendelkezem azzal az óvatossággal és tapintattal, melyet a nemzeti öntudat dédelgetett tárgyaival összekapcsolt kérdések tudományos taglalása igényel.² Íme, mindjárt kiindulásomat tapintatlan újszerűség jellemezte. Azt írtam t. i., hogy ami a lényegét illeti, az ősi magyar taktika Augsburgnál elbukott. Mennyivel óvatosabban járok el, ha úgy találom, hogy a kereszténység felvétele s az Árpád-házi királyok, mindenekelőtt Szent István heroikus történeti munkája, az ősi harcmódon és szervezeten semmiféle komoly átalakítást sem végzett. Hiszen a nyugati középkor nehéz lovassága nálunk — Darkó szerint — az egész korszakon keresztül „csak mint kényszerű toldalék jelenik meg a könnyű lovasság mellett”.³ A könnyű íjász lovashad érintetlenül áll fenn még a XIV. század második felében is. A XV. század folyamán fegyverzetében külsőségeiben átalakul az igaz; mindinkább félreteszi az íjat, nehéz lándzsát ragad a kezébe, védelmiül a nyugati tárcsának egy jellegzetesen magyar válfaját hozza divatba s fejére törökös sisakot tesz. Ezzel párhuzamosan a források huszárokat emlegetnek egészen Mohács utánig — gyanús jelentésű, eredetileg becsmérő

* A vitát ezzel lezártuk. *A szerkesztő.*

¹ A huszár név és a magyar huszárság eredete. — Magyar volt-e az európai huszárság őse? — Magyar eredetű szó-e a huszár szó? V. ö. a Magyar Szemle 1936. április és májusi számában A huszárság eredetihagyománya 1936-ban címen közzétett megjegyzéseimet.

² A magyar huszárság eredete. XXXVIII. 148–183. lp. Azóta külön is megjelent a debreceni Tisza István Tud. Társaság kiadványai VII. kötetének 7. füzeteként.

³ U. o. 158. lap.

és rá közvetítéssel érkezett terminus *Darkó* beismerése szerint is — majd elejtik ezt a kétségkívül plebejus környezetben született nevet, jargalónak vagy egyszerűen magyar lovasnak írják a végbeli vitézt. A huszár szót és megnevezést csak az osztrák kormányzat ármánya tartja fenn és használja egészen a hódoltsági korszak végéig, mikorra a magyarság ismét lenyeli ezt az alapjában keserű, de közben tűrhetőzűvé vált pilulát. Miért is ne? Külföldön is egyremásra állítják fel már a XVII. század folyamán a nagyrészt magyar tisztikarú, sőt legénységű huszárregimenteket. Most már, mint néhai Takáts Sándor mondotta volna, nemcsak a „tubákoslelkű“ német beszél huszárokról, de a művelt Nyugat is. A helyzet tehát egyszerre más, most már huszárra lehet a magyar. A nemzetnek elvégre mindig a könnyű lovas volt az ideálja, hogy az magyar volt, bessenyő vagy kún, íjász vagy pajzsos, zsoldos vagy a védőalkotmány kötelezte nemesember, az tulajdonképpen mindegy; ugyanaz a taktika, ugyanaz a katonai adottság élt valamennyiükben. És ez a fontos! A magyar haditörténet egészen a XVIII. századig, mikorra a császári sereg az önálló magyar vitézi rendet bekebelezte volt, lényegében csakis könnyű lovas ismert és pedig megszakítatlan, töretlen múltút. Minden más efemer jelenség t. i. még a könnyű lovas is az, ha történetesen nem magyar származású. Ilyen a török hatás alatt kialakult kérszéletű rác huszárság, mely kétségtelenül megvolt, de a magyartól szigorúan megkülönböztetendő. Körülbelül ez volna a magyar hadtörténelem *Darkó*-féle foglalata. S amennyiben csakugyan ez az, mit a tapintat s körültekintő óvatosság diktál, akkor ezek a jelzők az én munkásságomra valóban semmiképen sem illenek. Ilyen értelemben sohasem óhajtottam sem óvatos, sem tapintatos lenni; minden mellétekintet nélkül egyedül azt a megoldást kerestem, mely az egykorú adatok beszédével s az általános történeti körülményekkel leginkább megfér.

Hogy rövidség kedvéért azonnal „in medias res“, a lényegre térjek, *Darkó* egész gondolatmenete két állításon sarkallik és a körül forog. Az egyiket már említettük. Ez a középkori nehézfegyverzetű magyar lovagi-rend, „kényszerű toldalék“-jellegét hirdeti, a másik „reguláris könnyű lovas-ság“-nak tekintti a XV. század második felének zsold nélkül szolgáló nemesi bandériumait, ezek tagjaiban keresve a honfoglalók katonai leszármazottait s a XVI—XVII. század magyar lovas vitézeinek őseit egyaránt. Szerencse, hogy mindkét tétele társadalomtörténeti jelentésű s így nemcsak középkori hadtörténelmünkkel foglalkozó kutatóink maroknyi csoportjára, de szinte historikusaink összességére hivatkozhatom, mikor úgy sejtem, hogy ezt a két megállapítást

ennyi hidegvérrel néhai Horvát István sem vetette volna papírra.

A második tétel az eredetkérdés lényegébe vág, tarthatatlanságára elég lesz egészen röviden reámutatnom. Más a helyzet, látszólag más, a magyar középkor általános hadtörténelmi alakulását illetőleg, melyről én pusztá előzményképen éppen csak néhány iránykereső megjegyzést tettem. Darkónak viszont idevonatkozó kútfőapparátusa aránylag leggazdagabb, a nem szigorúan céhbéli olvasókat talán zavarba is hozhatja. Erre tehát részletesebben ki kell térnem, mindenekelőtt egy elvi észrevételt téve. Darkó hivatkozásai általában nem ismeretlenek. A türelmes és kritikus érdeklődő egy-kettőre megállapíthatja, hogy Pauler Gyula, Károlyi Árpád és Takáts Sándor munkáiból, no meg az én szerény dolgozatomból valók. Kiadatlan, az irodalomban említetlen forráshelye — úgy látom — nincsen, ami természetesen nem tenne semmit. Schopenhauer írja valahol, hogy a hétköznapok jelenségeiből levont tudományos általánosítások előkelőbb szellemi műveletek eredményei, mint a rendkívüliségeken alapulók. Ha sikerülne újat mondania, akár javára volna írható, hogy az alapvetést bárki által ellenőrizhető anyag felhasználásával ejtette meg. Induljunk ki tehát forrásgyűjtő eljárásának teljes elvi helyesléséből.

Mindjárt feltűnik azonban, hogy ez a bizonyos adatgazdagság pusztá látszat s ezenfelül gondos és megfontolt szel-lekció eredménye. A tatárjárás előtti két és fél évszázadra nézve, mindössze két megjegyzése van. I. Endrének III. Henrik elleni védelmi küzdelmét illeti az egyik, az 1167-iki szerémségi kudarcot a másik. Még csak az én igazán hézagos áttekintésemet sem veszi figyelembe, a leletek tanúságát pedig korai, honfoglalás előtti szablya- és kardkeveredésekre s a nyílcúcsanyag társíthatatlanságára hivatkozva, szkeptikusan elhárítja magától. Amennyire egyet kell értenem a nyílcúcsokat illető megállapításával, annyira érthetetlen számomra a főtétel maga. De lehet hogy elfogult vagyok. Huszonöt esztendeje lesem és figyelem a Nemzeti Múzeumba érkező keleti eredetű középkori fegyveranyagot és alig jut ilyen a kezembe, míg a nyugati külsejű emlékek száma állandóan, sokszor rohamosan gyarapszik. Ha ezt az állományt áttanulmányozná, talán Darkó tanár úr is meglepődne. Bizonyos lévén azonban dolgomban, ezt az érvet is kiadom a kezemből. A leletek részletes felülvizsgálására itt amúgy sem volna módom.⁴ Egy valami kétségtelen: a leletanyag három,

⁴ Hampel osztályozását megfellebbező álláspontomat nemrég történetesen különben is kifejtettem. Persze szintén csak általánosságban. (Fegyvertörténetünk Szt. Istvánja. Magyar Szemle 1957. szept. szám.)

illetve négy különböző szablyatípust ismer, melyek egymásból nem származtathatók. Általánosan elfogadott módszer követelte, hogy mögöttük különböző harcsmeneket keressek.

Ugyancsak kétségtelen, hogy I. Endre királynak a német inváziót kivédenie sikerült. De azt már nem hiszem, hogy ezt a tényt olyan elragadtatással regisztrálta volna, mint Darkó. Ime, a krónika az idegen hospeseknek tulajdonítja már Szt. István Koppány feletti győzelmét, bizonyos túlzással, de nem egészen könnyelműen, hiszen maga a pannonhalmi oklevél is „inter Teotonicos et Hungaros“ között vívott küzdelemről beszél. Nem lehet tehát eléggé hangsúlyozni a Szt. István, sőt Géza korabeli átalakulás tempóját és intenzitását. Szt. István Intelmei és törvényei az ország fegyveres erejéről szólva egyedül a miles-eket ítélik megemlétesreméltóknak. Ennek ellenére első királyunknak II. Konráddal vívott védelmi háborúja nagyon is édestestvére lehetett a Darkó kiemelte I. Endre alattinak. „Aequo Marte“ vívott ütközetet a birodalmi sereggel szemben egyelőre — úgy látszik — Szt. István sem mert vállalni. I. Endre pedig bár uralmi külsőségeiben szigorúan Szt. István után igazodott s trónralépésének forradalmi körülményeit hamarosan megtagadva, a császári politikával való teljes egyetértésben iparkodott kormányozni, uralma legelején akarva-nem-akarva sem tehetett mást, mint a védelmet csakugyan „latrocinantium more“ vinni keresztül. A comesek és milesek a pogány lázadás megtépázta társadalma akkor talán még nem is állott egészében rendelkezésére s ha igen, kétségkívül átmeneti elesettségben.⁵ Mindent jelent ez a magatartás, csak a könnyű lovasság elvi fölényét nem, hiszen a döntő mérkőzés kerülése mellett súlyos ok szólott. Előrelátható eredményét nemcsak Augsburg emléke szabta meg, de a frissen sajtó ménfői seb is. Tudvalévő, hogy III. Henrik bár csak „cum paucis“⁶ lépte át a határt, döntő csapást mért itt a magyar derékhadra. A kritikus szemében eggyel több ok, hogy minél gyorsabbütemű hadügyi átalakulást várjon és a következmények azt mutatják, hogy helyesen. Salamon és Szt. László Magyarországa már fölünyesen verte vissza a kún ostromokat, a honfoglalók által annyira respektált bessenyők utódai ekkorra már a magyar latrunculus-ok sorában keresendőek. Kálmán király törvényhozása csak az esetben köve-

⁵ Arra is vannak jelek, hogy a lengyel földről hazatérő s a védelem élére állított Béla herceg európai szempontból ideiglenes visszafejlődésbe jutott környezetből érkezett. A lengyelek legrégebb elbeszélő forrása a XII. sz. elején összeállított Anonymus Gallus-féle krónika úgy tudja, hogy a lengyel nehéz fegyveresek rendje a XI. sz. folyamán egyenesen megfogyatkozott. M. G. SS. IX. 440. lap.

⁶ Annales Altahenses maiores ad ann. 1044. M. G. SS. XX. 800 lap.

telte az ispánok szabadjai után könnyű lovasok állítását, ha a nehéz fegyveres költsége nem volna előteremthető.⁷ Az a II. István király pedig, ki a krónika szerint környezetének kúnjait olyan rendkívül szerette, hétszáz frank lovag élén pusztította végig Bulgáriát, mint ugyancsak a krónika írja. Egy a bizanci sereggel felveendő ütközetet tehát nem, bizonyára nagyszámú, könnyűlovas kedvelt kúnjaival, még csak nem is magyarjaival szándékozott megvívni, hanem a Nyugat legelőkelőbb katonaanyagának egy nem is serege, de egészen kisszámú lovascsapata élén.⁸ Magyarokról nb. már e helyt is csupán Darkó kedvéért beszélek. Az első vonalbeli magyar harcok számára — Kálmán törvénye után ez nem is meglepő — II. Béla korában már a Sajó átusztatása halálos probléma volt, természetesen nem a könnyű lovaság csorbíthatlan hagyománya, hanem a testén viselt nehéz fegyverzet miatt.⁹ A krónika állásfoglalása erre az időre nézve egészen félreérthetetlen: nevezvén a könnyűlovas besenyőket és székelyeket az osztrák lovaghadhoz viszonyítva hitványoknak, mint ezt annak idején részletesebben kifejtettem. S szerény nézetem szerint egészen világos Kinnamos tudósítása is, mert nem az a kérdés lényege, alosztályokra tagozott volt-e Dénes ispán magyar serege, vagy nem: a lovaghadaknak ugyancsak voltak apróbb egységei. Döntő a hadirend, a feltűnően megerősített élvonal, a nehéz fegyverzet, s a bizanci raffineriával szemben csütörtököt mondott nyugati módon nehézkes taktika, mit éppen nem lehet a Darkó lecsepülte magyar vezér rovására írni. Dénes ispán elvégre nem valami idegen hadiiskolában tanulta seregvezető tudományát, s nem számára ismeretlen csapatok élén állott. Ott nőtt fel a magyar harctereken, erényei, hibái népével közösek. Még modern sereget is lehetetlen a begyakorolttól elütő rendszerben vinni harcba, középkorit még inkább. Úgy találok, hogy én a laikus a bizanci kútfők híradásait lényegesen óvatosabban bíráltam el, mint a szakértő bizantinológus. Nekem pl. elég volt Konstantinos Manasses-t illetően Moravesik Gyulának az a megjegyzése, hogy a magyar fegyverzet leírásába beleszótt mondatában homeroszi szavak csendülnek fel, s számomra nagyon sokatmondó és emellett

⁷ Závodszyk, A Szt. István, Szt. László és Kálmán korabeli törvények és a zsinati határozatok forrásai, 188. lap.

⁸ Habebatque rex secum septingentos milites Francos quum quibus Bulgariam devastabat. M. Florianus, Fontes domestici II. 210. lp. Ugyanígy cseh és szász zsoldosokat lelünk a bizanci területre nyomuló II. Géza seregében 1155-ben. Pauler, A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I². 288. lp.

⁹ Habebatque Sampson sub tunica panceriam, qui pre gravamine lorice natate non potuit. M. Florianus II. 215. lp.

egykorú, 1173 körüli szövegét máris elejtettem. Pedig azt írta, hogy a magyar „jólovú, jól felfegyverzett nép, vassal, páncéllal övezett ... karja erős a harcban. Mind nehéz fegyverzetet, dárdát, ércpáncélt viselnek és ragyogó sisakuknak eget veri fénye”. S Moravcsik erősen hangsúlyozta, hogy „az antik formakincs hatása és a bizanci panegirikus hagyományosan topikus elemei ellenére is, e tudósítás annyira jellemző és annyi valóság rejlik benne”.¹⁰ Azt persze nem gondoltam, hogy Kinnamos beszámolója, melyet csakugyan iskolapéldaként lehet emlegetni, úgy is magyarázható, hogy az ütközetet végül is egy könnyű-lovassereg élén álló lovag-taktikus ügyefogyottsága veszíti el.

Magyarországnak ekkor még igenis van önálló könnyű — (ilyen volt az 1146-iki lajta-menti csata bessenyő-székely előhada) — jobban mondva könnyebb lovassága. Önálló, azaz nem a nehéz fegyveresek kíséretét tevő, de ebben a magyar elemnek — úgy látszik — már csak igazán szegény népfelkelés-féle, szigorúan csak honvédelmi célokra használható rétege nyerhetett helyet.¹¹ Idegen harctérre, mikor igazán szükség lehetett a magyar lovas kiválóságának és honfoglaláskori harci erejének bebizonyítására, II. Géza kormányzata nem magyarokat küldött — hanem izmaelitákat.¹² Ropant jellemző és igen korai tanúság ez a tény, nem is lehet eléggé kiemelni s az előbb mondottak kiegészítéséül annál jobban meg kell szívlelnünk, minél inkább és minél fájdalmasabban tudjuk, hogy tatárjárás előtti okleveles anyagunk nem is megtizedelt, hanem javában elveszett és megsemmisült, minek következtében a XII—XIII. század részletes hadügyi fejlődésmenetét aligha fogjuk valaha is igazán pontosan rekonstruálhatni. De az irányszat világosan kitapintható. Bizonyos, hogy az a királyi hatalom, melynek határtalanságán Freisingi Ottó annyira elámult, s mely ugyanczen időkből a külföldi háborúk egész sorát vívta meg, egész erejé-

¹⁰ A görög és latin filologia magyar feladatai. Különny. az Egyet. Phil. Közlöny 1955. évf. I—II. füzetéből, 14. lp.

¹¹ Ilyenek lehettek a Freisingi Otto colonus-ai. Velük szemben teljes a lovag (qui de militum ordine sunt) hadkötelezettsége. A király személyét szerinte idegen hospes-ek körvezzik. Marczali, Enchiridion 120 lap. Ugyancsak mindenkéltt hospes-ek vonulnak fel 1116-ban a cseh sereggel szemben (tres armatas, quas vocant hospitum legiones iubent extra castra ire) Cosmae Chron. Boemorum M. G. SS. IX. 125. lap. Pauler i. m. I. 288. lp. és a 495. lp. 487. jegyzete.

¹² Egészen könnyű lovasok nb. ezek sem voltak. Nyilván sodrony-vagy legalább bõrpáncélt viseltek, ércsisakot bizonyosan. A korunkra maradt legrégebb még XII. századbéli perzsa sisak a Duna medréből került elő. A M. Tört. Múzeum fegyvergyűjteménye őrzi. Jakut arab geografus elbeszélése szerint izmaelitáink hadikötelezettsége még a XIII. sz. elején is fennállott. V. ö. Hunfalvy: Magyarország ethnographiája 555. lp.

vel, tudatosan és önkéntelenül egy aránylag könnyen mozgósítható, már körülbelül hivatásosnak nevezhető katonai réteg kialakításán dolgozott, mialatt a fegyverforgatásra hivatott és kötelezett tömegek nagyobb része, mint mindenütt, nálunk is mindinkább elidegenült a hadakozástól. Ez a fejlődés 1241. táján természetesen még nem volt egészen befejezett. A fegyverzet külsejében sem, hiszen az orosz-lengyei, kún és bizanci ellenfél hadifelszerelése nem követelte parancsoló szükségességgel a Nyugatot követő irányzat gyorsulását. A nemesség, Rogerius tudomása szerint, keserűen hivatkozott eleinek és önmagának Kárpátokon túli hadjárataira.¹³ Kétségkívül jogosan. De hogy Magyarország valamennyi hadkötelese megfordult volna az idegen harctereken, gondolom, senki sem hiheti. A hivatásos, hozzáértő, a küzdelmekben csakugyan résztvett harcosok — úgy látszik — már akkor a király és a főemberek kíséretében tömörültek. Ezt nemcsak a közeljövő eseményeiből következtetjük, de ugyancsak Rogerius szerint, IV. Béla a végveszély küszöbén arra intette országa előkelőit, „ut quilibet haberet suos stipendiarios milites preparatos“.¹⁴ Emez egyenesen zsoldosoknak és lovagrendűeknek (milites) nevezett elemek természetesen akkor még bajosan kaphattak készpénzt a szolgálataukért,¹⁵ de ezek azok a serviensek, kik külön birtokjavadalmozás fejében, bizonyos kitenyésztettségben valóban a harcnak éltek. Seregük lényegében lovagsereg volt,¹⁶ s mindenekelőtt ők pusztultak el a bekövetkező vérzivatarban. Ha közvetlenül a tatárjárás utáni esztendőket nézzük, akkor Magyarországnak csakugyan nincsen nehéz lovassága, de az az igazság, hogy semmiféle minősíthető serege sincsen. A nép, a nemesség elvégre nem vészett ki, mindenesetre maradt annyi élő fegyverfogható, hogy a király nem állott volna fegyveres támasz híján ha a hivatásos serviens-rétegen kívül más elemek is számba jöhetnek. Mikor IV. Béla 1253-ban azt írta a pápának, hogy „Cumanos etiam in regno nostro recepimus et proh dolor per paganos hodie regnum nostrum defendimus“¹⁷ implicite döntő vallomást tesz a honfoglalóktól közvetlenül leszármazott harcos rétegnak sorsáról és jelentőségéről. Ez a réteg akkorra, illetve javában már jóval korábban kipusztult, s vele és benne a régi fajtabéli ma-

¹³ Ipsi vel progenitores eorum contra Ruthenos, Comanos, Polonos et alios in expeditionem a regibus sepius essent destinati. Endlicher, Mon. Arpadiana, 859 lp.

¹⁴ U. o. 265. lp.

¹⁵ Freisingi Ottó nb. már a XII. századbéli hospes-eket solidariuss-oknak tudta, illetve nevezte. Marczali, Enchiridion, 121. lap.

¹⁶ V. ö. a kigyópusztai övsatt egészen nyugati külsejű harci jelentét. Turul, 1953. évf. 11—18. lap.

¹⁷ Marczali, Enchiridion 164. lp.

gyarokból álló könnyű lovasság. Nagyon kiemelten kell ezt hangsúlyoznunk a következők világos megértése okából.

A XIII. század második felében t. i. tény, hogy bonyolultabbá válik a kép. Nagy, könnyű lovas tömegek bukkannak fel a magyar harctereken. Azonban feltűnően nagyok s ez viszont ítéletkönnyítő tényező. A pontos elválasztás egyenesen lehetetlen. Bizonyos azonban, hogy ezek a tömegek szinte egészükben kúnok, kiknek az 1241 után is fenyegetőnek ítélt mongol veszedelem adott bizonyos átmeneti jelentőséget. Valamirevaló lovaghad ellen azonban nem tudtak igazi sikereket elérni, amint valljuk be — s ez is tanulságul szolgálhatott — teljesen kiérett feudális sereggel szemben nem tudtak maguk a mongolok sem. Nagy számuk és nyílzáporuk megtette a maga viszonylagos hatását, de hogy a döntés rajtuk múlt volna, annak nemcsak Kroissenbrunn, de az általában helytelenül értelmezett dürnkruti csata lefolyása is ellenmond. Ellenemond továbbá a zavartalanul továbbfejlődő s a nyugati nivót éppen ekkoriban elérő magyar lovagi rend, melynek harci jelentőségét — s csak az övét — híven őrzik az ebből a korszakból már igen nagy számban fennmaradt királyi oklevelek.¹⁸ Ezeket nagyrészt összegyűjtöttem, legalább kétszázat tudnék máris idézni, de mivel itt erre természetesen nincsen alkalom, elég talán annyit hangsúlyoznom, hogy az oligarchák kíséretében a század végére teljes súllyal kibontakozó familiáris csapategységek lovassága egészében lovagharcot vívott. A könnyű lovasság még megvan, de kíséret (ez magyar is lehet), illetve segítő fegyvernem (kún) speciális esetekre fenntartottan. Olyan sorsdöntő hadiesemény, mint a rozgonyi csata, a maga félreérthetetlen lovagi mérkőzés-jellegével egészen világosan beszél.^{18a} Amiből persze nem következik, hogy a könnyű lovasság, a kúnok rajai, különösen nyugati szemmel nézve még mindig ne igen nagyszámúnak tűnjék fel, ahogy ezt a század derekára nézve különösen Villani tudósítása alapján

¹⁸ Ugyanígy semmi változás a tatárjárás után a városok állította fegyveresek nehéz felszerelésében. A szászok hadikötelezettsége pl. 1224-ben ötven-száz legfeljebb ötszáz lovag. Endlicher, Mon. Arp. 422. lap. A szatmárnémeti villicus 1250-ban nehéz fegyverben, de négy íjász kíséretében (cum quatuor personis sagittariis) tartozik hadba szállani. U. o. 427. — A szombathelyi hospesek száz telek után 1238-ban egy lovagot küldenek. U. o. 445. Karako és Chrapundorf ugyanakkor „cum quatuor militibus loricatoribus” vonul ki. U. o. 448. Zágráb kötelezettsége 1242-ben tíz lovag. U. o. 455. lap. Nyitraé 1258-ban tizenkettő. U. o. 499. lap. Szatmáré 1264-ben hat páncélos. U. o. 505. A szepesi szászoké 1274-ben ötszáz lándzsás fegyveres. U. o. 525. lap. Vasváré 1289-ben két lovag. U. o. 554. lap.

^{18a} Csák Máté „mille et septingentes milites lanceatos conductitios” küldött a Sárospatai király ellen. A győzelem elsősorban a Jánoslovagok műve. M. Florianus. II. 235—236. lap.

tudjuk.¹⁹ De komoly internationalis érték egyedül a magyar lovag. Azt, hogy Villani leírását jórészt az itáliaitól gyökeresen elütő könnyű íjász-kötelékek idegenszerűsége inspirálta, nagyon helyesen Darkó is kiemeli, és mégis főargumentumot lát szövegében, mert nem számol a szubjektív krónikásnál sokkal súlyosabban latbaeső okleveles forrással, s annak — lévén zsoldjegyzékekről szó — egészen félreérthetetlen prózai bizonyosságával. Könnyű lovasságot (ú. n. caballariusokat) ismert a XIV. század Olaszországa is, de amint senkinek sem jutott eszébe elvszerűen ezekre hátrítani a döntést, ugyanígy a magyar sereg csatadöntő elemei is a nehéz fegyverzetű bandérium.²⁰ Elsősorban ezek tagjai léptek az olasz háborúk nyomában idegen zsoldba, s szerepeltek, mint conestibilisek vagy caporalisok, német, olasz, vagy angol sorstársaikkal tökéletes egyformaságban. Az is előfordul, hogy idegen banderiumokban küzdenek magyar lovagrendűek, kiáltó bizonyosságául a teljes elnyugatiasodásnak.²¹ Az itáliai harcterek ezt a folyamatot, már amennyiben még lehetett, csak siettették. Nemcsak a közvetlen következmények alapján ítélnünk ilyenformán; megvannak erre nézve az ad hoc bizonyosságaink is. A nyugati conestibilis kísérete könnyebb lovon ú. n. ronzinus-on ülve támogatta ura küzdelmét, ám rendszerint közel úgy fegyverkezett, mint maga a lovag, maga a glevenér.²² Magyarországon ez a kíséret, a rendelkezésre álló kún lovas típus révén, inkább vagy elsősorban íjász volt; mire még 1595-ből is van adatunk.²³ Ez bár

¹⁹ Megjegyzendő, hogy Villani is azt írja, hogy „a község vagy főúr előre készen tartja azokat, kik szolgálni tartoznak.“ Marczali, Enchiridion 228. lap. A magyar sereg tehát nem az ősi általános hadkötelezettség, hanem feudális szelekció alapján egészítődött ki. — Kunokról az olasz források is tesznek említést. Lukcsics Pál, Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában. Hadt. Közl. XXXIII. 154. lap. Nevük nb. akkor már jórészt magyarhangzású lehetett, létszámukra tehát bajos következtetni.

²⁰ Az íjászok hasznos volta Villani szerint is csak akkor nyilvánvaló „*ha van mellettük erős csatarend*“. Enchiridion 250. lap.

²¹ V. ö. K. H. Schäfer, Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien. I. 18., 95. II. 60., 65., 102., 106., s végül III. 504. lap. Továbbá Lukcsics i. m. Hadt. Közl. XXXIII. 125—157. lap. U. ő a magyar lovagok jelvényeiről. Turul, 1951. évf. 84—88. lap.

²² A kíséret ekkoriban történt megszorodására vall, hogy mint az előbb említett Matteo Villani fia Filippo írja a sisakszám enumerációja helyett a lándzsa-tagozódás éppen ebben az időben válik általánossá. Muratori, Rerum Italicarum scriptores XIV. 747. lap. Matteo még sisakok szerint számolt.

²³ Zimmermann—Werner, Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen. III. 149. V. ö. a szatmárnémeti villicus előbb idézett, négy íjászból álló 1250-ban megszabott kíséretét. Endlicher, 427. lap.

a lovag elsőségét természetesen nem érintette, bizonyos különbségeket jelentett a taktikai fellépés s a sereg egész külsejének tekintetében. Ezen a ponton joggal gondolhatunk Villanira. Némely olasz zsoldjegyzék kifejezetten megmondja azonban, hogy ott (aránylag kicsiny) íjászesapatokat külön vettek szolgálatba, tehát nem kíséretül. Magyar lovagrendűeknek viszont néha *nincsen* könnyű-lovas kísérete.²⁴ Ami aligha értelmezhető másképp, mint hogy egy szigorúan nyugati külsejű lovagsereg elkülönítése mellett, az olasz zsoldosszükséglet a Magyarországból érkezett könnyű lovasság bizonyos önállósításán dolgozott. Magától értetődik azonban, hogy ezek az íjász kötelékek talán, sőt bizonyára, több exotikumot, de nagyobb tekintélyt aligha jelentettek, mint az ottani caballariusok. Amint ez az aránylagos zsoldösszegeken is kiütözik. Miután a Nyugat katonai hierarchiájában vitathatatlanul a lovagé volt az első hely s minden más harcstípus annyi jelentőséggel bírt, amennyire a lovagi méltóság és fegyverzethez közeledhetett, nagyon könnyű a válasz arra a kérdésre, jót tett-e ez a cezura a magyarországi íjász további fejlődésének? Természetesen nem, s annál inkább nem, mert ez az alakulás egyidejűleg viszonylagos létszámszaporodással járt együtt. Az az 1376-iki zsoldjegyzék például, melyre most elsősorban gondolok, három-három lovasból álló kétszáz lándzsa, tehát kétszáz nehéz és négyszáz könnyebb fegyveres mellé szerződttetett száz magyar lovasíjászt.²⁵ A középkor haditörténetét pedig csak az fogja lényegében megérthetni, aki tudja, hogy a fenti tagozódás tökéletes visszája, egy mondjuk ötszáz lovag és ötezer könnyű lovasból álló csapatost még mindig lovagseregnek számít; mert a döntés az ötszáz lovagra várt, a tízszer olyan tömegű íjász vagy egyéb könnyű fegyveres pedig legfeljebb hasznos támogatónak tekintendő.

A század végére — s itt kezdődött munkám tulajdonképeni lényege — mindenesetre a hazai könnyű lovasság elcsenevésesedését kellett megállapítanom, legalább is viszonylagosan; az új keleti ellenséggel a törökkel szemben. Ezen a hirtelen kiütözött, addig nem érzett fogyatkozáson a kúnység egyre gyűrűlő tömegei már nem segíthettek, a királyi hatalom több rendbéli rekonstrukciós kísérlete ugyan-

Ilyen, esetleg még nagyobb kíséretlétszám feltételezése mellett Villani íjászait akár egészükben, a „lándzsá“-k illetve „sísak“-ok járulékaiknak tekinthetjük. Bizonyosat persze nem mondhatunk. A kúnység felszívódásának ütemét egészen pontosan nem ismerjük. Könnyen lehet, hogy ekkor még önálló rajok is szerepeltek.

²⁴ Schäfer i. m. III. 273. lap. Ez a tünet az íjászok mesterséges elvonására vall.

²⁵ Schäfer i. m. I. 49. lp.

csak nem. Zsigmond kormányzata, ha könnyű lovasságot keresett, már nem támaszkodhatott a nemrég még oly nagyszámú kún rajokra, s mint hamarosan kiderült, nem számíthatott a mozgósítani próbált köznemesség és jobbágyságra sem. Kétségtelenül történtek szemellátható erőfeszítések, minél nagyobb tömegek elvszerű felültetése ügyében. Ezt tapasztaljuk már 1397-ben a nevezetes temesvári országyűlésen, s röviddel utóbb a nem elsősorban lovagi rétegekre támaszkodó huszita mozgalom is ebben az irányban fejtette ki befolyását. Nálunk pedig világos, hogy a nagy tömegek harcbahívása mindenekelőtt a könnyű lovasság meggyarapodását vonta volna maga után, már amennyiben a kezdeményezés és iparkodás sikerre vezet. Azonban nem vezetett. S nagyon jellemzően a huszita küzdelmekből kinőtt, hivatásos cseh katona-osztály is, melyet az újítás vallási része már nem érdekelt, és fegyverét bárhol és bárkinék áruba bocsátani volt hajlandó, ismét lovagharcot vívó zsoldosoddá képzelte ki magát, mint ezt Mátyás király később „feketé”-nek nevezett serege összetételén mindennél világosabban tapasztalhatjuk. Erre az időre a kúnység már teljesen felmorzsolódott s elvegyült a magyar elembe, a zsoldosereg nehéz lovassága és gyalogsága mellett pedig ott találjuk a főurak ugyancsak nehézfegyverzetű bandériumait és önálló rendül a zsoldos huszárságot. Mögöttük viszont s itt következik a lényeges elvi különbség, az én tudomásom szerint egyrészt a nagybirtok reális haditerhét, másrészt a nemesség adóját, Darkó dolgozatában ez utóbbi helyett a köznemességet magát. Ez a köznemesség, melyet nemrég Zsigmond minden igyekezete sem tudott katonai értékévé formálni, illetve visszaformálni, Darkónál egészében harci tényezőnek tűnik fel, sőt szerzőnk egyenesen benne látja a honfoglaláskori hagyomány csorbítatlan hordozóját. Ismétlem, hogy igazán nem tudnám eldönteni, melyik hihetlenebb állítás, a nehéz lovasság kényszerű toldalék-volta vagy ez, de itt, bár magam is világosan nyilatkoztam volt, talán nem is engem illet a szó.

Mindenekelőtt Szekfü Gyula alapvető megállapításai tisztázták a késő középkori köznemességnek a familiaritás következtében beállott szembeszökő rétegződését és Werbőczy „una eademque libertas”-ának elfogadhatatlanságát²⁶ Legújabbán pedig, kiváltképpen hadtörténeti irányú kutatás alapján, Deér József nagyértékű forrástanulmánya tekintett a kérdés mélyére. Deér tökéletesen igazolt diagnózisa szerint, a köznemesség XV. századbéli képe „egy minden

²⁶ Serviensek és familiárisok. Ért. a tört. tud. köréből. XXIII. 5. füzet 46—122. lap.

hadiszolgálattól irtózó s egy másik, a harcot foglalkozásnak, kenyérkeresetnek tekintő réteg, tehát a polgári és katonai hivatás éles elkülönülése egyazon társadalmon belül". „A köznemesség harcra való képtelensége — ugyancsak ő írja — sohasem volt nyilvánvalóbb, a nagybirtok szolgálatában álló familiáris harcra való készsége pedig sohasem állott magasabb fokon, mint éppen Zsigmond király korában”.²⁷ Amihez kettőt tehetünk hozzá. Egyrészt ez az elkülönülés a nemest már csak adóztató Mátyás király alatt, ha lehet, még kiáltóbbá vált, másrészt, a banderiumok zsoldos familiárisai körében könnyű lovasréteget, talán mondanunk sem kell, hiába keresünk. A nehézfegyverzetű kíséretében nemcsak lehettek, de bizonyára voltak is könnyű lovasok, másképen nem is tudnánk felfogni hogyan állhatott a magyar „lándzsa“, a hiteltérdemlő jószemű és igazán művelt, egykorú Tubero szerint, a század végén már tíz-tizenöt, sőt húsz főből,²⁸ de ez a Nyugaton éppen így volt. Így volt még a feudális fejlődés legmagasabb fokozatát képviselő burgundi lovagseregben is.²⁹ A huszárnak azonban a lándzsához semmi köze, a lovagseregtől teljesen elütő, a maga lábán járó portyázó könnyű lovas volt; a páncélos szemében alapjában gyarlóértékű. Ez a minősítés azonban hamarosan elváltozott.

Mátyás király egy egészen hivatalos hangú külföldre szánt felvilágosításokat közlő levelében (1481) seregének három ordójáról tud és beszél. Nehéz lovasságról, gyalogságról és könnyű lovasságról, azaz huszárságról. Hivatásos katona és zsoldos valamennyi. Bonfini szövege viszont némi annak idején bőven kifejtett összevetés kapcsán vitathatatlanul eldönti, hogy a huszárság az általa még rácnak nevezett könnyű lovas vexillatiok-kal azonos. Darkó az akkori hadseregszervezetről szemmel láthatólag pontosabban értesült, mint Mátyás király s azt hiszi, hogy legalább Bonfinival ért egyet, mikor az udvari történetíró itt-ott, tehát nem osztályozásjellegű felsoroláskor használt, expeditus és expeditissimus jelzői mögött két könnyű lovas típust, egy magyart és egy balkáni származásút keres. S természetesen talál is, és pedig légüres térben mert — nem győzzük hangsúlyozni — uralma második felében a király a megyék köznemességét hasznavehetetlenség okán már egyáltalában nem hívta fegyverbe. Pedig az expeditus equitatus-t, Darkó szerint, a megyei banderiumok képviselnék. Némi kerülővel el-

²⁷ Hadt. Közl. XXXVII. 200. lap. (Zsigmond király honvédelmi politikája.)

²⁸ 1954-i dolgozatomban felhozott forráshelyeket itt lehetőleg nem idézek.

²⁹ V. ö. Jähns, Geschichte der Kriegswissenschaften, I. 515. lap.

jutottunk tehát Zsuffa kiindulásához. Mi Bonfini adatait általában, szinte egészükben hiteleseknek tartjuk, de a humanista stílus melléknév-fokozásában pusztá külsőséget vagy inkább cikornyát látunk. S ha tévednénk, ha bizonyítható volna — amint nem bizonyítható — hogy a jelzők mögött tételes különböztetés rejlik, akkor is azt kellene mondanunk, hogy a király tudomása és szava a döntő s az ő egyetlen zsoldos könnyűlovas-fajtája az adóztatott és fegyvertelen köznemesség megyeszervezetében nem kereshető.

Mátyás halálával egyszerre összeomlik minden s szinte felfoghatatlan visszafejlődés következik. A huszárság azonban kikerüli a romlást. Sőt igazi fejlődése ezután következik. A megnevezés hivatalos használata a nagy király végső éveiben nyilván annyit jelentett, hogy a kimondottan balkáni, rác jelleg közömbössé válóban van, s a szó egy bizonyos lovastípust jelöl, melynek nemzetiségi jellege már nem lényegesen döntő. Az 1492. XXIII. tc., éppen úgy három fegyvernemről tud, mint Mátyás király 1481-ben és természetesen ugyanazokról:³⁰ páncélosok, huszárok és gyalogosokról. Hol van az a bizonyos magyarvérű reguláris könnyű lovasság? Megmondjuk. Részben a páncélosok kíséretében, a „lándzsá”-kban, részben, kis részben már a huszárok között; a honfoglalók hagyatékát őrző Darkó-féle önállóságban, sehol. Tekintélyben a huszár ekkorra még Mátyás utolsó évtizedéhez viszonyítottan is megnőtt. Nagy elismerés, hogy az 1492-i törvény a bandériumok felét belőlük óhajtja kiállítatni. Darkó és követői — ha vannak — nagyon furcsálhatják, hogy a megvetett délszláv martalóc-elem helyet nyer az ország katonai erejének gerincét tevő egységekben. A törvény persze bajosan volt végrehajtható. Honnan is vettek volna pl. a felvidéki bandériumállítók huszárokat? De azért természetesen nem tehetjük fel, hogy a paragrafusok elvi lehetetlenségeket próbáltak volna megszővegezni. Elvégre a huszár zsoldos volt, megfelelő fizetésért elment volna az ország bármelyik részébe is. Hiszen 1481-ben egyenesen Nápolyba készült. Az 1498-iki végzemény mégis a viszonyoknak megfelelőbben határozott, mikor a bandériumok egységét, eredeti páncélos-jellegét helyreállította s a huszár-toborzást az alsó megyék területére szorította. II. Ulászló Magyarországa, akárcsak Zsigmondé, elbukván a nemesi adófizetés ügye, megkísérelte legalább a földbirtok katonai kötelezettségének kapcsán, az országgyűléseken olyan hangozó köznemesség táborbaszólítását is. Természetesen sikertelenül; oklevelekben, számadásokban mindig bandériumok-

³⁰ ... sive sint armigeri, sive huszarones aut pedites. Magyar Törvénytár, I. 499. lap.

ról, zsoldosokról olvasunk. Ámde a déli megyék birtokosai által felültetendő könnyű lovasoknak éppen úgy huszár, illetve huszár lett volna a neve, mint a rác despota és Belmosevity Milos kíséretének, mely ekkor 1498-ban az 1492-i törvény szellemének megfelelően, a főúri bandériumok sorába került. A különbség annyi, hogy a rác lovasság évszázados *multra* tekinthetett vissza, a déli megyék huszárállító szerepe pedig egészen új. De mindenképpen hiába keresnők a kettős, a magyar és rác fegyvernemet. A déli határon egyetlen és egységes harcmodorú lovasintézmény sorakozott, melyben a magyar a később érkezett, az idomuló fél.

A huszár név átvétele nb. talán még nehezebben ment, mint a nemrég ugyancsak lenézett könnyűlovas harcmodé. De a rácok lézágait mind gyakrabban kitöltő elszegényedett, vagy inkább a török beütései következtében földönfutóvá lett magyarság körében, a törökös mezzel és fegyverzettel együtt eláradt a név is. A huszárság évről-évre terjed és gyarapszik, a királyi számadáskönyvek tanúsága szerint lassanként udvari környezetben is gyökeret ver. Az u. n. „*husaro aulicus*“-ok egyenesen előkelő tisztet viselő emberek, s jórészt született magyarok már. Az a szerencsétlen beállítás, hogy a magyar elem a névtől egészen a XVIII. századig kimutathatóan és egyformán idegenkedett, tökéletesen tarthatatlan. Ellenemond az eléggé bőséges jagellórkori forrásanyag, de számos kútfőhivatkozás Mohács után is: körülbelül a század derekáig. Ekkortájt, a páncélos vitézi rend eltűnésével világos párhuzamosságban, a huszár elnevezés csakugyan elapadni látszik, s csak az idegen katonai vezetés használja továbbra is. Ezt Darkó egészen találóan emeli ki; hogy groteszk következtetéseket fűz hozzá, talán nem is az ő hibája elsősorban. Az észrevétel tudvalevőleg néhai Takáts Sándor szellemi tulajdona. Azé a történetírónké, kinél a XVI—XVII. század magyar katonasorsait, hadügyi viszonyait és intézményeit senki több szeretettel át nem élte és részletesebben fel nem tárta, s kinck köteteket tévő munkássága eredményeképpen — egyszer már ki kell ezt egészen ridegen mondani — a hódoltság korát éppen a legfontosabb szempontokból hamis beállításban, mindenestre kevésbé és rosszabbul ismerjük, mint Salamon Ferenc idejében.³¹ A magyar hadügy a XVI. század negyvenes-

³¹ V. ö. erre nézve Nagy Miklós hangjában elismerő, szellemében kíméletes és lényegében lesújtó emlékbeszédét a kutatóról, „kivel meg-esik, hogy cikkeiben a történetíróra csak a levéltári adatokra való hivatkozás emlékeztet.“ Takáts Sándor r. tag Emlékezete. Akad. Emlékbeszédek, XXII. 16. szám. (Az idézet a 105. lapon.) Sajnos teljesen egyet kell értenem egy nem éppen hódolatteljes s nem is egészen céh-beli ismertetőjének (Sinkó Ervin) Takáts egyik legjobb munkájáról.

ötvenes évei óta egyetlen hazai lovastípust ismert: a huszárt. S miután a nem egészen arisztokratikus eredet tudata, ha egyre halványodón is, de még mindig élt, azt inkább jargalónak stb. nevezte a szolgálat-vállalás természete és körülményei szerint. A hadügyi igazgatás viszont, melyet gyengéd szempontok csakugyan nem irányítottak, megtartotta a terminust, állván irányítása alatt más lovasfajták, kúrasszirok, s utóbb dragonyok is, kiktől a magyar könnyű lovasságot valamiképpen meg kellett különböztetnie. Tendenciát feltételezni csak indokolatlan fantáziával lehet, vagy inkább elfogultsággal, hiszen az idegen vezetés az elnevezést *készen* találta, s a továbbiakban csak azt tette, mit a páncélosok mellett szabályszerűen huszárokat emlegető Jagelló-korszak cselekedett. Vagy talán II. Ulászló és II. Lajos kormányzata is le akarta kicsinyelni az akkori magyar honvédelem egyetlen fejlődő tényezőjét? Bajosan hiszem, s talán Darkó sem hinné, ha nem befolyásolná Takáts Sándor irodalmi hagyatéka.

Bizonyos persze nem vagyok benne. És pedig azért nem, mert Darkó sorait éppen olyan elfogult hagyományvédelem íratta, mint Zsuffa kifakadásait.³² Zsuffa eleve tudta, hogy a huszárság őse a megyei bandériumokban tömörült XV. századbeli köznemesség volt! Ebben a meggyőződésben összeszededetett innen-onnan egynéhány hamis, esetleg hiteles, de meg nem értett, a legjobb esetben félreértett adatot s azután harsogó napiparancs formájában fejemre olvasta az eredményt: az a huszártípus, melyet a XV. század eseményeinek tönkelegéből kiemeltem és meghatároznom sikerült, pusztán fantóm. Rác talajból eredő huszárságról még csak beszélni sem szabad. Darkó, az akadémikus és egyetemi

(Régi magyar kapitányok és generálisok), ejtett szavaival, hogy t. i. „az intelligens és kritikus olvasó a szerző nyújtotta adatokból maga elvégezheti, amit a szerző elmulaszt: megkonstruálhatja magának az idő reális képét.“ Századunk, 1928. évf. 437. lp. Ez azonban még mindig kevés tulajdonképpen. A feldolgozott korszak lényeges jegyeinek kiemelésére s így nyerhetett eredmények elvi összefoglalására Takáts Sándornak csakugyan nem volt gondja. Alakítóképeisége feltűnően szegényes. De egész működésével mégis nyújtott bizonyos beállítást. Tösgyökeresen zamatos előadása, fordulatos mondatai, t. i. miután mindig és mindenütt ugyanazt ismételték, végül is odavezettek, hogy a magyar középosztály éppen leglelkesebb és legérdeklődőbb körői tökéletesen hamis és történetellenes képet nyertek a török uralom és azzal egykorú nyugati kapcsolataink jelentése és tartalma felől. Neki t. i. voltak olvasói, jóval értékesebb történetíróinknak nem, vagy alig.

³² Filológiai állásfoglalására ez természetesen nem vonatkozik. A Miklosich—Szarvas-féle szóeredeztetést, melyről azt találtam, hogy a történeti körülményekkel tökéletesen megfér, ő is elfogadja. Zsuffa hosszú huszárszármaztatásait és gunárlajstromait talán éppen olyan ijedten tette félre, mint a nyelvészethez nem értő jómagam.

professzor, természetesen nem indulhatott el ennyire aggálytalan tisztánlátás birtokában. Ő elismerni kénytelen a déli, balkáni eredetet: belátja azt is, hogy amit az emberanyag alakulásról írtam, megfelel a tényeknek. De azután egy salto mortale következik... és miért? Tulajdonképpen igen kicsiny, de hangzatos eltérés kedvéért. A rác huszárság nem felmorzsolódik, nem megújodik a soraiba lépő magyar elemekben, hanem, Darkó szerint, egyszerűen kivész. Él és virágzik, ellenben tovább a földjét művelő, pereskedő, törvényeket hozó, ha kell, még adót is fizető, de a hadbaszállást mindenképpen elkerülő, még a mohácsi ítéletnapot is otthon töltő, még ebből az ütközetből is elmaradó köznemesség reguláris könnyű lovassága! Nem igaz, de így kell lennie, hiszen a nemzeti öntudat dédelgetett tárgyaival összekapcsolt kérdés tudományos megtárgyalásról van szó — vulgo igazolhatatlan és indokolatlan, sőt a valódi nemzeti érdek ellen beszélő hagyományvédelemről. Halljuk azután, s itt különösen figyelhetünk, hogy a XVI. században végül mégis történt valami összeolvadásféle, de ehhez nem az idegen, rác kötelékek, hanem a honfoglalók egyenes katonautódai (nagy sértés nb. Árpád magyarjaival szemben) adták a keretet. Maga Darkó emeli ki, hogy stájer zsoldban körülbelül 1540-ig horvát, azontúl magyarnevű huszárok szerepelnek (179. lap). Hát melyik akkor az alapvető, a régibb réteg? Vajjon én nem ugyanebben az értelemben írtam, nem ilyen és hasonló útmutatások alapján foglaltam állást az elsőségi kérdésben? Persze, Istvánffy egészen hű és egészen jellemző tudósítását a rác veteránusok közé osztott magyarokról a magam óvatlanságában egyszerűen lefordítottam volna (ex Ungaria peculiarem validamque alam Thracibus veteranis intermixtam), míg Darkó úgy érti, hogy a XVI. század harmincas éveitől kezdve találkozunk olyan szerb huszárokkal, kik *magyar kötelékben* magyar huszárokkal együtt szolgálnak (168. lap). Ez nemde annyit jelent, hogy a Bakity Pál vezette veterán rác huszárcsapat magyar kötelék volt? Így kell lennie, de persze csak abban az esetben, ha Darkó a forrás és Istvánffy az ő magyar szövegét értetlenül és pongyolán ültette át deák krónikájába. Miután ez nem valószínű, sajnos egy harmadik, nem éppen tudományos lehetőséget kell szemügyre vennünk. Én nem hiszem és ki hiszi el a tudós klasszika-filológusnak, hogy egy olyan agyoncsépelet oklevélformulát, mint a „ratione presentis exercitus generalis“, melyet a debreceni egyetem minden harmad-negyedéves történetszakos hallgatója ismer, azért értelmezné „a jelenlegi általános hadbaszállás okán“ helyett, közelben táborozó fősergnek, mert így értette, illetve nem ér-

tette, hanem egyszerűen tudomásul veszem, hogy a Thallóczy Frank emlegette „huszárok és egyéb gonosztévők“ mezében mindenáron törököket kellett találnia. (159. lap.). Mindenáron; még egy ilyen derűs Leiter Jakab közbeszövését is megkockáztatva. Még feltenni is lehetetlen, hogy ugyanazon a vidéken vagy helyen, ugyanazon zsoldosanyag képviselőinek egészen különböző zsoldtétéleket fizettek, légyen s nem kényszerítően szükséges az egymástól eltérő összegek mögött különbözően értékelt különböző csapatnemeket keresnünk. Ha a forrásanyagban egyáltalában akad hűvösen bizonyító alap hadtörténelmi következtetések számára, úgy a végházak zsoldjegyzékeit kell ilyeneknek tekinteniünk. S Darkó ezek tanuságát egyszerűen elhárítja magától (172. lap.) Egészen érthetetlenül, amint szinte megdöbbenő néhány párhuzama is. „Eredetüket tekintve ezek a portyázó lovasok az ország déli tartományjaiból valók, majd bosnyákok, majd rácok, de vannak köztük törökök is“ — olvassuk a 164. lapon. Majd egyet fordítva, arról értesülünk, hogy „Bonfini Rasciani-ja és Stein György Raitzen-je tehát éppenséggel nem jelenti, hogy ennek a rablólovasságnak eredete rác talajra nyúlik vissza, hanem csupán azt, hogy Mátyás korában ezek a lovasok általában rác nyelven beszéltek s rácoknak is nézték őket.“ (166. lap.) Ezek és hasonlók bizonyossággá érlelik a kritikus olvasó tudatában azt az előbb jelzett lehetőséget, hogy tulajdonképpen nem is a kutatás körébe vágó fejtegetésekkel van dolgunk, hanem a feltétlen hagyományvédelem egy újabb kiadású változatával. Vigyázat, ez a Zsuffa útja! Csak, úgy tartom, menthetlenebb, ha Darkó jár rajta. Előadása mindenesetre egészen más, mint Zsuffáé. Gondos körülírásban fejt ki állításait, sűrűn kiemelve, ha valamelyik összetevő még bizonyításra szorul. Kár, hogy az igazolást azután rendesen hiába várjuk, s a fejtegetések rendje úgy halad tovább, mintha az anteaktához már nem férhetne szó. A dicto secundum quid ad dictum simpliciter. Végeredményben érdekes olvasmány. Azok a bizonyos „nyájas olvasók“ kétségkívül örömmel fogadják, a hagyomány noli me tangere-voltát hirdetőik talán hangos tapssal is.

En a tapintatlanok számára írtam. Abban a tudatban, hogy tartós eredmények eléréséhez, igaz hagyományaink megbecsüléséhez ez az út még mindig a legrövidebb. Megvallom örömöm volt s elégtételemül szolgált, hogy Szekfű Gyula — ez egyike Darkó egészen hiteles észrevételeinek — csakugyan „sietett“ megfigyeléseim és levezetésem eredményét magáévá tenni. A további alakulás pedig attól függ: mit vár a magyar tudomány s nyomában a magyar közvéle-

mény a magyar mult felkutatásától? Igazolhatatlan hagyományok tűzön-vízen keresztül való fenntartását vagy bizonyítható és igazolt fejlődést? Nem lehet eléggé kiemelni, hogy a huszárság eredetkérdése két irányzat szembenállására mutatott reá, s a Zsuffa—Darkó-féle hagyományértelmezés meg az enyém között mindenféle hídverő kísérlet, mindenféle egyezkedés lehetetlen.

Semmi okát sem látom, hogy 1934-i fejtegetéseimen egy betűt is változtassak.

Tóth Zoltán.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Budavár 1684-ik évi ostroma.

(Első közlemény.)

I.

Bevezetés.

(A hódoltság kora végének török íróiról.)

Közel száz esztendeje, hogy a magyar történetkutatás a török elbeszélő forrásokot magyar nyelven megszólaltatni s ezáltal tágabb körben ismertté tenni igyekszik. A munka eklektikusan indult, az első idők legnevezetesebb kutatói: Repiczky János és Vámbéry Ármin először egy-egy jelentősebbnek vélt korszakot vagy író-tettek meg kutatásuknak közelebbi tárgyává s ennek ismertetésével nem arra törekedtek, hogy olvasóikat a török viszonyokról tájékoztassák, hanem hogy a magyar történethez hozzáadjanak össze forrásokat.

A derék kezdeményező munka, amely közönségünk előtt hamarosan kedveltségre talált, azzal nyert tervszerű irányítást, hogy a Magyar Tudományos Akadémia programpontjává tette a hódoltság török nyelvű forrásainak feltárását, és célul az egész hódoltság jelesebb török elbeszélő forrásainak ismertetését tűzte ki. Az elvégzendő munkáról tervezet készült, összeállították a korszak elbeszélő forrásait, megállapították sorrendjüket s most már rendszeres ismertetésükhöz fogtak. A század fordulóján Thúry József és Karácson Imre már így dolgozott.

Munkájuk eredménye a M. Tud. Akadémia kiadásában a Török-magyarországi Történelmi Emlékek. Írók sorozatának I–III. kötete, melyben a török írók ismertetése Naimával Erdély bukásáig, 1659-ig ér.

Tudományos szempontból talán kifogásolható, hogy ez a munkaterv az elbeszélő kútfőknek csak olyan fejezeteivel törődött, amelyek magyarországi eseményekkel foglalkoztak, s hogy távolabbi körülményekre, a török birodalom belsejében történetekre egyáltalán nem volt tekintettel. Ezen elhatárolás következtében ugyanis a forrás nemcsak szemelvényes, hanem egyben halványabb is lett, mert megfosztotta magát olyan tényezőktől, mely a magyar vonatkozásokat ugyan messzebbről, de egyenletesebben világítaná meg; mégis, ismételjük, a munkaterv a lokális magyar célnak megfelelt s olyan eredményeket ért el, melyek egyetemes ismerésre is számot tarthatnak.

Inkább azt kell sajnálni, hogy a most már rendszeresen követett cél: a hódoltság török íróinak szemelvényes lefordítása évtizedek

alatt se volt elérhető, aminek oka kétségkívül a munka sajátos nehézségeiben rejlik. Bizonyára ezek miatt van, hogy se az ösztönös hajlam és lelkesedés — amely a magyar mult keleti kapcsolatainak feltárása iránt fajunkban mindig megvolt —, se az intézményes támogatás nem tudta a tervet valóra váltani, s hogy a hozzánk legközelebb eső oszmán-török korszak utolsó négy évtizedének elbeszélő kútfői a Török Történetírókban még mindig ismertetésre várnak.¹

Ha a török történelmi irodalomnak e négy évtizedre, azaz a XVII. század második felére vonatkozó egykori termésén végigtekintünk s abban azt keressük, ami bennünket — a korábban kitűzött célnak megfelelően — közelebből érdekel, három író munkája fogja figyelmünket magára vonni: Naimá, Rásid és Szilahtar, akik egymásnak kortársai voltak² s egymással írói pályájukon is kapcsolatban álltak.

Munkáik könnyen hozzáférhetőek. Naimá és Rásid munkáját — akik udvari történetírók voltak — már kétszáz évvel ezelőtt kiadták,³ s a közelmultban Szilahtar munkája is megjelent.⁴

Naimá munkásságát illetőleg elegendő Karácson Imre közleményére⁵ hivatkozunk. Itt csak azt emeljük ki, hogy ő volt az

¹ Mint említettük, a sorozat az 1659-ik évvel záródik. Egyes forrásközlemények későbbi — az 1659-ik év utáni — időkből is megjelentek, főleg a XVIII. századból, mert a hódoltság kora forrásainak ismertetését kutatóink a fenti sorozat megindítása óta ennek számára tartották fenn. A hódoltság utolsó évtizedeiről, a felszabadító háború eseményekben gazdag koráról magyar fordításban csak két közlemény jelent meg, egy régebbi Repiczky János fordításában (Család Könyve 1855. I. kötet 170—172. ll.) és egy újabb Karácson Imre fordításában (Hadtörténelmi Közlemények 1896. évf. 75., 526 s köv. ll.) A jelen dolgozat Buda 1684-ik évi ostromával foglalkozván, érdeklődésünk e két közlemény közül az elsőre fog irányulni, minthogy az Rásidnak ugyanarról az ostromról szóló tudósítását tartalmazza; Rásidnak ezen fejezete azonban mostani forrásunk, Szilahtar mellett — mint látni fogjuk — háttérbe szorul.

² Naimá 1655—1716, Szilahtar 1658—1725 között élt; Rásid 1755-ben halt meg, születési évét vagy életkorát se a török nyelvű, se a nyugati munkákban nem találom.

³ Mindkettőt a magyar származású renegát: Ibrahim mütefferika által alapított nyomdában, és pedig Naimáét 1754-ben, Rásidét először 1740-ben. — Rásiddal kapcsolatos alábbi jegyzeteimben erre az első kiadásra hivatkozom, melynek egy példánya a M. Tud. Akadémia könyvtárában megtalálható.

⁴ Mindhárom munkának Tarih (történelem) a címe. Szilahtar munkája Szilahtar Tarihi címen Istanbulban jelent meg (I. kötet XXI + 773 l., II. kötet 805 l. — a többről még nincs tudomásom) a Török Történelmi Társulat (Türk Tarih Encümeni) önálló sorozatának 10-ik és 14-ik kötete gyanánt 1928-ban, Ahmed Refik bevezetésével és jegyzeteivel.

⁵ Török Történetírók III. 391—416. ll.

első hivatalos történetíró,⁶ s hogy az 1591—1659 évek történetét tárgyaló munkáján kívül ennek folytatásaképpen egy töredékes, befejezetlen munka is maradt utána, amely 1702-ig halad s későbbi írónak forrásul szolgált.

A másik két író: Rásid és Szilahtar közül az előbbinek életviszonyai általában ismertebbek. A magyar irodalomban Thúry József és Karácson Imre ismételten közölvén tőle fordításban szemelvényeket,⁷ olvasó közönségüket az író személyi viszonyairól is tájékoztatták. Néhány szót mégis szólok róla, hogy életrajtai Szilahtaré mellett czzel egybevetethők legyenek.

Rásid (teljes nevén: Mehmed Rásid) Isztanbulban született, kádinak volt a fia. A hivatalnoki pályán fokozatosan előre haladva, Naimá utódként hivatalos történetíróvá (vak'anüvis) neveztetett ki (1714). Ezt és más fővárosi állásait hét év múlva — kedve ellenére — az alleppói kádi állásával cserélte föl, itt is hét évet töltött, s innen visszatérve a mekkai kádi címével követi minőségben Perzsiát járta meg. Feladatának sikeres elvégzéséért jutalmul Isztanbul kádjának neveztetett ki, de itt utóbb bajba keveredett, mert az 1730. évi isztanbuli forrongások alatt más magasrangú személyekkel együtt a kormányzat hibáért ő is felelőssé tétetett, s örülnie kellett, hogy életét száműzetés árán megmenthette. Hekim-oglu Ali pasa nagyvezérségével nyugalmasabb idők következvén be, visszatérhetett a fővárosba. Reaktiválták. 1734-ben anatóliai kadiaszkerre neveztek ki, de alig egy évvel utóbb, 1735 nyarán Isztanbulban meghalt.⁸

Szilahtar Mehmed, aki szintén litterátus embernek, kádinak volt a fia, 1658. dec. 8-án⁹ Isztanbul mellett, a Galatától északra fekvő Findikli nevű városkában született. Szülőhelyétől kapta Findiklili (Findikli-i) előnevét, melyen európaiak régebben idézni szokták őt:¹⁰ A törökök inkább Szilahtarnak nevezik, első kiadása is ezen a néven jelent meg. (A továbbiakban röviden én is Szilahtar néven fogom idézni).

Ifjú korban került udvari szolgálatba s miután egyes ala-

⁶ Vak'anüvis 'események írója', egy akkor alapított tisztség, melynek az volt a rendeltetése, hogy az eseményeket írásba foglalja és a feledéstől megmentse. Örököse, — és prózában követője — volt a régebbi idők udvari költőjének: žahnamedži-nek.

⁷ Thúry József: Az 1665—64-ik évi hadjárat, Hadtörténelmi Közlemények 1890. évf. 361. s köv. ll., 499. s köv. ll.; Karácson Imre: Az 1665-ik évi török hadjárat c., s A török sereg átvonulása Magyarországon 1685-ban c., főntebb már idézett közleménye, u. a. folyóirat 1896. évf. 73. s köv. ll., 326. s köv. ll.

⁸ L. Ahmed Refik: 'Älimlar ve san'atkjârlar, Istanbul 1924, 202. l. Az európai irodalomban e közlemény adatait összevontan Franz Babinger id. m.

⁹ Elbeszélése során ő maga mondja: „.... 1069 rebîc-evvel 12-én (= 1658. dec. 8-án) születtem” (Tarih I. k. 143. l.), ezt a közlést egy másik helyen 27 évvel későbbi események elmondásával kapcsolatosan megerősíti. — (Babingernek Szilahtar születése idejére vonatkozó adata: Die Geschichtsschreiber der Osmanen 253. l. tehát megfelelően javítandó).

¹⁰ Gévay Antal, aki „A budai pasák” c. gondos és nagy munkát kívánó dolgozatához Szilahtar gazdag adatait is használta forrásnak, őt 1841-ben Funduklili-nek nevezi.

csonyabb tisztségeket végig járt s IV. Mehmed szultán oldalán a lengyelországi hadjáratban részt vett, Sahin aga fő-eunuch (bas muszahib) pártfogása mellett belső szolgálatra (a szcerfli kogusba) osztatott be, majd a szultáni kertekbe (hasz bagcse) palotaőrnek (bosztandzsi) neveztetett ki. A bécsi hadjárat alatt már a szultán környezetében teljesített szolgálatot s e révén fontos aktusoknál — mint maga mondja — szemtanúnak lophatta be magát; látta követelek fogadását, végig nézte Thököly Imre megjelenését és hódolatát a szultán előtt — le is írja az esetet hosszasan —, jelen volt nagyvezérek kinevezésénél, különböző szultánok trónbeszédeit hallgatta végig. Közben ő maga is különböző tisztségeket viselt; volt szultáni turbán-őr (dülbend gulami), köpönyeg-mester (csokadar) s legutóbb III. Ahmed alatt, szolgálatának utolsó idejében szilahtar: a szultán fegyverhordozója.

Vegyesen végzett apró és nagy szolgálatokat, fontosat és lényegtelenet, közbe-közbe kényes feladatokat is megoldott. Alkudozott lázadó bosztandzsikkal — egykori kartársaival —, akik zsoldjuk elmaradása miatt a szultán fejére akarták szakítani a trónust, és lecsillapította őket; elcsapott nagyvezértől szerencsésen visszaszerezte a nagyvezéri pecsétet s ezzel zürzavaroknak vette elejét stb. Legfájdalmasabb tiszte bizonyára az volt, mikor II. Musztafa eltemetését kellett rendeznie, mert ő Musztafa szultánnak hűséges szolgálója volt s ragaszkodásáért sok meleg szót kapott tőle jutalmul. Az új korszak valóban új embereket emelvén hatalomra, ezek őt férfi kora teljében (46 éves korában) nyugdíjba küldték; zúgolódás nélkül állt félre és visszavonultan éledegelt még húsz évig, körülbelül 1725-ig.

Már most nézzük munkájukat és vizsgáljuk egymáshoz való viszonyukat.

Rásid, mint hivatalos történetíró, hivatalos minőségben megbízásból írta munkáját, s azt ott kezdte, ahol elődje: Naimá, abbahagyta, tehát az 1705-ik évvel, s 1721-ig vitte; utólag feldolgozta még a Naimá által töredékesen megírt 1660—1702 évek eseményeit, teljes munkája tehát az 1660—1721-es évek történetét öleli fel.

Szilahtar szintén udvari ember volt, de nem volt hivatalos történetíró, s így munkája tárgyát szabadon választhatta meg. Korának divatja szerint kortörténetet szándékozván írni, ahhoz Kjátib Cselebi „Fezleke“ c. munkáját¹¹ választotta mintaképiül, ezt kívánta formában követni és korban — 1659-től 1720-ig — ezt folytatta. Az elbeszélés fonalat pontosan ott vette fel, ahol a „Fezleke“ véget ér, munkájának címét is mintaképéhez alkalmazta s azt a „Fezleke folytatásának“¹² (Zejl-i Fezleke) nevezte.

Kjátib Cselebinek azonban van egy másik folytatása is: Naimá, akinek munkája, utolsó öt évében, Szilahtar munkájának

¹¹ Szemelvényeket magyar fordításban közölt belőle Karácson Imre az idézett Török Történetírók III. kötetében.

¹² Ahmed Refik a munka kiadásához írott Bevezetésben azt mondja, hogy Szilahtar csak a munkának II. Musztafa trónralépéséig (1695-ig) terjedő szakaszát nevezte Zejl-i Fezleké-nek. A folytatólagos résznek maga II. Musztafa — aki, úgy látszik, uralkodásától több hadi sikert várt, mint amennyit elért — a Nuszret-náme („Győzelem Könyve“) címet adta.

első öt évével egybeesik. Ha a két írónál ezt a közös szakaszt összehasonlítjuk, köztük szoros összefüggést találunk. Szilahtar nagy szabadsággal használja Naimá munkáját, helyenkint átírja, ami keleti íróknál gyakori szokás; hiszen tudjuk róluk, hogy kritika nélkül, esetleg csak stiláris változtatással vesznek át korábbi munkákat s azokat mindaddig követik, amíg saját tapasztalatukból is van mondani valójuk. Így tett Szilahtar is, aki tehát e téren nem különb, mint mesterei, akiktől ezt tanulta.

Az 1659-es évnél Szilahtar elválík Naimának itt véget érő munkájától s az 1660. év eseményeinél Rásiddal találkozik össze. S ez a találkozás igen meglepő. A két egykorú s most már párhuzamosan haladó író munkái közt megint szoros összefüggés állapítható meg, mely nemcsak közös szerkezeti vonásokat, hanem éveken át visszatérő, szóról-szóra való megegyezéseket is felmutat.

Kapcsolatuk vajjon hogyan magyarázható?

Az nem valószínű, hogy egymástól merítették volna. Rásid aligha merített Szilahtarból, az elismert stilszta, a hivatalos történetíró nem hajolhatott le a névtelen, ismeretlen Szilahtarhoz. De Szilahtar se használhatta Rásid munkáját, mert ezt szerzője ünnepélyesen bemutatta a szultánnak, ezáltal mintegy imprimálta, s főképen azért nem, mert az ő munkája (Szilahtaré) sokkal részletesebb, némely részében öt-hatszor is meghaladja Rásid munkájának terjedelmét. Valószínűbb, hogy közös forrásból merítették mindketten. Szilahtar a Naimá befejezett munkájának felhasználása után töredékes hagyatékát is elővette, s ugyanezt tette Rásid is; a közös forrást aztán eltérően használták és saját tapasztalataikból különbözőképen egészítették ki.

Szilahtarnak a régebbi multra nézve Naimá nem volt egyedüli forrása; felkutatott és használt ő másokat is, amire egyes fejezeteinek arányaiból, némely esemény elnyújtottabb elbeszéléséből is következtetni lehet. Így pl. valószínű, hogy a krétai háború nagyon részletes leírásához készen kapta az anyagot, a hadjáratnak egy bőbeszédű krónikáját, a Köprülü-család köréből, s viszont az északi; lengyel- és oroszországi események elmondásánál megint helyi forrást használt, itt Hüszsein Vedzihit idézi hosszasan, aki — krimi származású tatár lévén — ezen a területen tájékozott, otthonosan mozgó személy volt, s e korszak többi írójának: Naimának, Rásidnak is forrásul szolgált.

Ha részletes volt Szilahtar előadása a távolabbi mult eseményeinél, még részletesebb s egyben közvetlenebb is lett akkor, mikor a maga férfikorához, a XVII. század utolsó évtizedeihez és a századfordulóhoz jutott el. Ennél a szakasznál rendszerint közvetlen értesüléseire támaszkodik, melyeket valószínűleg egyidejűleg dolgozott fel; az egyes jelenetek leírása u. i. olyan részletes, hogy azokat csupán emlékezetből úgy leírni alig lett volna lehetséges, s helyenkint (pl. a bécsi hadjárat apró sikereinél) olyan szubjektív érzésekkel van átszőve, amilyeneket Szilahtar csak e sikerek hírének pillanatnyi hatása alatt élhetett át, de aligha érzett később, a nagy vereségek és megalázások idején.

Buda 1684-ik évi ostromához szintén szóbeli értesülés és hivatalos iratok voltak forrásai. Majdnem bizonyos, hogy Budáról tö-

rök térkép is volt birtokában.¹³ különben nehezen volna elképzelhető, hogy annyi topographiai részlet-adatot ismer Budán — ahol meg se fordult — és hogy megjelölései közé a hosszú előadás folyamán tévedés alig csúszott be.

Hivatalos jelentésekből¹⁴ vette az adatokat a Balkán-háborúk részletes leírásához, köztük Thököly erdélyi expedíciójához is,¹⁵ s az a hosszas beszámoló, amelyben Zülfikar aga bécsi küldetéséről (1688—1692) szól, szintén nem más, mint Zülfikarnak jelentéséből¹⁶ átvett részlet.

Forrásaikkal, melyekhez hasonló életviszonyaik folytán egyformán hozzájuthattak, Szilahtar és Rásid nem egyformán bánnak. Szilahtar beszédes, Rásid szűkebb szavú, néha hozzáfog egy esemény elbeszéléséhez — ha közös a forrása, egészen úgy mint Szilahtar —, de odább a történetet már összevonja. Ha az 1684-ik évi budai harcok leírását összehasonlítjuk, Rásidnál az ostrom egyes mozzanatainak csak vázlatát találjuk, nála hiányzik az a nagyszámú topographiai adat, mi Szilahtar ezen fejezeteinek különös értéket ad, hiányzik az egyes ostromnapoknak, az ercsi ütközetnek részletes története, stb.: nincsenek olyan egyéni reflexiói, milyeneket Szilahtar egyes szereplő személyeknek — közelebbi ismerőseinek — emlegetése kapcsán felidéz, szövege összevontabb, soványabb és hiányosabb.

Pedig azt se lehet mondani, hogy Rásid szándékosan akarna rövidebb, tömörebb lenni, hogy ez volna a stílusa. Szívesen beszél el anekdota-szerű történeteket, ilyeneket másoktól is átvesz, csodás eseményekről is tud, mintha lenne bennük; kettejük közül csak ő írja meg, hogy Buda felmentése a próféta közbenjárásának tulajdonítandó, a védők az ostrom alatt kétszer is látták, egyszer a városban, egy más alkalommal meg a mezőn, amiint egy hívő tömeg közepén a vár felszabadításáért imádkozott.¹⁷

Kettejük között Rásid fejlettebb stílusú író. Elismert, tudatos

¹³ Tudvalevő, hogy Budának két évvel későbbi, 1686-ik évi ostromáról egy igen pontos török térkép készült és maradt fenn Marsigli hagyatékában, amelyet Veress Endre jó facsimilében, de nem mindenütt helyes magyarázatokkal adott ki (Budapest Régiségei IX. kötet). (Erre a török térképre, minthogy azon az 1684-ik ostrom leírása is jól követhető, az alábbiakban többször fogunk hivatkozni). Feltehető, hogy hasonló térkép az 1684-ik évi ostromról is készült és eljutott Konstantinápolyba Szilahtar kezéhez is.

¹⁴ Hogy a harcéri jelentések nem a régi krónikások és a feth-nāme-szerkesztők fellengző és ködös stílusában szóltak, hanem őszintén és világosan tárták fel a helyzetet, arra az alábbi közleményben is lesz példa.

¹⁵ Tarih II. 525—529. II.

¹⁶ Zülfikar volt az első török követ, aki helyesen fogta fel hivatását. Jelentése komoly beszámoló nemcsak a követség külső életéről, hanem a követség korlátozott mozgási lehetőségeihez képest igen tartalmas tájékoztató a császárság katonai és gazdasági szervezeteiről, viszonyairól is. Szilahtar, mint mondja (II. 668. l.), csak néhány fejezetét írja át a terjedelmes jelentésnek, mely ma is csak kéziratban tanulmányozható. (A nyugati gyűjtemények közül a bécsi és a müncheni könyvtár őrzi egy-egy példányát).

¹⁷ Tarih 115 b l.

stilizta, akinek állásánál fogva nem az a dolga, hogy közönséges eseményeket jegyezzen fel emlékezetül, hanem hogy ünnepi eseményeket és embereket írjon le, ünnepi formában. Pályája érinti a költő pályáját. S valóban, ha Rásid prózája mögé tekintünk, ott látjuk őt, mint a győzelmi jelentések (feth-námék) fogalmazóját, ami már prózában írott költészet, s aztán tovább a kötött beszédű költőt,¹⁸ akinek stilusérzéke még a hivatalos iratok pongyolaságát sem tűri s azokat is csak átdolgozva veszi át könyvébe.¹⁹

Szilahtar is szeretett volna „szépen“ írni, munkája elején kísérletet is tett, hogy formában is méltó legyen elődjeihez és mintaképeihez. De az emelkedett stilusban hamar kifáradt, feladta hát, és nagyterjedelmű munkáját népies fordulatokban, csipős vagy gúnyos szólásformákban, közmondásokban gazdag, de egyszerű nyelven írta meg.

Természetesen az ő nyelvi egyszerűségének is van határa, stilusának vannak olyan sajátságai, melyeket az újabb nyelv feleslegesnek tart, de az ő kora még nem mellőzhetett. Vannak jelzői, melyek az akkori nyelvben elválaszthatatlanok voltak főneveiktől, noha használatuk fokozott pleonazmust jelentett, vannak szerkesztési vagy kifejezésbeli formái, melyeket világosabbakkal tudott volna pótolni, de nem tehetta, mert emezeket az irodalmi nyelv nem használta. Kortársainak megítélése szerint ő túlságosan egyszerű és dísztelen, a későbbi nemzedékek is valahogy ilyenformán vélekedtek róla és kétszáz év alatt alig foglalkoztak vele. Kiadása is ezért került csak most sorra, Ahmed Refik szinte az ismeretlenségből emelte ki.

Pedig, mint egy alább közlésre is kerülő fejezete mutatja, Szilahtar nemcsak bőszavú forrás, hanem helyenkint hatásos író is, aki bizonyos helyzetek érdekességét visszatükröztetni, kritikus pillanatok lelki feszültségét érzékeltetni tudja. Itt első sorban arra a fejezetre gondolok, melyben az 1684-ben már régóta ostromolt Budába beküldött császári követ fogadását, az ostromló sereg vezérének üzenetét és az ezzel kapcsolatos tárgyalást beszéli el.²⁰ Szilahtar ennél az eseménynél nem volt szemtanú, nem is tartózkodott Budán; párbeszédei tehát, melyet alakjai váltanak, költöttek, megírásuk az ő saját munkája.²¹ Az egész jelenetet olyan plasztikusan állítja az ember szeme elé, hogy az olvasót magával ragadja az esemény izgalma s rokonszenvét is megnyeri az ostromlottak számára. — hisz ők látszanak gyengébbeknek. Az ostromolt pasa úgy tesz, mint aki a vár feladása körül dönteni nem mer, vagy nem akar; összehívja tehát a várbeli öregeket, az agá-

¹⁸ Rásid írt egy divánt és művelője volt egy keleti verses műfajnak, mely a törököknél is virágzott: közkutakra, mohamedán templomokra, általában középületek bejárata fölé alkalmazni szokott verses feliratoknak.

¹⁹ L. Ahmed Refik: *Ālimlar ve san'atkjārlar* („Tudósok és művészek”) c. tanulmányorozatában. Istanbul 1924. 327. l.

²⁰ L. a következő számban megjelenendő „Miksa herceg megérkezik...” c. fejezetet.

²¹ Rásid is tud a követ küldetéséről, de azt más időpontra teszi s a vele kapcsolatos eseményt egészen röviden foglalja össze.

kat, s felszólítja őket, hogy nyilatkozzanak. Ezek feszült vitát folytatnak az élet és halál kérdése felett: vajjon ellenálljanak-e tovább, vagy átadják a várat. Végül is megtagadják a követelést. S az utolsó szavak, melyekkel a követet elutasítják és útjára eresztik, olyan megrázó erővel bírnak, mint egy drámai jelenet hatásos záró szavai. Az ember szinte érzi a pillanat feszültségét, a magukba roskadt pasák és agák arcán látja a megdöbbenést, látja a szótlan-mozdulatlan testtartását olyan embereknek, akik most mondták ki saját halálos ítéletüket.

Az ember hajlandó volna arra gondolni, hogy a nagy török siker, az ostrom visszaveréséből fakadó öröm készleteti és képesíti Szilahart e szép fejezet megírására. De egyes további részletei, például Redzseb pasa sorozatos balkáni vereségeinek helyenkint nagyon szépen megírt fejezete²² a bizonyosság, hogy sikertelenségek is meg tudják ihletni tollát. És előnyösen jellemző rá, hogy nem a formai stílus, nem tartalom-nélküli üres szavak jól hangzó csoportosítása — a török történeírásnak ez az epidemikus tünete —, hanem tartalmi gazdagság és érzelmeinek mélysége emeli társai fölé, amiért igazán sajnálni lehet, hogy munkájának nem minden fejezetét dolgozta ki egyforma gonddal.

Másrészt az is megállapítható róla, hogy az eseményeket török szemmel nézi, nála az események török akciók szerint csoportosulnak, törökök tetteiből tevődnek össze; ostrom nem az ellenség rohamaiból, hanem a „diadalmas mohamedán gázik“ kirohanásaiból áll, még veszített ütközeteknél is ők az aktív tényezők, nem az ellenség üldözi őket, hanem ők vonulnak vissza, s időbeli, pontos megjelölést is főleg török akciók kapnak. Máskor fontos eseményeket se méltat hosszas tárgyalásra, ha azokhoz török dicsőség emléke nem fűződik; pl. miután Buda 1684-ik évi sikeres védelmének részletezésében íveken át gyönyörködik, az 1686-ik évi ostromot és Buda elvesztését alig két oldalon foglalja össze.

Az a hatvan esztendő, melynek történetét Szilahart munkájának tárgyává tette, Törökország történetében egyike az eseményekben leggazdagabb, legszerencsétlenebb korszakoknak. Szilahart öt szultán uralkodását élte át: IV. Mehmed, II. Szülejman, II. Ahmed, II. Musztafa és III. Ahmed korát, el lehet mondani róla, hogy átlagos emberi életkor alatt valóban rendkívüli időket élt. Hazája azon belső válságok és rázkódások után, melyek a XVII. század első felében érték és tekintélyét megtépázták, mintha kissé megerősödött, megifjúdott volna: a Köprülüek által megreformált hadserege megtörte Erdély és Lengyelország erejét, Kréta elfoglalásával megcsonkította Velencéét s Bécs elfoglalásával a császárt akarta megalázni. Szilahart sokat látott és hallott a vállalkozások előkészületeiről, együtt ment a seregekkel vagy kísérte őket, látta ragyogó felvonulásait — közöttük a legpompásabbat, legnagyobbszűbbet: a bécsiét —, aztán hirtelen letörésüket, a hitetlen kétségbeesztő előnyomulását, pár évvel Bécs ostroma után — Drinápoly kapkodó erődítését, s amit török ember még nem látott: az udvar rémületét. A hanyatlást két évtizedre nyúló nehéz küz-

²² Tárih II. 459—471. ll. — A balkáni események kapcsán sokat szól Thökölyről, majdnem laponként említi nevét.

delem se tudta megállítani, a véres harcnak beismerés lett a vége, bevallása annak, hogy az igaz hitnek és Alláh árnyékának ellen-ségei erősebbek, mint hívei.

A gyorsan pergő, változatos események révén Szilahtar egyformán időzik a birodalom kormányzati központjaiban — Isztanbulban, Drinápolyban — és a vidéken. Amott a kormányzatra, az udvari élet ünnepélyes külsőségeire és köznapi életére, a városi élet mozzanataira találunk szinte példátlan mennyiségű adatot, többet, mint bármely kortársánál s elődjénél. A legtöbb megvilágítás természetesen a fővárost, Isztanbult éri, e városnak török topographiája, politikai és egyházi élete, ipara és kereskedelme Szilahtar szapora beszédjéből egyre határozottabb alakot nyer, ami annál örövendesebb, mert valamiképen okmánytárak hiányában is megismerhetjük ezt a várost, hosszú időn át a magyar földnek is egyik fővárosát.

Vidéki ügyekkel Szilahtar a harcok elbeszélése kapcsán foglalkozik. Erre bőven van alkalma, mert az egész birodalom egyetlen hullámzó csatatér, a XVII. század második felében a birodalomnak annyi háborúja van, amennyit már maga sem akart, noha egyébként kereste a háborút, mert fennmaradása konstrukciójánál fogva csak harcok között volt lehetséges. Ahogy a magyarországi háború egészen Drinápolyig közvetlenül felkavarta a Balkán-félsziget életét, ugyanúgy dúltak hadak más tartományokban is, részben külső ellenség, részben belső lázadó erők, s a nagy birodalomnak alig volt olyan szöglete, mellyel Szilahtar-nak a hadi események kapcsán ne kellene foglalkoznia.

Előadásában mohamedán intézmények öltének alakot, szokások elevenednek meg, emberi jellemek tűnnek föl és formálódnak ki. Rajongó derviseket találunk nála, akik fegyver nélkül, puszta a hit erejével akariák térdre kényszeríteni a gyaurokat, mint egykor a keresztes hadak fanatikussai. — aztán dervis lelkületű pasákat, akik egykedvűen megnyugszanak abban, hogy szerencsétlen sorsuk dicstelen végéhez ért; majd oktan politikusok és okos rablóvezérek, kapzsi tolvajok és bőkezű adakozók alakjai változnak írásában, s ahogy benne magában van lélek, ugyanúgy szívesen veszi azt észre másban is.

Nézzünk erre egy példát, vegyük Kara Musztafa halálát úgy, ahogy azt Szilahtar harmincéves korában hallotta és megírta. Kara Musztafa neve eléggé ismert, tudjuk róla, hogy nagyra-vágyó ember volt, Szilahtar is olyannak írja le: a magyar koronát akarta fejére tenni s titkos céljáért szultáni urát is félre vezette. A nagyvezér a bécsi vereség után Belgrádba ment, még mint nagyvezér működött, de már várva biztos halálos ítéletére, amely elől az udvarban nevelkedett vezérek — szinte hihetetlen szubordinációval — nem is próbáltak szökéssel menekülni. Egy napon éppen imába volt merülve, mikor lódobogást hallott, lovas posta érkezett az udvartól. Hidegen kérdezte, vajjon a halálos ítéletet hozták-e, s az igenlő válasza időt kért, hogy imáját befejezhesse. S ekkor a szultán hóhéraiból kilép az ember, a lélek: türelemmel várnak áldozatukra, ez pedig imája után elrendezi szakállát — nehogy összekócolják, mert hurokkal fogják megfojtani — s aztán előlép, annyi bátorsággal és mohamedán önmegtágadással, amennyi

hittel és rajongással száz évvel később romantikus szabadsághősök mennek a halálba.

Szekfű Gyulának a török történetírókról szóló kútfőkritikai tanulmánya²³ — azon források alapján, melyek 1916-ban rendelkezésre állottak — meghatározza a török elbeszélő kútfők értékét és viszonyát az európaiakhoz. Azóta újabb források alig kerültek nyilvánosságra, s mivel a török szellemi élet lökemes fejlődést a XVII. század második felében semilyen vonatkozásban nem mutat fel, a történetírás területén se várhatunk olyan forrás felbukkasására, amely elődeitől lényegesen különbözne.

Az viszont kétségtelen, hogy a kétszáz éves fejlődés végén álló Szilahtar egyben a fejlődésnek felső fokát is jelenti, hogy munkája nemcsak a múlttal szemben jelent haladást, hanem a következő XVIII. századdal szemben is, amely egy idő múlva megint tágabb teret fog engedni a perzsa szellemi befolyásnak s ezzel a formalizmusnak. Az alább közlésre kerülő szemelvény bizonyítja az elmondottakat, de egyben több tekintetben módosítani fogja a török elbeszélőkről alakított véleményünket, — igaz, még mindig nem a végső szó erejével, mert a közlemény szemelvény lévén, nem tükrözi vissza a teljes mű minden sajátosságát.

A magyar kutatás — mint említettük — a 200 éves török korszaknak török elbeszélő kútfőit akképpen ismertette, hogy nagy török krónikákból a magyar vonatkozású bekezdéseket kereste ki és fordította le.

Bizonyára nem egyedülálló, mégcsak nem is újszerű az a vélekedés, hogy az ismertetésnek ez a formája az első érdeklődést ugyan kielégíthette, de amellet, hogy magán viseli a kezdetlegesség, a csonkaság bélyegét, kiteszi magát és az olvasót annak a veszélynek, hogy egyoldalú lesz s idővel éltelen marad.

Arra nem vagyunk képesek és — sajnos — gondolnunk sem lehet, hogy egy vagy több török író ne csak magyar vonatkozásaiban, hanem egész terjedelmében ültessünk át magyar nyelvre; erre nincs is szükség, s nem is akármelyik török elbeszélő érné meg a fáradságot. Azonban természetes, hogy miután az elődök fáradozásának gyümölcseit bírjuk s a török írók közvetlenül ránk vonatkozó szakaszait fordításban ismerjük, — most már többet kívánánk. Miután nem szenved kétséget, hogy a török elbeszélő kútfők különösen élénk érdeklődésre találtak és magyarra fordítva lényegesen előmozdították a török-magyar érintkezések megismerését, óhajtandó volna, hogy a megkezdett munka folytatásra találjon. Nevezetesen — továbbra is csak az elbeszélő kútfőknél maradván — arra szeretnék rámutatni, hogy nem volna szabad mindvégig a magyar vonatkozású fejezetek megismerésével megelégednünk, hanem a török íróknak most már alaposabb megismerését és ismertetését kellene célul kitűznünk. Hogy megint egy példával éljek, emlékezetbe idézem a szultán viszonyát kisázsiai birtokaihoz, amely középiskolai tankönyveinktől szinte magas felkészültségű tudományos munkákig századokon át abban a sztereotip formában szokott kifejezésre találni, hogy „a szultán

²³ Az idézett Török Történetírók III. kötetének „Bevezetésében”, Budapest 1916.

egy főembere fellázadván“, kényszerítette őt hadainak megosztására vagy visszavonására . . . Vagy egy másik példát idézek: íróink különösen a XVII. századbéli török történet kapcsán sokat emlegetik az ulemák és sejhülislám befolyását, anélkül, hogy olvasóikban róluk világos képet tudnának kialakítani.

Véleményem szerint az volna kívánatos, hogy a török elbeszélő kütfőknek ne csak magyar vonatkozású fejezetei fordíttassanak le magyarra, hanem egyes részeik, egy-két évtizednek története: teljes egészében. Hogy csak az előbbi példánknál maradjunk, nem érdek nélkül tudnánk meg, hogy mi volt az az ok, amely Anatóliát századokon keresztül forrongásban tartotta s öntudatlanul is a keresztények szövetségesevé tette, miért és hogyan kellett ezt a nagy tartományt majdnem minden évtizedben újra meghódítani, és szintén csak hasznunkra válna, ha a mohamedán egyházi körök céljairól, politikai befolyásáról stb. tájékozottabbak volnánk.

Egy ilyen kísérletnek további eredménye volna, hogy új oldalról alaposabban ismernénk meg a török írókat, olyan vonatkozásaikban, melyekről magyar relációk kapcsán nem értesülhetünk. Amennyire igaz az a megállapítás, hogy a török írók főleg hadi eseményekkel szeretnek foglalkozni, épúgy igaz az is, hogy pusztán magyarországi kapcsolatban mást nem is várhatunk tőlük. A magyar föld hadi zóna volt, végvidék, melynek az ő szemükben nem igen voltak más eseményei, mint katonaiak, s ezek is sokszor csak helyi érdekűek voltak; a politikai, egyházi és társadalmi élet azon mozzanatai, melyek a magyarországi eseményeket előidéztek, a fővárosban: Isztanbulban folytak le, meg is vannak íróinknál írva, de — már egy másik fejezetben. Tájékozottságunk azért maradt eddig is homályos és egyoldalú, mert érdeklődésünk körét mi magunk szabtuk szűkre.

Igaz, a török íróknak olyan ismertetése mellett, melyet itt érintettem, a magyar ügy elveszítené azt a kiemelt helyzetet, melyet az eddig követett módszer juttatott neki, s kisebb jelentősége szerint hátrább szorulna. De az ő elszigetelt képe helyett szélesebb vázlatot kapnánk az egész nagy birodalomról, ismereteink elmélyednének, látókörünk szélesebb és tisztább lenne.

Azt hiszem, egy ilyen kísérletre alkalmas volna Szilahtar; az alábbi szemelvény ennek megbecslésére is alkalmas lehet.

Bécs alatt a török hadsereg 1685. szeptember 12-én súlyos vereséget szenvedett, de nem semmisült meg. A nagyvezér pár napra először Győrnél, később hosszabb időre Budán állapotodott meg, hogy seregének roncsait összegyűjtse és újjászervezze.

A vereség híre egyelőre a birodalom belsejében, a szultán környezetében sem idézett elő pánikot. A szultán, ki a sereget Belgrádig kísérte és a hadjárat ideje alatt félévet itt töltött, szeptember 21-én értesült először seregének sorsáról, a táborból hozzá küldött Telhīsi^{23a} Iszmail aga szóbeli jelentéséből. Bizalmát ekkor még nem vonta meg vezérértől, sőt kitüntetésekkel küldött neki, s hogy nyugalmat és jó példát mutasson, ő maga egyelőre még Bel-

^{23a} *telhīsi* egy rang: a szultán elé terjesztendő nagyvezéri jelentések fogalmazója.

grádban maradt s csak három hét múlva, az első riadalom elosz-
lása után adta át ezt a helyet a hadseregfővezérség számára téli
szálláshelyül.²⁴

A nagyvezér szeptember 22-én érkezett Budára. Első intézke-
dései közé tartozik, hogy Ibrahim budai pasát, aki Bécs ostromát
nyíltan és bátran ellenezte, azon az ürügyön, hogy a hadjárat za-
botálásával oka volt a vereségnek, kivégeztette, s helyébe Kara
Mehmedet nevezte ki, s ugyanöt rövidesen kirendelte a Duna bal
partján előnyomuló keresztény hadak ellen. Ő maga még három
hetet Budán töltött, bevárta az őszi idők beköszöntését, aztán Buda
védőjévé kinevezte Abaza Szari Hüszein damaszkuszi bejlerbejt,
s október 16-án, a Párkánynál (október 9-én) elszenvedett újabb
török vereség hírének terhével Belgrádba indult.

A szultánt már nem találta itt, az már uton volt Isztanbul
felé (s vele írónk: Szilahtar is, aki az egész hadjárat alatt szultáni
ura mellett szolgált), ahol rövidesen az udvari politika cselszövén-
yei közé, a nagyvezér ellenségeinek befolyása alá került. A szul-
táni udvar ekkori nagyjai közül elsősorban a dár-us-szadét aga-
szí: Juszuf és a fő istálló-mester (büjük mirahor): Bosnak Szari
Szülejman szőtték a terveket Kara Musztafa megbuktatására,
rettegve attól a lehetőségtől, hogy a nagyvezér győztesen tér
vissza a hadjáratból, mert az ő bukásukat s egyben halálukat
jelentené. Mikor tehát Szülejman a nagyvezér seregének vereségé-
ről értesült, lelkendezve rohant híreivel Juszuf ágához, s a két jó
barát, félretéve a birodalom sorsán minden aggodalmat, „zseb-
kendőket lengetve táncra perdült.”²⁵

Rábeszélésükre szövetségelt velük a nagyvezér egykori párt-
fogoltja, aki az ő támogatása alatt emelkedett föl a kajmakam
méltóságáig: Kara Ibrahim, abban a reményben, hogy nagyvezér
lehet. Hármuk tervszerű vádaskodása célt ért, sikerült a szultán-
nal elhítenniök a nagyvezér hűtlenségét s írásban kiadatni ha-
lalos ítéletét. A kapudzsik kethüdája és a csaus basi december
15-én kapták kézhez a parancsot, azonnal útra keltek Belgrád felé
s december 25-én — mint láttuk — végrehajtották az ítéletet a
halálában hős nagyvezéren.

A kormány Kara Ibrahim elnöklete alatt — aki rövid időre
tényleg nagyvezér lett — sietve hozzáfogott, hogy a kormányzat és
a hadsereg kereteit helyreállítsa és lehetőleg gyorsan kitöltse. Elő-
ször a fővezér személyéről kellett határozni. Régebben, mikor a
birodalom aktív politikát folytatott, fontos háborúk vezérletét a
szultán vagy a nagyvezér vállalta, azzal is jelezve a hadjárat fon-
tosságát. A mostani háború azonban már nem a porta háborúja
volt, kilátásai sem voltak biztatók, s ezért vezetését se a szultán,
se a nagyvezér nem merté vállalni. Aggodalmukat alig lep-
lezte az a magyarázat, hogy jelenlétükre a különböző határokon
— Magyarországon, Boszniában, Kréta szigetén, a kisázsiai par-
tokon, a lengyel végeken — szükséges védelem központi irányí-
tása végett a fővárosban lesz szükség.

Magyarországba tehát úgy, mint a többi veszélyeztetett vi-

²⁴ Szilahtar, Tarih II. k. 117. s köv. ll.

²⁵ Szilahtar, Tarih II. k. 117. s köv. ll.

dlékre fővezért: szerdárt rendeltek ki. A magyarországi végek védelmét Bekri Musztafa²⁶ pasára bízták, aki a bécsi hadjáratban mint a gyalogság főparancsnoka (janicsár-aga) vett részt, s az előkészületekre pénzt és főleg széleskörű fölhatalmazást adtak neki. Mozgását lassúság és nehézkesség jellemzi, aminek seregének gyengeségén kívül betegeskedése volt az oka.

Budai pasának meghagyták Kara Mehmedet, kit még az előbbi nagyvezér nevezett ki. Kara Mehmed testőrcsapatnál kezdte szolgálatát (bosztandzi basi volt), utóbb a Dnyepernél, később Moreában szolgált s legutóbb a diarbekiri bejlerbej tisztét viselte. Ahogy Szilahtar jellemzi, „tanulatlan ostoba török”²⁷ volt, durva és erőszakos jellemvonásokkal, aki embereinek sokat elnézett — ezek a bécsi hadjárat alatt állítólag 200 lányt meggyaláztak —, de ha kellett rövidre fogta és egykedvűen föl is áldozta őket. A bécsi hadjáratban ő haladt a hadsereg élén, csapatai bevették Hainburgot, résztvettek Bécs ostromában, majd a felmentő sereg közeledésének hírére a török tábor védelmében a Kahlenbergen. A nagy özecsapásból szerencsésen megmenekült s Buda alatt, hol a megvert sereg gyülekezett, a nagyvezértől a budai vilájetet kapta. Pár nappal később a Párkány felé nyomuló keresztény csapatok ellen küldetett ki fővezérnek, de itt sem volt szerencséje, serege vereséget szenvedett s ő maga is csak úgy tudott megmenekülni, hogy a túlsó partra érve a Duna hídját maga mögött föltépette. Ezáltal az ellenség üldözését ugyan késleltette, de saját seregének egy részét gyáván elárulta, amiért bizonyára fejét vesztette volna, ha a porta nem lett volna oly szorult helyzetben.²⁸

A bekövetkező eseményeknek harmadik főszereplője Sejtan (Sátán) Ibrahim volt, aki zaios életmódjától kapta melléknevét. Anatoliai származású ember, 1637-től négy éven át has defterdar volt. Köprülü kíséretében résztvett a jenői hadjáratban, később Egyiptomban, Diarbekirben, Kandiában, Damaszkuszban szolgált mint bejlerbej, a lengyel harctéren volt szerdár, harcolt Moreában. 1694-ben megint a diarbekiri bejlerbej tisztét viselte s innen rendeltetett ki, mint Buda védője (muháfiz), az itteni bejlerbej támogatására. A sztambuli kormány sokat várt tőle és sürgősen berendelte őt Anatolia keleti végéről, honnan az út már Drinápolyig hatvan állomás. Azért is sietnie kellett, mert a szerdár — Bekri Musztafa — betegeskedett, sokan már halálát várták s utódlának őt emlegették.²⁹

²⁶ Buda felmentése után mint kanizsai bejlerbej teljesített a magyar végeken szolgálatot (Szilahtar II. k. 185. l.), 1687 elején ismét janicsár aga, 1689-ben a magyarországi harctereken szerdár volt. Az utóbbi év végén a szolgálat alól felmentetett s néhány hónap mulva meghalt. (U. o. II. 261., 483., 488. II.).

²⁷ U. o. II. 104. l.

²⁸ U. o. II. k. 11., 89., 97. 103., 124., 126—127., 183. II. — Pályafutásának főbb mozzanatait l. Gévay Antalnál (A budai pasák, Bécs 1841, 51. l.), aki Szilahtar (Gévay szerint: Funduklili) adatait is felhasználja.

²⁹ Az ostrom után mint aleppói váli, az 1685-ik évi magyarországi hadjáratához szerdárnak neveztetett ki. Esztergomot vette ostrom alá, de a Duna mellett vereséget szenvedett. Ezt és más balsikereit, főleg Újvár

Buda sikeres védelmét az ő működésének tulajdonították s a kitüntetések között, melyekkel a szultán elhalmozta, egyike volt a legszebbeknek és a legritkábbaknak, hogy nevét szultáni fermán „Melek Ibrahim”-ra („Angyal Ibrahim”) változtatta.

Tudjuk, hogy a keresztény hadműveletek célja Buda visszafoglalása volt. Tudta ezt a török kormány is, egyebek között a szerdártól is, aki Belgrádból 1684 március elején erre nyomatékosan figyelmeztette.³⁰

A támadás valóban megindult. Az alábbi közlemény a Buda körül 1684-ben lezajlott harcokat és Budának ostromát beszéli el.³¹

II.

Bekri Musztafa vezír-pasa, magyarországi szerdár szereplése; Buda várának hosszú ostroma és felmentése.

Az év napéjegyenlősége napján³² a szerdár megbízatásához híven kiszállt a belgrádi mezőn felállított tábori sátrába, ahol a fővárosból elküldött diarbekiri bejlerbej: Sejtan Ibrahim vezír-pasa is megjelent, miután Hiszardzsiknál^{32a} nagy pompával átkelt a folyón s három napig ott időzött és tanácskozott. Ibrahim pasának az volt a véleménye, hogy az ellenség Budát fogja megtámadni, s azt kívánta, hogy ő — minthogy a padisah öfelsége által e fontos mohamedán végvárnak, a birodalom kulcsának parancsnokául neveztetett ki — megfelelő sereggel azonnal Budára mehessen, a közelben állomásozó csapatok pedig, anélkül hogy a távolabbról érkezőket bevárnák, gyorsan, még mielőtt az ellenség Buda alá érkezne, küldessenek utána. Ennek megfelelően a Száva átkelet a zimonyi oldalra³³ s elindult Buda felé.

Musztafa^{33a} vezír-pasa ezután meghagyta Szerém és Szemendre szandzsákok katonáinak, a Pozsegában telelő egyiptomi csapatok-

elvezetését, ellenségei felhasználták ellene, egy tanácskozáson, melynek Szilahtar is fiútanúja volt, kivégzését hozták javaslatba s miután ahhoz a szultán hozzájárulását megnyerték, az ítéletet 1685. végén Belgrádban sietve végrehajtották. A nagy sietségnek az volt a magyarázata, hogy a szultán esetleges kegyelme ne találja életben a 90 éves vezért, és az ára lett — Szilahtar szerint — 1686-ban Buda elvesztése, ami nem következett volna be, ha a vár védelméhez az ő katonai tudása is hozzájárulhatott volna. (II. 155., 145., 182—185., 216., 257. ll.).

³⁰ Szilahtar, Tárih II. 126. l.

³¹ Szilahtar kiadott szövegének II. k. 159—177. ll.

³² A törökben: 1096. nevrüz-i sultáni napján, azaz 1684. márc. 21-én.

^{32a} Belgrádtól keletre a Duna jobb partján, hajóhídját Evlia Cselebi említi (Magyarországi utazásai 1660—1664., Karácson Imre fordításában, Budapest 1904. I. k. 4. l.).

³³ A Száva zimonyi hajóhídját említi és leírja Evlia Cselebi (i. m. I. k. 175. l.) A hajóhíd a vízen túl cölöphídban folytatódott, hosszúságát néhány sorral alább Szilahtar is kiemeli.

^{33a} T. i. Bekri Musztafa, akit Szilahtar többször röviden Musztafának nevez.

nak,³⁴ továbbá a pesti síkságon telelő Nüreddin³⁵ Iszmet girajhercegnek és a tatár csapatoknak s végül Abd-ul Muemin pasa karamaniai bejlerbejnek, hogy menjenek az előbbi után, s a szultáni sereggel³⁶ néhány nap mulva a Száván vert hosszú hídon ő maga is átkelt a zimonyi mezőre és ott táborot ütött, a téli táborban tartózkodó többi vezírnek, parancsnoknak és csapatnak pedig megparancsolta, hogy sietve csatlakozzanak hozzá. Egy hónapig várt a csapatok gyülekezésére, de mihelyt híre jött, hogy az ellenséges sereg megindult, tovább nem bírta türelemmel, s 30.000 főnyi seregével džemāzi-ül-evvel 5-én³⁷ Zimonyból az ellenség felé indult. Az eszéki hídnál megpihelve, Bosnak Oszman³⁸ vezír-pasa damaszkuszi és Cserkesz Ahmed³⁹ pasa adanai bejlerbejt illő díszköpennyel tüntette ki, mert kiváló csapatokat hoztak magukkal, s három napi táborozás után, amely idő alatt a legénység közt a gabonát osztották ki, a hidon átkelt a túlsó partra.

Az ellenség megszállja Visegrádot.

Lipót nemcse császár bosszút akart állni az oszmanlikon. E célból 30.000 főnyi saját nemcse serege és a keresztény királyoktól kapott, összesen 200.000 főnyi gyalogos és lovas hadai élére a hét király egyikét, Lutron herceg brandenburgi uralkodót⁴⁰ tette s a komáromi szigeten 80 haljemez-, 30 bombavető- és 300 sahi zarbuzan-ágyút és nagymennyiségű hadiszert gyűjtött.

Ez a sereg a Dunán vert hídon átkelt a dzsigerdeleni partra, ezen a Duna mellett Dzsigerdelenig⁴¹ nyomult, itt megint az esz-

³⁴ A csapatok tengeri szállításában ekkor is, akár a magyarság első török harcaiban, olasz hajósok nyújtottak segítséget a törökségnek: a 3000 egyiptomi katonát tíz velencei gálya szállította Alexandriából Szalonikibe, ahonnan Belgrádon át küldettek Bécs alá. Utóbb 17 gályán újabb 5000 egyiptomi jött át a tengeren, ezúttal Isztanbul kikötőjébe (Szilahtar II. 116., 199. l.)

³⁵ Nüreddin itt nem név, hanem cím, melyet csak a káni család férfitagja kaphat. A cím 1584 óta áll fönn, viselője rangban a trónörökös után következik. Iszmet egyben az akkori kánnak, Szelimnek fia volt. (Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches 2. kiad. II. 501. l.)

³⁶ Szilahtar mindig szultáni seregnek (ordu-i hümajun) nevezi azt a sereget, melynek élén a szultán helyettese, a szultántól kinevezett szerdár áll; utóbbi kisebb feladatok megoldására szintén kinevezhet szerdárt, de ennek serege már nem „szultáni” hadsereg.

³⁷ = (1684.) ápr. 19-én.

³⁸ Bosnak Oszman pasa Bécsnél elfogott leveles ládáját, mely később a karlsruhei levéltárba került, Babinger Ferenc adta ki: Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha címen, Berlinben 1951. (Ismertettem a Levéltári Közlemények X. évf. 148—152. ll., ott a pasa életrajzi adatai összefoglalva megtalálhatók).

³⁹ Később az ostromolt Budának egyik védője lett.

⁴⁰ A „hét király” a hét választófejedelemet jelenti, a ‘Lutron herseki Brande burk hākimi’ Károly lotharingiai herceg nevének elferdítése.

⁴¹ Az Esztergommal szemközt álló török hídfő és erődítmény török neve Dzsigerdelen (tűdőt vagy májat átlyukasztó) vagy Dzsigerdelen parkani (Dzsigerdelen palánkja vagy *parkan*-a), ebből a későbbi: Párkány.

tergomi oldalra kelt át s redžeb hó 1-én⁴² körülzárta a Duna partján álló mohamedán várat, Visegrádot. Az ostromlottak hat napi harc után a várat emberanyag, hadi- és élelmiszer hiánya miatt kénytelenek voltak feladni. Az ellenség mindnyájukat bántatlanul Budára küldte, a várat megszállta és felszerelte.

Kara Mehmed vezír-pasa budai bejlerbej annak hírére, hogy az ellenség Esztergomnál a Dunán már átkelt s ezen vár⁴³ alá nyomult, kethüdájának, Rüsztlem agának⁴⁴ vezetése alatt Nüred-din Iszmet krími herceget a tatárokkal, Ahmed pasa hercegovinai műteszarrihot, a budai gүнüllüket és szpahikat, a szemendrei csapatokat és a pesti hajósokat⁴⁵ azzal küldte el, hogy az ellenség táborát Esztergom alatt rohanják meg. A kán-záde herceg váratlan támadásával az ellenség táborát valóban meglepte s úgy szétverte, mint mikor a mészáros juhnyáj közé csap, s 2000 hitetlen megölt⁴⁶. De a hitetlenek sokan voltak s rövidesen összeszedték magukat, mire a hátulról jövő mohamedán csapatok megrendültek és visszavonultak. Ila ekkor nagyobb sereg lett volna kéznél, nagy csapást lehetett volna mérni az ellenségre. A nagyhatalmú isteni felségnek azonban az volt az akarata, hogy Buda ostrom alá vétessek s a jövő eseményei bekövetkezzenek. Végbe mentek tehát az előzetes események és nem volt lehetséges az ellenség megállítására: a hitetlenek az esztergomi révnél hídon átkeltek a Dunán a dzsigerdeleni partra és a pesti oldalon Vác felé nyomultak.

Kara Mehmed pasa vereséget szenved, Szejd-záde Mehmed pasa elesik, az ellenség megszállja Vác várát.

Musztafa vezír-pasa, szerdár, a hó 8-án⁴⁷ a fősereggel Buda alá érkezett, táborba szállt, s az ottani főembereket sátrába hívva, velük arról tanácskozott, hogy az ellenség előnyomulásával szemben miféle intézkedések volnának helyénvalók. Mindnyájan azon a véleményen voltak, hogy ha az ellenség átkelt a Dunán, ők [emezen a parton] nyomuljanak előre és Esztergomot vegyék ost-

⁴² = (1684.) június 14-én. — Angeli szerint — aki az 1684. évi hadjárat történetét levéltári anyag és török források közül Rásid munkájának felhasználásával egy három íves cikkben foglalta össze: Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1684 (Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs 1884. 577—428 ll.) — az ostrom négy napig, június 15-től 18-ig tartott (i. h. 395. l.)

⁴³ T. i. Visegrád alá.

⁴⁴ Rásid szerint Kara Mehmed jelentésére maga a szerdár küldte ki a fentieket, s köztük Rüsztlem agát, aki az ő kethüdája volt. Ezzel szemben Szilahtar Rüsztlem agát, más helyeken is, Kara Mehmed kethüdájának mondja.

⁴⁵ A törökben: „Pešte korsani“, bizonyára alkalmi hadi alakulat, melynek békebeli kerete nem volt. — Figyelmet érdemel még a kifejezés is: korsan jelentése „kalóz“, de úgy látszik, ekkor a tengerész-katona valamilyen faját jelentette.

⁴⁶ A tatárok sikeres támadását, majd utóbb a török sereg szétverését l. Angelinél is (i. h. 395. l.).

⁴⁷ = (1684.) június 21-én. — A török segédcapatok erejét Angeli keresztény források alapján 15,000 főre becsüli (i. h. 395. l.).

romzár alá.⁴⁸ Épen mikor erre a határozatra fatihát imádkoztak⁴⁹, jött meg a híre, hogy az ellenség a Budától 8 órányira fekvő Vác melletti verőcei szorosig⁵⁰ nyomult. Erre feladták Esztergom ostromának tervét s Kara Mehmed vezír-pasa budai bejlerbejt, mint fővezért a saját csapataival és egyéb erőivel, többi között Szejdi-záde Mehmed pasa jenői⁵¹ és Szerhos Bosnak Ahmed pasa egri bejlerbejt⁵² néhány anatóliai ejalet csapataival, valamint az egyiptomi csapatokkal, összesen mintegy 12.000 főnyi válogatott

⁴⁸ T. i., hogy veszélyeztessék a kelet felé nyomuló keresztény sereg hátát és összeköttetését a mögöttes országgal, amitől Angeli szerint is tartottak a herceg táborában (i. h. 396. l.). A keresztény sereg gyorsabb mozgása és sikerei azonban megtartották számukra az iniciatívát a harbozó és önbizalmukat veszített törökökkel szemben.

⁴⁹ Fātiħa: a Korán első fejezete, szurája, hálaadás és fohász, mint írónknál látjuk: a tanácskozásoknak állandó vallásos záró aktusa.

⁵⁰ A törökben: *ویره ایله ووسج بوغازنه کلدک ی خبر النمغله*. Ebben a formában vagy a szöveg, vagy olvasata téves.

ویره ایله szerződés-sel a törökben nem lehet valahová jönni (gelmek), de el lehet valamit foglalni; de ha a kifejezést így olvassuk: *ویره ووتیجه بوغازنه*: a verőcei szorosig, akkor már megállhat mellette az ige (geldikleri...); mikor a verőcei szorosig eljutottak. Valóban egy másik helyen Silahtar (II. 198. l.) is így: *ویره ووسج* (Virevisič[e]) bogazi-nak nevezi a kérdéses, verőcei szorost. — Kétségtelen, hogy itt egy olyan olvasáshibával állunk szemben, mely az alapul szolgáló kézirat ismerete nélkül is biztossággal kijavítható.

⁵¹ Fia Szejdi Ahmed boszniai, majd budai (1659—1660) bejlerbejnek, a II. Rákóczi György, illetőleg Erdély ellen 1659-ben indított török megtorló hadjárat vezérének. Részt vett az említett erdélyi, 1663-ban az Újvár ellen vezetett hadjáratban. Neve Rásidnál egy esetben Ahmed-nek van írva (l. k. 115^a l.). Bejlerbeji kerületének megnevezésében is eltér egymástól a két író. Rásid ismételtlen temesvári bejlerbejnek mondja Szejdi-záde Mehmedet, Szilahtar még gyakrabban jenőinek. Hogy a török uralom bejlerbeji kerületeinek száma nem öt volt, hanem több, azt — ép e folyóirat lapjain — alkalmam volt már kiemelni (1930. évf. 8—9. ll.). Bejlerbeji kerület volt az öt ismert kerületen kívül korunkban Jenő és Újvár is, s Szejdi-záde Mehmed a jenői kerület élére — ahogy Szilahtar közli — a kanizsaiból helyzetetett át (v. ö. II. k. 12., 14., 114. stb. ll.). Hogy ő valóban bejlerbej volt, arra okleveles adatunk is van: Szejdi-záde jenői muháfiz kethüdájának bizonyos Oszmánnak 1684. márc. 24-én Fogarasba Apafihoz érkezett levele (kiadva a Török-magyarok Történelmi Emlékek, Államokmánytár, Budapest 1871, VI. k. 407. l.).

⁵² Szerhos Bosnak (részeges bosnyák) Ahmed Bécs ostrománál a nagyvezér kethüdája (helyettese) volt, a bécsi vereség után Veszprém felé vonult vissza, aztán mint bejlerbej Egerbe ment s 1684-ben az Alföldről támogatta Buda védelmét. Egri tisztét rövidesen átadta Oszman pasa pozsegai szandsakbejnek, ő meg a jenőit vette át, de 1685-ben már Jenőt is más kormányozza, Szerhos Ahmedet halebi bejlerbejnek, s ebben a tisztében mint a magyarországi harcokban járatos embert, 1686-ban az itt működő haderők főparancsnokának tették meg. Buda utolsó török védelménél sokat szerepel, az 1684-es védelem mintájára segédcapatokat próbált a várba bejuttatni, de sikertelenül (Szilahtar II. k. 16., 24., 61., 76., 95., 100, 198—199, 249. ll.).

gyalogos és lovas hadi néppel s végül a kán-záde vezetése alatt az ellenséggel szembeállított seregrel kiküldték, hogy akadályozza meg az ellenség előnyomulását. A Duna hídján 8 darab sahi zarbuzannal a pesti oldalra átkelve megindultak Vác felé, hogy az ellenséget feltartóztassák; a váci palánk mezején⁵³ vitézül küzdöttek az ellenséggel, de

mit tegyen egyetlen szív ennyi nyíl,
egyetlen oroszlán egy konda disznó ellen,

a kevés mohamedán gázi 300 zarbuzannak és annyi ellenségnek hogyan tudott volna ellenállni? A mohamedán sereg vitézül harcolt, a kán-záde, Szejdi-záde, az egyiptomi csapatok úgy, mint a szerémiek, szemendreiek, s a többi végvári, minden erejüket összehozták, vitéz harcban mintegy 3000 főnyi ellenséget levágtak s az ellenséget a tágas mezőn erősen szorongatták. De emez minden lovas és gyalogos erejét egy helyre összpontosítva, sűrű sahi-ágyú és puskaportúz alá fogta s állásukban megingatta őket. Csak Szejdi-záde és az egyiptomi csapatok maradtak helyükön, hogy legalább az ágyúkat megmentésék, de az ellenség őket is megszelasztotta, s az egyiptomi gyalogosok, a budai janicsárok és szekbánok vagy hősi halált haltak, vagy a lovak patái alatt pusztultak el. Bosnak Szerhos Ahmed pasa Egerbe futott, 200 egyiptomi katona és körülbelül ugyanannyi budai janicsár nagy harc után Vácra tudott menekülni, a sereg többi része Kara Mehmed pasával Budáig futott. Szejdi-záde Mehmed pasa, tetterős ember, aki atyja, Szejdi Ahmed pasa idejében⁵⁴ 35 éven át a rumiliai harcokban az ellenségen sokszor aratott diadalt és soha meg nem futott, most is gyalázatnak tartotta a futást és elszántan védte az ágyúkat. Mikor összeesett fekete ménje, mely annyi dicsőséges csatában hátán hordozta, gyalog harcolt, s handzsárjával vívott tovább, mikor kardja eltörött. Az ellenség élve akarta elfogni, de ő nem adta meg magát, harcolva esett el. A „vas pasa“^{54a} fiának fejét levágták és elküldték a nemcse császárnak.

A szegény harminc éven át szomszédunk, derék ember volt. Nagyon sokáig sajnáltam. A nevezett hőst kapudan korában^{54b} lát-

⁵³ Angeli megállapítása szerint Váctól mintegy félórányira nyugatra folyt le az ütközet, melyben a török sereg — még pedig június 27-én — 15.000 lovassal és 3000 janicsárral vett részt (i. h. 396. l.). — Trágor Ignác úgy véli (Vác és határának hely- és ingatlannevei, Vác 1935, 118. l.), hogy a Vác határában, a város mai központjától keletre emelkedő „Török hegy“ elnevezés a hagyomány szerint a várost védő török csapatok 1684-ik évi táborhelyének (vereségének?) emlékéül őrizi. — Minthogy egy-két lappal alább Sziláhtar is azt írja, hogy bizonyos török csapatok a „a csatából megmenekülve a palánkba szorultak“ — tehát visszavonulás közben jutottak a várba —, a csata szerinte is Vác fölött, a várostól nyugatra zajlott le.

⁵⁴ l. 93. l. 51. jegyzet.

^{54a} A „vas“ (timur, demir) a törökben erős akaratú, kemény katona jelzője. V. ö. Timur Lenk („a sánta vas“), Timur tas („vaskő“) pasa, Demir bas Sarl („vasfejű Sarl“ = XII. Károly svéd király), Demir kazik („vas karó“ = az ifjabb Zrínyi Miklós) stb. nevével. L. később: „vasoszlop“.

^{54b} Szejdi-záde Mehmed 1676—1677-ben volt kapudan-pasa. (Átmenetileg pár hónapon át atyja: Ahmed pasa is viselte ezt a tiszteletet, 1656-ban).

tam, erős, hatalmas termetű ember volt, olyan testalkatú vitéz, hogy ezer között nem akad párja; s hatalmas termete dacára lovagolva átugratott a karikán, a nyilazásban, gerelyvetésben, ellen-ségei legyőzésében pedig csodálatosan fiatalnak bizonyult. Nyugodják békében!

Mikor az ellenség az ágyúkat elfoglalta és a mohamedán se-reget Pest felé szorította, nem üldözte nagy erővel, hanem, még aznap, Vác palánkját vette körül és nagy ágyúkkal és mozsarakkal löni kezdte. A palánkba korábban helyezett őrség, a helyi csapatok és a csatából megmenekülve a palánkba szorult egyiptomi és budai janicsárok, valamint a szegbánok másnap nehéz harcot vívtak, de abból a szörnyű ütközetből megmenekült félholt emberekben vajjon micsoda erő lehetett? Kénytelenek voltak a várat szerződés feladni,⁵⁵ de az ellenség az onnan előkerülő 1140 embert, miután fegyvereiket elszedte, fogságba vetette és láncra verte; kit éhen vagy szomjan pusztítottak el közülük, kit meg a távolabbi tartományokba küldve ezernyi nyomorúságnak tettek ki, s csak néhány tehetetlen öreg embert küldtek hajón Budára. A palánkot őrséggel látták el, aztán a Duna mentén megindulva Pest felé, negyednapra a Pestől egy órányira fekvő Rákosra értek s ott tábornok ütöttek. Az ellenség csapatait rendezve akkora tömeget mutatott, mintha a síkságon rossz szagú kátrány hullámanna vagy mintha sötét felhő ereszkedne a földre.

*Pest vára kiürítése és felgyújtása. A pest-budai híd szétbontása.
Pest várának megszállása.*

Azon az éjszakán a budaiakat súlyos félelem és aggodalom szállta meg. Mivel Pest vára nagyon rossz állapotban volt, az a vélelem alakult ki, hogy nem védhető, s ezért védőőrségét, az asszonyokat és gyermekeket, meg minden mozgatható holmit és élelmiszert, ágyút és hadianyagot átvittek belőle Budára s házaikat felgyújtották; másnap pedig a hidat is feltépték s az összeköttetést a túsó oldallal megszakították.

Az ellenség Pest felgyújtásán nagyon meglepődött, s hogy a dologban tisztán lásson, csapatait kora hajnalban felállítva, óvatosan Pest felé nyomult. Jól lehetett látni, hogy mikor a budai oldallal szembe érkeztek, az Erdel-bástyáról, a Haber-bástyáról⁵⁶ és a többi bástyáról rájuk irányított ágyúk süvítő golyói sok emberüket megölték vagy megsebesítették. De a hitetlenek a halálveszedelemmel sem törődve, a disznósorda hangos lármájával, a csapatok mögött pedig a főparancsnok-herceg trombitaszóval nyomult előre. Mivel cseletől tartottak, először körüljárták Pestet s csak amikor meggyőződtek róla, hogy ki van ürítve, mertek a falain benyomulni; az égő házakat leszaggatták, a várat megszáll-

⁵⁵ Angeli megállapítása szerint (i. h. 397. l.) a török őrség szerződés nélkül, — mégpedig mindjárt a csata napján — adta meg magát, a győztesek tehát joggal bántak vele fogolyként, csak az asszonyokat és gyermekeket bocsátva szabadon.

⁵⁶ Haber kuleszi: „hirt adó torony, őrálló torony” a mai Halászbástya északi tornya helyén, honnan a vidéket legmesszebbre lehetett belátni. Az „erdélyi bástya” (Erdel kuleszi) ettől északra állt.

ták s azután Buda várának dunai vízvezetékével szemben ágyúkat állítottak föl.

Musztafa vezír-pasa, szerdár, a budai oldalon Gürz Eljasz hegye alatt a Kazan ovaszi⁵⁷ nevű helyen szállt táborba, majd amikor a pesti oldalon felállított ágyúk a szultáni seregben nagy károkat okoztak, onnan a szőlőkertek alá⁵⁸ húzódott, hol az ágyútüztől nem szenvedett.

A jenői ejálet Szejdi-záde kethüdájának, Osman agának adományoztatott két tuggal.⁵⁹

Az ellenség Pest megerősítéséhez fogott, hatalmas mellvértet emelt, a várat árkokkal is megerősítette s őrségül 5000 nemcse katonát, pompás tüzérséget, s hadi és élelmi szert helyezett belé s aztán egy hét mulva a sereggel visszavonult Vác felé. Buda északvi végénél, a Váccal szemközt fekvő Kizlar adaszira,⁶⁰ majd innen a budai partra: a Bulgar bogazira⁶¹ öt nap alatt a két partról⁶² egy-egy nagy hidat vert, azon átkelt és Ó-Budától északra az Ak keliszé⁶³ nevű völgyben táborba szállt.

⁵⁷ Kazan ovaszi: 'szoros előtti síkság', a Gellérthegy és a budafoki hegy melletti két szoros között elterülő sík mező. — Úgy vélem, inkább a budafoki szoros volt az a kazán: 'szoros', amelyről a síkság elnevezetett. Azt hiszem ugyanis, hogy a Gellérthegynek a Duna felé eső oldalát alig járták, hogy tehát ez nem is volt „szoros út”. A Duna mentén haladó nagy országútra a várból a Gellérthegy nyugati oldalán vezetett el az út, akár Eszék, akár Fehérvár felé ezen haladt át mindenki a budafoki (a középkorban is: Promontorium) hegyek és a Duna közötti szoros felé, melyet már nem lehetett elkerülni. Mivel ezt mindenkinek ismernie, járnia kellett, valószínű, hogy a belőle nyíló síkságot róla nevezték el. — A „Kazan” elnevezést 1627-ben l. még a Herceg Eszterházy-ltár, török iratok 23. sz. a. is, kiadtam *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, Budapest 1932, 45., ill. 257. l.*).

⁵⁸ Nyilván a Gellérthegy mögé, annak nyugati lejtőjére.

⁵⁹ Tehát pasai ranggal. Egy tug (ló-farkas jelvény, zászló) szandzsakbejt, kettő pasát (együttal rendszerint bejlerbejt), három vezír-rangú pasát illetett meg (aki amellet bejlerbejt szokott lenni). A határmenti bejlerbejségek élén ekkoriban rendszerint vezír-rangú pasák álltak.

⁶⁰ Kizlar (vagy Kiz) adaszi ('lányok szigete' vagy 'lány-sziget' a mai Margit-sziget török neve, valószínűleg — mint azt már többször megírták — onnan eredően, hogy a törökök ott apáca-kolostorokat találtak (v. ö. a középkori „Szűz Mária szigete”-elnevezéssel). — A szigetet török írók többször összetévesztik a Szentendre-i szigettel, Szilahtar is így jár; helyesen mondja, hogy az átkelés Vácnál történt, de a sziget megnevezésében téved. Rásid (Tárich, 113 b. l.) azáltal kerüli ki a tévedést, hogy az átkelés helyétül megjelöli a váci palánkot, de a sziget nevét nem mondja meg. — A két szigetet egyébként nyugatiak is összetévesztik, egykorú német és olasz térkép-írók „Insel S. Amdre”, „Isola di Santo Andre” megjelölést írnak a mai Margit-szigetre (l. Veress Endre cikkében: Buda és Pest 1602—1605-iki ostroma, *Hadtörténelmi Közlemények 1910. évf. 59. l. és egy mellékleten.*).

⁶¹ Bulgar bogazi: 'bolgár szoros', a fentiek szerint a Duna és a kinyúló hegyek között.

⁶² Angeli szerint (i. h. 401. l.) a keresztények Vácnál a Nagy-Dunán 60 hajóból, odább szemközt a Kis-Dunán 40 hajóból épített hajóhídon keltek át — ez nyilván nyugati forrásból vett adat —, s miután a törökökkel megütköztek s ezeket legyőzték, Kalászon keresztül nyomultak Buda felé. — Zsarnóczay, Apafi Mihálynak a keresztény táborban járt

Musztafa vezír-pasa szerdár első veresége Ak kelisze mezején.

Mikor a kémek hírül hozták, hogy az egész ellenséges sereg átkelt a Dunán és ütközetre készül, Musztafa vezír-pasa szerdár, aki úgy gondolkodott, hogy az ellenséget nem szabad átengedni az innesső partra, a tábor főtisztjeit sátrába tanácskozára hívta össze. Egyhangúlag az a vélemény alakult ki, hogy a tábor a Buda alatt elterülő Kazan ovaszi-n maradjon, de a sereg keressen összeköttetést az ellenséggel.

A szerdár maga mellé vette saját kapu-csapatait,⁶⁴ ejáletje csapatait, s vele mentek Kara Mehmed vezír-pasa budai, Sejtan Ibrahim vezír-pasa diarbekiri, Bosnak⁶⁵ Oszman vezír-pasa damaszkuszi, Kadi-köjlü Mehmed vezír-pasa rumiljai, Haszan pasa, hazinedár, anatóliai, Abd-ul-muemin pasa karamaniai, Oszman pasa fia Ahmed pasa boszniai, Cserkesz Ahmed pasa adanai, Kadi-oglu Hüszein pasa szivaszi és Oszman pasa jenői⁶⁶ bejlerbeji, mindannyian saját kapu-csapatáikkal és ejáletjük csapataival, továbbá a tatárok és az egyiptomi csapatok, a szpahik, szilahtarok, szerdengecstik, janicsárok, dzsebedzsik és az ágyúkkal a tüzerek.

Mikor az ellenség közelébe értek, a gyalogságot és tüzéséget a Kozlu binar⁶⁷ nevű helyen csatasorba állították, a lovasság rendezett sorokban előrenyomult s Ak Kelisze közelében harcba bocsátkozott. A Musztafa vezír-pasával és Kara Mehmed pasával szemközt álló ellenséges csapatok az első támadásra meginogtak s a vitéz gázik elől táborhelyükig visszaszorultak, miközben közülük mintegy kétezer ember elesett. Ez a vidék azonban Allah rendeléséből köves⁶⁸ és nehezen járható volt, nem volt alkalmas rohamozásra, s ellőzben (a mohamedánok sorai) szintén szétszakhadoztak, az ellenség magához tért, lovas és gyalogos csapatait ki-

köve az írja 1684 (a kiadásban tévesen: 1686) július 16-án, hogy „Vác-nál vagyon általkötte a Duna, 86 hajón fekszik a híd: a másik Dunának hídja 45 hajón fekszik, Ó-Budához közel.” (Deák Farkas közleménye: Századok 1884. 879. l.)

⁶³ Ak kelisze: „fehér templom”, a középkori Alba Ecclesia, Fehéregyháza. — Sajnos nem lehet remélni, hogy török források ennek a sokat vitatott topografiai kérdésnek tisztázásához valamely hozzájárulnának. Inkább csak az érdekes, hogy a hely neve a török nyelvbe is átment.

⁶⁴ Egy magasrangú tiszt kapu-csapata (kapuszu aszkeri) az a csapat, melyet rangja és jövedelme után maga köteles kiállítani; az ejálet-csapatok alatt az ejálet (vagy: vilájet), mint katonai keret által kiállított haderő értendő.

⁶⁵ Rásídnál (115. b. l.) herseikli: „hercegovinai”.

⁶⁶ Rásídnál (115. b. l. s másutt is) Szejdi-záde egykori kethüdája: Oszman pasa *temesvári* váli (v. ö. 95. l. 51. jegyzet).

⁶⁷ A Marsigli-féle térképen: „Ejri dere bairlari” (Görbe völgy dombjai vagy lejtői) „ve Kozlu Közfi binar bairlari” (és diós forrás dombjai vagy lejtői) van felírva a mai Ferenc-hegy keleti lejtőjére. — A csata színhelyének szempontjából tisztázandó volna még a következő: Miután a törökök Kozlu binárnál (valószínűleg Újlakon túl) gyalogos és lovas csapataikat felsorakoztatták s lovasságuk előre nyomult, Ak keliszenél (Fehéregyháza) harcba bocsátkozott, vereséget szenvedett s visszavonult Buda felé —, minthogy a visszavonulás Angeli szerint (id. m. 401. l.) Kalászon át történt —, mi volt pontosan a csata színhelye?

igazította, baljemez- és sahi zarbuzan-ágyúit felállította s a mohamedán csapatokat heves tüzeléssel visszanyomta. Ezek győzelméről és harcról lemondva, visszahúzódtak a Kozlu-binar-nál maradt janicsárokhoz és tüzerekhez, s az éjszakát ott töltötték.

Másnap a sereg főemberei tanácskozásra gyűltek össze s egyhangúlag megállapították, hogy az ellenséggel szembe szállni s vele szemben védekezni nincs elég erejük. A határvidék veteránjai hangosan keseregtek, hogy az ellenség Budát, ezt a fontos mohamedán végvárat akarja megvenni, s hogy ereje és lendülete alatt a végvidék el fog veszni; azt javasolták, hogy Buda várába kellő számú védő őrség helyeztessék, maga a sereg pedig kissé vonuljon vissza, de az ellenséget állandóan nyugtalanítsa s a várat igyekezzék megsegíteni. A javaslat helyeslésre talált s fatihát imádkoztak rá.

Sejtan Ibrahim vezír-pasa, aki a padisahtól Buda védelmével bízott meg, erre elhatározta, hogy Cserkesz Ahmed pasa adanai bejlerbejjel együtt bevonul a várba. Megjelenése, mint a legszerencsésebb pillanatban az egekől leszálló áldás, lelket és életet öntött Buda védőibe.

Musztafa vezír-pasa szerdár a sereg többi részével visszatért táborába Kazan ovaszira, másnap a főembereket és Buda vára öregjeit ismét sátorába hívta s velük a védekezésről és az ellenállásról tanácskozott. Megmaradtak előző napi vélekedésük mellett s ennek alapján Buda védelmére kijelölték Kara Mehmed vezír-pasa budai, Sejtan Ibrahim vezír-pasa diarbekiri, Cserkesz Ahmed pasa adanai, Abd-ul-muemin karamaniai válit kapu- és ejálet-csapataikkal, Szerem és Szemendre szandzsakok meg nyolc rumiljai szandzsak csapatait, az egyiptomi janicsárokat, az azab, szerdengecsti, szpahi és szilahtar alakulatokat s Arnaut Csoluk Haszan aga vezetése alatt a magas portabeli janicsárokat, dzsebedzsiket és tüzereket, s mindannyiuknak élére Sejtan Ibrahim vezír-pasát tették főparancsnoknak. Az egész védősereget 40.000 kardra⁶⁹ becsülték.

Miután a védőrséget a felséges Alláh oltalmába ajánlották, a szultáni hadsereg még aznap délután a Kazan ovaszi és a Moanat tepeszi⁷⁰ érintésével a Budától négy órányira visszafelé fekvő

⁶⁸ Ó-Buda környéke általában köves lévén, ez a megjelölés nem igen alkalmas az ütközet helyének közelebbi meghatározására.

⁶⁹ Nem akarom kiemelni, hogy ez túlzott szám, — ezt mindenki érzi — inkább arra akarok rámutatni, hogy a 40.000-es szám nem határozott, hanem határozatlan számnév már a mi nyelvünkben is, s még inkább a törökben, s nagyon feltűnően az azerbajdzsani (bakui) dialektusban, ahol laponkint — olyan közönségesen mint a mi nyelvünkben a „sok” szó — ötször-tízszer előfordul. (Pl. Abdurrahman emir: Afgan tarihi, Baku 1912.)

⁷⁰ Ez a név a Budára vonatkozó török topographiai megjelölések között a leghosszabb magyarázatra tart számot. Szilahtar e hegy nevét mindíg „M. hn. t” (Mihnet?) alakban írja. Mint a Nyelvtudományi Közlemények L. (1936. évi) kötetében (71.—78. ll.) részletesen kifejtettem, ez a név Moanat tepeszi-nek hangzik, és a Sashegy egykorú török neve volt. A Mihnet tepeszi-változat, amely szinte már a köztudatba átment, hibás, eltorzított név, és egy további tévedés, ezzel a névvel a József-he-

Hamza bej palankaszi⁷¹ közelébe vonult s ott tábort ütött. A körülzárt mohamedánok pedig minden előkészületet megtettek a védekezésre.

Budabár ostroma.

Másnap sabán elseje,⁷² pénteki nap, temmuz havának elseje volt. Az ellenséges fővezér, az átkozott herceg hangyasokaságú seregével Ó-Budáról megindult s csapatokban elvonulva Buda várának éle előtt, először a Moanat tepeszi lábánál állapodott meg, ahol azelőtt a szultáni sereg táborozott.

Először a Horosz kapusztól a Jeni kapuig⁷³ terjedő vonalon a külső város falával szemben állított fel 16 baljemez-ágyút, aztán hat mozsárral a város (sehir) külső városát (varos)^{73a} kezdte bombáztatni s nagy harcra és általános ostromra készült. Mivel a külső város (varos) fala egyszerű fal volt, az ágyugolyók alatt beszakadt. De Kara Mehmed vezír-pasa a Jeni-kaputól a Horosz-kapuig azonnal erős belső falakat (dizme) és mellvédeket (meterisz) építtetett, ezek védelmére kirendelte a magas porta-beli és a budai janicsárokat, továbbá az azabokat, a városi lakosokat, a rumilíai, szerémi és szemendrei vitézeket, s nagy buzgósággal száz meg száz óvintézkedést foganatosított az erődvonal védelmére a két nap folyamán, amíg ott heves harc folyt.

A vár védőinek első támadása.

Az ostrom harmadik napján⁷⁴ a védőket elfogta a harc heve, az ellenségen ismételten rajta ütöttek, újra meg újra betörték a külső városba, pusztá karddal egészen Veli bej meteriszé-ig⁷⁵ nyo-

gyet jelölni. A Moanat tepeszi (tévesen: Mihnet tepeszi) nem a József-hegynék, hanem a Sas-hegynék török neve.

⁷¹ Hamza bej szeráji vagy Hamza bej palankaszi: erőd Erd mellett, a későbbi Hamzsabég.

⁷² = (1684.) július 14-e, valóban pénteki nap volt.

⁷³ A Dunától a mai Pálffy-tér, Királyhegy-utca, Margit körút déli házsora helyén húzódó külső városfalnak alsó (keleti) kapuja volt a Horosz kapuszu („Kakas-kapu”), a mai Pálffy-térnek valószínűleg azon a pontján, ahol a Fő-utca beletorkollik. Innen a külső város fala nyugat felé haladva két töréssel — mely a házsor vonalában: a mai Horvát-utca sarkánál és az új városi házaknál ma is megvan — eljutott a Jeni kapu-ig (új kapu), ez a mai Széna-téren állott), és innen, vonalának megtérése nélkül, haladt a mai Vérmező-út déli házsorának mentén a domb tetejéig, a mai Vérmező-út legmagasabb pontjáig.

^{73a} város, a magyar város-ból: a váron, várfalon kívül eső város, a nem-katonák lakóhelye.

⁷⁴ Ez a nap, melyet Szilahar pontosan nem jelöl meg, Angeli forrása szerint július 18-a volt.

⁷⁵ Veli bej védműve Buda külső északi erőd-szakasza, ahogy a leírásból következtetni lehet, az a vonal, amely Marsigli térképén a Gül baba-türbétől a fűrdőkig, illetőleg a Dunáig húzódott. — E napok harcainról Angeli forrásai is tudnak (l. i. h. 404. s köv. ll.).

A nevezett Veli bej nevéhez Buda török-kori multjában több intézmény kapcsolódik, úgy látszik egyike volt azoknak a törököknek, akik Budán nagyobb alkotó munkát végeztek. Mehmed budai pasa korában, Hatvan elfoglalása után Veli bej lett e kerület első szandzsak-

multak, abba behatoltak, ott két ágyút beszegeztek s vagy 5000 hitelent megölték. Mehmed vezír-pasa is együtt küzdött a többiekkel, s ahogy beszélék, 15 ellenséges katonát saját kezével ölt meg. Az ellenség a mohamedánok diadalmas kitörése alatt csak lassan szedte össze erejét és nyomult ismét előre. Erős nyomása elől a gáziknak sikerült visszahúzódniok a külső városba (varos), ahol a védműveknél (meterisz) szilárdan megálltak. Öt napig ilyen módon szakadatlan kemény harc folyt.

Buda vára és bástyái; Ibrahim pasu seregének elrendezése.

Buda várának hat kapuja van:¹ Szu kapuszu,² Frengi kule kapuszu,³ Kannáre kapuszu-nak nevezett Becs kapuszu,⁴ Kücsük

beje, kinek vitézségét Dzelálzáde Musztafa is kiemeli (Thúry József fordításában: Török Történetírók. Budapest 1896, II. k. 277. l.) s közel száz évvel később Evlia Cselebi is magasztalja (i. m. II. 108. l.). Hász-birtokai, melyek a hatvani, pásztói, salgói és pesti náhijékben feküdtek, 1552-ik évben 290.555 akce jövedelmet hoztak (Felsorolásukat l. a bécsi Konsular-Akademie török kézíratai közt I. F. 5. sz. alatt.).

Az említett meteriszen kívül még több pont, illetőleg épület vette nevét Veli bejről:

Veli bej tekkeszi („Veli bej dervis-háza, mohamedán-kolostora”, a Svábhegy keleti lejtőjén feküdt (l. alább).)

Veli bej csairi („Veli bej rétje, mezeje”) a buda-tatai úton, ahol 1565-ban vagy ezen év előtt egy tatai azab Budáról Tata felé menet győri rablók által elfogatott (Bécs, Statsarchiv, Turcica, Urkunden Okt. — Nov. 1565, nyomtatásban Fekete Lajos: Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába, Budapest 1926. 22—25. ll.) A Veli bej csairi tehát a tatai úton, a budai hegyekben volt (a XVI. században sok a panasz, hogy magyar lovasok Budáig portyáznak s a budai hegyekben lakó „török barátok” barmait is elhajtják), s az is feltehető, hogy az előbb említett tekkéhez tartozott.

Veli bej hamami („Veli bej fürdője”) a mai Császár-fürdő helyén állt, keleti és nyugati írók egyaránt emlegetik, Marsiglitól rajzát is ismerjük.

Veli bej türbeszi („Veli bej türbéje, sirkápolnája”) Marsigli térképén Gül baba türbéjétől keletre, az óbudai fürdők fölött emelkedő domb oldalában van feltüntetve; eszerint a meterisz, a fürdő és a türbe egymás közelében állt.

Végül Veli bejről van elnevezve a vár nyugati falának egy tornya, illetőleg bástyája: Veli bej kuleszi (vagy tábieeszi) (l. alább).

¹ Buda kapuiról két részletes török forrásunk van (Evlia Cselebi leírása, i. m. II. 256. s köv. ll. és Marsigli jelentései és térképei — nevezetesen két értékes török térkép — Buda 1684—1686-ik évi ostromáról dr. Veress Endre idézett kiadásában: Budapest Régiségei, IX. 105—170. ll.), melyek mindegyike több kaput és bástyát ismer, mint amennyit Szilahtar itt felsorol. Azonban meg kell jegyezni, hogy szerzőnknek itt közölt összegezése sem foglalja magában mindazokat a kapukat és bástyákat, melyeket ismer; előadása során olyanokat is meg fog említeni, melyekről most nem szól.

² „Vizi kapu”: a mai külügyminisztérium délkeleti sarkánál, ahol a kocsitűt felér a Várba. Neve valószínűleg onnan van, hogy ezen a kapun át hordták fel a vizet a várba.

³ „Frengi torony-kapu”: a mai Várkertben, az Erzsébet királyné kertiháza mellett állott hasonló nevű körbástya (Büjük frengi kuleszi:

Tophane kapuszu⁵ és a nagy dzsámi közelében a Kücsük kapu.⁶
 Kilenc bástyája van,⁷ úgymint: Haberlu,⁸ Erdély-bástya,⁹
 Toprak bástya,¹⁰ Veli bej bástya,¹¹ Eksi as bástya,¹² Kászim pasa-
 bástya,¹³ Karakas Mehmed pasa torony-bástya,¹⁴ Frengi torony-
 bástya¹⁵ és Bölme-bástya.¹⁶

„nagy frengi [azaz: európai módra épült] torony“) Duna felé néző oldalában.

⁴ A „Kannáre kapuszu“-nak nevezett „Becs kapuszu“ kifejezés (Kannáre kapuszu demekle Beč kapuszu) alatt két külön kapu értendő, csak így is jön ki az előbb jelzett *hat* kapu. Különbben is mind a kettőnek pontosan ismerjük a helyét: a Kannáre-kapu („*vágóhid-kapu*“) a külső erődvonalnak, mely körülbelül a mai Vérmező-út házsora mentén haladt, nyugati végén állott, közel ahhoz a ponthoz, ahol a vár hosszú nyugati bástyájának egyenes meghosszabítása metszette és így a közbül eső teret lezárta. — Karácson Imre szerint Evlia Cselebi (id. ford. I. 245. l.) említ egy Mináret-kaput: „a Khorosz-kapun kívül délre, az árokpárt mentében fölfelé, a Jeni kapuig (Újkapu), onnan a Mináret-kapuig... menve“ stb. Ez az utóbb megnevezett kapu a: Kannáre-kapuszu; — a Mináret-kapu hibás olvasás, akár a régebbi másoló, akár az újabb kiadó tévedése.

A Becs kapuszu („Bécsi kapu“) helye közsímert.

⁵ A Kücsük Tophane kapuszu („az ágyúöntő vagy arzenál kis kapuja“) a belső vár egy minden oldalról zárt terének, az u. n. Bali pasa térnek — amely körülbelül a mai Szent György-téren terült el — Duna felőli falán át vitt a várhegynek — további falakkal erődített — lejtőire.

⁶ „Kis kapu“: a Nagyboldogasszony temploma (ez volt a Bűjük dzsámi: „nagy dzsámi“) mögötti kapu értendő, talán azon a ponton, melyen át ma a Jezsuita-lépcső vezet le a várból.

⁷ A bástyák úgy Szilahtar további közléseiben, mint más íróknál is majd tábie-nek („bástya“), majd kule-nek („torony“) mondatnak. — A bástyák számára nézve is áll, amit a kapukról mondtunk: Szilahtar nem sorolja itt fel a vár valamennyi bástyáját, sőt azt se mindet, amiket ismert és a tárgyalás további során maga meg is nevez.

⁸ Haberlu kule vagy Haber kule tábieszi „Jelző-torony“, a mai Halász-bástya északi tornyának helye, neve után következtetve az erőd-vonal legjobb megfigyelő pontja.

⁹ Az előbbtől északra, az ott álló középkori templom-apszison túl leírt nagy ív tulsó kiugró végénél.

¹⁰ Toprak-bástya („földből épült bástya“) a vár északnyugati sarkánál, mely a Marsigli-féle török térképen is köralakúnak van jelezve. — A keresztények esztergomi rondellának hívták.

¹¹ Az előbbtől délre álló bástya, mely az idézett török térkép szerint akkor is köralakú volt. Építőjére nézve l. 99. l. 25. jegyzet. — Ma egy ágaskodó lovas szobra áll rajta.

¹² „Savanyú leves-bástya“, szintén köralakú, az, amelyiken ma az ú. n. zene-pavillon áll.

¹³ A mai Zerge-lépcső fölött, azon a tájon, ahol ma a Palota-út a Tábor-utcával összeér. Építője gyanánt két Kaszim nevű budai pasa jöhet kombinációba: az első 1548–51 és 1557–58 között, a második 1666–1667 között kormányozta a budai kerületet. Evlia Cselebi — aki 1664-ben járt utoljára Budán — Kaszim pasa-bástyát nem említ, ellenben az Ova-kapuszut írván elmondja, hogy Gürdzsi Kenan pasa e kapun kívül hatalmas bástyát kezdett építeni, de a munka félbemaradt s a bástya csak három lépés magasságnyra készült el. (Karácson Imre fordításában l. k. 256. l.). Gürdzsi Kenan négy ízben, legutóbb 1665-ban

Ibrahim vezír-pasa, a vár védője, a Haberlu-kule-bástya védelmére Pest őrségét, az Erdély-bástyára saját kapu-csapatát, a Toprak-bástyára Arnod Csoluk Haszan agát, a Veli bej-bástyára az esztergomiakat,¹⁷ az Eksi as-bástyára a janicsár testületből való Haszeki Ibrahim agát, a Kászim pasa-bástyára Zagardzsi Dzsadi Juszuf agát, a Karakas Mehmed pasa-tornya-bástyára az egyiptomiakat, a Frengei torony-bástyára a helyi csapatokat (jerli kul) és Rüsztlem pasát jelölte ki; a Karakas pasa-bástya és Kászim pasa-bástya között ő maga vezette a védelmet.

Az ellenség rohamot intéz, elfoglalja a külső várost és körülzárja a belső várat.

A hó 6-án¹⁸ este felé az ellenség mintegy 20.000 főnyi erővel rohamot intézett a hosszú ágyútűzzel megrongált töltések ellen s a különböző rések közül először a kapu¹⁹ közelében levőn át nyomult be a külső városba (varos). De a mohamedán vitézek odabenn felkészülve várták s az esti szürkület beálltáig elszántan viaskodtak. Míg a hitetlenek a külsővárost (varos) megszállták s a dzsámikat, mecseteket és házakat felgyújtották, az igaz hitnek sok harcosa szenvedett ezen a helyen vártanu-halált. A mohamedán gázik a nagyszámú ellenséggel szemben elernyedve a belső vár felé húzódtak s amíg az ellenség a Bécsi kapu irányában árkokat ásott, buzgón készültek a belső vár védelmére.

Másnap az ellenséges sereg csapatokra oszolva először a Toprak-toronnyal szemben épített két bástyát s abban 8 haljemez-ágyút, 8 mozsarat és nagyszámú sahi zarbuzant állított fel, majd az Ova-kapu²⁰ közelében álló Kaszim pasa-toronnyal szemben a Karga-dombon²¹ három bástyát épített s ezekbe 21 haljemez-

volt budai pasa. Nyilván az általa megkezdett bástyát építette fel folytatólag Dzserrah („feleser“) Kaszim budai pasa (1666—1667), kiről a bástya utóbb nevét is kapta.

¹⁴ A mai palotai lovarda helyén. Nevét építője után kapta, aki 1618—1821 között három évig volt budai bejlerbej.

¹⁵ Frengei-kule („frenk módra épített torony“) kettő volt, mindkettő a Szarvas-tér fölött állott; a kőralakú nagyobbik a vár legdélibb pontját képezte.

¹⁶ Bölme („mellyért, töltött fal“) az előbbtől északra, a Duna felé eső lejtő erősítésének egy pontja, körülbelül a mai dunaparti kioszk fölött.

¹⁷ T. i. a korábban feladott Esztergom őrségét, amely alku szerint szabadon elvonulhatott és Budára jött.

¹⁸ = (1684.) július 19-én.

¹⁹ A külső erődfalnak a Duna közelében, a mai Pálffy-térbe torkoló Horosz kapuszu („Kakas kapu“) ellen intézett támadásról van szó, melyben a törökök, keresztény források szerint, ezernél több halottat vesztek. (Angeli i. h. 406. l.).

²⁰ „Mező-kapu“, mert a síkra (a mai Vérmezőre) vezetett, a mai honvédelmi minisztérium északnyugati sarkával szemközt állt; keresztény forrásokban Fehérvári kapu néven ismeretes. — Főntebb, a kapuk felsorolásánál Szilahtar ezt a kaput nem említette.

²¹ „Varjú-domb“: a mai Nap-hegy. — Az ostromló útegek felállítást és számát illetőleg v. ö. Angeli közlését (i. h. 410. l.), ahol az is ki

ágyút és 12 mozsarat helyezett, hogy majd a várost (sehir), Karaszim pasa toronyát és az Ova-kapu környékét innen lövj; a Karakas²² pasa-torony és a bölme²³ ellen ugyancsak a Karga-domb alján a Pest felé eső oldalon állított egy bástyát, és 7 baljemező-ágyút, 4 mozsarat és néhány sahi zarbuzant tett bele; a Gürz Eliász aljában²⁴ is épített egy hatalmas bástyát s azon 7 baljemező-ágyút s a hegynek majdnem a tetején 4 mozsarat és 7 sahi zarbuzant helyezt el, hogy a Frengi-toronyban, a belső várban és a város (sehir) belátható pontjain, a csarsuban²⁵ és bazárban a közlekedést akadályozza.²⁶ Egyszerre 45 baljemező-ágyúból és 28 mozsárból foghatta tűz alá a bástyákat, várfalat, lőréseket és az utcákon járó mohamedánokat. A várfal a több ezer golyónak,

fejezésre jut, hogy ezen események az írónk által csak alább leírandó hamzabégi török vereség után történtek, amikor t. i. Buda rendszeres ostroma megkezdődött.

²² Rásidnál (114/a l.) Karabas („fekete fej”) tévesen, ugyanígy Hammernél és Angelinél is. Karabas nevű pasa és róla elnevezett torony Budán nem volt.

²³ Az itt említett bölme („mellvért, párkány”) bizonyára más, mint amelyet az író a bástyák között említett, s amelyet az idézett térkép a Duna felőli oldalra, a mai várkerti kioszk fölött emelkedő lejtőre helyez. A szó közelebbi megjelölés nélkül bástya- vagy védelmi vonalat jelent, a jelen esetben a Karakas pasa-torony közelében (talán dél felé, mert az író a leírásban dél felé halad) húzódó szakaszra vonatkozik, amely a Karga bairi (Nap-hegy) Pest felé eső lejtőjén (a Czakó-utcai iskola alatt, a Tabánnak ma még meglévő amfiteátrum-szerű gödében?) felállított ágyúból tűz alá fogható.

²⁴ A Gellért-hegynek olyan pontján, melyről a Szarvas-tér fölött állott két Frengi-torony látható volt.

²⁵ A várban két csarsu volt: az egyik az Ova- és a Szu kapuszu között, körülbelül a mai Dísz-téren, a másik a nagy dzsámi előtt, a mai Szentháromság-téren: utóbbinak déli oldalán bedeszta (értékesebb áruk csarnoka) is volt.

²⁶ Hammer Buda ostromáról, a csapatok felállításáról és működéséről szólva (Geschichte des Osmanischen Reiches 2. kiadás III. 762—765 l.) aránylag kevés topográfiai pontot jelöl meg, köztük többet hibásan. A Gellért-hegyet ismételten Krähenhügelnek nevezi, holott Krähenhügel (Karga bairi „Varjú-domb”) a mai Nap-hegynek volt a neve, a Gellért-hegyet pedig Gürz Eliásznak nevezték. Hammer azonban a József-hegyet nevezi Gürz Eliásznak, tehát összetéveszti a Gellért-heggyel. Azonosnak mondja továbbá az Ova kapuszu-t a Szu kapuszuval, viszont az Ova kapuszu és a Fehérvári kapu elnevezések alatt két kaput ért, holott a kettő ugyanazt a kaput jelenti, amaz a törökök, emez a keresztények nyelvén. (Van nála különben egyéb idevágó tévedés is. Főntebb már említettem a Karakas—Karabas néveserét, ezt bizonyítja és magyarázza is: „Thurm des schwarzen Kopfes”, a Zulfikár nevű kétágú kardot Omar kalifának mondja, holott az Alié volt, stb.) — Már Linzbauer észrevette, hogy Hammer topográfiai adatai tévesek, s azokat más források felhasználásával korrigálni igyekezett. (Die warmen Heilquellen der Hauptstadt Ofen, Pesth, 1857, 124. l.) Állításai azonban a nagytekintélyű Hammerrel szemben nem találtak hitelre, Hammer tévedései viszont tovább terjedtek, noha minden kísérlet, mely az ő adatai alapján akarta felrajzolni Buda ostromát, tévedésekbe vagy ellenmondásokba bonyolódott. Természetes, hogy Angeli se tudott velük boldogulni.

melyek egyenkint 24 okkát²⁷ nyomtak, két-három napnál tovább ellenállni nem tudott, de a védők a szüntelen ágyúzás alatt támadt réseket éjszaka lebontott házak anyagával kiigazították és földdel kitöltötték, úgyhogy reggelre a várfal megint olyan volt, mint azelőtt, s a mohamedánok harcra készen álltak rajta. A várbeli házak az ellenség 180 okkás vagy 500 okkás mozsarainak tüze alatt teljesen romba dőltek s a bennük tartózkodó ember és állat elpusztult. A kilőtt bombákat többször megolvasták. Néhány bomba nem robbant fel, az egyiket megmérték, 280 vekijét nyomott s 41 vekije puskapor került ki belőle. Naponta 2500 ágyúgolyó és 800—1000 bomba esett a várra; mióta a vár fennáll, ilyen erős támadást nem szenvedett.

Az ostromlók az ágyúk és mozsarak irányában a várfal tövében három ostromárkot (meterisz) ástak, ezeket puskás katonákkal²⁸ rakták meg, akik éjjel-nappal tüzeltek. A Toprak-kule alá hatalmas aknát ástak, amely egy hajnalban felrobbant, de Alláh rendeléséből visszafelé szakadt és sok ellenséges katonát megölt; tervüket tehát meghiúsította, sőt saját fegyverükkel őket pusztította.²⁹ A Kaszim pasa kuleszi alá is három aknát kezdtek ásni, de ezt Kara Mehmed vezír-pasa észrevette. Mivel Buda várában akna- és bombamester nem volt, ziámet- és tímár-birtok adományozásával a rumiliai katonákból hármat bomba-mesternek, tizet akna-mesternek és tizet akna-fúrónak tett meg avégett, hogy ezek az ellenséges aknákat szembefúrják; a szerémi, szemendrei és helyi csapatokból pedig különítményeket rendelt ki az árkokhoz az aknamesterek védelmére és az (ellenséges) aknák megrongálására.

Dr. Fekete Lajos.

²⁷ *Okka* vagy *vekije*: török súlymérték, értéke 1281 gramm.

²⁸ A törökben: saltát (Soldat).

²⁹ Angeli szerint az ostromlók a Toprak kule alatt kétszer: júl. 26-án és septe. 13-án robbantottak aknát, de mind a kettő visszafelé sült el.

Adatok az 1849-i erdélyi honvédtüzérség történetéhez.

A szabadságharc erdélyi tüzérségéről általában véve keveset tudunk, legalább is jóval kevesebbet, mint az anyaországbeliről. Okát most nem kutatom; csupán némi rövid bevezetést akarok írni ahhoz a csekély, de közlésre mégis érdemes három adalékhoz, amelyet a Nemzeti Múzeum levéltárában végzett kutatásaim közben találtam.

Az első Gábor Áronnak Turoczy Mózeshez intézett hosszabb levele, Magyarázataul legyen elég annyit említenem, hogy a hadügyminiszter Gábor Aront, 1849 áprilisában, a nagyváradi hadiszergyárba rendelte, hogy ott megtanulja a röppentyűk készítését. Odautaztában, Csíkszeredából írta ezt a levelet. Láthatjuk belőle, hogy teljes erővel folyt a munka Kézdivásárhelyen, már amennyire a rendelkezésre állott nyomorúságos anyagi eszközök engedték.

Gábor Áron egyáltalában nem volt vérbeli tüzér, legkevesebbé pedig műszaki-tüzér. Katonakorában a 15. számú (2. székely) határőr-nyalozezredben szolgált. Az ágyúöntés technikáját nem ismerte s így csak a maga elgondolása szerint, itt nem részletezhető hibás eljárással készítette ágyúit. Ilyen úton-módon se eléggé ellenálló csövet, se teljesen síma fúratot nem lehetett előállítani, s ennek tudható be, hogy a kézdívasárhelyi ágyúk hosszabb lövöldözés közben elhasadtak. Példaként csupán a július 20-án a Vöröstoronyi-szorosban s 31-én Segesvárnál vívott ütközetre hívatkozom. Ezt meg kell állapítanunk, anélkül, hogy Gábor Áron nagy érdemét legkevesebbé is csorbítani akarnók.

A székely ágyúk kezdetben öntött vasból, majd később, amikor már elegendő számú harang gyűlt össze, bronzból készültek. Mindössze 64 darabról tudunk. Nagyobb részük 3-, kisebb részük 6-fontos volt. Annak, hogy a kézdívasárhelyi öntőműhely a csékélyhatású 3-fontos ágyút gyártotta nagyobb számban, alkalmasint az anyaghiány lehetett a legfőbb oka. Az akkori 3-fontos ágyúcső csak 250, ellenben a 6-fontos 382 kilogrammot nyomott; az anyagmegtakarítás tehát darabonként másfél métermázsá, vagyis a székelyföldi szűkös viszonyok között számottevő súly volt.

1849 július 26-án Hasford orosz altábornagy megszállotta Kézdivásárhelyet s feldúlatta az ottani ágyúöntőműhelyt. De mivel az oroszok csakhamar kivonultak Kézdi-székéből, Gábor Áron emberei gyorsan helyreállítottak mindent. A munka tehát tovább folyt, bár — mint a III. szám alatt közölt névjegyzék mutatja — igen kevés, mindössze 26 munkással. Ebből magára az öntőműhelyre csak 5 esik.

Ezeknek, az orosz veszedelem közepette is rendületlenül továbbdolgozó derék embereknek, nem az volt a törekvésük, hogy minél kevesebb és minél hitványabb munkáért minél nagyobb bért csikarjanak ki, hanem azon igyekeztek, hogy tőlük telhetően segítsenek bajbajutott szűkebb hazájukon, Erdélyen. Megérdemlik tehát, hogy nevüket megörökítsük.

I.

Gábor Aron levele Turoczi Mózesnek, Csikszereda, 1849 április 19.¹

Turoczi Uram!

Miután az Ezredes Urat a Turoczi Uram ügye fölött meg kértem — mindent, de mindent meg adott — tehát ezen levelem vételével (az én felelőségemre) bátran készítsen Martius és Aprill havaira nyugtatványt 120 pengőforintról és Koré számvivő tiszt úrnak be adván, azonnal illetményét ki kapandja — és ez alkalommal hogy a Tüzér tiszti sorba be jegyeztetődjön szükséges — egyébaránt hogy a főhadnagyság meg lesz általam viendő — lekem s becsületem fogadásával tanusítandom — még 30 napi türelmét kérem ki s minden jó lessz.

Ide zárva küldöm a mesteremberek jóvátett tárgyát is, azon meg jegyzéssel, hogy azokat Hankó Dani Úr jelentésébe írják össze — oljan fél alku formailag egyezkedvén velök.

Én ugyan a Pléhes, Nyerges, Esztergályos (... légyen)² és Szijgyártók neveiket el feledtem volt azon Jegyzékbe beírni — de bátran mind föl veendő — csak hogy a Summanál mi meg van engedve fönnebb ne rugjon.

Kováts Aron és Sándorkák ide fognak fel jönni — mert a Laboratorium itt alakul — tehát legyenek készen — készítvén maguk Sack und Pack harmad nap alatt mind munitionerek az itteni Tüzér Főhadnagnál magokat jelentsék, mindenféle mintákat magokkal fölhozván.

Az Ezredes Úr egy a gyárak fölött gondoskodó egyént ajánlat mellett tisztirangal az én kérésemre megtenni ígért — tehát ez is maradjon vissza jöttömig — addig fordul a dolog egyet s az alatt az emberek is gyógyulnak.

Csak egy kérésem Önhöz t. i. egy üres órájába ránduljon ki Lemhánybe — keresse föl Mátí Ferencnöt (mert Őra táborba) nézze meg a kis tűzért s engem arról tudósítson levélben mit Kolosvár v. N. Váradra czímezzen.

Itt gyűjtik mert sürgettem a rezet és harangot csak eleget álgút — mert szükség — és ha az Alezredes Úr lyukason önteni nem engedné³ — tehát ezen íráson mutassa meg, hogy én az

¹ *Nemzeti Múzeum Levéltára. Törzssanyag, 1849 áprilisi iratok.*

² A szám kimaradt.

³ Az ágyúcsövet, már akkor is, a végleges ürméretnél jóval kisebb átmérőjű mag, vagy bél köré öntötték, belülről hűtötték, azután pedig a kívánt kalibernek megfelelően kifűrták. Azonban Gábor Aronéknak nem volt ágyúfűrójuk s ezért a csövet olyan mag köré öntötték, amelynek átmérője pontosan egyenlő volt a kívánt kaliberrel. Ez volt a levélben említett „lyukas” öntés. Az ott meg nem nevezett alezredes ellenzte ezt a módszert, de Gál Sándor — kényszerűségből — jóváhagyta.

Ezredes Ur engedelmé és rendeletéből írom ezen sorokat az az hogy ha 100 készülhet is lyukason bátran — én vagyok a felelős.

Most még készítsék ki a lovag⁴ üteget hogy légyen 6 — csak hogy a Laffetának 6 zollal kell hosszabbnak lennie.

Ez után öntsenek 12 ordinair 6-fontost az gyalog ütegre ket-tőre gombos végűt.⁵

Ekkor fogjanak a 3-fontosokhoz s mikorra én is ott vagyok — hám nyergek hogy készüljenek mert felette szükség.

Reménlem hogy minden felhozott dolgok a leg jobban lesznek eligazítandva.

Tisztelvén Koma asszonyt öröklők

útazó komája
Áron s. k.

Ezen levelet mikor Debreczenbe ment Gábor Áron Csik Szeredából küldött melyet fel jegyzeni el felejtet volt.

Turoczy s. k.

II.

A Kézdi Vásárhelyi különböző gyároknál működő egyének havi díjjok feletti ajánlat kimutatása.⁶

Az Öntő gyárnál.

	Díjjok ezüstben								forint
Az Öntőmesternek	—	—	—	—	—	—	—	—	38
Segédöntőnek	—	—	—	—	—	—	—	—	50
Mintázóknak	—	—	—	—	—	—	—	—	24
Manipulansoknak	—	—	—	—	—	—	—	—	19

Töltekészítő osztályzat

A művezetőnek	—	—	—	—	—	—	—	—	50
Segédének	—	—	—	—	—	—	—	—	24
Manipulansoknak	—	—	—	—	—	—	—	—	19

Kerekes⁷ osztályzat

A Felelős művezetőknek	—	—	—	—	—	—	—	—	36
A Mestereknek	—	—	—	—	—	—	—	—	50
A Legényeknek	—	—	—	—	—	—	—	—	14—18

Kovács osztályzat

Felelős művezetőknek	—	—	—	—	—	—	—	—	36
Mestereknek	—	—	—	—	—	—	—	—	50
Legényeknek	—	—	—	—	—	—	—	—	14—18

⁴ Helyesen: lovas.

⁵ Az elültöltő ágyú csőfarán levő gombról van szó.

⁶ *Nemzeti Múzeum* levéltára. Törzsanyag. 1849 április iratok.

⁷ Kerékgyártó.

Lakatos osztályzat

Lakatos mesternek	— — — — — — — — —	32
Legényeknek	— — — — — — — — —	14—18

Asztalos estergályos és ács osztályzat

Mestereknek	— — — — — — — — —	50
Legényeknek	— — — — — — — — —	14—18

K. Vásárhely, 19^{ik} Aprill 1849.

Gábor Áron s. k.
Tűzér Őrnagy

Turoczi Moses
Tűzérhadnagy

Helyben hagyom és a Számadásokat minden holnap végén el
várom.

Gál Sándor s. k.
Ezredes

Kivül: *Tűzér Őrnagy Gábor Árontól*

Turoczi Moises Tűzér
Hadnagy Urnak

Hívtból
Sürgöny

K. Vásárhely

III.

A kézdívásárhelyi ágyúgyár munkásai, 1849 július 16-án.⁸

Nagy Lajos	} Kerékgyártók	Nagy István	} Asztalosok
Barna Mihály		Mozinger Sándor	
Nagy Gábor		Bátor Ferenc	
Meszta József		Benke Bálint	} Lakatosok
Kovács József		Téglás Gábor	
Pais Antal		Kovács Dániel	
Biró András		Pais Antal	
Pásztor István	} Kovácsok	Vig Antal	} Öntők
Monoki Mihály		Mágori Sámuel	
Balog András		Lakos Mózes	
Szabó János		Benke Dávid	
Fábián Mihály		Dobra István	
Szász József			
Kosztá József			

Közli: Sz—ő.

⁸ *Nemzeti Múzeum* levéltára. Törzsanyag, 1849 júliusi iratok.

Alexejev tábornok 1916 április 4-iki emlékirata.

Miként Falkenhayn hírhedt „karácsonyi jelentése” — amelyet 1915 végén terjesztett császára elé — a Német Birodalom 1916. évi hadviselésének volt hivatva irányt szabni, ugyanúgy Alexejev tábornoknak, az orosz vezérkar főnökének, 1916 április 4-i emlékirata, az orosz haderő azévi hadműveleteinek kívánta szellemi alapjait lerakni. Ez alapvető hasonlóság mellett, az említett két okirat három igen lényeges tekintetben különbözik egymástól. Az egyik az, hogy Falkenhayn egy hatalmas csoportosulás vezető hatalmának haditervét kristályosította ki, míg Alexejev ezt a maga tervezéséről nem mondhatta el; így tehát szövetségesire sem lehetett olyan visszahatással, mint — tévedéseinél fogva, sajnos — Falkenhayné. Egyébként Alexejev tőle telhetőleg igyekezett a nyugati szövetségesivel előzőleg kötött megállapodásokat minél teljesebben megtartani, noha elsősorban — természetesen — a meggyőződése szerinti, orosz külön érdekeket akarta szolgálni. S ez a második nagy különbség, amely az ő emlékirata és Falkenhayné közt mutatkozik. Mert az utóbbi, szövetségesének kívánságát és előterjesztését — amely a szakkritika szinte egyöntetű megállapítása szerint az övénél sokkal helyénvalóbb tervet vetett fel — többé-kevésbé sértődöttségből, egyszerűen félre tolt és a szövetséges előtt is titkolt, külön útra tér. A harmadik nagy eltérés a német és az orosz okmány közt az, hogy az előbbinek elképzelései, sajnos, valóra váltak s ezzel a német küzdőerő elvéreztetőjévé lettek, míg Alexejev tervét érdemtelen alvezércinek csöndes ellenkezése, az ő ügyük és az orosz ügy szerencsétlenségére, elgáncsolta. Az ú. n. Bruszilov-támadás Alexejev tervéből sarjadt ugyan, de egészen más értelmet és arányokat öltött a körülmények ereje és Bruszilov kezdeményezése folytán, mint aminőt az április 4-i emlékirat szánt neki. Alexejev tervének megvalósulása pedig még sokkal súlyosabb következményekkel járhatott volna a központi hatalmakra, mint aminőkkel járt Bruszilov győzelme.

Ezek előrebocsátása után, úgy véljük, hogy a világháborús hadtörténet iránt érdeklődő olvasóink Alexejev emlékiratának, ennek az egyébként is sok tekintetben rendkívül jellemző, igazi orosz írásműnek, alábbi, magyar nyelvű közzétételét érdeklődésel fogják fogadni. Az emlékirat szövegét egy orosz tanulmányból vettük, amely azt mellékletként, teljes terjedelmében közli.¹ Így a szöveg:

„Szigorúan bizalmas!”

¹ Balujev: „Die 8. Armee beim Durchbruch von Luck“. Az eredeti tanulmány *kézirat*os, németnyelvű fordítása a Hadilevéltár birtokában van (tanulmánygyűjtemény).

Általános hadihelyzetünk:

A lezajlott hadművelet¹ hadászati helyzetünket nem változtatta meg lényegesen. Noha franciaországi meghatalmazottunk, Silinszki tábornok, egy német hadtestnek (XXII.) a francia hadszíntérről a mi hadszínterünkre történt átszállítását jelenti, az erőviszony nekünk kedvez és aggodalomra egyáltalán nincs okunk. A hóolvadás és az utak megromlott állapota négyheti hadműveleti szünetet kényszerít ránk: ráérünk tehát, hogy veszteségeinket pótoljuk, felkészüljünk és az anyagi eszközöket készleteinkhez mérten teljesebbé tegyük.

Kevésbé megnyugtatóak a lezajlott hadművelet harcászati tanulságai. Súlyos csapást akartunk az ellenségre mérni, jelentős erőbeli fölényről gondoskodtunk, amennyiben az áttöréshez hadászatiilag ötszörös küzdőerőt egyesítettünk (236.000 puskát 46.000 ellenében) és feladatunkat mégsem oldottuk meg. Harcászati tekintetben készületlenek voltunk, mert nem tanultunk sem a francia hadszíntéri hadműveletekből, sem a mi Strypa menti, 1915 decemberi harcainkból. Miként a 9., ugyanúgy az 5. hadsereg is, különösen pedig a dwinski csoport, oldadozó tűz marhaléka lett.²

Hadműveletünk félbehagyására nem csupán az árvíz, meg a rossz idő kényszerített bennünket, hanem annak felismerése is, hogy a hadtesteknél beállott veszteségek reménytelenné tették azt, hogy a bemutatott terv és bevett szokás szerint folytatott támadásunk eredményt érlelhessen.

Szövetségeseinknek drágán szerzett tapasztalataiból feltétlenül okulnunk kell, mert a legközelebbi jövőben reánkhamlító feladatoknak másképen nem felelhetünk meg eredményesen; és haderőnköt csak akkor tekinthetjük valóban használható hadiszerszámnak — amely nemcsak német támadások elhárítására képes, hanem arra is, hogy maga támadjon, mégpedig önbizalomtól eltelve — ha az okulásnak ezt a lehetőségét kihasználjuk.

Erre, azaz a legközelebbi hadműveletre való általános felkészülésre, nincs már nagyon sok időnk. Kb. egy hónap van még a régi naptár szerinti április végéig,³ addig az időpontig, amelyen a németek tavaly Riga és Schaulen környékén, majd ezt követően a Kárpátokban törték át arcvonalunkat.

Előkészületi időnket a francia főhadiszálláson tartott, szövetségközi értekezlet is korlátozta, amikor kimondta (lásd Silinszkinek a régi naptár szerinti február 28-áról kelt táviratát), hogy „az összes haderők általános támadása májusban esedékes és ezt az orosz naptár szerinti május elején, legkésőbb azonban közepén, az orosz haderőknek kell elkezdeniök.”

Mindezekért hadseregeinknek a régi naptár szerinti⁴ május

¹ A Narocz-tó-menti, kudarcos orosz támadás, 1916 márciusában.

² „...fiel in die Klammern eines Flankenfeuers...”

³ Ez hozzávetőleg május közepét jelentené a Gergely-naptár szerint. A megjelölés azonban elég tágértelmű ahhoz, hogy május első hetét is érthessük rajta.

⁴ Ezentúl röviden: r. n. sz.

1-én támadásra minden vonatkozásban teljesen készen kell állaniok. Végül is támadásunk a nálunk most lezajlott események, valamint a Verdunnél még folyamatban lévők hatására, a valószínűleg még május 1-e előtt be kell fejeznünk (de annál később semmi esetre sem), mert a r. n. sz. április végén egy többé, vagy kevésbé erős ellentámadás lehetőségével kell számolnunk.

Az ellenség helyzete:

El kell ismerni, hogy a Verdun körüli hadműveletek után, különösen ha ezek a németekre kedvezőtlenül végződnek, utóbbiak aligha bírnak határainkon¹ akkora erőt összehozni, mint 1915-ben. E mellett nagyon megváltozott a mi haderőnk ellátása, valamint küzdőképessége is és ugyanúgy — megbízhatóság dolgában — a veszteségek pótlását intéző szervezetünk működése is.

Az északi arcvonalnak a r. n. sz. február 28-áról kelt jelentései szerint, az erőviszony ez:²

	saját küzdő erők	az ellenség küzdőereje	főlényünk
	puskákban, kardokban:		
a nyugati arcvonalon:	754.000	420.000	334.000
az északi arcvonalon	466.000	200.000	266.000
a Polesietől északra összesen:	1.220.000	620.000	600.000
a délnyugati arcvonalon:	512.000	441.000	71.000
<i>végeredményben:</i>	1.732.000	1.061.000	671.000

Ha a nyugati arcvonal a maga 911, az északi arcvonal a maga 455 és a délnyugati arcvonal a maga 595 zászlóaljának állományát a rendszeresített puskalétszámra kiegészíti, akkor főlényünk így növekszik:

a nyugati arcvonalon	449.000 —,	
az északi arcvonalon	296.000 —,	
a Polesietől északra összesen	745.000	puskára, ill. kardra;
a délnyugati arcvonalon	152.000 és	
<i>végeredményben</i>	877.000	puskára, kardra.

E pillanatban az ellenség felett 671.000 puskányi, ill. kardnyi a főlényünk; valójában persze valószínűleg több. Ha azonban

¹ Ez lehet eredeti elcsuszamlás is, de eredhet a német fordítás pongyolaságából is.

² Itt is hiba csúszhatott be, mert bizonyára a három arcvonal jelentéseit kell érteni az északi arcvonal febr. 28-i jelentései helyett.

hadosztályaink 16 zászlóaljas — a 12, sőt 9 zászlóaljából álló német hadosztályhoz viszonyítva nyomasztó — szervezetét elejtjük, akkor főlényünk csökkenni fog és hadműveleti tekintetben csupán 500.000 puskányi (kardnyi) főlényvel számolhatunk.

Főlényünk különösen a Polesietől északra jelentős. Itt küzdőerőnk kétszerese az ellenségének, míg a Polesietől délre csupán egy hatoddal vagyunk erősebbek. Ebből arra lehet következtetni, hogy a németeknek legelőnyösebb lenne, ha délnyugati arcvonalunkra vetnék magukat. Az osztrák-magyar haderőhöz szállított négy hadtestnyi — 84.000 puskányi — (német) erősítés oitani erő-többletünket kiegyenlíthetné. A Polesietől északra ebből a négy hadtestből csak részlettámadásra jutna, pl. a hajóhad támogatásával Riga ellen. Viszont a délnyugati arcvonalon intézett támadás a háború menetére döntő befolyással nem lehet.

Mérlegelések védekezés esetére:

Ha az ellenség a r. n. sz. április közepén támad meg minket, azaz hamarább, mint amikorra kellően felkészülhetünk, a Polesietől északra vagy Riga, vagy Dwinsk, vagy Molodeczno és Minsk ellen intézhet ellenünk támadást, de ez csupán részlettámadás jellegét viselheti magán. E közben pedig a többi arcvonalrészén védelemre kell az ellenségnek szorítkoznia, hívva abban, hogy támadásra és állásainak elfoglalására csapataink kevésbé alkalmasak. Őszintén be kell vallanunk, hogy a németek négy új hadtesttel és hatalmas tűzérsséggel akár Rigánál, vagy Dwinskénél, akár Molodecznonál és Minsknél, megverhetnek bennünket. Azonban egy ilyen részlettámadás minket igen nagy erőfeszítésre sarkalna és valószínű, hogy sikereiket végül talán mégis ki tudnók egyenlíteni.

Ha az ellenség ugyanezt a négy hadtestet, nehéz tűzér tartalékkal együtt, előbb a délnyugati arcvonalon veti latba, elérheti, hogy csapatainkat Romániától elszorítja, ez utóbbit sarokba szorítja, majd pedig a hadműveletek továbbfolytatását az osztrák-magyar haderőnek átengedve, hadtesteit és nehéz tűzérsségét átadja Riga, vagy Minsk felé. Akkor pedig csapataink egy része bizonyosan éppen útban lesz északról délnek és mi a támadást ugyancsak megsínylenők. Ezért — figyelemmel ennek a tervnek lehetőségére — Riga, valamint Baranowicze tájékáról nem szabad túlsok erőt elvonnunk.

A megrohanás veszélye tehát leginkább délnyugati arcvonalunkat fenyegeti. Ezért szükséges, hogy a fővezérlet a Polesietől északra megfelelő tartalékkal rendelkezék, hogy azt szükség esetén délre küldhesse, s hogy ezzel ne az arcvonalparancsnokokat kelljen terhelni. A gárda-hadsereg hátsó intézetei túlságosan nehézkesek s nem elég mozgékonyak ahhoz, hogy ez a hadsereg erre a célra megfelelhessen.

Viszont a délnyugati arcvonalnak, hadműveleti megfontolásaiban egy ilyen támadás eshetőségével számot kell vetnie és annak elhárítására fel kell készülnie, valamint megfelelő rendszabályok segítségével arról is gondoskodnia kell, hogy az új

hadosztályok megalakítása és begyakorlása gyorsabb ütemben folyjék.

Mostani helyzetünkben tehát az ellenség hirtelen-váratlan támadása csak akkor válhatnék ránk nézve válságossá, ha délen következnek be. Ennek egyetlen ellenszere: egyfelől megfelelő tartalék alakítása északon, másfelől jól átgondolt védőterv alkotása a délnyugati arcvonalon, egyben pedig ez arcvonal tartalékainak helyes elosztása és összes kötelékeinek teljes állományra emelése.

Azonban azzal, hogy a délen bekövetkezhető szükség esetére tartalékokat alakítunk, teendőinket még nem merítettük ki. Hadászati tekintetben legfontosabb a Polesietől északra elterülő színtér, s itt mindenkinek meg kell tennie a magáét, hogy erőbeli fölényünket biztosíthassuk.

Mérlegelések támadás esetére:

Ha nagyobb átcsoportosításokat számításon kívül akarunk hagyni, akkor csakis a Polesietől északra vagyunk abban a helyzetben, hogy döntő támadást kezdhessünk. Itt küzdőerünk kétszerese az ellenségének.

Nem kívánatos, hogy előző tervünket felújítsuk és Postawy, valamint Jakobstadt körzetében kezdjünk újra támadást. Azután — miként a franciák mondják — erdős területek az előretűtás legnagyobb hátráltatói, mert a védelemnek rendkívül kedvező feltételeket biztosítanak. Kívánatos lenne azonban a küszöbön álló hadműveletet a következő alapon megvalósítani:

1. A nyugati arcvonal főtámadása Molodeczo tájáról Oszmiany—Wilno felé irányuljon. A támadás elindítására azonban a Listopady—Wiszniew szakasz is igen megfelelő. Itt mindkét szárnyat át lehetne karolni.¹

2. A Dwinsk (Dünaburg) védelme körüli tökéletesebb együttműködésének, valamint a támadásban való közreműködésének biztosítása végett, az 1. hadsereg az északi arcvonal kötelékébe jut. Az arcvonalhatár nagyjából a Disnenka-lapály vonalának mentén fog húzódni.

3. Az északi arcvonal Dwinsk—Widsy területén intézze fő-támadását. Ehhez az 1. hadsereget megfelelően erősítse meg.

4. A két arcvonal főtámadásának helye csak 100 versztnyire (kb. 100 km-re) esnék egymástól.

5. Az 1. hadsereg átcsatolása az északi arcvonalnak lehetővé tenné, hogy ez utóbbi az erdőségeken és mocsárvidékeken kívül eső területen folytassa támadását.

6. A két gárda-hadtest a fővezér tartalékát alkotja. Szükség esetén Dwinsktől délre, a támadás súlyának növelésére használhatók. Azonban nem tartoznak azok közé a csapatok közé, amelyekkel az északi arcvonalnak az 1. hadsereget kell megerősítenie.

¹ Ennek a magyarázó mondatnak közelebbi értelme nem világos, de így hangzik a rendelkezésünkre álló fordításban. Elvégre: áttörés után bárhol is át lehet karolni az így keletkezett szárnyakat, ha csak a földrajzi viszonyok ennek útját nem állják. De ez az eset Smorgon (Molodeczo) körül nem áll fenn.

7. Riga megbízhatóbb biztosítása érdekében, környékén kétszerannyi erőt kell összevonni, mint amennyije ott az ellenségnek van. (42.000; nekünk tehát 84.000—100.000 kell. Ez annyi, mint négy hadtest).

8. Az általános támadás ennek a négy hadtestnek Riga körüli előretörésével kezdődjék. Célja: Mittau megszállása. Ezzel a helyzet ezen a szárnyon rögtön megváltoznék, minthogy Mit-taunak megszállása — közlekedési csomópontról lévén szó — az ellenségnek nagyon hátrányos lenne.

9. Néhány nappal a Riga körüli támadás megidítása után — a hadművelet menetéhez képest — mind Molodecznoról, mind Dwinskről egyidejűleg kell előretörnünk.¹

10. Az északi arcvonalnak, amely Riga körül kétszerre erősebb az ellenségénél, ügyelnie kell arra, hogy — a gárdát nem számítva. — 400.000 főt kitevő erejéből az ellenségnek mintegy 200.000 puskájával 250.000-et állítson szembe: feltartóztatására, valamint a Szt. Pétervárra vivő utak biztosítására; a többi öt hadtestet pedig — 150.000 főt — gyülekeztesse az 1. hadsereg körzetében. Akkor azzal a 65.000-rel együtt, amely most e hadsereg kötelékében küzd, összesen 215.000 főnyi küzdőerő adódik az ellenfél 45.000 főnyi ereje elleni támadásra. Ez ötszörös fölényünket jelenti.

11. A nyugati arcvonal mintegy 500.000 főnyi összes erőfeleslegét a 10. hadsereg körletében gyülekeztesse. Itt tehát ez utóbbinak 178.000 főjével együtt 480.000-nyi küzdőerőnek lesz az ellenség 82.000-ével szemben, vagyis az övének hatszorosa.

12. Ez a fölényünk persze csökken valamelyest, hadosztályainknak és hadtesteinknek sok küzdőerőt felemészítő szervezete,² valamint közlekedési eszközeink csekély fejlettsége folytán.

13. Ebből a tömegből az északi arcvonal tartson 3—4 hadtestet a fővezérlet tartalékeként készen arra az esetre, ha a délnyugati arcvonalon válságosra fordulna a helyzet.

14. Az északi és nyugati arcvonal közti határu, nagy általánosságban, Kosiany—Wilkomir összekötő vonalát kell venni.

15. A nyugati arcvonal a molodeczno—oszmiany—vilnoi főtámadásra kiszemelet hadtesteit gyülekeztesse Molodeczno—Minsk körzetében, azért is, hogy ezek ott egyidejűleg tartalékokat alkossanak arra az esetre, ha az ellenség Baranowicze felől támadni találna.

16. Előnyös lenne, ha a 5. hadsereg a Wygonowskoje-tó és Czartorysk közti arcvonalon állna, hogy így a Polesie védelme, a Pripjetj mindkét partján egy kézben egyesüljön. Ez esetben a Njementől (Deliaticzetől) délre, egészen a Polesieig terjedő arcvonalon, a vezetést a 4. hadsereg parancsnokságra lehetne ruházni.

¹ A német fordítás azt mondja ugyan: „...erfolgt ein gleichzeitiges Zurückgehen“, ez azonban nyilvánvaló elcsuszamlás. Kétségkívül „Vorgehen“-t akart a fordító írni.

² A német fordítás „belastende Organisation unserer Divisionen“ stb. szavainak a fentiekben adott értelmezése látszik az egyedül helyenvalónak.

Összegezve tehát: 695.000 emberrel tervezünk támadást az ellenség 125.000 embere ellen. Így számszerű fölényünk újra biztosítottnak látszik. Az összes vezetők munkáján múlik mármost, hogy a támadásokat harcászatiilag végrehajtsák, vagyis, hogy a tűzérseget helyesen alkalmazzák és a csapatokat hatásosan vezessék.

A délnyugati arcvonal feladata, hogy — miként előzőleg — felkészüljön arra, hogy Rowno tájáról támadást kezdhessen, mégpedig abban az időpontban, amelyben a Polesietől északra indított támadás kezd tért nyerni.

Számszerű fölényünk kétségkívül jelentős. De ez volt a helyzet az előző hadművelet során is. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a nagy tömeg a döntő pillanatban vagy tétlen, vagy pedig részletekben, apró csoportokban és fokozatos egymásutánban kerül alkalmazásra. Ezúttal az erők elosztását egészen más-kép kell intéznünk.¹

Rendelkezés a támadási helyeken való gyülekezésre.

A csapatok gyülekeztetését a 10. és 1. hadsereg körzetében lehetőleg röviddel az áttörés előtt kell befejezni. Addig is célszerű lenne, ha az északi arcvonal csapatai úgy tennének, mintha a Jakobstadt körüli támadást folytatni szándékoznának. A nyugati arcvonal csapatai Postawynál és a Narocz tó körül cselekedjenek hasonlóképen. Szintúgy a tartalékokkal is az előző feladatnak megfelelően kellene intézkedni.

Mindez tárgyilagos számvetést és kidolgozást kíván.

A támadási előkészületek kidolgozásának jellege.

A sikerre ne azon az alapon számítsunk, hogy kikerestük azt a helyet, ahol az ellenség állása látszólag a leggyengébb. Ez a látszat gyakran megtéveszt. Számításunk tehát a támadásnak tűzérseggel való előkészítésén alapuljon, a gyalogság és tűzérség közti összhangon és az ellenség állásainak lelkiismeretes tanulmányozásán, a kapott jelentések alapján.

Ezért a főttámadások céljára száraz, a környező vidékből kissé kiemelkedő térszint kell választani, amelyen — ha támadásunk mindjárt nem sikerül is — műveletünket folytathatjuk, ha másként nem. állásharchban, lépésről-lépésre, szakadatlan munkával előre törve a siker felé. Az ilyen előkészítés azt kívánja, hogy az összes kérdésekkel behatóan foglalkozzunk, hogy a tűzérkészleteket készentartsuk, sőt azt is, hogy a birtokunkban levő terület kiürítését is előkészítsük.² Végül nem szabad megfeled-

¹ Igen jellemző, hogy ezt a fontos elvi követelést egyetlen halvány arra vonatkozó útmutatás sem követi, hogy megvalósításához hogyan kellene hozzáfogni.

² „...und (erfordert) auch die Vorbereitung der Evakuierung“. Közelebbi meghatározást a német szöveg ugyan nem ad, de értelme kétségtelenül fentivel egyértékű. Másképen nem is igen fogható fel.

kezni a tüntetés mindenféle fajtájának kérdéséről sem, idértve a hamis hírek terjesztését is.

1916. r. n. sz. március 22.-én.

Alexejev gyalogsági tábornok s. k.“

Noha kétségtelen, hogy a fenti okmány elsősorban szerzőjének egyéniségét tükrözteti, másfelől megint tagadhatatlan, hogy ez az egyéniség jellegzetesen orosz karakter. Rendkívül jellemzi az a szinte félenk óvatosság, mellyel mindenáron óriási, öt-hatszoros fölényt akar összehozni, enélkül a támadás sikerében bízni sem mer. Jellemző, hogy hol tobzódik a részletekbe-hatolásban, hol — s talán éppen ott, ahol pedig az leginkább kellene — gondolatainak részletesebb kifejtésétől nagyvonalúan eláll s homályos célzásokkal elégszik meg. És így tovább. Főtételei mindamellott arra vallanak, hogy *Alexejev* Oroszország 1916. évi hadászati problémáit helyesen látta és értékelte és alapjában helyes úton járva kívánta azokat megoldani. Hamisítatlanul orosz azonban a viszonyoknak az a lebirhatatlan ellentállása is, amely — emberektől: a szereplő, felelős személyiségektől eredve s belőlük táplálkozva — *Alexejev* tervét kérelmelhetlenül elbuktatta. Mindmegannyi olyan jelenség ez, amely bőven ad okot és alkalmat nemcsak a multba néző elmélkedésre, de talán még jövőbe kémlelő, a történelmi példa tanulságait kereső latolgatásra is.

Bialoskórski Ödön.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Gróf Tisza István összes munkái. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 6-ik kötet. 1916 június és 1918 október vége között írt levelek és küldött táviratok. 8° 382 l. Budapest, 1937.

Már ismételten megemlékeztünk ebben a folyóiratban, Gróf Tisza István levelezésének gyakori és fontos hadtörténelmi vonatkozásairól. A vértanuhalált halt nagy államférfiú összes munkáinak most megjelent 6. kötetében is találunk elég bőven olyan részleteket, amelyek a legszorosabban összefüggenek a világháború történetével. Amennyire szűkrezabott terünk engedi, legalább a legfontosabbakat ismertetjük.

Az 1916. év hadieseményeinek egyik legfontosabbika, Románának a világháborúba, az Entente-hatalmak oldalán történt, éppen nem váratlan beavatkozása volt. Tisza már 1916 július 50-án közölte Gróf Czernin bukaresti követünkkel, hogy a helyzetet nagyon aggasztónak látja. Nem bízik Bratianu őszinteségében s attól tart, hogy be akar minket csapni. Tisza csupán Carol királyban bízott, de ezt Bratianu valósággal a karmai között tartotta azzal, hogy szüntelenül a várható forradalommal ijesztgette. Tisza szerint Bratianu nélkülözhetetlenné akarja magát tenni s egyúttal meg akarja gátolni azt, hogy olyan politikusok férkőzzenek a király közelébe, akik a központi hatalmak barátai. Majd, a hadsereg főparancsnokságától kapott értesítés alapján, augusztus 8-án közli Czerninnel, hogy Erdély védelmére minden előkészület megtörtént. Czernin azonban azt válaszolja, hogy Erdély védelme koránt sincs olyan jól előkészítve mint azt némelyek hiszik és állítják. (Conrad augusztus 14-én ezt írta Tiszának: „In Siebenbürgen geschieht das Möglichste“.) Czernin abban bízott, hogy ha külügyminiszterünk színleg területi engedményekről tárgyal a bukaresti kormánnyal, a fenyegető támadást valószínűleg el lehet néhány hétig odázni.

Nagyon érdekes az, amit Gróf Mailáth József 1916 július 8-án közöl Tiszával, Izabella főhercegasszonnyal történt beszélgetéséről. Mint Mailáth írja, a főhercegasszony kijelentette, hogy jó volna, ha a vezérkart magyar tisztekkel frissítenék fel, mert ő a cseh vezérkari tiszteket nem kedveli s azt is célszerűnek látná, ha Conrad mellé is osztanának be egy magyar vezérkari tiszteket.

1917 februárius 25-én, ugyancsak Czerninnek szóló levélben, érdekesen világít reá Tisza arra az aknamunkára, amely az 1915-ben szabályozott címer- és zászlókérdés felborítása végett, a hadsereg főparancsnokság egyes köreiből folyik. Még Ferenc József királyunk életében történtek egyes részletek megváltoztatását célzó kísérletek. Tisza valószínűnek látja, hogy ezek a kísér-

letek Károly király uralkodása alatt is ismétlődnek s Magyarországon valósággal kútnérgező hatásuk lesz.

Wilson hírhedt békejavaslatát tárgyában ezt írja Czerninnek: Hajlandóak vagyunk olyan békeajánlatot tenni, amelyet — meggyőződésünk szerint — ellenségeink is elfogadhatnak s amely a tartós béke alapjául szolgálhat. Ellenben az Entente békefeltételeiből az tűnik ki, hogy legalább is a Monarchiát és Törökországot szét akarják darabolni. Ezt az álláspontját lényegesen meg kell az Entente-nak változtatnia, ha azt akarja, hogy valóban létrejöjjön a Wilson elgondolása szerint való béke. Erre a levélre válaszolva megjegyzi Czernin, hogy Wilson legutóbbi kijelentéseiben nagy ellenmondás van, mert egyrészt azt mondja ugyan, hogy a háború végeztével nem szabad győzőknek és legyőzötteknek lenniök, másrészt azonban örömmel üdvözli az Entente-nak hozzánkintézett válaszát, amely a mi megsemmisítésünket követeli.

1917-ben Alfonso spanyol király is megkísérelte a békeközvetítést az ellenfelek között, s ezzel kapcsolatban azt is hangoztatta, hogy Tiszát el kell a magyar kormány éléről távolítani. Ezzel a spanyol király tulajdonképpen ellenségeink kívánságát tolmácsolta. Tisza 1917 április 29-én kijelentette a királynak, hogy ő sohase uszított háborúra, ahogyan azt az Entente képviselői állítják. Ő volt az utolsó, aki hozzájárult a Szerbiának szóló, de már mérsékelthangú ultimátum elküldéséhez s most is a mielőbbi békét óhajtja.

Tisza, már mint honvédhuszár ezredes, 1917 augusztus 20-án indult a harctérre. Június 1-én, Tisza Györgyhöz írott leveléből tudjuk meg, hogy kora ifjúságában katonai pályára készült s most megvalósul az az álma, hogy „egy magyar huszárosztály vezetője és apja” legyen.

1918-ban, nem sokkal a szörnyű összecsapás előtt történt, hogy Tisza, Károly király kívánságára, előadta a képviselőház egyik ülésén azt, hogy 1914 nyarán mennyire ellenezte a háborút. Egyúttal megküldötte a királynak, Ferenc József királyhoz 1914 július 8-án intézett előterjesztése szövegét.

Ebben azt írja Tisza, hogy Szerbia megtámadása okvetlenül világháborút zúdítana reánk s ebben Románia semlegessége kétesse válnék. A részünkről provokált háborút alkalmasint nagyon kedvezőtlen körülmények között kellene végigküzdenünk; ellenben a leszámolásnak későbbi időre való halasztásával, az erők arányának javulását érhetnők el, feltéve, hogy ezt az időt diplomáciai téren is ügyesen használjuk fel. Tisza szerint, a háború majdnem elviselhetetlen terhet és szenvedést hozna reánk, ezért nem is vállalhatja a felelősséget a Szerbia ellen javasolt támadásért. Nem akar Szerbiával szemben, erőtlen, tétlen politikát javasolni; nem akar arra bízgatni, hogy a provokálásokat zsebre tegyük, de meg kell adni Szerbiának azt a lehetőséget, hogy ha súlyos diplomáciai vereség árán is, elkerülhesse a háborút. Megfelelő, de nem fenyegető hangú jegyzéket kell Szerbiához intéznünk s ha ki nem elégitő választ ad, vagy halogatni akarná az ügyet, akkor ultimátummal s ennek lejáratát után rögtön fegyverrel kell felelnünk. Biztosítanunk kell Olasz-, Angol- és Orosz-

országot, hogy nem akarjuk se megsemmisíteni, se elfoglalni Szerbiát. Kijelenti továbbá Tisza, hogy a tisztán háborús, még pedig támadóan háborús megoldásért nem vállalhatja a felelősséget.

Pár nappal a forradalom kitörése előtt — 1918 október 26-án — ezt írja menyének: „Károlyiék egyenesen bolsevik uralomra törekcsenek, a nagy hazafiak pedig nem mernek nélkülök s ellenük vállalkozni. Eközben pusztul, züllik az is, amit talán még meg lehetett volna menteni. Igazán szégyenteljes és felháborító”.

Egy ismeretlen tisztelője október végén közölte Tiszával, hogy a forradalom néhány nap mulva kitör s őt még aznap meggyilkolják. De ekkor se volt rábírható, hogy eltávozzék Budapestről. Október 31-én, halála napján — nagy rábeszélésre — csaknem szóról-szóra azonos tartalmú levelet írt Gróf Hadik Jánosnak és Báró Lukachich Géza altábornagynak. A Hadiknak szóló levél így hangzik: „Kegyelmes Uram! Ha a törvényes rend ügyének bárminő szolgálatot tehetek, Nagyméltóságod rendelkezésére bocsátom magamat. Ez esetben azonban olyan megbízható járőrt kérek értem küldeni (Hermina-út 35. a.), amelynek élén rendeltetési helyemre juthassak. Hasonló levelet intéztem Lukachich altábornagy úrhoz is. Kiváló tisztelettel, Tisza István”.

Egyik levél se juthatott már el rendeltetése helyére. Többet nem írhatott Tisza, mert a gyilkosok néhány óra mulva végeztek vele.

Sz — ő.

A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története. Nagy 8°, 520 lap, számos helyzetvázlattal, térképrészlettel és képpel. Nyomtatta 1937-ben a „Patria” irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság.

A könyvhöz az ezred egykori tulajdonosa, Vilmos német császár és porosz király bevezetőt írt, melyet azzal az óhajattal fejez be, hogy az ezred „teljesítményei jövődő nemzedékeknek kövendő például és emlékeztetűl szolgáljanak”.

A könyv két főrészből áll: A tulajdonképeni történeti részből és a történeti arcképcsarnokból. Az első főrész az ezred megalakulásától a világháború kitöréséig terjedő fejezetre, az ezredtörzsnél harcolt három zászlóalj világháborús szerepére, a kiküldönített II. zászlóalj világháborús harcaira, a statisztikai adatok fejezetére és a pótzászlóalj világháború alatti tevékenységének ismertetésére tagozódik. A második főrész az ezred tisztjei és legénységi személyei közül azoknak arcképét és személyi adatait tartalmazza, akikét a szerkesztőbizottságnak sikerűlt beszereznie.

Az első főrészben az ezred történetét a megalakulástól egészen az olasz haretérre történt elszállításig (1735—1918 március) Markó Árpád alezredes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja írta. Ugyancsak ő állította össze a statisztikai és egyéb személyi adatokból az V. részt, valamint ő írta meg a pótzászlóalj szerepét és ő végezte az egész történeti főrész szerkesztésének munkáját is. A II. zászlóalj történetét Bialoszkórszky Ödön százados írta meg.

A Vilmos-bakák a világháborút dűs hagyományokkal kezdték meg s 3 évvel ezelőtt, 1934-ben, az ezred megalakulásának 200-ik

évfordulóját ünnepelték volna, ha az 1918-évi katasztrófa be nem következik.

Az ezred nagy múltjának a megalakulástól 1900-ig terjedő részét az ezred egykorú tisztikara közel 900 lapoldala terjedő díszes könyvben megíratta annak idején. Mivel ezt a művet szerzője, Kreipner J. őrnagy természetesen németül írta meg, a jelenlegi ezredtörténeti mű szerkesztőbizottsága szükségesnek látta, hogy rövid kivonatotban a magyar olvasó közönség számára ezt is hozzáférhetővé tegye.

Az ezredet 1754-ben Vettési Báró Kökényesdy László alapította meg, mégpedig III. Károly király 1753 okt. 24-én kelt patente alapján, mint „magyar hajdu” ezredet. A toborzás 1754 májusában teljes eredménnyel befejeződött s e hónap 26-án az ezred részei Beneda Antal alezredes parancsnoksága alatt Kassán (ezredtörzs, két gránátos század, az I. zászlóalj), Nagyváradon (II. zászlóalj) és Aradon (III. zászlóalj), készen álltak és várták az ezredtulajdonos parancsait.

A tűzkeresztséget az ezred 1755 okt. 2-án Veronánál érte meg és már ez alkalommal is kitüntette magát. (Lengyel örökösödési háború). Ezután Mária Terézia királynő idejében dicsőségesen vette ki részét a 7 éves és az örökösödési háborúból. 1777-ben, mikoris a királynő elrendelte, hogy az ezredeket sorszámmal jelöljék meg, a mi ezredünk a 54-es sorszámot kapta s ezt azután az összeomlásig büszkén és becsülettel viselte. 1778-ban, a bajor örökösödési háborúban, 1784-ben Hóra és Kloszka bandái ellen Erdélyben, 1788—89-ben Délmagyarországon a török ellen vitézkedett az ezred. A koalíciós háborúk legkülönbözőbb harcaiban a 54-esek számos vitézi tettel öregbítették hírnevüket. Száz év alatt az ezred 161 csatában, ütközetben, ostromban vett részt; ezekben 318 tisztet, 10.762 legénységi személyt veszített, viszont tagjai 7 arany, 105 ezüst vitézségi érmet érdemeltek ki. Az akkori időhöz és viszonyokhoz képest, igen tekintélyes számok ezek. Az ezrednek az 1848—49-ik évi szabadságharcban vitt szerepéről az 1900-ban megjelent mű — érthető okból — nem sokat beszél. Ez a mű viszont a Hadilevéltárban lévő hadműveleti iratok alapján, bővebb leírását adja az itthon, a magyar szabadságért küzdő ezred fegyvertényeinek.

1859-ben olasz földön, 1864-ben Dániában, 1866-ban Jicinnél és Rozberitznél harcolt az ezred s a legutóbbi, mindössze 20 percig tartó ütközetben 31 tisztet és 1555 legénységi személyt veszített.

A világháborúban az ezredtörzs és az I., III., IV. zászlóalj az orosz és az olasz harctéren, a kikülönített II. zászlóalj előbb a szerb, majd ugyancsak az olasz harctéren harcolt és számos alkalommal kitüntette magát. A „Höfer-jelentés” ismételten megemlékezett a Vilmos-bakák szép fegyvertényeiről.

Mi sem bizonyítja jobban azt, hogy az ezred igen forró napokat látott, mint az a tény, hogy létszáma, melyet ismételten 4000 főre szaporítottak a pótlások, nem egyszer, különösen pedig a kárpáti csaták idején 5—400 főre apadt. A hivatalos megállapítás szerint, az ezrednek 4160 hősi halottja és 15.790 sebesültje volt a világháború alatt.

A szerkesztőbizottság az előszóban felsorolja azokat a napló-részeket és azt az iratanyagot, mely a mű megírásához rendelkezésre állott. Kijelenti, hogy tökéletesebb forrásanyag felhasználása esetén, az ezred történetét jobban meg lehetett volna írni. Ez kétségtelen. Ha az ezred iratanyagának túlnyomó része nem maradt volna Ukrajnában és Kassán, valamint nem veszett volna el az olasz harcúterén, akkor ez a munka még tökéletesebb lenne. Tökéletesebb lenne talán annyiból, hogy több részletet, kimerítőbb harcleírást és több személyi adatot tartalmazna. Kérdés azonban, vajjon célja-e az ilyen ezredtörténeti műnek, hogy a legkisebb harcvezetési tevékenységéig, ami csak az ezredben 4 év alatt történt, mindent magába foglaljon? Azt hisszük éppen elég, ha az ezrednek magának és esetleges kiküldötött nagyobb részeinek sorsáról és tetteiről tiszta képet kapunk. Ennek a célnak pedig a 34. gyalogezred története tökéletesen megfelel.

Komoly hadtörténeti munka ez, melyben alig találkozik dícsérő szó, annál szembeötlőbb benne viszont a tárgyilagosság. És ez legfőbb érdeme. Mert bárki azzal a megnyugtató tudattal veheti kezébe és használhatja fel adatait, hogy azok gyökerükig megbízhatóak.

A mű tartalmát és kiállítását illetően egyaránt méltó íróihoz és ahhoz a nagynevű magyar ezredhez, amelyről szól.

Ajtay Endre.

Dr. Komoróczy György. *Fejérvármegye és a katonaiügy a XVIII. században.* Különlönyomat a magyar városok és vármegyék monografiájának XXII. „Fejér vármegye” c. kötetéből. 57 oldal. Sárik Gyula és Géza könyvnyomdai műintézete, Cegléd, 1937.

Dr. Komoróczy György értekezése igen tanulságos példája annak, hogy miképpenn járulhat a hadtörténeti irodalom fejlesztéséhez, egy-egy — nem határozottan hadtörténeti jellegű — szakmunka. Értekezésének célja, Fejér vármegye XVIII. századbeli katonai helyzetének, helytörténeti és gazdaságtörténeti szempontból való ismertetése, de abban mégis annyi sok katonai — közelebről hadseregszervezési — adatot és a katonaság elszállásolásának és ellátásának kérdésébe vágó érdekes adatközlést és leírást találunk, hogy minden hadtörténetkutatónak és írónak, aki a XVIII. század hadseregszervezési kérdéseivel foglalkozik, értékes adatokat nyújthat. Hiszen a katonaság és a török hódoltság alatt kifosztott, majd a Rákóczi-felkelés következtében koldusbotra jutott kisnemes, jobbágy, és a beszállások alatt erőszakoskodó katonaság élete az ország többi megyéjében is azt a sokszor vígasztalan képet mutatta, mint amelyet Komoróczy, Fejér vármegye életének tanulmányozása révén élénk fest. Tömören összefoglalva vázolja a hadibiztosok, tartományi és országos biztosi hivatalok működéseit és kapcsolatait a polgári élettel, a katonaság zaklatásait, a megyék és községek panaszait, nagy szorgalommal felkutatott, egykorú hivatalos levelezések alapján. Hadtörténeti szempontból igen tanulságosak az elszállásolást és

ellátást szabályozó részletes táblázatok adatai, gazdaságtörténeti szempontból pedig a katonaság ellátására, az akkori állat- és terményárakra vonatkozó megállapítások. Hadtörténeiszek e kis munkából is láthatják azt, hogy az Országos Levéltár helytartótanácsi iratainak „Militaria“ gyűjteményéből, mennyi sok katonai, szervezési adatot lehet megtudni. Legyen szabad azonban a szerzőt — valóban lelkiismeretes és hadtörténeti szempontból is kitűnő dolgozatának teljes elismerése mellett — figyelemzetni arra, hogy a latin szövegekben esetleg helytelenül írt neveket szükségtelen a magyar fordításban is helytelenül közölni, Csonkenberg, Dersoffi, Gylani helyett ilyenkor a Czungenberg, Dessewffy, Ghillányi nevet kellene írni. A Baden-Baden ezred magyar neve nem Baden-Badi, hanem Badeni Lajos őrgrof ezrede.

Markó Árpád.

Carlo Montù: *Storia dell'Artiglieria Italiana*. IV. kötet, 1815—1870. Nagy 8° V + 847 lap, 262 képpel. Róma, 1957.

Ez a kötet az olasz tüzérség 1870-ig nyúló történetének fontos kiegészítője, s olyan részletekkel foglalkozik, amelyeket az előbbi kötetek, a munka természeténél fogva, nem tárgyalhattak behatóbban.

A legelső fejezet Garibaldi tüzérségéről szól. Enélkül az olasz tüzérség története csonka maradt volna. A szerző helyesen állapítja meg, hogy ennek a fegyvernemnek megteremtése mindenkor temérdek pénzbe került. Ennek tudható be, hogy Garibaldinak gyakran nem volt tüzérsége, vagy pedig csak igen gyöngén volt ellátva vele. Azonban bizonyos, hogy kellően értékelte a tüzérharcot s mihelyt néhány ágyúra tett szert, rögtön üteget alakított belőlük s mindenkor helyesen is alkalmazta őket, jó taktikai érzékről téve bizonyosságot.

A fejezet első része Garibaldinak 1836 és 1843 közötti dél-amerikai szereplését foglalja magába, attól kezdve, hogy a nagy szabadsághős Rio Grande köztársaság függetlenségének védelmébe szegődött. Vállalkozása balszerencsével kezdődött: megsebesülve foglyul esett. Kiszabadulása után alkaptánnyá nevezték ki s reábizták a hajóraj szervezését. Ez a hajóraj kezdetben csak két nagyobbfajta, egyenkint két bronz ágyúval fegyverzett naszádból, később két nagyobbacska hajóból és egy naszádból állott.

A Rio Grande köztársaságnak a brazíliai császársággal vívott harcái 1840-ben bevégződtek, de Garibaldi 1842-ben újból harcolt, ezúttal a Buenos Ayressel küzdő Montevideo oldalán. Ekkor már a „Costituzione“ nevű, 18 ágyúval fegyverzett korvett parancsnokságával bízták meg. Később a „Pereira“ nevű brig és egy naszád volt a keze alatt. A következő évben olasz légio is alakult Montevideoban. Garibaldi most már néhány hajóágyúból rögtönzött tábori tüzérséget s ezzel harcolt a saltoi ütközetben. Ezekből a küzdelmekből kivilágott, hogy egyaránt ért a szárazföldi és a tengeri tüzérség alkalmazásához.

1848-ban — már Itáliában — előbb két hegyi, majd később két nehéz tábori ágyúból álló tüzérsége volt, de ezek az ágyúk

egyszer se jutottak harcba. Csupán a következő évben — Róma védelménél — volt nagyobb számú tüzérség Garibaldi keze alatt. A védelem, a dolog természeténél fogva, elsősorban a vártüzérségre támaszkodott. Ennek hatásos működését pedig ebben az esetben se lehet Garibaldi személyes befolyásától elválasztani.

Garibaldi 1859-i tüzérségével kapcsolatban két epizódot említünk meg. Az egyik az, hogy május végén mindössze néhány hegyiágyúja volt, de a kezelőlegénység és az öszvérek legnagyobb része hiányzott. Azonban Griziotti kapitány mégis csak összeállított egy üteget s ez június 1-én már harcolt is a lavenoi ütközetben. A másik epizód a Garda-tavon játszódott le, Salo közelében, június 18-án. Itt egy, Garibaldi utasításai szerezint rejtve felállított felüteg, lángbaborított és elsüllyesztett egy osztrák hadigőzöst.

Garibaldi legfontosabb hadivállalata, a Sziciliában 1860 tavaszán kezdődött s a nápolyi királyság szárazföldi részének meghódításával végződött háború volt. A siciliai hadjáratban csupán a Calatafimi és Corleoni mellett vívott kisebb ütközetben jutott csekély szerephez a tüzérség. Nagybömbmértű szervezése csak Palermo bevételé után indult meg, Orsini tábornok vezetése alatt.

Június utolsó harmadában három hadoszlop indult el Palermóból. Az első — Medici parancsnoksága alatt — a tengerparton Messina felé haladt; a második, melyet Türr István tábornok vezetett, Catania felé indult; a harmadikat, Bixio tábornok vezetése alatt, Girgentibe irányították. Az utóbbi kettőnek tüzérsége is volt.

Messinában hadiszergyárat rendezett be Orsini s partvédő ütegeket szerelt fel. Az utóbbiakba 64 darab nagyobböblű ágyút állított, s a Palermóban szervezett tábori és hegyi ütegeken kívül, 12 ágyúnaszádot is felszerelt.

A milazzoi ütközetben nem vett részt Garibaldi tüzérsége, mert akkor már hajóra rakták, hogy a szárazföldi hadműveletek színhelyére szállítsák. Orsini 12 darab 24-fontos ágvúval, egy tábori és egy hegyiüteggel, valamint 9 tarackkal szállott hajóra.

Az önkéntesek első csapata augusztus 9-én Cannitellonál ért partot, zöme pedig 20-án és 21-én Melitonál kötött ki, s gyorsan haladt Reggio felé. Már 21-én elfoglalta ezt a várost, az Altafiumara, Torre Cavallo és Scilla erőddel együtt. Egy 3500 főből állott s 4 ágyúval is megerősített különítmény már augusztus 20-án elérte Punta del Pezzot s így nyitva állott az út Nápoly felé. Ennek megszállása után, az ott zsákmányolt ágyúkból, erős tábori tüzérséget szervezett Garibaldi.

Azonban Nápoly megszállásával még nem törött meg végleg a nápolyi király seregének ellenállása. Hogy a helyzetet kellően felderíttesse, Bixio hadosztályát Casertára, Türr Istvánét pedig a Volturno vonalára küldötte Garibaldi. Október 1-én és 2-án, az úgynevezett volturnoi döntő csatában, Garibaldi győzött, Tüzérsége különösen S. Angelo közelében tett ki magáért.

Az 1866-i háborúban magának Garibaldinak nem volt tüzérsége, hanem a rendes hadsereg 15. hadosztályától kapott 4 üteget. A bezeccai ütközetet ez a tüzérség döntötte el.

1867 október 24-ről 25-re virradóban, rajtaütéssel foglalta el

Garibaldi a Monte Rotondot a pápai csapatoktól. Itt két kis ágyú tört útát, a Porta Romana nevű kapun át. De az ezután következett mentanai ütközetben, lövészer hiánya következtében, csakhamar elnémult Garibaldi tüzérsége.

Mint ismeretes, az 1870–71-i német-francia háborúban is résztvett Garibaldi, még pedig a franciák pártján, egy eleinte csupán gyalogságból alakult, részben önkéntes különítmény élén. A tüzérség szervezésére csak később került a sor, de bizonyos, hogy az 1870 december 1-én vívott autuni ütközetben már két barázdáltfúratú 4-fontos és egy hegyi ütege — mindössze 18 ágyúja — volt Garibaldinak.

A mindvégig igen érdekes kötet XVI. fejezete az egyes itáliai államok tüzérségének 1815 és 1870 közötti egyenruháját írja le részletesen s a változások sorozatát színes képekben is bemutatja. A XVII. fejezet pedig a tüzérség zászlóit mutatja be, ugyancsak színes képekben, 1814-től napjainkig.

A következő fejezet részletesen tárgyalja a tüzértudományokkal foglalkozott írók életét s műveiket is felsorolja. A betűrendbe szedett, 47 tételből álló sorozatot Angelo Angelucci (1816–1891) kezdi s Cesare Zanolini, a kiváló matematikus (1823–1902) zárja be.

A XIX. fejezet a torinói tüzérmúzeum 1731 és 1870 közötti történetével foglalkozik. Alapítása III. Károly Emánuel szárd király nevéhez fűződik. Ez az első tüzérmúzeum a franciák piemonti uralmának kezdetéig állott fenn. 1842-ben történt feltámasztása és újjászervezése, Morelli tábornok eszméje volt.

A XX. fejezetből megtudjuk, hogy a piemonti királyság bányáinak felügyeletét és kezelését, 1752-ben a tüzérségre bízta III. Károly Emánuel király. Olvassuk továbbá, hogy ezzel a különleges szolgálattal kapcsolatban, 1752 és 1798 között, ásványtani laboratórium, múzeum és iskola is állott fenn. A bányák első katonai felügyelője Nicolis de Robilant tábornok, az utolsó pedig Napione őrnagy volt.

A tüzértiszteket nevelő iskolák között, az 1678-ban alapított torinói katonai akadémia volt a leghíresebb. Ezt 1798-ban bezárták s csak 1816-ban nyitották meg újra. Időközben a franciák lyceumot létesítettek a katonai akadémia korábbi helyiségeiben s ez az iskola 1804-től 1814-ig, vagyis Napoleon első bukásáig működött.

A fejezet többi része, a tüzérség és a műszaki csapatok számára 1759-ben alapított s a torinói akadémiaától 1851-ben végleg elszakadt „Scuola d'Applicazione“, majd a Cagliari-ban 1806 és 1814 között fennállott tüzériskola, végül pedig a pápai állam, a nápolyi királyság, a modenai és toscanai és nagyhercegség tüzériskoláinak történetét tárgyalja.

Mint ez a vázlatos ismertetés mutatja, Montù altábornagynak ez a kötete, a szorosanvett hadtörténelmi részen kívül, irodalom- és iskolatörténeti, valamint viselettörténeti részletekkel is bőven szolgál s így ezeknek a tudományágaknak minden művelőjét közvetlenül érdekelheti.

Gyalóky Jenő.

Stanislaw Herbst és Jan Zachwatowicz: *Twierdza Zamość*. 4° 154 lap, 7 táblával és 79 szövegekzi ábrával. Varsó, 1936.

A varsói műegyetemen alakult Lengyel Építészeti Intézet egyik szakosztálya — követésre méltó példaként — a lengyel várak műszaki történetével foglalkozik. Ez a szakosztály, „Architectura Militaris” címen megírta és sorozatosan kiadja a lengyelországi várak monográfiáit.

Az első — hozzátehetjük — kitűnően sikerült kötet, Zamość váráról szól. Az országaink között fennálló sokszázados kapcsolatot kívánatosná teszi, hogy részletesebben emlékezzünk meg erről a szép könyvről, már csak azért is, mert a mi magyar váraink közül egyiknek sincs ilyen alapos, szakszerű leírása, s így ez mintául szolgálhat majd mindazoknak, akik ilyen munkának megírására vállalkoznak.

Zamość várának és városának megalapítása Zamoyski János (* 1545 † 1605) kancellár, majd később nagyhetman nevéhez fűződik. Ő választotta ki ezt a helyet, a Bug, a San és a Visztula között, nem messze a lemberg-varsói kereskedelmi úttól, azon a sávon, amelyen a délkelet felől támadó ellenség már többször hatolt Lengyelország belsejébe.

Zamoyski 1578 júliusában kötött szerződést a padovai Bernardo Morando olasz hadimérnökkel s a következő év tavaszán már meg is indult az építkezés. Morando az olaszországi város-erődítéseket vette alapul. Tervében tehát két elem tűnik fel: a székházul is szolgáló várkastély s a kerített város. A várkastély alapdoma szabályos négyszög, a város védővonaláé szabálytalan sokszög s az utóbbi a várkastélyt is magába zárja.

Morando hét bástyát és ugyanannyi kötőgátat tervezett. A bástyák közül három hegyes-, kettő derék-, kettő pedig tompaszögű. Méreteik, bizonyára a térszín alakulása következtében, nagyon eltérnek egymástól. A kötőgátakhoz mindenütt merőlegesen kapcsolódó rövid és hátratolt szárnyaik s vágott füleik vannak. A kötőgátak között két feltűnően hosszút látunk. Az 1—3. bástya közötti kötőgát töretlen vonalat alkot. Ezt középen a 2. bástya (vagy inkább „piattaforma”) osztja ketté, úgy amint azt Győr várának Ferabosco-féle tervén is láthatjuk. Ennek a homlokzatnak nyugati végén áll a 5. bástya, nagyon szokatlan s az anversi Porte-Rouge bástyára emlékeztető alakban.

A déli és a nyugati homlokzat előtt ingoványos térszín terült el. De ezzel a nagy előnnyel szemben áll az a hátrány, hogy a többi homlokzat előtt nincs természetadta akadály s ráadásul még a fokozatosan emelkedő térszín uralkodik a váron. Ez az utóbbi körülmény csak akkor éreztette káros hatását, amikor az ágyúk lövőtávolsága már kellőképpen megnövekedett.

A főgát, az arzenál, a Lublini- és a Lembergi-kapu, az 1600 táján elhalt Morando műve volt. A XVII. század első harmadában egy másik olasz várépítő — Andrea dell'Acqua — dolgozott Zamoşcon. Alkalmasint neki kell tulajdonítani a bástyaszárnyak módosult alakját, továbbá a poternákat és a bástyafülek lépcsőit is.

A tűzkeresztséget 1648-ban sikeresen állotta ki Zamoşc a tatá-

rok és a kozákok támadása ellen; 1657-ben pedig kétízben is feltartóztatta X. Károly svéd király és II. Rákóczy György hadait.

1687 és 1694 között Link János hajtott végre korszerű átalakításokat a váron. A már említett szabálytalan (3. sz.) bástyát szabályszerűvé változtatta; emeletes szárnyakat épített belé, a bástyafüleket pedig eltüntette. Az 5. és 6. bástya homlokzata s a 4—5. kötőgát elé fedőgát, a 6. bástyához csatlakozó kötőgátra, valamint a 7. bástya torkába, cavaliere épült.

Tovább azonban nem fejlődött a vár, sőt úgy látszik, hogy romlásnak indult. Erre vall az, hogy Estei Ferdinand főherceg, a cs. kir. VII. hadtest parancsnoka, az 1809-i osztrák-francia háború idején, a magyar Báró Pulszky Ferdinand hadmérnök-kari ezredest bízta meg a legszükségesebb tatarozó munkákkal.

Az 1809 április 19-én vívott raszyni csata után, a lengyelek átkeltek a Visztula jobb partjára s támadásra indultak Galicia felé. Poniatowski József herceg, Sandomierz felé menet, Zamośćot is megtámadta, mert ez a vár lett hivatva arra, hogy a lengyel sereg jobb szárnyát fedezze. Megparancsolta tehát Pelletier tábornoknak, hogy 2000 emberrel és 8 ágyúval induljon Zamość elfoglalására. A 2500 főből álló s 39 ágyúval is felszerelt várórség nem volt felkészülve a támadásra. Pulszkyknak csak annyi ideje maradt, hogy sebtében kijavíttatta a 4—5., 5—6. és 6—7. kötőgátat s az 5. bástyát, a Szczerzeszyni-kapu elé pedig redant rögtönöztetett. Pelletier május 19-ről 20-ra virradóban, rajtaütéssel el is foglalta a várat.

Poniatowski mérnökkari főnöke — Mallet ezredes — a vár bevételé után mindenekelőtt a bástyaszárnyak ellenállóképességét akarta fokozni, azután pedig a kapuk hatásosabb biztosításáról gondoskodott. A leginkább veszélyeztetett két bástya (5. és 4.) elő fedőgátat, a 4. és 6. bástya torkába pedig cavalieret építtetett.

A schönbrunni béke a lengyeleknek ítélte oda Zamośćot s a reakövetkezett nyugalmas időben Mallet kidolgozta a vár gyökeres átalakításának tervét, a várépítés tudományának akkori álláspontja szerint. Azt javasolta, hogy tegyék újból lehetővé az előtérzsin elárasztását, építsenek külső védőműveket, lássák el kazamattákkal a főgát valamennyi bástyaszárnyát s szabadonálló escarpe-falakat építsenek.

Azonban Napoleon ellenezte Zamość fejlesztését, mert eredeti hadműveleti terve szerint, az Oroszország elleni hadműveleteknek a Polesietől északra kellett kibontakozniok, ezért nem akart másfelé semmit se lekötöni. Zamość az 1812-i háborúban a Varsói-nagyhercegség határait fedezte a déli orosz hadsereg ellen s fedezte a „Grande Armée“ hátvédjének visszavonulását is. Eközben az erődítő munkák tovább folytak s 1813 elején már arra lehetett számítani, hogy a vár 25—30 napig védekezhetik.

Az ostrom 1813 januárius 24-én kezdődött, a franciák teljes visszavonulása után, amikor a Varsói-nagyhercegség hadereje, újjászervezés végett, kivonult az országból. A II. orosz hadtestnek mintegy 4000 embere március 2-ig harcolt eredménytelenül a vár előtt. Akkor másfelé irányították. Két héti nyugalom honolt s ezt arra használták fel a védők, hogy kibővítsék a külső védő-

műveket, letarolják az előtér szint s éléssel lássák el magukat. Az újabb orosz támadás március 17-én kezdődött s eredménytelenül folyt április 27-ig. Ezután csak ostromzárra szorítottak az oroszok, mindaddig, míg a pleissewiti fegyverszünet egyelőre végét nem vetette a hadműveleteknek.

Az ismét megújuló ostrom augusztus 21-én kezdődött. De ekkor az oroszoknál veszedelmesebb ellenfél jelentkezett a várban: a scorbut, és csakhamar temérdek halálos áldozatot követelt. A szökés is mind gyakoribb lett s az élés is teljesen kifogyott, mire a 4000-ról 500 egészséges főre apadt várórség szeptember 21-én megadta magát.

A bécsi kongresszus után, Zamość az Oroszországgal egyesített lengyel királyság területére jutott. Az osztrák határ közelsége most már kívánatosá tette, hogy Malletnek — több pontban Montalembert eszméitől sugalmazott — tervei megvalósuljanak. Az 1817-ben kezdődött munka megváltoztatta a külső védőművek alaprajzát. Valamennyi bástya hátratólt szárnyába kazamattákat építettek; a 6. és 7. bástya falazott cavalieret kapott, a 2. bástya elé pedig előretolt ütegsáncot építettek. Ebben az állapotban találta Zamośćot az 1850-i felkelés. Az oroszok csak 1851 júliusában zárták körül s október 21-én kényszerítették megadásra, mint utolsó helyet, ahol még lengyel csapatok állottak.

Az oroszok II. osztályú erősséggé fokozták le Zamośćot s a további idők folyamán csak az elárasztó berendezések helyreállítására s egyes caponnierek építésére szorítottak. Az 1865-i lengyel felkelés leverése után, megkondult a halálharang Zamość vára fölött s az 1866 december 6-án kelt cári ukáz végleg megszüntette mint erősséget.

*
* * *

Nem fejezhetjük be ezt a vázlatos ismertetést anélkül, hogy külön meg ne említenők a kitűnően sikerült tervrajzokat, rekonstrukciókat és harántmetszeteket, úgyszintén a nemkevésbé szép képeket is. A tudós szerzők nagy elismerésre méltó munkát végeztek ennek a díszes monografiának megírásával, amelynek folytatásához őszintén kívánunk nekik a mostanihoz hasonló nagy sikert.

Gyalóka J. Jenő.

Jan Zachwatowicz: *Mury obronne Warszawy i praca nad ich odsłonięciem.* Negyedré 9 lap, 6 ábrával. Varsó, 1937.

Varsó XIII—XIV. századbéli körfalait a XV. század elején olyanmódon egészítették ki, hogy a keleti oldalon kettős, a Wisztula felőli oldalon pedig egyszerű védővonal fogta körül a várost. A falak elé szögelő félkerek tornyokat téglaboltzat fedte. A kapuk elé tett védőművek közül legérdekesebb volt a Nowe Miasto (Újváros) felőli oldalon most megtalált barbacan.

Amikor Varsó védőöve elvesztette korábbi fontosságát, a középkori körfalakat, fokról-fokra, a hozzájuk támasztott házakba foglalták, úgy amint az például annakidején Pesten is történt. A kapukat azonban csak a XIX. század elején bontották le. A

városi hatóság érdeme, hogy kihámozta és meg is mentette mindazt, ami ezekből a régi erődítményekből megmaradt.

Miután több házat lebontottak, olyan falrészletek is kerültek napvilágra, amelyeknek még a pártájuk is meg van. Jelenként toronymaradványokra is bukkantak; ezeket helyre fogják állítani. Végül, a mostani útburkolat szintje alatt, kettős csúcsíven nyugvó s a barbacant a főgáthoz kapcsoló hidat is találtak. Előkerültek a híd pillérein állott oldaltornyok alapjai is. Hogy a híd kellően érvényesülhessen, az alatta levő betemetett árkot újból kiássák.

Az igen érdekes és alapos tanulmányban megtaláljuk Varsó középkori körfalainak a mai térképre vetített vonalát, továbbá a talált maradványok mostani és rekonstruált képét is. Ezek a helyreállított középkori erődítmények bizonyára érdekes látivalói lesznek a lengyel fővárosnak.

Gy. J.

Georg Nitsche: Österreichisches Soldatentum im Rahmen deutscher Geschichte. Freytag A. G., Berlin und Leipzig, 1937. 8° 291. l. számos képpel.

A német író műve a közös fajhoz tartozás parancsszavára mindjobban növekvő német-osztrák barátkozás megnyilvánulása. Elején két figyelemreméltó és érdekes bevezetést találunk. Az egyiket Cochenhausen Frigyesről, a német katonapolitikai és tudományos társaság elnökétől, a másikat — amelyik valamivel hosszabb tanulmány — a bécsi Kriegsarchiv miniszteri székbe emelkedett igazgatójától, Glaise Ödöntől.

Az előbbinek rövid bevezetésében a mi viszonyainkra is találó megállapításra bukkanunk. Cochenhausen ebben arra mutat rá, hogy a weimari Németország történetírói a német történelmet meglehetősen egyoldalúan tárgyalták. Kizárólag politikai és gazdasági szempontok alapján vizsgálták és a katonai, jobbanmondva hadieseményeket jórészt figyelmen kívül hagyták.

Glaise bevezetésszerű tanulmányának tengelyében ugyanezt a gondolatot találjuk; kiegészítve azzal, hogy a német történetírás ezideig majdnem teljesen elhanyagolta az osztrák-magyar hadsereg múltját, jobbanmondva azokat a hadtörténelmi eseményeket, amelyek a német nép, azaz a német birodalom életében és fejlődésében jelentékenyen közrejátszottak. A letűnt osztrák-magyar hadsereg 200 hadjárati évéből majdnem 100 Franciaország ellen, vagyis a Rajna mellett vívott háborúkra esett. Ausztria a Törökország ellen viselt háborúival is a Németbirodalmat védte. Nem szólva bővebben arról, hogy a lezajlott világháború véres csatái szintén a két nagyhatalom sorsközösségét pecsételték meg. Ha voltak is a két nép között ellentétek, azokat idővel elmosta a nagy, közös érdekekre való eszmélés tudata.

A szerző a régi Monarchia hadseregének hadieseményeit ebből a szempontból sorakoztatja egymás mellé. Az egyes korszakok megítélésénél hangja feltűnően fegyelmezett és tárgyilagos. Mintha eleve számolt volna azzal, hogy művére hazájának határain túl is felfigyelnek. Nemzetének múltjával szemben nem elfo-

gult. Minden kertelés nélkül mutat rá például arra, hogy II. József lélekben német volt. Sokkal inkább az, mint az erősen franciás kultúrájú Nagy Frigyes. Még a francia háborúkban is, Ausztria volt a német öntudat legerősebb megtestesítője. Hosszú időbe került, míg Poroszország ráeszmélt küldetésére. A mű utolsó oldalai a világháborúról nyújtanak rövid, összefoglaló képet.

Révdaj István.

R. A. Averbuch. *Cárszkájá intervencijá v borjbe sz pengerszkój revolyuciej 1848—1849.* Moszkva. 1955. — Averbuch R. A., A cári intervenció a magyar forradalommal való küzdelemben 1848—1849. — A komakadémia történeti intézete. A GSZFI kiadása. — 1—352. l. Ebből az 5—267. ll. szöveg a 271—326. ll. mellékletek. — 11 képpel és 2 térképpel. — Ára 5 rub.

Averbuch elvtársnő munkáit, mely a kommunista akadémia történeti intézetének cégére alatt jelent meg és úgy az előszóban, mint a címlap elé ragasztott külön cédulán is hangoztatott célját a bolsevik világnézet szellemében adja elő az utolsó sorig, én mégis olvasásra aiánlanám történetíróinknak. A melléklet meg egyenesen nélkülözhetetlen. Mert az 1-ső részében (271—305. ll.) közölt levelezés báró Brunov londoni és gróf Medem bécsi orosz követ és gróf Nesselrode orosz külügyminiszter között, jobban mondva a két követ jelentései Nesselrodehoz, most először látnak napvilágot, míg a 2-ik felében közzétett levelezés I. Miklós cár és Paszkevicz között, valamint egvéb hadi jelentések (305—326. ll.) ugyancsak itt jelennek meg első ízben. Igaz, hogy ez a levelezés csekély, pl. a cárnak csak 4 levelét közli Paszkevicshoz, s így alig jöhet számba, főleg mikor az orosz levéltári anyagról úgy a rövid előszóban, mint a „Forrás“-ok között említett „A levéltári anyag“-ról szóló beszámolójában mondja, hogy átnézhetette Paszkevicz személyes levéltárát (licsnyj archiv Paszkevicssa), amelyben megvan a cár és Paszkevicz *nem publikált* levelezése. S amikor tudjuk továbbá azt, hogy Szeserbatov, Paszkevicstről írt munkájának 1887-ben megjelent VI. kötetében, a cárnak a tábornagyhoz intézett egész sor levelét közölte. És valami 40 évvel ezelőtt, magam is ismerttettem egy orosz munkában megjelent sok-sok levelét a cárnak Paszkevicshoz. De mindez nem csökkenti az említett melléklet értékét mindaddig, amíg ez a levelezés a maga egészében nem ismeretes. Az említett 4 levél kis számát pótolja Paszkevicz 8 jelentése a cárhoz. — Ami már az 5 pontba foglalt terjedelmes (5—30. ll.) bevezetésben és a munkát bezáró egészen rövid „következtetések“-en kívül a hét fejezetben összefogott tárgyalást illeti, természetes, hogy a leghosszszabban ír (118—181. ll.) a cári seregekről Magyarországon. Két-ségtől ez is érdekes nekünk, de ezt illetve a hadiárat lefolyását főbb vonalaiban eléggé ismerjük. Ellenben kevésbé tudott dolgok azok, amelyeket a többi 6 fejezetben ismerttet. Nem terieszkedem ki a különben az egésznek alaphangját megadó, érdekes bevezetés bővebb taglalására, csak egészen röviden annyit említek fel, hogy Averbuch a „burzsoa irány“- képviselőivel, Szekfüvel és Pethő Sándorral, szembeállítja a szociáldemokrata irány-

zat főkorifeusát, Szabó Ervint, aki azt írja, hogy az 1848-i forradalom alapjában véve a hatalmas magnatéria harca volt a Habsburgokkal, míg a nemesség megelégedett azzal, hogy apró engedményekkel lekötötte a jobbágyságot. Averbuch szerint, az 1848-i magyar parlament képtelen volt a jobbágykérdés megoldására, mert 415 követ közül 16 volt a gróf, 10 pedig báró és 144 közül, akiknek a foglalkozását meg lehetett állapítani, 109 hivatalnok, 15 ügyvéd, 5 író, 5 pap, 4 jobbágy, 4 iparos, 5 tanító és 1 kereskedő volt. A nemesség csak a magyar jobbágyot igyekezett lekenyerezni, a *nemzetiségekkel* nem törődött. Pedig ő maga idézi Lenint, hogy a lengyel fölkelés nagyfontosságú kérdés volt Oroszországra nézve, amelynek leverése a birodalom belső békéjére és külső tekintélyének emelésére nagy kihatással volt.

Ezzel a bolsevik aláfestésű fejtegetésekkel átmegegy a tárgyalás 1-ső fejezetére, amelyben a cári beavatkozásnak előzményeit fejtegeti. Az intervencióra reábiró okok között első helyen állanak a részint magában Oroszországban észlelt mozgalmak, részben a szomszédos országokban, Ausztriában a galíciai, Poroszországban a poseni lengyelek között jelentkezett felkelések. Miklós cár a belső rendetlenkedések rendbehozásával nem elégedhetett meg. Tartott tőle, hogy a kommunista ízü lengyel zavargások orosz területre is átesapnak. Ha ezeket elfojtja, olyan hatalomra tesz szert, hogy Magyarországot, majd meg Törökországot, melynek dunai tartományait már előbb megszállotta, könnyű lesz levernie. Ha aztán ez is sikerül, akkor azzal hízelgett magának, hogy Törökország sorsát Anglia és Ausztria nélkül is elintézheti. De nem kisebb jelentőségűek, sőt ama szociálpolitikai okokat jóval meghaladják a gazdasági és kereskedelmi állapotok Oroszországban. Az orosz búzának és gabonának, amelynek igen erős versenytársa volt az angol piacon az amerikai búza és gabona, igen jelentékeny új versenytársaiként jelentkeztek a moldvai, az oláhországi és 1848 óta a magyarországi búza és gabona termékek. 1846-ban Oroszország 161 %-kal több búzát helyezett el Angliában, Franciaországban és a Földközi-tenger melléki országokban, mint amennyi a dunai tartományokból és a Levantéból iött oda. Ez a szám 1847-ben lecsökkent 55 %-ra. Az orosz pénzügyek állása 1848-ban siralmas volt. A hiány 7.700 ezer rubelre emelkedett, 1849-ben pedig elérte a 29.247.566 rubelt. A kormány 1849 jún. 30-án 15 millió rubel értékű papírcédulát volt kénytelen kiadni. A következő (2-ik) fejezetben Averbuch a cárt az európai forradalmakkal való harcában mutatja be. Miklós cár tetszelgett magának Európa zsandárjának szerepében, pedig az imént mondottakat tudva, ioggal nevezi őt Averbuch „ködös alak“-nak (mrácsnája figurá.). A 3-ik fejezetben az osztrák-magyar háború szervezéséről olvasunk. Magyarország gazdasági, pénzügyi és katonai erőforrásairól szomorú képet rajzol elénk Averbuch. Szinte érthetetlen, hogyan írhatja aztán azt, hogy „Ausztria, illetve a császárság, a végveszély szélén állott“. Nem látszott előtte más meentség, mint az orosz intervenció, melynek feltételeit nem nagy alkudozás után könnyen állapították meg. Azt nem említi, amit az általam ismertett orosz szerzőnél olvashatunk, hogy Ferenc József a varsói Lazienka kastély nagy erkélyén kezét csókol

Miklósna. Az utolsó három fejezet rövid ismertetés helyett talán megérdemelné, hogy lefordíttassék. Az Oroszország és Anglia azonkori viszonyát tárgyaló 6-ik fejezet és az 1849-i törökországi lengyel-magyar emigráció és a katonai zavarok ismertetése a 7-ik fejezetben, eddig ismeretlen adatokkal egészítik ki korábbi ismereteinket. Hisz az eddigi memoir-irodalom tudósításait megbővíti Brunov londoni és Titov konstantinápolyi orosz követek jelentéseivel. Azonkívül érdekesen fejtegeti azt a bennünket nagyon is érdeklő kérdést, miért nem segítették a mi szabadságharcunkat sem Anglia, sem Franciaország? Párizsban győzött a forradalom és a magyarok küldöttsége egyenesen segítséget kért a franciáktól. S az eredmény az, hogy a francia parlament némán hallgatta a magyarok ügyében tett előterjesztést és csak Ledru-Rollin emelte fel a szavát a kormány eljárása ellen, hogy t. i. szövetséget köt a szabadságot tipró zsarnokkal. Anglia és Palmerston pedig egyenesen Ausztria mellé állottak, nemcsak kereskedelmi érdekből, hanem politikai szempontból is. Anglia Ausztriát ki akarta játszani a szabadságharcunk elfojtása után túlerőssé lett Oroszországgal szemben, amelynek Törökország feldarabolására irányuló terveiről értesülni és azok megghiúsítására már nagyon korán megtenni a szükséges lépéseket. Anglia annyira óvatos és főleg előrelátó politikájának éppenséggel nem volt nehéz feladat. Averbuch tovább megy és érdekesen követi a fonalat, amelyből a krimi háború szövődött.

Ezzel be is fejezem ismertetésemet. Mindössze annyit kell még külön megismételnem, hogy Averbuch szerint, a cári levéltárak iratai megerősítik Marx föltevését Görgei árulásáról. Idézi Paszkevic levelét a cárhoz 1849 jún. 24-ről, amelyben Paszkevic azt a véleményét fejezte ki a cár előtt, hogy Görgeinek adandó 10 ezer arany nyugdíjért meg lehetne szüntetni a háborút, amely egészen Görgein nyugszik. Nálunk ez a kérdés el van döntve Görgei javára. Ezt már nem fogja megváltoztatni Paszkevic előterjesztése, amelyben a cár engedélyét kéri, a nem világos ajánlat megtételére. Ennél többet Averbuch nem mond, bizonyára azért, mert ennél több nem is volt. Ha lett volna, bizonyára nem mulasztotta volna el felhozni, ha már az előterjesztésnek töredékes fényképét is bemutatnia. Pedig azt kellene bizonyítania, hogy Görgei fel is vette azt a pénzt.

Averbuch ismeri az irodalmat, amelyről eléggé teljes jegyzéket közöl. Kihagyta belőle Szekfü és Pethő munkáit, holott idézi őket. Ismeri Imrefi művét a magyar menekültekről Törökországban, de nem ismeri pl. Veres ugvancesak vastag munkáját ugvane tárgyról. Felhossa Horváth Mihály, Geschichte der Ungarn (Pest, 1851, I. és II.) című művét, ellenben nem használta „A szabadságharc története” címűt. Magyarul nem tud, azért is kénytelen volt Kun Béla és Hajdu elvtársak segítségét venni igénybe, ami nem a legjobb ajánlólevél és gyanússá teszi az egyébként sok anyagot nyújtó munkát.

Hodinka Antal.

FELELŐS KIADÓ: GYALÓKAY JENŐ.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCS.
A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

Az 1736 és 1739 közötti török háborúk.

A harmadik hadjárat évi.

(Második és befejező közlemény).

3. A pancsovai ütközet. (1739. július 30.)⁶⁷

A Grocka melletti állásokból visszavonult császári fő-sereg július 23-án reggel Vincsánál szállott táborba. Itt egyesült Neipperg visszamaradt gyalogságával s utána folytatva útját, 24-én reggel Belgrád közelében, Mirova mellett ütött táborn. Ugyane napon déltájban már török portyázó lovas-osztagok is megjelentek a Belgrád előtti magaslatokon.

A visszavonulás alatt létszámában megcsappant, kimerült császári seregnek föltétlen pihenőre volt szüksége. E célra igen alkalmas lehetett volna a Savoyai Jenő-féle védő-vonal. Csakhogy ez áttörve, megcsönkítva hevert a császári csapatok előtt. Védelemre nem volt alkalmas. Most tűnt ki, hogy milyen hibát követett el Wallis, e pompás védőmű lerombolásával. Az öntudatában erőre kapott török sereg közvetlen közelben állt. Támadásával minden pillanatban számolni kellett. A teljesen elerőtlenedett s félig-meddig lelkét vesztett császári sereggel nem volt ajánlatos az ellenállást megkockáztatni. A császári fővezér mindezeket érezve és tudva elhatározta, hogy Belgrád őrségét gyalogsággal megerősíti, hadserege fennmaradt részét pedig a Bánátba vezeti.⁶⁸ Július 25-én 16 gyalogzászlóaljat küldött Belgrádba s a vár parancsnokságát Succow altábornagyra bízva, 26-ára virradó éjjel seregével átkelt a Dunán. A folyó balpartján először Borcsa⁶⁹ község mellett állapodott meg.

⁶⁷ 1. térkép.

⁶⁸ „... alles war niedergeschlagen, unwillen, misstrauen, hass gegen den Vorsteher und kleinmuth hatte sich dergestalten verbreitet, das es nicht rathsam zu sein schiene die weith überlegene, Sieghafte und übermüthige feindliche macht bis zu einem angriff abwarten, sondern diesen und den folgendem tag allein bis alle bagage über die Sau in sicherheit gebracht sein wird: al da stehen zu bleiben und sohin die Donau nach dem Banath zu übersetzen“. (*Hadik* idézett kéziratosa munkája.)

⁶⁹ A részletes (1:75.000) térképén Sztara—Borcsa, Zimonytól északra keletre.

A török derékhad, amelynek feladata ebben a hadjáratban Belgrád elfoglalása volt, a császári csapatok eltávazása után, július 26-án a vár falai alá vonult. Ugyane napon érkezett a Temes torkolata közelébe mintegy 16.000 főnyi seregével Tos Mohamed, az új viddini pasa is, akit a nagyvezér még a grockai csata után Orsova környékéről azzal a feladattal irányított Pancsovára, hogy innen a Belgrád közelében álló császári főereg oldalába törjön, vagy esetleg annak további visszavonulását veszélyeztesse.⁷⁰

Wallis a boresai táborban július 27-én értesült arról, hogy a viddini pasa serege Pancsova felé tart. A császári fővezér tudva azt, hogy az udvar számonkérésének súlya elviselhetetlen lesz, ha ez alkalommal is meghátrál s a törököket Magyarország területén továbbengedi, nyomban támadásra gondolt. A terv megvalósítása azonban nem volt egyszerű. A legnagyobb nehézség a Borecsa és Pancsova között elterülő terep volt, melyet mocsaras, süppedékes volta harcra, vagy nagyobb seregrész átvonulására teljesen alkalmatlanná tett. A Temes legközelebbi átjárója Jabuka mellett volt. Az ellenségnek tehát csak hatalmas kerülővel lehetett útját állni. Az a veszély is fenyegetett, hogy időközben a törökök egyik különítménye Jabuka mellett megveti lábát s a folyón való átkelést megakadályozza. A császári fővezér ezért az átjáró biztosítása végett mindenekelőtt egy pontonokkal felszerelt erősebb osztagot küldött előre Jabukára. Ugyanekkor a belgrádi vár sorsa sem lehetett neki közömbös. A török sereg ostromkészületeinek méretéről legjobban a Dunán lezajló események tájékoztathatták. Ezért a folyó szemmel tartásával Forgách huszáralezredest és Hadikot bízta meg, akiket 300 huszárral és 100 vértessel Ovcásra különített ki. A szükséges előzetes intézkedések után, a császári főereg még az éj folyamán útrakelt s erőltetett menetben másnap, vagyis 28-án ért Jabukára, ahol a folyó balpartján helyezkedett el.

Arra a híre, hogy az ellenség Pancsovára érkezett, Wallis 29-én haditanácsot hívott össze. Hildburghausen herceg, a tábornokok nagyobb részével egyetemben, azt javasolta, hogy a hadsereg még aznap este elindulva, három oszlopban közelítse meg az ellenség táborát, s másnap hajnalban megtelepedészerűen, egyszerre több oldalról üssön rajta.⁷¹ Wallis azonban élve a császár által ráruházott korlátlan hatalommal, minden indokolás nélkül elvetette a javaslatot. Hadseregét másnap, július 30-án reggel négyszög alakzatban, vagyis egy oszlopban indította meg Pancsova felé. A nagy figyelmet

⁷⁰ Sakir bej és Szubhi: III. Károly háborúja a törökökkel 1736—1739. (*Had történelmi Közlemények*: 1892. évf. 518. old.)

⁷¹ Angeli: Der Krieg mit der Pforte 1736—39. (*Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs.*: 1881. évf. 459. old.)

igénylő, zárt csatarendben való menetelés a Temes vizenyős partvidékén természetesen sok nehézséggel járt. A meginduláskor végrehajtott kanyarodás közben a balszárny kissé lemaradt, minek következtében a középben álló csatasorok meglazultak. A császári sereg Jabuka és Pancsova között feleúton lehetett, amikor Wallis a távolból kibontakozó ellenséges lovasokra lett figyelmes. Nyomban megállította csapatait, hogy a törökök támadását bevárja. A császári sereg ezekben a percekben arccal délfelé nézett s jobbszárnya közvetlen a Temes folyóra támaszkodott (A).

Mialatt a császári sereg Jabukától Pancsova felé haladt, a török táborban olyan események játszódtak le, melyek a csata későbbi sorsát eleve meghatározták. Tos Mohamed viddini pasa mellé helyettesként ez évben a szultán környezetének egyik kegyence, Murteza pasa, egy heves, fiatal, alig 20 esztendőös gyerekeMBER került. A két török vezér nem értette meg egymást. A császári sereg előnyomulásának hírére Murteza azt szeretette volna, ha az egész törökhad tüstént elindul. A tapasztaltabb s higgadtabb viddini pasa viszont Pancsova közelében akarta bevárni a nehéz terepen menetelő, s számítása szerint kimerülve odaérkező császári sereget. A nézeteltérés következménye az lett, hogy Murteza mintegy 6000 főnyi lovassal egyszerűen felkerekedett s faképnél hagyta társát. Útközben a pancsovai táborban maradt viddini pasának azt az üzenetet küldte vissza, hogy adandó jelre a derekhaddal siessen utána.⁷²

A fiatal török vezér a császári sereg közelébe érve, egy kisebb lovascsapatot azzal a feladattal küldött előre, hogy állapítsa meg az ellenség arcvonalának támadásra legalkalmasabb részét. Ez a lovascsapat ágyúlovésnyire ellovagolt a császári arcvonal előtt, és visszatérve annak leggyengébb pontjával a meglazult csatasorokból álló középet jelölte meg.

Murteza nem habozott sokáig. Seregét három csoportra osztotta (B, C, D). A Pancsován visszamaradt viddini pasának lőporrobbantással jelt adott, s anélkül, hogy annak közeledését beárta volna, lovasait támadásra indította. Célja az volt, hogy a szembetámadó résszel egyidőben a császári négyszöget hátba is támadja s annak mindkét vonalát áttöri. Ennek megfelelően az egyik török lovascsoport (C.) az első császári harcpontra közepére vetette magát. Bár élénk puska és ágyútűz fogadta, az itt álló lovasok sorain keresztülört (G.) s egészen a második harcpontra gyalogságáig jutott. Ezen a helyen heves puskatűz fogadta, melyben egy pár pillanatig megtorpant. Rövid ideig tartó tétovázása elegendő volt ahhoz, hogy a közben két oldalról elősiető „Pálffy K.” (I) és

⁷² *Hadik* idézett kéziratosa munkája.

„Batthyányi“ (H.) lovasezredek megbontsák sorait és a négyszög belsejéből kiszorítsák.⁷³

E támadással egyidejűleg lezajlott másik török próbálkozást sem kísérte szerencse. Az erre kijelölt támadó lovascsoporthoz (B.), mely a császári sereg balszárnyát megkerülve, széles ívben igyekezett a négyszög hátába (E.), a második harcvonalon mögött álló huszárok (F.) fogadták. Rövid harc keletkezett, melyben a huszárok egyszerre több oldalról rohanták meg az ellenséget s csakhamar megfutamították.⁷⁴

Érdekes, hogy Hadik e hadjárati évről írt művében a huszárezredek eme meglehetősen sikerült fegyvertényéről egy szóval sem emlékezett meg. Ezt megint csak annak tudhatjuk be, hogy a csata színhelyétől — amint azt előzőleg megemlítettük — ez alkalommal is távol volt. Különítményével, amelyet Wallis még a borcsai táborból rendelt ki Ovcsára, csak a csata lezajlása után vonult be a hadsereghez.⁷⁵

Erre az első pillanatra szembeszökő tényre — tudniillik Hadik művének hiányosságára — rá kellett térnünk márcsak azért is, mert a magyar huszároknak a pancsovai csatában tanúsított magatartásáról, a későbbi osztrák hadtörténetírók elismerő szavakkal emlékeztek meg. Az eredeti hivatalos feljegyzések nyomán haladó s tárgyilagosan ítélő Angelinél például ezt olvashatjuk: „Auch der von rückwärts gegen das zweite Treffen ausgeführte Angriff hatte keinen Erfolg, da die Türken von den ausserhalb des Marsch-Carré's stehenden Huszaren geworfen und bis vor die Front verfolgt wurden.“⁷⁶

A cserbehagyott fiatal török vezér a vereség után sietve elhagyta a csatatér. Pancsovára visszaérve, serege zömének csak hült helyét találta. Tos pasa ugyanis, időközben, a vereség hírére elhagyta a tábor s csapataival Új-Palánkáig húzódtott vissza.

4. A belgrádi vár ostroma.⁷⁷ Események a császári főszeregnél a pancsovai ütközettől a békekötésig.

A császári főszeregnél Belgrád alól történt visszavonulása után, a nagyvezér július 26-án nyugodtan láthatott a vár

⁷³ „Relation von dem commandierenden Herrn Feld-Marschallen Grafen v. Wallis an den Kaiserl. Hof- Kriegs- Rath aus dem Feld-Lager bey Panczova den 31. Juli. (Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn. 1759, 415; 1759—15—85.)

⁷⁴ Bécsi Kriegsarchiv: Manuscripte 25; 5—1—25.

⁷⁵ „... Noch den Tag als der Feind von Pancsova entflohen ware, ist das an der Donau gestandene Comando (worunter ich gewesen bin) zur Armee eingerückt...“ (Hadik idézett munkája.)

⁷⁶ Angeli: Der Krieg mit der Pforte 1756—59. (Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs: 1881. évf. 460. old.)

⁷⁷ 2. térkép.

ostromához. Különösebb meglepetésekkel nem kellett számolnia. Kevés valószínűség szólt amellett, hogy Wallis, aki csak az ímént kelt át csapataival a Dunán, egyszerűen visszafordul s a vár felmentésére siet. Ennek megakadályozása különben is a Pancsovára irányított viddini pasa kötelessége lehetett, aki most — a megváltozott hadihelyzetnek megfelelően — valószínűleg azt a feladatot kapta, hogy a császári fősereget minden körülmények között kösse le.

A török nagyvezér a várat először megadásra szólította fel. A vár parancsnoka, Succow altábornagy, akinek ereje a császári főseregtől kapott erősítés után 27 gyalogzászlóalj és 15 gránátoszázad, összesen 15.578 fő volt, a felszólításra ágyúszóval válaszolt.

A nagyvezér erre először a vár külvárosát, az úgynevezett „Rácvárost“ (A.) gyújtatta fel. Július 28-án megkezdődtek az árok munkálatok, 29-én pedig megszólaltak a török ostromlövegek is. A várfalak előtti árokrendszer kiépítése csak lassan haladt előre. A Dunára és a Szávára támaszkodó párhuzamos ostromművek csak augusztus közepére készültek el (B.). Addig a törökök majdnem szakadatlan lőtték a várat.

Belgrád sorsa — bár egyelőre elegendő csapatokkal és lövészerrel rendelkezett — végeredményben a császári fősereg, jobbanmondva Wallis magatartásától függött. Előrelátható volt, hogy kellő támogatás híjján a törökök tervszerű ostromával hosszabb ideig nem dacolhat. Maga az a tény, hogy a császári fővezér július végén a Duna balpartjára kelt át s innen Pancsova felé fordult, meglehetősen lehangolta a vár őrseit. Főként azért, mert az a veszély fenyegette, hogy a császári csapatok elvonulása után a törökök is átkelnek a folyón s a várat teljesen körülzárják. A július 30-án lezajlott pancsovai ütközet egyszerűen új helyzetet teremtett. A törökök terve a fiatal Murteza pasa vereségével, illetve a viddini pasa seregének visszavonulásával megghiúsult. A Duna balpartján álló császári fősereget nem tudták lekötni. Ezzel együtt a belgrádi várat fenyegető veszély is eloszlott. Elsősorban azért, mert egész természetesnek látszott, hogy Wallis a győzelem s csapatai pihentetése után, a vár közelébe tér vissza, ahol a Duna, vagy a Száva balpartján megállapodva azon lesz, hogy a törökök körülzáró kísérleteit megakadályozza.

Ez a természetesnek látszó feltevés azonban nem vált valóra. A császári tábornagy húzódozott a törökökkel való esetleges összecsapástól. Semmi kedve nem volt a szorongatott vár közelébe menni. A pancsovai ütközet után tanúsított magatartása mellett szól, hogy Belgrád feláldozása árán is csak egy cél lebegett előtte: az, hogy a török sereggel való

újabb megütközést minden körülmények között elkerülje. Tudta és érezte a most reáváró feladatot. Lassan meg is indult seregével a Száva torkolata felé. De menete hatalmas pihenőkkel megszakított, csigalassúságú vonulás, jobbanmondva célnélküli bolyongás volt.

A július 50-i ütközet után, míg az üldözésre rendelt huszárok az ellenséget nyomon követték, a császári főszereg Pancsováig nyomult, s itt a törökök elhagyott táborhelyén három napig pihent. Ezekben a napokban az egyik császári tábornok az Új-Palánkáig hátrált viddini pasa seregének felkeresését javasolta. Wallis ezt a gondolatot, seregének fogyatékos élelmiszerkészletére hivatkozva elvetette. Helvette lehetőleg ezen a helyen szeretett volna maradni. Valamiképp azonban meg kellett okolnia szándékát. Ezért — ismerve a bécsi udvarnak Magyarország, illetve Erdély területéért való megrögzött aggodalmát — egyik augusztus 2-án kelt s az Udvari Haditanácshoz intézett jelentésében arra hivatkozott, hogy Pancsova környékét azért nem hagyja el, mert a Temesvárt, vagy Erdélyt fenyegető veszélyt innen tudja a legkönnyebben elhárítani.⁷⁸

A császári fővezérnek a jelentés elküldése után nyomban aggodalmai támadhattak. Valószínűleg maga is érezte, hogy a dolog valahogy nincs rendjén. Temesvárt, illetve Erdélyt a hadjárat utolsó napjaiban nem fenyegette veszély. Ekkor már egész világos áttetszőséggel domborodott ki, hogy a törökök hadicélja kizárólag Belgrád ellen irányul. Egyébként is teljesen értelmetlen dolog lett volna részükről, ha a hadjárat utolsó, döntő szakaszában erejüket szétforgácsolva, egy nagyobb seregrésszel Erdélybe vagy a Temesi-bánságba törnek. Wallis mindezeket utólagosan fontolóra vehette, mert hirtelen feladta tervét. Másnap, vagyis augusztus 3-án seregét északnak fordította s a Temes mentén megindult visszafelé. Augusztus 4-én ismét Jabukánál állt, ahol élelemmel látta el magát. Innen továbbmenve 7-én Opoát érte el, 9-én Tomaševác mellett átkelt a Temesen, 11-én pedig Csenta közelében ütött táborot.

A császári főszereg hosszú, céltalan vonulása a hadjárat legszomorúbb fejezeteihez tartozik. A tikkasztó nyári hőségben a mocsaras, egészségtelen vidéken kora reggeltől késő estig menetelő legénység teljesen kimerült s csoportosan maradozott le. Ütközben 200 ember halt meg a fáradalmak s az elharapódzott betegségek következtében. A fegyelem teljesen felbomlott. A katonák lépten-nyomon durván szidalmazták a tábornagyot s tisztjeiknek is ellenszegültek.⁷⁹

Míg Wallis határozott cél nélkül bolyongott csapataival,

⁷⁸ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1759, 419; 1759—8—2.

azalatt Succow altábornagy ismételten kérte tőle a császári főszereg támogatását. Látva a fővezér vonakodását, idővel teljesen elvesztette önbizalmát s a vár helyzetét pesszimiztikusan megítélő jelentéseiben egyrészt Wallisnál, másrészt közvetlen a bécsi udvarnál sürgette a császári főszereg Zimonyhoz történő vonulását. Kétségbeesett hangú leveleivel azonban a császári fővezérnél épp ellenkezőjét érte el annak amit akart. Wallis ugyanis a törökök erélyes ostromáról, illetve a belgrádi vár szorongatott helyzetéről szóló jelentések hatása alatt, mégkevesebb kedvet érzett magában az ellenséggel való összetűzésre. Helyette a bécsi udvarnak — még Belgrád feláldozása árán is — a béke mielőbbi megkötését javasolta, ő maga pedig elhatározta, hogy seregével egész Péterváradig vonul vissza. Augusztus 15-én csapataival a Dunán áthajózott s Szurduk mellett ütött tábort, ahol tényleg minden szükséges intézkedést megtett a visszavonulás érdekében.

Az Udvari Haditanács, amely ekkor, az események hatása alatt a törökök hadicélját világosan látta s érezte, hogy egyedül Belgrád sorsa forog kockán, a császári fővezér visszavonulási szándékát igen vegyes érzelmekkel fogadta. Gyors közbelépésre azonban már nem volt idő. Wallishoz intézett egyik leirata, amelyben a császári seregnek Zimony melletti elhelyezkedését követelte, csak augusztus 21-én ért a szurduki táborba.⁸⁰

Közben a belgrádi vár ostromában beállott komoly fordulat maga kényszerítette ki az egyedül helyes megoldást. Augusztus 18-án ugyanis az a hír érkezett a császári főszereg szurduki táborába, hogy a törökök a Száván, az úgynevezett „Cigánysziget“ közelében hidat vernek. Ebből a tényből csak egyre lehetett következtetni: arra, hogy a vár teljes körülzárására törekednek. A császári tábornokok ekkor előzetes megbeszélésre ültek össze, melynek során arra a véleményre jutottak, hogy a hadsereg egyik részének tüstént el kell indulnia Zimonyhoz. Ezzel az előzetes megállapodással állítottak be a sátorában betegen fekvő fővezérhez.⁸¹ Wallis eleinte ellenezte a javaslatot. Csak akkor engedett, amikor a császári tábornokok erőszakos eszközökhöz folyamodtak s kijelentették, hogy javaslatuk semmibevevétele esetén, a tanácskozásról felvett jegyzőkönyvhöz, írásbafoglalt együttes tiltakozásukat fogják mellékelni.⁸²

⁷⁹ „...es brache der gemeine mann in öffentliche lästerungen wider den feldt Marschall und in widersetzlichkeit gegen die officiere... aus“ (*Hadik* idézett kéziratosa munkája.)

⁸⁰ *Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscripte 25; 5—1—25.

⁸¹ *Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscripte 25; 5—1—25.

k. k. *Kriegsarchiv*s. 1881. évf. 462. old.)

⁸² *Angeli*: Der Krieg mit der Pforte 1736—39. (*Mittheilungen des*

A határozat értelmében Hildburghausen herceg parancsnoksága alatt, még aznap, 18-án éjjel 22 gyalogzászlóaljából, 7 német lovasezredből és a „Splényi“-huszárezredből álló csoport elindult a szurduki táborból Zimony felé. A herceg másnap virradatkor több huszárjárőrt küldött előre. Ezek egyrésze visszatérve azt jelentette, hogy bár az ellenség a Száva torkolata közelében több hajót vont össze, s a Cigányszigetet megszállotta, de a folyón még nem kelt át. Hildburghausen e hírre a „Splényi“-huszárezreddel és 200 német lovassal előresietett s ezeket a szigettel egymagasságban, közvetlen a Száva balpartján helyezte el. Másnap, vagyis 20-án csoportja zömét is közelebbvonta s Bezsanija község mögött állította fel.

Közben a törökök minden erejüket megfeszítve készítettek elő hadseregük átkelését. Elárulták ezt a szigetről éjjelnappal hallatszó fejszecsapások és a folyón, valamint annak túlsó partján lejátszódó hídverő munkálatok zaja.⁸³ Átkelésükre azonban már nem került sor. Szeptember 1-én mindkét fél tudomást szerzett az előzetes béke megkötéséről. Hildburghausen Zimonyba vezette csapatait és itt egyesült a fő-sereg visszamaradt részével, amelyekkel Wallis — a sürgető császári parancsnak engedve — még augusztus 24-én elindult utána a szurduki táborból.

Az ellenségeskedések beszüntetése után a császári csapatok még jóideig Zimony mellett maradtak, s csak szeptember 20-án indultak meg téli szálláshelyeik felé. A hadszínteret a „Dessewffy“-huszárezred hagyta el utoljára; Belgrád környékén, a Száva balpartján, késő őszi határ-biztosító szolgálatot teljesített.

5. Események a mellékhadszíntereken.

A horvát határszélen ez év folyamán említésreméltó hadieseménnyel nem találkozunk. A Száva mentének nyugalmát mindkét oldalon, csak kisebb portvázó, zsákmányra éhes csapatok önálló vállalkozásai zavarták meg.

A Lobkowitz herceg parancsnoksága alatt álló erdélyi hadtest sem avatkozott be különösképp az utolsó háborús év sorsába. Jóformán egész idő alatt tétlen maradt s csak akkor került rá a sor, amikor a császári fő-sereg Grocka alól történt visszavonulása után, a törökök Belgrád várát vették

⁸³ Relation Was bey dem Corpo an Sau Strohm Unter Commando des Hrn. General Feldzeugmeisters Printz zu Saxen Hildburghausen Vorgegangen. (Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn. 1759, 411; 1759—9—1.)

ostrom alá. Wallis ekkor, augusztus elején az erdélyi hadtestet a Temesi-bánságba, Karánsebes környékére irányította.⁸⁴ Abban reménykedett, hogy ezzel a hadmozdulattal a törököket esetleg az ostrom félbeszakítására készíti. Számitását az események nem igazolták. A Belgrád előtt álló török főszereg nem mozdult a vár alól és az ostromot tovább folytatta.

Helyette más valami történt. Münnich orosz tábornagy, aki ezekben a napokban mintegy 60.000 főnyi seregével a Dnyeszter folyó közelében táborozott, azt követelte, hogy további előnyomulását az erdélyi császári hadtest támogassa. Az orosz közbélepésre Lobkowitz herceg Wallis hozzájárulásával csapatait Karánsebes közeléből Erdélybe vezette vissza s elhatározta, hogy az oroszok megsegítésére a Vulkán és a Vöröstoronyi-szorosokon keresztül Havasalföldre tör. Csapatai augusztus 31-én tényleg átlépték a magyar határt és még aznap Argist érték el. Itt érte őket a rövidesen hozzájuk is eljutott békekötés híre, melyre Erdélybe tértek vissza.

V. A belgrádi béke.⁸⁵

Az Ausztria kezdeményezésére 1737 derekán összeült niemirovi kongresszus eredménytelen lezárása után, a nyílt és a titkos béketárgyalások, a háborúskodás ellenére is, jóformán megszakítás nélkül továbbfolytak. A hadviselő felek között a hivatalos béketárgyalások közvetítője Franciaország konstantinápolyi követe, Villeneuve ögróf volt, a titkos békealkudások szálai pedig részben a diplomaták, részben az egymással szembenálló hadseregek fővezéreinek kezeiben futottak össze.

A titkos békeszövegetések részleteiről nincs tudomásunk. Ezek kezdeményezői valószínűleg még idejében gondoskodtak minden áruló nyom eltüntetéséről. Annál összefüggőbb képet alkothatunk magunknak a nyílt béketárgyalásokról.

A két szövetséges hatalom e téren sem lépett fel közösen. Diplomáciai tevékenységét, seregei hadviseléséhez hasonlóan, a kölcsönös támogatás és egyetértés teljes hiánya jellemezte. Érthető ha közös ellenfelével szemben itt is alul maradt. Igaz, hogy a két szövetséges egymástól távolfekvő politikai céljait nehezen lehetett összehangolni. Oroszország a Fekete-tenger északi partvidékét akarta hatalmába keríteni, Ausztria viszont a Balkán-félszigeten szeretett volna terjeszkedni. A másik nehézség az volt, hogy a cári hadsereget

⁸⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1739, 413; 1739—8—12/a.

⁸⁵ 5. térkép.

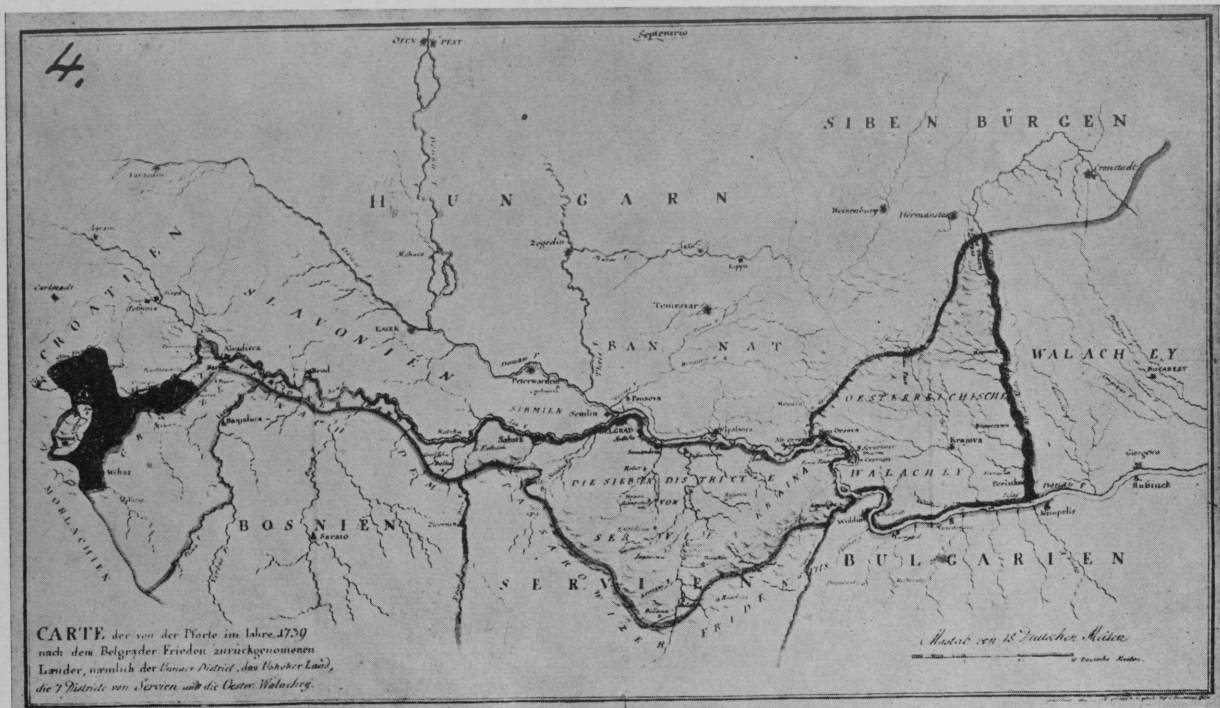
valamivel több szerencse kísérte mint fegyvertársát. A háborúskodás folyamán bizonyos előnyre tett szert, minek következtében a béketárgyalások alatt megkötötte magát. Különösen Azov vára volt az a kritikus pont, melyen minden esetben megtört a megegyezés lehetősége. A cári birodalom háborúskodásának célja, elsősorban az ebben az időben fontos szerepet játszott Don melletti erőd elfoglalása volt. Értethető, hogy miután azt 1736-ban hatalmába kerítette, ragaszkodott hozzá. A törökök ezzel szemben semmikép sem akartak belenyugodni abba, hogy Oroszország a Fekete-, illetve az Azovi-tenger északi partvidékén megvesse lábát.

Fölöslegesnek véljük, hogy a belgrádi békét megelőző hosszas béketárgyalások lefolyását részletesebben ismertesük: csak egyes jelentősebb mozzanataikkal akarunk foglalkozni.

Az első (1737.) háborús év lezajlása után, mely a kezdeti sikerei után Nis várának elvesztésével a császári hadaknak vereséget, Azov, Perekop és Ocsakov erődeinek elfoglalásával pedig a cári fegyvereknek győzelmet hozott, Bécs egyszerűen lemondott minden hódító szándékáról s megelégedett volna a passzarovici béke egyszerű meghosszabbításával is. A Konstantinápolyhoz intézett diplomáciai jegyzékének egyik pontjában csupán azt kívánta, hogy a fiatal Rákóczi József a hozzápártolt magyarokkal együtt, a béketervezet megerősítésétől számított hat hónap alatt hagyja el a Törökbirodalom területét.⁸⁶ Oroszország ugyanekkor hajlandó volt a béke fejében Ocsakovról és Perekopról lemondani és csak Azov megtartásához ragaszkodott. A porta e békeajánlatokkal szemben Ausztriától Temesvárt, Belgrádot, valamint Rákóczi József számára Erdélyt követelte és Azov várát csak lerombolt állapotban akarta Oroszországnak átengedni. A két álláspont között meglehetősen széles szakadék tátongott, melyet nem sikerült egyik félnek sem áthidalnia.

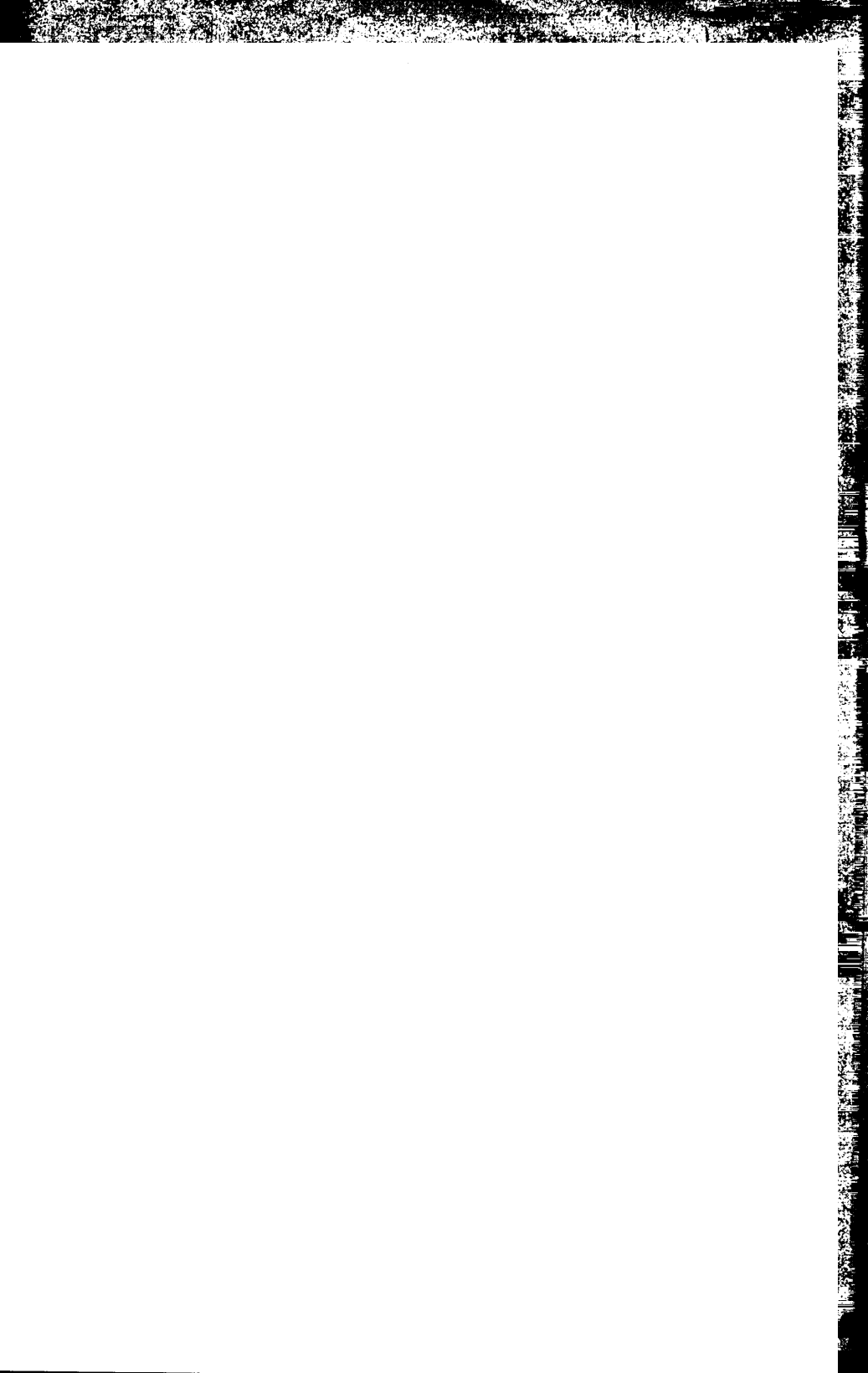
A második (1738.) hadjárat évi végén a törökök Ausztriával szemben megmaradtak eredeti követelésük mellett s csak a cári birodalom irányában mutatkoztak valamivel engedékenyebbek. Azt javasolták, hogy Azov várát rombolják le s attól egyenlő távolságra mindkét hatalom új erődöt építsen magának. A törökök salamoni bölcseségű javaslatának rejtett célja az volt, hogy Oroszországot a tengerparttól távol tartsa. Mivel egyrészt Ausztria Erdélyről semmi szín alatt sem akart lemondani, másrészt a cári hatalom ragaszkodott

⁸⁶ „... quod Ragocy Filius aliique Hungari, qui ab obedientia Augustissimi Romanorum Imperatoris desciverunt, et refugium in Ottomanicis ditionibus quaesiverunt, intra sex mensium Spatium a die rati-habitaie pacis computandorum ex iisdem exire teneantur...” (Bécsi Staatsarchiv: Turcica 1737, Fasc: 103/b).

3. térkép.

Az 1779-i belgrádi béke következtében a Törökbirodalom fennhatósága alá visszakérült országrészek.
 (A bécsi Staatsarchiv egykorú térképe után.)

a Fekete-tenger északi partvidékéhez, ez alkalommal sem tudtak megegyezni.

Nagyjában ilyen diplomáciai előzmények után köszöntött be a harmadik háborús év, amikor a császári udvar, súlyos katonai helyzetének megfelelően, önmagában már lemondott Havasalföldről, valamint a Duna és a Száva vonalától délre eső területrészekről és csak Magyarország, illetve Erdély területéhez ragaszkodott. Kifelé azonban alkudozni kezdett. A békeközvetítő Villeneuve márkihoz 1739 március 11-én jegyzéket intézett, melynek egyes pontjaiban a portának átengedendő terület nagyságát fokozatosan növekvő arányban szabta meg, végeredményben hajlandónak mutatkozott Orsova várának visszaadása ellenében Belgrádon és a Temesbánságon kívül az 1718-i passzarovici béke összes területnyereségéről lemondani.⁸⁷ Míg Villeneuve Konstantinápolyban, a hozzá eljuttatott békeponatok alapján a portával újabb tárgyalásokba kezdett, a háborúskodó felek lázasan készülődtek a döntő küzdelemre és előrelátható volt, hogy végeredményben a fegyverek fogják a béke vajúdo ügyét dülőre vinni.

Igy is történt. Az első komolyabb lépést maga a császári fővezér tette meg, aki a szerencsétlen végű grockai csata után — bár erre fölhatalmazása nem volt — közvetlenül a török nagyvezérrel lépett érintkezésbe. Július 26-án, vagyis miután seregét Belgrád alól a Duna mögé vezette vissza, a béke feltételeiről való tájékozódás végett, Gross ezredest az ellenség táborába küldte. A török nagyvezér ez alkalommal a békekötés feltételéül Belgrád átadását jelölte meg.⁸⁸

A hosszú háborúskodás alatt aligha érhetette ennél a válasznál nagyobb öröm a császári sereg vezetőit. Az, hogy a törökök egyszerűen lemondanak Erdélyre támasztott igényükről s Belgráddal is megelégszenek, az előzőleg Konstantinápolyból érkezett bizalmas jelentések ellenére is titokban lappangó szorongást végkép felszabadította. A kellemes meglepetést tartalmazó fordulat azonban lelkiileg különböző hatásokat szült. Amíg Wallis és közvetlen környezete az átéltek és személyes tapasztalatok eredményeként, kapva-kapott a török ajánlaton, addig a bécsi udvar megőrizve nyugalma, a diplomácia eszközéhez folyamodott s ezekben

⁸⁷ *Bécsi Kriegsarchiv*: Manuskripte 25; 5—1—25.

⁸⁸ „... der Türckh. gross Vezier von mir verlanget durch den gross Canzler, und Gross Richter Ihr Excell. zu berichten, dass Er anhero kommen, mit seiner völligen Gewalt umb die Festung Belgrad zu belageren, wan aber umb den Bluth vergiessen auf beyden Seithen, ein Ende zu machen, wan Ihme die Festung Belgrad übergeben wolte, so wäre Er gesinet den Frieden zu schliessen...” (Gross császári ezredest jelentése a török táborból 1739 július 26-án. *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1739, 419; 1739—7-ad 15.)

a napokban minden erejét latbavetette, hogy Belgrádot megmentse. Wallis a nagyvezértől érkezett válasz után, az Udvari Haditanácshoz intézett jelentésében a török békefeltétel elfogadását javasolta s egyszersmind aggódva mutatott rá arra a körülményre, hogy a törökök a Száván, vagy a Dunán bármikor átkelhetnek és nagyobb erővel törhetnek Magyarországra területére.⁸⁹ A császári környezet azonban nem fogadta el a javaslatot. Egyelőre még meglehetősen higgadtan mérlegelte a helyzetet. Tudta azt, hogy a törökök nem elégszenek meg a március 11-én Villeneuvehez eljuttatott békeajánlat pontjaival. A Szávától és a Dunától délre eső terület, beleértve Orsova várát is, és Havasalföld most már végképp elvesztettnek tekinthető. Egyedül talán még Belgrád vára menthető. Érezte azt is, hogy csak addig számíthat elfogadható békére, amíg Belgrád birtokában van.⁹⁰

A bécsi udvar mindezeket fontolóra véve, elsősorban Belgrád váráról és a császári hadsereg állapotáról szeretett volna hű képet kapni. Kívánsága sokkal hamarabb teljesült, mint ahogy remélte. Közben ugyanis a pancsovai csata is lezajlott s Wallis ennek hatása alatt már augusztus 2-án azt jelentette az Udvari Haditanács elnökének, Harrach grófnak, hogy a hadsereg teljesen harcképtelen; nehéz lovassága lelkét veszítette s ezért jó lesz ha a császár a törökök békefeltételét elfogadja s Belgrádot átengedi nekik.⁹¹

Valószínűleg ez utóbbi jelentéssel függ össze az a változás, mely a császári udvar békepolitikájában minden átmenet nélkül, szinte máról-holnapra beállott. III. Károly, aki mindeddig görcsösön ragaszkodott orosz szövetségéhez s környezetének különbéke-javaslatait minden esetben mereven elutasította, most egyszerűen a különbéke mellett döntött s Wallist bízta meg a nagyvezérrel való közvetlen béketárgyalások irányításával. A császár azonban még mindig bízott Belgrád megmentésében, mert a fővezérhez intézett utasításában külön kiemelte azt, hogy Belgrád átadásáról csak végső esetben lehet szó.⁹²

A választás akarva sem eshetett volna Wallisnál alkalmatlanabbra. Maga az időpont is a lehető legrosszabb volt. A

⁸⁹ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten. Ungarn 1739, 419; 1739—7—15.

⁹⁰ „...Denn Belgrad das haupt objectum ist, worauff das Augenmerk gerichtet werden muss. Wird dieser Platz erhalten, so wird sich vermuthlich ein ob zwar nicht guter doch leydentlicher fried ergeben, Gehet aber der orth verlohren, oder kan nicht mehr, nach demo ihr die Donau passiret, gerettet werden; So ist der Verlust unersezlich...” (III. Károly levele Wallishoz 1739 aug. 4-én. *Bécsi Staatsarchiv*: Turcica 1739; F. 105/a.)

⁹¹ *Angeli*: Der Krieg mit der Pforte 1736—39. (*Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs*: 1881. évf. 468. old.)

⁹² *Bécsi Kriegsarchiv*: Manuscripte 25; 3—1—25.

békétárgyalások vezetésére vonatkozó felhatalmazás épp akkor érkezett a császári hadsereg táborába, amikor Wallis a pancsovai csata után, a Temes vidékén cél nélkül bolyongott s látszólag minden erejével azon volt, hogy lehetőleg eikerülje a Belgrádot ostromló török sereggel való megütközést. Ilyen körülmények között érthető, hogy a császári fővezér nemigen vette szívesre a legfelsőbb kéziratot. Augusztus 14-én, vagyis abban az időben, amikor elhatározta, hogy Belgrádot sorsára hagyja és seregét egészen Péterváradig vezeti vissza, Gross ezredest azzal a megbízással küldte a törökök táborába, hogy az a béke fejében a nagyvezérnek Belgrád várát bizalmasan felajánlja.⁹³ A császári fővezér azonban ezzel az elhamarkodott lépéssel, ellenkezőjét érte el annak, amit akart. A békét nem sikerült gyorsan nyelbeütnie. A törökök fölényük tudatában egyszerűen megkötötték magukat s kijelentették, hogy csak Belgrád előzetes átadása után hajlandók a békéről tovább tárgyalni.⁹⁴

Bécsben valahogy tudomást szereztek Wallis ügyetlen békealkudozásáról, mert nemsokára — a további bonyodalmak megelőzése végett — maga a császár lépett közbe. III. Károly Wallistól a felhatalmazást szemrehányó szavak kíséretében megvonta s helyette Neipperg tábornagyot bízta meg a békétárgyalások folytatásával.⁹⁵ A császári kézirat Neipperget ugyanolyan tartalmú utasítással látta el, mint Wallist: vagyis, hogy Belgrád átadása csak végső esetben kerülhet szóba. Emellett különösen lelkére kötötte azt is, hogy el ne áruljon semmit a császári sereg erejéről és szelleméről.⁹⁶

Az új császári megbízottat a török táborban a legnagyobb előzékenységgel fogadták. Pompás sátorban helyezték el s kíséretül állandó díszőrséget rendeltek mellé. A tárgyalásokhoz időközben megérkezett Villeneuve őrgróffal való érintkezése elé sem gördítettek akadályt. Csak egyre ügyel-

⁹³ *Angeli: Der Krieg mit der Pforte 1736—39. (Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs: 1881. évf. 468. old.)*

⁹⁴ „... Angesehen Euer Excel. anjezo in dero eigenem Brief vermelden, daß wann Belgrad gleich übergeben würde, sie sodann erst von dem Frieden reden wollen, welches dann der ersteren Proposition gänzlichen entgegen lauffet, als dieser ausdrücklichen in sich begriffen, dass bei Überlieferung dieses Plazes der Fried seine Gewissheit hätte...” (Wallis levele a nagyvezérhez. *Bécsi Kriegsarchiv: Manuscripte 25; 3-1-25.*)

⁹⁵ „... Kan euch aber nicht bergen, dass die viele an Grossvezier erlassende brieffe den Feind nur übermuthiger machen, folglich den Fried ehender verhindernen, als beförderen. Ist also das beste, dass ihr euch aus der friedenshandlung gänzlichen haltet und des wercks besorgung dem Grafen von Neuperg lediglich überlasset...” (*Bécsi Staatsarchiv: Turcica 1739, F: 105.*)

⁹⁶ *Bécsi Kriegsarchiv: Manuscripte 25; 3-1-25.*

tek éberem. Arra, hogy Bécsből, vagy a császári táborból semmiféle értesítés kezéhez ne jusson. Neipperget ezzel teljesen elzárták a külvilágtól. Pedig a császári megbízottnak nagy szüksége lett volna arra, hogy a bécsi udvar hangulatáról — ha másodkézből is — valamikép tudomást szerezzen. Ugyanis a császár környezetében Wallis és Succow kétségbeesett hangú jelentései nyomán felülkerekedett lehangoltságot, e hó vége felé bizonyosfokú bizakodás váltotta fel. E hangulatváltozás oka az volt, hogy a tábornokok egyrésze Wallis, illetve Succow jelentéseit túlzottnak minősítette. Töb-
 bek között Schmettau tábornoszernagy a belgrádi vár parancsnokának, Succow altábornagynak magatartását egyenesen kishitűnek bélyegezte. Schmettau, aki maga is műszaki tiszt volt, azt erősítette, hogy a vár elszánt s a védelemre alkalmas parancsnok alatt még hosszú ideig dacolhat az ostromló sereggel. A bécsi udvar e véleményeknek pillanatnyilag hitelt adva, elvetette a belgrádi vár átadásának gondolatát, s augusztus vége felé azt a szigorú utasítást küldte a török táborban tartózkodó Neippergnek, hogy a március 11-i jegyzék pontjaiból semmi szín alatt sem engedjen. A parancs azonban nem jutott a címzetthez. Valószínűleg török kézbe került.

Neipperg tábornoszernagy mitsem tudva a bécsi udvar újabb határozatáról, e napokban minden erejével a béke létrejöttén fáradozott. Törekvésében legnagyobb segítségére volt az, hogy maguk a törökök sem gördítettek különösebb akadályt a megegyezés útjába. Most tűnt ki teljes áttetszőséggel, hogy ez év elején Erdélyre támasztott igényük csak ijesztgetésül szolgált. Az új nagyvezér valóságban sohasem foglalkozott komolyan ezzel a gondolattal és a Rákóczi-féle tervet nem tette magáévá. A tárgyalások alatt Erdély még-csak szóba sem került. A törökök célja kizárólag Belgrád kézrekerítése volt, s most, amikor a császári megbízott hosszú huzavona után a várról lemondott, kapva-kaptak az ellenfél engedékenységén. Annál is inkább, mert az immár több mint egy hónapja tartó ostrom eredményével nemigen voltak megelégedve. Az ostromlővegek ezideig nem ütöttek a falakon rohamra alkalmas rést. Az őszre forduló esős idő is siettette őket. A törökök mindezeket fontolóra véve jobbnak látták, ha nem akadékoskodnak.⁹⁷

A megegyezés ilyen körülmények között nem volt nehéz. Neipperg gróf már 1759 szeptember 1-én aláírta az előzetes békét, melynek értelmében Ausztria elvesztette Új-Orsova várával és Belgráddal egyetemben a Szávától és a Dunától

⁹⁷ *Sakir bej és Szubhi*: III. Károly háborúja a törökökkel 1736—1739. (Hadtörténelmi Közlemények: 1892. évf. 525. old.)

délre eső területeit és az osztrák Havasalföldet. Maga a békeszerződés 25 pontból állt. Ezek közül az első öt kizárólag területi vonatkozású volt, vagyis az új határvonalat határozta meg.⁹⁸ A többi pontok részben kiegészítő, részben magyarázó tartalmúak voltak. Ez utóbbiak közül a 19-ik foglalkozott a Rákóczi Józsefhez pártolt magyar szökevények sorsával. A császári udvar ebben kikötötte azt, hogy Csáky és magyar társai, később hozzájuk költöző hitveseikkel egyetemben, csak a határtól távolabbeső helyeken telepedhetnek le.⁹⁹

⁹⁸ Meglehetősen körülményes volt és később a bonyodalmak egész sorához vezetett az új határ megállapítása Orsova környékén. A törökök a békekötést közvetlen megelőző tárgyalások folyamán mindenképp azon mesterkedtek, hogy Ó-Orsovát s vele együtt a Cserna völgyét is megszerezzék. A közeljövő esetleges háborújával számolva, már most biztosítani akarták maguknak ezt a Magyarországra vezető fontos útvonalat. Céljuk érdekében minden diplomáciai ravaszságukat latba vették. Először csak egy keskeny területsávot követeltek Új-Orsova várával szemben a Duna balpartján. Neipperg ebbe, mitsem gyanítva, beleegyezett. A törökök ezután Ó-Orsovára is bejelentették igényüket. Amikor a császári megbízott a Cserna folyó természetes határvonalának szükségességét hangsúlyozva, az újabb követelés elől elzárkózott, a törökök azzal a javaslattal hozakodtak elő, hogy hajlandók a Cserna vizét egy mesterséges csatorna megépítésével, meghatározott időn belül, Ó-Orsovától közvetlen nyugatra vezetni a Dunába. A török kívánság nyomában hosszantartó alkudozások indultak meg, amelyek során Neipperget főleg az befolyásolta, hogy a csatornaépítés tervének megvalósítását a Villeneuve környezetéhez tartozó francia mérnökök kivihetetlen bizonnyalanszövegezéssel, a békeszerződés 5-ik pontjába került. E pont homályos megszerkesztése lett a további bonyodalmak forrása. Neipperg ugyanis elkövette azt a hibát, hogy nem jelölte meg pontosan azt a helyet, ahonnan az új csatorna a Cserna főléből kiágazhat. A békekötés után a törökök nagy felkészültséggel láttak a hatalmasaránvú munkához. Csakhogy — a bécsi udvar legnagyobb ámulatára — az első kapavágást nem a Cserna torkolata körül, hanem jóval feljebb, közvetlen Mehádia alatt tették meg. Innen ágazott ki a csatorna, mely a folyó jobbpartján húzódva, Ó-Orsovától nyugatra torkollott a Dunába. A törökök a meghatározott egy éven belül el is készültek vele és utána a békeszerződés megfelelő pontjára hivatkozva, nemcsak Ó-Orsovát, hanem a csatorna vonalától keletre fekvő területet is, vagyis a Cserna folyónak egészen Mehádiáig terjedő alsó szakaszát követelték. A békeszerződés szövegének kétféle magyarázata a császári udvar és a porta között heves vitákra vezetett. Az ellentéteket csak hosszas tárgyalások után, 1741-ben sikerült áthidalni olyképen, hogy a törököket követelésük elejtése ellenében a határvonal más részén kártalanították. (*Fritz: Orsova und die Inselfestung Ada-Kaleh. Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs: 1878. évf. 409—415. old.*)

⁹⁹ „... Ne tamen aliquo modo Confiniorum tranquillitas, et Subditorum quies perturbetur, loca, ubi Michael Czaky aliiue Hungari, qui ab obedientia augustissimi Romanorum Imperatoris desciverunt, et in ottomanicis ditionibus belli tempore refugium quesiverunt, in praedictis ditionibus ad Lubitum collocabuntur, remota sint a Limitaneis et confinarijs partibus, Uxores tamen illorum non impediuntur, maritos suos, sequi et cum, ys in assignato districtu commorari. (*Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1739, 411; 1739-9-22½.*)

VI. Következmények.

Az előzetes békekötésről beszámoló jelentésre a császárvárosban magasra csaptak a harag s az elkeseredés hullámai. Azok a hírek, melyek e napokban nagyarányú orosz győzelmekről számoltak be, csak olajat öntöttek a tűzre.¹⁰⁰ A gyűlölt szövetséges hadisikere most különösen szíven sujthatta a Savoyai Jenő korában dicsőséghez szokott császári vezetőket. A császári fegyvereket ért balsikerért Wallist, a szegyenletes békéért pedig Neipperget okolták. Most különösen ez utóbbi ellen fordult a közhangulat. A bécsi udvarban az a felfogás vert gyökeret, hogy a békekötéssel megbízott tábornok elhamarkodta az ügyet. Belgrádot meg lehetett volna menteni. Az első napok izgalmai közepette többek között az a gondolat vetődött fel, hogy leghelyesebb volna az előzetes békekötéshez való hozzájárulást megtagadni. Neipperg gróf önkényesen túllépte megbízatásának határát, a törökök pedig jogsérelmet követtek el azzal, hogy a császári meghatalmazottat a külvilágtól teljesen elzárták. Az ilyen körülmények között létrejött béke nem lehet érvényes.

A három éven át húzódó hadjárat történetének ehhez a fejezetéhez érve, az az érzésünk, hogy a császárvárost előntő szenvedélyek felidézése jórészen az udvari kezek munkája volt. Mindenekelőtt azért, mert nem találunk logikus kapcsolatot a békekötés utáni császárváros hangulata s az udvarnak e háborús év alatt tanúsított magatartása között. Az előzmények során legalábbis azt láttuk, hogy a császári vezetőség ennél sokkal rosszabbra volt felkészülve. A törökök Magyarországra való betörésével s ennek kapcsán Erdély és a Temesi-bánság elvesztésével számolt. A hirtelen feltörő elkeseredés hátterében valami célzatosságnak kellett meghúzódnia. Aligha járunk messze a valóságtól, ha a mesterségesen is szított hangulatot dinasztikus érdekekkel hozzuk kapcsolatba. Azzal a magasabb szemponttal, mely eleve minden eszközt megragadott, hogy a császári fegyvereket ért vereség árnyéka a legkisebb mértékben sem essék a császári koronára. Ezt a célt csak a nyílt megtorlás könyörtelen alkalmazásával lehetett biztosítani. Azzal, ha e kor felfogása szerint különösen bűnszámba menő hadvezéri mulasztások minden

¹⁰⁰ Az orosz főszereg, amelyiknek a közös hadműveleti terv szerint ebben a hadjáratban Chotin ellen kellett vonulnia, július 29-én átkelt a Dnyeszteren és augusztus 28-án, a mintegy 60.000 fő erejű török seregére Chotin közelében, Stawutsane mellett oly hatalmas csapást mért, hogy az egész Benderig vonult vissza. E fölényes győzelem után nem sokára Chotin vára is meghódolt az oroszok előtt. Münnich orosz tábornagy e győzelmes hadjárat során később Moldvába is bevonult, amelynek területén pusztítva és rabolva egész Jassyig jutott.

esetben elveszik büntetésüket. Ehhez, természetesen, elő kellett készíteni a közhangulatot.

Ez, vagy ehhez hasonló szempont vezethette a legszűkebb császári környezetet, mert a békekötés elleni nagy felángolás, fogadkozás után jóformán semmi sem történt. Bécs egy szóval sem tiltakozott Konstantinápolyban a béke megszületésének előzményei miatt. III. Károly befejezett tényként egyszerűen tudomásul vette azt. Az adott helyzet reális mérlegelése kényszerítette erre. A Zimony mellett álló császári főserég harcraképes állománya az egyik augusztus 30-án kelt létszámkimutatás szerint összesen 26.372 fő volt.¹⁰¹ A törökök több mint 100.000 főnyi hadseregével szemben tehát alig számított. A két hadsereget a szellem és harcérték mérlegén nem is lehetett egymás mellé állítani. Legfeljebb Belgrád vára nézhetett volna még egyideig szembe az ellenséggel. A császár — a táborból érkező egyes bizakodó hangú jelentések ellenére — pontosan tájékozva volt hadserege állapotáról s ezért egy pillanattig sem gondolt arra, hogy fegyverrel tovább kísérletezzék.

Annál nagyobb gondot fordított a számonkérő igazságszolgáltatás kerekének mielőbbi megindítására. Wallis, Neipperggel együtt, fogságba került s mindkettő ellen hosszadalmas eljárás indult.

III. Károly a Wallis tábornagy rovására írt mulasztásokról, bűnökről a külföldi udvarokat külön körlevélben értesítette. Ebben részletesen felsorolta azokat az okokat, melyek a császári hadsereg vereségéhez vezettek. A császári fővezér először is addig késedelmeskedett Belgrád közelében, míg a törökök Grockánál megelőzték. Miután az értékes időt elfecsérelte — bár jól tudta azt, hogy a Grocka körüli terep lovasharcra alkalmatlan — egyszerűen elhatározta, hogy nem várja be a Neipperg-hadtest csatlakozását, hanem erejének javarészt lovasságból álló részével megtámadja az ellenséget. Csapatainak vitézsége, emberi számítás szerint, az itt feltornyosuló nehézségekkel is megbírkózott volna, ha azokat helyesen vezetik. Csakhogy Wallis még a felfejlődésre sem adott időt nekik és a támadást minden katonai szabállyal ellentétes módon hajtotta végre.¹⁰²

¹⁰¹ *Bécsi Kriegsarchiv*: Mnauscripte 25: 3-1-25.

¹⁰² „... hat er sich länger als seyn sollen inner denen Linien bey Belgrad verweilet, und andurch der Cavallerie den ersten Stoß gegeben. Die darüber sich vermehrende Klagen haben ihn endlichen zu einiger, aber so späten Vorrückung vermöget, daß ihm der Feind nicht nur bey Sementria, sondern auch bey dem wichtigen Posto zu Krotzka vorgekommen ist.....: nachdem er unter dem Vorwand, das Neubergische Corpo an sich zu ziehen, die kostbareste Zeit verstreichen lassen, auf einmal der Entschluss von ihme, Grafen Wallis, gefasset worden, nicht nur

Ugyanilyen súlyos megrovásban részesült Neipperg tábornoszernagy is. III. Károly szeptember 12-én kelt s hozzá intézett egyik levelében keserű szemrehányások kíséretében mondott bírálatot a béketárgyalásokkal megbízott tábornok magatartásáról. E császári levél szerint Neipperg gróf anynyira elhamarkodta a béke ügyét, hogy ballépésének következményeit lehetetlen volt helyreigazítani. „A Belgrád elfoglalásáról szóló hír sem szomorított volna el annyira — olvassuk a császár levelében — mint ez a csúfos békekötés. A békeszerződés alakja is szabályellenes, tartalmából pedig csak arra lehet következtetni, hogy azt inkább kikoldulták, mint letárgyalták.”¹⁰³

VII. Befejezés.

Azt a bécsi külpolitikát, mely Magyarországnak a török hódoltság alól történt felszabadítása után a Balkán-félszigeten igyekezett újabb területekhez jutni, az 1739-i belgrádi béke feltartóztatta útjában. E békével a Száva s a Duna vonala mögé visszaszorított császári hatalom hosszú ideig nem kísérletezett keleti politikájával. A császári seregek csak öt évtized mulva, II. József alatt lépték át ismét Magyarország déli határát.

Az 1736 és 1739-es évek közötti háborúk mindvégig a törökök fölényének jegyében zajlottak le. Az első (1737.) hadjáratban, Nis várának visszafoglalásán kívül, Radojevác mellett szálltak sikeresen szembe a császári csapatokkal. A második (1738.) évben Orsova várát vívták meg s a Temesi-bánság területére törtek. Végül az utolsó (1739-es) hadjárat

sothanes Corpo nicht abzuwarten, sondern so gar den Angriff mit der alleinigen bey sich habenden Cavallerie und 18 Granadiers Compagnien zu thun; und zwar an einem Ort, wo ihme die grosse Beschwerlichkeit, mit der Cavallerie zu operieren nicht verborgen ware..... Ungehindert des Vortheils, so der Feind bey Krotzka vor sich hatte, würden nach aller menschlichen Vermutung die alda vorgefundene Schwürigkeiten durch die Tapferkeit derer Truppen überwunden worden seyn, wofern sie anderst angeführet worden wären. Man liesse ihnen aber keine Zeit, sich zu formiren, und der Angriff beschahe auf eine Art, welche durchaus gegen alle Militar-Reguln lieffe....“ (*Bécsi Staatsarchiv*: Turcica 1739; F. 105/a.)

¹⁰³ „..... Ihr habt aber die ganze handlung dergestalten über-eilet, daß alle von hieraus getragene Vorsichtigkeiten, umb die Folgen eures groben Fehltritts zu verbessern vergebens gewesen..... Über den inhalt eures berichts vom 2 ten dieses bin ungemein betroffen worden. Bey weitem nicht so betrüblich würde mir die nachricht von der eroberung Belgrad als bereits von dem schluss so spöttlicher, Praeliminarien gefallen seyn. Die form derenselben ist gegen alle regeln, und so gefasst, dass der friede mehr erbettlet, als abgehandlet worden zu seyn, scheineth....“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn. 1739, 412; 1739-9-22.)

eredményekép, a Grocka mellett aratott győzelem után, Belgrád vára is hatalmukba jutott.

Visszatekintve a három éven át tartó törökországi hadjárat egyes fontosabb mozzanataira, arra az eredményre jutunk, hogy a törökök elsősorban nagy tömegekben végrehajtott, meglepetésszerű lovasrohamaiknak köszönhették győzelmüket. A déli hadszíntér ezidőben még majdnem szűz, sűrűn átszeldelt terepe különösen kedvezett ennek a harcmódnak. A könnyű török lovasság számára lehetővé tette az ellenség rejtett megközelítését és ennek közvetlen-közlelőből való megrohanását. Ezek a gyors, török lovastámadások — amint láthattuk — majdnem minden alkalommal sikerrel jártak. A kezdetleges, lassanlövő lövegek és puskák nem bizonyultak ellenük hatásosnak. A török lovasok a császári seregek harcvonalait rendszerint áttörték s minden esetben csak a csapatok kemény fegyelme akadályozta meg a kötelekek teljes felbomlását. A száguldó lovasrohamokkal szemben a császári hadsereg lelke, a német nehéz lovasság, sem állta meg helyét. Ez utóbbit a törökök kíméletlen harcmódja annyira megviselte, hogy a hadjárat vége felé lelkileg teljesen összeroppant.

A technika eme kezdetleges korában a mozgásnak, vagyis az élő erőkből rejlő gyorsaságnak a tűzhatás fölé keelkedését, a császári vezetőség részéről csak egy ellensúlyozhatta volna: a rendelkezésére álló könnyű lovasságnak, vagyis a magyar huszárságnak céltudatos alkalmazása. A gyors török lovassal csak a mozgékony magyar huszár szállhatott eredményesen szembe. A török lovasrohamok ellenszere egyedül a könnyűfegyverzetű magyar huszárok meglepetésszerű s lehetőleg oldalozó ellenrohama lehetett. Megkapó példáját láthattuk ennek a pancsovai csatában, amikor a császári négyoszög mögött felállított huszárok a megkerülő török lovascsoporthoz minden felsőbb parancs nélkül két oldalról közrefogták s azt rövid tusa után visszaűzték.

Hogy a magyar huszárok a harcban ily fontosabb szerephez nem, jobbanmondva csak elvétve jutottak, annak különböző okai voltak. Az egyik ezek közül az volt, hogy a császári vezetőség ebben az időben mindössze 8 huszárezreddel rendelkezett. Ezeket is felosztotta az egyes seregrészek között, úgyhogy egy csoportra legjobb esetben csak 3 huszárezred jutott. A másik ok az volt, hogy a császári vezetők ekkor még maguk sem ismerték fel a rendelkezésükre álló huszárságban rejlő harcászati lehetőségeket. Ebben valószínűleg befolyásolta őket az a tudat is, hogy a bécsi Udvari Haditanács a huszárokat nem sorolta a többi császári lovasság mellé egyenrangú társaként. Még a harcban való alkal-

mazásukat sem vélte helyesnek. Kitűnik ez abból a leirathból, amelyet az 1737 augusztus 4-én lezajlott banjalukai ütközet után intézett Hildburghausen tábornagyhoz. Ebben a huszárok feladataul a felderítést, élelemszerzést, a szállítmányok kíséretét és ezekhez hasonló kisebb vállalkozásokat jelölte meg.¹⁰⁴

A császári tábornokok a személyes tapasztalatok alapján tudat alatt érezhették, hogy ezt a lovas csapatnemet az eddigi szokástól eltérően is eredményesen lehetne alkalmazni. Próbálkoztak is véle — amint láttuk — Banjaluka és Grocka mellett. De nem láttak világosan s ezért mindkét alkalommal helytelenül. Amott a huszárokat a császári négyszög szárnyán, nyilvánvalóan védelmi feladattal helyezték el, Grocka mellett pedig Wallis sűrűn benőtt terepen, embermagasságú szőlőültetvények között indította őket támadásra. Természetesen mindkét helyen alul maradtak a küzdelemben.

Érdekes, hogy ennek ellenére a hadjárat vége felé már több császári tábornok a huszárezredek szaporítását sürgette. A huszárok valószínűleg a felderítésnél teljesítettek kiváló szolgálatot s az egyes virtuos haditettükkel vívták ki parancsnokaik elismerését. Egyébként a császári vezetők nagyobb része ekkor még meglehetősen értelmetlenül állott az előtt a könnyű lovasságban rejülő lehetőség, illetve a harcászat fejlődésében új korszakot jelentő igazság előtt, mely mindjobban feltörve, később a magyar huszárnak s véle együtt a császári zászlóknak világhírt és oly sok dicsőséget szerzett.

Rédvay István dr.

¹⁰⁴ „.... dem Herrn General Baranyay welcher zwar ein braver Officier aber nie als mit Hussaren gefochten hat das Commando über das jenseiths des Verbas gestanden aus Teutschen und Hung. Miliz zu fus und zu pferd zusammengezogene Detaschement anvertrauet, massen die von Hussaren zu Generals avancierenden Subjecte Brigaden zu commandiren und mit der Teutschen Generalitet in Dienst zu Vergleich nicht die genugsame erfahrenheit und übung besizen, sondern mit und bey denen Hussaren wogleichen auf recognoscirung, fouragirung, bedeckung und derley Verrichtung dienen, und commandiren können...“
(*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1737—392; 1737-8-99.)

Báró Kerekes Zsigmond a Mária Terézia-rend lovagja.

Egy igen szellemes történészünk írja Mária Teréziáról: „... Erély és engedékenység, barokk gőg és modern kötelességtudás különös keveréke! Makacsságával kockára tette tartományai sorsát, makacssága mentette meg birodalmát. Uralkodásának első felében, mikor halni küldte alattvalóit, rajongtak érte, uralkodásának második felében, mikor fel akarta gyarapítani Magyarországot török hódoltságkori elmaradottságából — elvesztette népszerűségét...”

Ritka találó megállapítás. Ennek a lélektani rejtélynek megoldását csakis az akkori események részletes vizsgálatában kereshetjük.

A „nagy” mellékalakokat, akik a bécsi Kunsthistorisches-, és Naturhistorisches Museum közti hatalmas császárno-szobor oldalán állanak, ma már teljesen feldolgozták. Kaunitzot, Hadikot, Daunt kihámozta a múltból az általános történelem. De a kisebb szereplők vázolásával még adós maradt a monografikus történetírás. A hétéves háború és egyéb dicső magyar fegyvertények színmagyar hősei még nem állnak kristályos homálytalanságban előttük. A későbbiekről, a gallokkal verekedő Napoleon-ellenfelekről, meg a köztársaságiak magyar legyőzőiről mint pl. Dévay Pálról¹ vannak kitűnő monográfiáink. De a XVIII. század közepéről, Haller Sámuelről, Pestvármegyeyről, Mórocz Imréről² — alig-alig van önálló feldolgozásunk. Ezek a nagy magyar generálisok lassan teljesen a feledésbe merülnek. Hadd járuljunk hozzá most egy kisebb adalékkal ennek a feladatnak megoldásához.

A régi katonai névkönyvek első hasábjain minden ka-

¹ Fest Aladártól.

² Beketfalvi Mórocz Imre altábornagy (szül. 1699. Kőszeg, † 1758. i. 15. Rihán) a 10. sz. huszárezr. tulajdonosa, a kolini csatában játszott nagyobb szerepet. A Nádasdy-hadtestnek volt elővédparancsnoka. Ő vitte meg még előzőleg, 1744-ben, a lauterburgi vonalak elfoglalásáról szóló örömhírt is Mária Teréziának. (l. szerző: *A Mórocz-család*, Egyet. Nyomda 1951. 17. old.).

tona csodálattal és büszkeséggel olvashatta a magyar Mária-Terézia rendlovagok hosszú névsorát és tetteit.

De az emberi kép; hogy tulajdonképen milyen környezetből. kiknek a gyerekeként került ki egy-egy ilyen híressé lett honfitársunk; hogy miképen nő fel, milyen nevelést kap, hová illeszkedik be vagyonilag és társadalmilag korának emberei közé, mimódon nőszül meg, hogy gyarapodik, milyen családi életet él — ez mind-mind érdekes, megvilágítandó területe, a régi ember tettei, cselekedetei iránt érdeklődő mai tudósnak.

I. Kerekes Zsigmond fiatalága.

Kerekes Zsigmondról Hirtenfeld emlékezik meg csupán a Mária Terézia rendről írt munkájában,³ magyarul pedig a Vasárnapi Ujság egy régi száma,⁴ amely azonban: sajnos nem más, mint a Hirtenfeld-cikk szószerinti fordítása.

Kerekes születésére vonatkozólag Hirtenfeld is azt állítja, hogy Nagyvudvarnokon, Pozsonymegyében született 1720-ban. Itt volt akkoriban apjának, Kerekes Mihálynak kuriája és közepes földbirtoka.

Kerekes Mihály katonatiszt volt, a 6. sz. huszárezred kapitánya; az 1710-es években nőül vette mezőszegedi Szegedy Bálint palotai kapitánynak és kiskaludi Kiskaludy Katának legkisebb leányát, Juliát. 12 gyermeke született e házasságból; majdnem valamennyien Nagyvudvarnokon. de a helyszíni anyakönyvi kutatásom ellenére Zsigmond nevűt nem találtam közöttük. Lehet, hogy Zsigmondot másutt anyakönyvezték s így nem udvarnoki születésű volt, vagy pedig — ami gyakran előfordult — más keresztnévet hasz-

³ *Dr. Hirtenfeld: der Militär. Mária-Theresien Orden und seine Mitglieder*, 91. o.

⁴ Míután ez részben cáfolata az eddigi tudományos állításnak, részben pedig publikálatlan újdonság, ide iktatom Kerekes Zsigmond testvéreit, akik a dunaszerdahelyi (Csallóköz) r. k. szül. anyakönyvekben előfordulnak. (Nagyvudvarnok ugyanis Dunaszerdahely filiája.) A Mária Teréziás Kerekes Zsigmond testvérei ezek: 1. *Mária*, 2. *Mihály-Ádám*, huszárkornétás, később pionírnagy, 3. *Antal-József*, 4. *János*, † ifjan, 5. *Ferenc*, szül. 1721. okt. 3. 6. *László-Máté*, gyal. zászlós, szül. 1722. aug. 10., 7. *Lajos-Gábor*, szül. 1724. aug. 29. 8. *Ádám-Pál* szül. 1731. jan. 9. Nem szerepel Szerdahelyen Kerekes Zsigmond általánosan ismert tizedik testvére, *Terézia*, aki később br. Barthodeiszky Antal és gr. Esterházy Marianna fiához, József huszárkapitányhoz ment férjhez. — A gyermekek keresztszülei a csallóközi Dvornikovich, Szüllő, Kondé, br. Viczay és Schlosperg családok tagjai voltak. Nem szerepel Szerdahelyen Zsigmondunk legkalandosabb fivére, *Sándor* sem, ki a franciaországi Berchényi huszárezred viceezredparancsnokaként, mint alezredes szerepelt utóljára. (V. ö. *Forster: Berchényi László, Franciaország marsallja* 136—138. old.).

nált s talán az alábbiak egyikével azonos. 1721-ben Ferenc nevű gyermek született. Eléje illeszkedik talán Zsigmond.

Ez azonban nem lényeges, mert hiszen ahhoz, hogy ki-nek a gyereke volt Kerekes, semmi kétség nem fűződik. Számtalan eredeti perirat és magánlevél bizonyítja:⁵ hogy Mihály kapitánynak volt a fia. György pozsonymegyei esküdtnek pedig unokája. Családjának többi ágazata a felvidéken élt. Használták a „Szántói“ és „Nagykerekeli“ előneveket is.⁶

Az apa meglehetősen sokat szerepel a Hofkriegsrat és a Kancellária irataiban, meg a pozsonyvármegyei jegyzőkönyvekben. A Károlyi-regiment⁷ 6. kompániájának másodparancsnoka volt.⁸ Önálló gondolkozású, kemény ember; végig harcolta az akkori utolsó francia és török háborúkat. A korabeli hadjáratokon kívül békében Arad, Csanád és Békésmegyében és a bányavárosokban szolgált. Odahaza Udvarnokon tekintélyes társaságbeli ember és a környék úricsaládai, kezdve Schlosperg alispántól mint „összejártak“ vele. Feleségének egyik nővére egy Majthényinál, a másik pedig egy katonatisznél: Billard Mihály cs. kir. főhadbiztosnál volt férjnél.⁹ Amikor Zsiga fia felserdült, elvitte Bécsbe a Theresianumba,¹⁰ amely akkor a Nápolyi Akadémiával együtt, erősen katonai jellegű középiskola volt. Az intézet növendékei szigorú fegyelem alatt állottak; kártya, „lumpolás“, de még a kutyatartás is el volt tiltva; ennek fejében viszont bejártak az udvari multságokra és a Favoritenben rendezett császári kerti ünnepélyekre. Az udvar szeme már akkor is rajta pihent. Jó helyen nőtt fel a kis Kerekes. Ezekből a fiúkból akart magának a Rákóczi-szabadságharcra okult Bécs egy újabb, megbízhatóbb gárdát nevelni, amelyvel bizonyos, programba vett reformokat valósíthat meg és amelyre feltétlenül számíthat majd.

Már III. Károly uralma idejében újra meg újra friss ezredeket állítottak fel. 1754 május 20-án a híressé vált Károlyi Sándor gróf állít fel egy huszár regimentet, mely a 6-os sorszámot kapja. Itt szolgált az öreg Kerekes Mihály is, itt az idősebbik fiú, Mihály, és itt szolgáltak az összes pozsonyi, dunántúli, nyitrai rokonfiúk, Benyovszkyak. (az utazó anja is), a Pongráczok, Kisfaludyak. 16 esztendő volt Kerekes

⁵ Főleg az Orsz. Levéltárban.

⁶ *L. Kempelen*: Magyar nemes csal. XI. kötet. — V. ö. leleszi kápt. 1826. No. 18. pag. 52. — A család nemesi ágainak leszármazása a bárói diplomában említett III. Ferdinánd-korabeli ősoktól igazoltatott.

⁷ Később Württemberg-huszárezred.

⁸ *Pizzighelli*: Geschichte des Hus. Reg. No. 6, 88, 114, 159. stb. old.

⁹ *Turul*: 1918. év. 28.

¹⁰ Br. Kerekes Károly közlése.

„Zsiga“ amikor apja maga mellé vette az ezredparancsnok kinevezésével, ezt a fiát is.¹¹ Kerekes Zsigmond előbb tehát huszár lett. Katonai sikereinek babérai azonban már más fegyvernemhez, a gyalogsághoz fűződnek. A 6-ik huszárezred történetében nem találunk említést róla; csak apjáról és bátyjáról. Csupán későbbi bárói diplomája emlékezik meg, röviden, itteni szolgálatáról. Így hát nem valami sok adatunk van életének erre a — mindenesetre rövid — időszakára.

Ekkor folyt — az olaszországi háborúk után — 1755-ben a Habsburgok sikeres rajnamenti hadjárata, melyben a nagy Nádasdy marsall, akkor még csak mint alacsonyabbrangú huszártiszt vett részt. És jellemző, milyen híriük volt akkor a magyar huszároknak, — akiknél akkoriban a fiatal Kerekes is szolgált — hogy a porosz király, persze még békében, egyik huszárezredünkbe vétette fel egy csapat huszárját, hogy ezek itt a portyázó hadviselést, az akkori ú. n. „huszár-háborút“ eltanulják. Említésre méltó még az akkori hadi viszonyokra, hogy az ezévi előírások az „ellenség“ földjén való zsákmányolást kifejezetten megengedik, sőt hivatalból gondoskodnak a zsákmánynak, mint a huszár jogos tulajdonának hazaszállításáról.¹² Bizony kissé vad legények voltak ezek az akkori magyar huszárok, akik közt a Theresiánumból kikerült, tizenhetedik évét taposó gyerek beletanul a háború véres mesterségébe.

1737-től 1739-ig zajlottak le a török háborúk a dél-magyarországi harctereken. Itt ismerkedett meg Kerekes Zsigmond hazája akkori ősi ellenségével, a muzulmánok spahijaival és janicsárjaival. Természetesen sok leigázott balkáni is harcolt a mohamedánok soraiban. Kerekes itteni működéséről nincs más adatunk, mint a bárói diplomának az a kitétele, mely eleinte mint „sub-officialis“, majd itt előlépve, zászlótartói működéséről általánosságban dícsérőleg nyilatkozik.¹³ A kis zászlósról nem jegyezték fel az akkori

¹¹ L. a bárói diploma életrajzi adatait.

¹² L. bővebben: *Julier*: *Magyar hadvezérek* 331. old. — Hirtenfeld szerint Kerekes már 15. évében lépett volna a hadiszolgálatba. Ebben az időben a legtöbb katonatiszt 18 éves korában állt be katonának, azonban például Alvinczytól és Laudonról tudjuk, hogy 15 éves korukban esküdtek fel s kezdték meg szolgálatukat. — Kerekes bárói diplomája ad erre a kérdésre végleges választ: itt ugyanis az 1756 év van megadva, mint kezdőpont. E helyütt pedig valószínűleg a folyamodó önéletrajza alapján vették be ezeket az adatokat — tehát autentikusoknak vehetjük azokat.

¹³ A hivatalos életrajz (1777. évi bárói diploma) így kezdi vázolni Kerekes pályáját ... siquidem ea de Familia Ortum ducas, quae iam a Temporibus piæ Memoriae Ferdinandi Romanorum Imperatoris et Hungariae Regis tum Sago, tum Toga clara fuit. Etenim inter reliquos Pater Tuus, Michaël Kerekes, signanter ultimis Bellis cum Regno Galliarum, æe Porta Ottomanica habitis, in Legione Nostra Equestri Hungarica

hadiévkönyvek valami sok részletet. Egészen 1741-ig, amikor is Mária Terézia királynő felállítja báró Haller Sámuel¹⁴ parancsnoksága alatt a világháború végéig fennállott, Erdélyből sorozott marosvásárhelyi 51. sz. gyalogezredet.¹⁵ Az új ezred tisztikarába felveszik, immár hadnagyi minőségben Kerekest is, aki ekkor véglegesen otthagyja a lovasságot és fegyvernemet cserél. (Később mint látni fogjuk, Kerekes épp ennek az ezrednek lett hosszú éveken át parancsnoka).

Hogy figyelemmel kísérhessük azonban Kerekes pályafutását és katonai szempontból is ismertetésre méltó életét — először át kell tekintenünk a Mária Terézia-korabeli (tehát Kerekes működési ideje alatti) háborúkat.

1. 1740—48-ig volt az osztrák örökösödési háború. Ennek a hosszú évekig tartó hadjáratnak földrajzi színhelye nemcsak Poroszország, hanem Bajorország, Franciaország, sőt Olaszország is volt.

2. Közben, két esztendeig, (1740—42) zajlott le az első, 1744—45-ig pedig a második sziléziai háború.

3. 1756-tól 1763-ig tartott a hétéves háború. Ennek az utolsó évéig terjed Kerekes hadiszereplése.

II. Kerekes szerepe Mária Terézia háborúiban.

Kerekes Zsigmond katonai működése főleg a hétéves háborúra esik. Mint közepesrangú főtiszt és utóbb mint fiatal törzstiszt, természetesen még nem sok szerep juthatott neki az örökösödési háborúban a dolgok irányítására. Mindazonáltal tudjuk róla,¹⁶ hogy ezekben az időkben a Németalföl-

Károlyiana in Qualitate Equitum Magistri quam plurima et perquam utilia infilitaria servitia praestitit; Tu vero laudabilibus ejusdem Vestigys insistendo, jam inde ab incunte Aetate Tua, signanter ab *Anno Millesimo Septingentissimo Trigesimo sexto* in praedicta Equestri Legione Tyrocinium, Militare inchoando, erumpentibus cum Porta Ottomania Belli Flamms, primum quidem, qua Sub-officialis, tandem vero ob singulariter editu Virtutum Militarium Specimina ad Officium Vexilliferis promotus, Te tam egregie gessisti, ut paulo post ad pedestrem Legionem Nostram Hallerianam in Qualitate Locumtenentis translatus sis; ...“ (l. alább).

¹⁴ Említésre méltó hadtörténeti adalék, hogy maga a hírneves Haller generális — különben gyöngyöspatai földbirtokos — sokat járt otthon is ezekben az években. Például a gyöngyösi r. k. anyakönyvekben találtam adatokat róla az 1740-es évekből, amikor is többször szerepel keresztapaként — immár mint tábornok, nemcsak ő, hanem ezredének tisztjei közül is többen, pl. „Georgius Vaji (Vay), in I. Reg. Hallerianus Capitanus“ stb. Érdekes, hogy az ezred tisztikara ezidőben hosszabb ideig Gyöngyösön és Hevesmegyében állomásozott.

¹⁵ Ennek az egyik legrégebb színmagyar gyalogezrednek története mindmáig nincs megírva.

¹⁶ Hirtenfeld is említi, hogy a Mária-Terézia rend levéltárából vette ezt az adatot.

dön harcoló csapatoknál teljesített szolgálatot, több hadjárat alkalmával is. Századosi rangig lépett itt elő, természetesen még mindig a Haller-gyalozezredben, mely ekkor Németalföldön¹⁷ harcolt a császári házáért.

Mária Terézia elismerése¹⁸ Kerekesnek erről az életszakáról, az akkori túlzó oklevél-fogalmazásban ezeket mondja: „... Te a további időben¹⁹ sem szüntél meg a háborús éretnyekben szorgalmaddal tovább haladni. A Mi magas szolgálatunkat mindig a saját fáradságod elé helyezted; minden körülmények közt és minden alkalmat kihasználva, annyi dicsőséget szereztél magadnak, hogy nem csupán kiváló parancsnoknak, de igazi katonának és vállalkozó szellemű vitéznek is bizonyultál, és pedig azon háborúk alkalmából, amelyeket a franciák királyával és a porosz, meg a bajor császárválasztó fejedelmekkel viseltünk. Különböző csatákban életveszélyt nem tekintve, bátran küzdöttél és a katonának előrelátással parancsoltál, amivel annyira kitüntél, hogy nem csupán a századosi²⁰ rendfokozatig, hanem az utolsó porosz háború tovább dúlása alatt fokozatosan kitűnve, ugyanannak az ezrednek (parancsnokló) ezredesi rangjáig léptél elő...”

Persze, általánosságban mozgó, semleges adatok ezek. Jobb híján azonban meg kell elégednünk ebből az időszakból ezzel.

Az utolsónak vázolt események azonban már messze átnyúlnak a hétéves háború (1756—63) véres esztendeibe. Itt delel Kerekes pályája s itt kezdődik tulajdonképpen az a szerepe — még mint őrnagynak, — amely lehetővé tette ennek a derék magyar katonának, hogy kora eseményeiben megörökítse nevét. Először tehát ezeket az eseményeket kell röviden ismertetnünk, hogy lássuk, hogy az általános történelmi képben hová illeszkedik be a későbbi generális szerepe.

Tudvalevő, hogy a hétéves háború kitörése váratlanul érte Mária Teréziát és országát. Ekkor ugyanis a birodalom a háborúra teljesen felkészülve nem volt.

A poroszok királva 1756 őszenek első napjaiban minden átmenet nélkül megtámadta Drezdát; és el is foglalta. Ezzel indult meg a súlyosabb ellenségeskedés. II. (Nagy) Frigyes a Mária Terézia mellett harcoló sászok táborát bekerítette; a segítségükre siető Browne gróf osztrák hadvezért²¹

¹⁷ Amint ekkor a mai Belgium egyrészt is nevezték.

¹⁸ Magyar bárói diploma.

¹⁹ T. i. a Haller ezredbe való átlépéstől kezdve.

²⁰ „Centurio”.

²¹ Éppen ennek a fia lett utóda Kerekes Zsigmondnak a Haller-ezred parancsnoki székében.

megverte s egyszeriben ura lett a helyzetnek. Így indult meg a háború.

Nagy Frigyes épp jókor hajtotta végre váratlan akcióját: mert beállt a tél és az akkori hadviselési szokás szerint erre ő is, de épp így az osztrákok is, ú. n. „téli szállásukra“ vonultak vissza, míg a fagyos, hózivataros hónapok elmúlnak. A kistermetű, sokszor vakmerő porosz király Drezda falai alól nézett a háború első évében (1756) farkasszem az osztrák-magyar seregekkel.²²

... Ezalatt persze a Főhaditanács Bécsben lázas gőzerővel szervezte a hátszágban az új csapattesteket, utánpótlást. Nádasdy volt a vezére ennek. Mainzból, Würzburgból, de még Modenából is toborzottak idegen csapatokat. Magyarországnak is kijutott ebből az általános fegyverkezésből. Ekkor létesült a később oly nagymultú „jászkún“,²³ „császárhuszár“ és „Pálffy“ huszárezred és több gyalogezred is.

Kerekes őrnagy is Magyarországon szervezte ekkor a bécsi főhaditanács megbízásából a Haller-gyalogosok új zászlajait.²⁴

A jó idő megjöttével azonban már javában tombolt is a háború. Kerekes is közben már csatavonalban volt és alaposan kivette részét a hadjáratból. Ismét ezredénél szolgált és közben történt magyarországi elvezényelése után visszatért és a Cseh- és Morvaország felé eső hadszíntérre került állomásra. Nádasdy itt ekkor már kb. 15.000, jórészt újonnan beállított, emberrel rendelkezett.

A tavaszi események abban érték el tetőpontjukat, hogy II. Frigyes a maga szintén kipihentetett és átszervezett csapataival most már Drezdából Prága alá nyomult. Itt a város várárkaiban az osztrákokat megverte. A tulajdonképeni fővezér, a lotharingiai herceg helyett, az említett Browne Miksa gróf vezette a mi seregeinket. A Hradsin falai alatti csatában ő maga is halálosan megsebesült és megmaradt negyvenezer emberével Prága erős várfalai közé vette magát.

Úgy látszott, ezen múlik most a háború sikere: sikerül-e felmenteni a bennszorult osztrákokat vagy, sem. Tud-e

²² Bővebben *Meynert*: Geschichte Oesterreichs VI. k. és br. *Wrede*: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht III. k.; gróf *Thürheim*: Gedenkbücher aus der Kriegsgesch. Oesterreichs.

²³ A későbbi monarchiabeli jászkun ezred csak „névrokona“ ennek. Ennek jogelődjét tulajdonképen csak 1859-ben alapították. (L. *Seydel's* Kleines Armeeschematismus.).

²⁴ Ezt írja, ekkor: „...mult évben távol voltam, Magyarországra vezényelve, egy új zászlóalj (bataillon) felállítására céljából...“ (L. a Mária Terézia rendért benyújtott kérvényét.)

„sakk-mattot“ adni mindjárt hadjárata elején a német vagy nem.

Daun tábornagyot küldték ki a megijedt Hofburgból Browne tisztenek átvételére és a sereg zömének kiszabadítására.

53.000 emberrel, erőltetett menetelés után meg is érkezett az új fővezér. Céljától nem messze, egy előnyösnek látszó helyen, Kolin nevű falunál az Elbe partján, sáncolta el magát, tudva, hogy a porosz uralkodó erre az új veszélyre, azonnal ellene fog fordulni. Így is történt. Prágában fellélegzettek. Bár a szabadulás még a két sereg megütközésének sikerétől függött.²⁵

Azért mondjuk ezt el ilyen részletességgel, mert itt, Kollinnál tűnt ki Kerekes először és itteni érdemeiért kapta főképp a Mária-Terézia rendet.

A világtörténelem a „kolini csata“ nevén könyveli el azt a hihetetlenül véres, emberek sok ezreit áldozatul követelő ütközetet, melyet a kortársak eredetileg Chozemitz-i csatának kereszteltek el és amely hívatva volt eldönteni, hogy a két vetélkedő ország közül melyiké legyen a középeurópai vezetés szerepe egy időre.

A Mária-Terézia rend születésnapja is volt ez a csata. Lényegében főleg magyar csapatok vívták ki a sikert. Magyar katonaság állott ennek a fényes katonai kitüntetésnek a bölcsőjénél, melyet ekkor, ennek a csatának az emlékére alapított a királynő.

A mi seregeink a Kolinról kb. 10 km távolságra eső kisebb magaslatokon foglaltak állást. A hátuk mögött az Elba folyó folyt, délre az utat szabadon hagyva. A csata délben kezdődött, nyári melegben.

Az ütközetben a jobbszárnyon Nádasdy állott, aki a magyar és horvát ujoncokat s katonákat Daun táborába vezette volt. A magyar vezér fedezte volt könnyű lovasságával a jobbszárnyat, ahová Nagy Frigyes a főtámadást intézte és ismételte emberfeletti erőfeszítésekkel addig, ameddig a sikernek csak a leghalványabb reménye is részére fennállott. Nádasdyékat eleinte, mint látni fogjuk, vissza is vetették, — azonban egyes magyar erők és a határőrgyalogság által vadul védett támaszpontokra támaszkodva, Nádasdy újból sikeresen összeszedte csapatait és végül is a porosz király szárnyára intézett hetedik támadásával a döntést a jobbszárnyon kierőszakolta. Ugyanakkor vezértársa, Esterházy Miklós gróf, a későbbi marsall, akkor altábornagy, is hősiiesen

²⁵ *Der siebenjährige Krieg*. Herausgegeben vom Großen (Deutschen) Generalstab, Berlin. III. 70. köv. 1.

vezette dandárát, melyhez Kerekes őrnagy csapata is tartozott.

Lássuk csak, hogy folyt le a csata. Frigyes király seregeinek támadását az egész Európában győzhetetlennek hitt porosz lovasság délben kezdődő rohama kezdette. A németeket von Ziethen, a legendás lovasgenerális vezényelte, kinek jellegzetes, párduckacagányos, görbe fringiás alakja veszedelmesen emlékeztet a mi ázsiai hagyományú magyar lovas-őseink arcéleire...

Nyolcvanöt német huszárszázad fergetege zúdult vágatában, a persze már előre hadrendbe állított mieinkre, akiknek előcsapatai majdnem mind, kivétel nélkül magyar fiúkból állottak. A vezér itt, mint mondtuk: Nádasdy volt.

A német lovasság ellen vetett magyar huszár- és gyalog csapatok közt ott állott a Haller-ezred is: fehér egyenruhás, háromszög-kalapban, élén Kerekes őrnaggyal. Várják, feltűzött szuronyú, töltött puskával a hatalmas dübörgéssel, az országút mentén közeledő, soksoros, végeláthatatlan rendben lovagoló ellenség nekiütközését hadrendüknek. Amint célzó- és lövőtávolságba érnek, eldördül a mieink részéről az első sortűz. Nádasdy lovasai pedig szembe fordulnak a német lökéssel, mely azonban eleinte kissé visszaszorítja őket.²⁶

Amde Nádasdy újra, meg újra rendezi és viszi támadásra lovasságát. Az egész arcvonalon tombol már a csata. Esterházy generális a negyedik paripára ül, hármat már kilóttak alóla. Isten csodája, hogy maga a vezér is el nem esik. Kerekes Zsigmond ezredével — melynek vezényletét saját és tisztársai állítása szerint, önmaga vitte ezekben a kritikus időben — még ott küzd helyén, egy kisebb magaslaton, bár már őt is visszaszorították. Az ellenség ugyanis nem tágit: már majdnem a mi mostani állásunkat jelentő magaslaton vannak, de a Haller-bakák visszaverik őket. Sőt: elfoglalják újra az eredetileg általunk tartott, később azonban tőlünk elvett, régi első állásainkat is. A poroszok azonban háromszor egymásután, újra meg újra hadrendbe állnak és újra támadnak. Kerekes mind a háromszor visszaveri őket.

Most von Seydlitz, az ellenség híres lovasvezére indul éppen huszárjaival újra rohamra, a Haller-bakák és bajtársaik ellen. A helyzet igen válságos. Katonáink fáradtak. Kerekes erre magyar lelkesedéssel az arcvonal elé ugrik és így kiált:

— *Vitéz magyarok! Vállra az fegyvert és kézbe az kar-*

²⁶ Ordre de Bataille der österr. Armee bei Kolin. (Melléklet a porosz nagyvezérkar idézett munkájának III. kötetében).

dot! Hurrál!²⁷ — és ezzel nekirohan a feléjük özönlő lovas-áradatnak. Vad kézitusa keletkezik. Kerekes önmaga is megsebesül; az első sebbel nem sokat törődve, azt be sem kötözteti, kivont karddal verekszik tovább s csak a második sebnél vonul hátra a rajvonalból. Egyedül az ő ezredéből 30 tiszt és 726 legénységi állománybeli egyén sebesül vagy esik el ekkor.²⁸

A magyar gyalogságnak ez a merész ellenlökése aztán a porosz lovasokat végkép erősen megzavarta. A „földről“, karddal verekedő magyar gyalogosok rettenthetetlen bátorsággal kaszabolták a magasan, lóról verekedő poroszokat.²⁹ A poroszok végleg meghátrálnak, az osztrák fővezérség utánuk küldi a még épségben megtartott lovasságát: a „beretválnak“ nevezett dragonyosokat, akik aztán befejezik azt, amit a magyar gyalogosok számukra előkészítettek.³⁰

... A kolini csatát az osztrákok megnyerték. A porosz sereg Plananon át, északnyugatra, menekült. Prága fel van mentve. Nádasdy maga abban a házban töltötte a győzelmet követő éjszakát, amelyben tegnap reggel még Nagy Frigyes adta ki parancsait, intézkedéseit. A 54.000 főnyi porosz sereg 14.000 embert, 45 ágyút és 22 zászlót vesztett Kolinnál. Az osztrák veszteség ezzel szemben mindössze 8000 ember volt.

Kétségtelen, hogy a Kerekes-féle szerencsés kimenetelű kezdetnek tulajdonítható részben az ütközet megnyerése is. Büszkén hivatkozik erre kérvényében Kerekes Zsigmond is és elismerik ezt magasrangú bajtársai is.³¹

²⁷ *Szó szerint* így történt. L. *Petrichevich György* ny. ezredes tanulmányát a Ludovikás Leventében (A katonai Mária Terézia rend magyar vonatkozásai. 1927. 8—9. old.) kinek adataira itt hivatkozunk. Megjegyezzük, hogy Petrichevich itt közli Kerekes életrajzi adatait is, amelyekbe sajtóhiba csúszhatott be. Ugyanis Kerekes elhalálzási helyéül Tyránát jelöli meg. Nos, ez természetesen nem ebben az albániai városban következett be, hanem Nagyszombatban, melynek német neve Tyrnau. — Ugyanitt említés tétetik Zsigmondon kívül Kerekes *Sámuel* báró tábornokról. Ilyen személy nem létezett a rendlovagok közt. Talán a Mária Terézia rendért szintén folyamodott, Kerekes *Timót* nevét írta el különben *kiváló* szakírónk; ez azonban nem Sámuel, sem báró, sem Mária Terézia rendlovag nem volt. Nagyenyeden halt meg 1830-ban, mint ny. cs. kir. huszáraltábornagy. (Arcképe birtokomban.)

²⁸ L. Függelék.

²⁹ „... und furchtbar war das Gemetzel, welches dort angerichtet wurde“. — *Arnoth*: Mária Terézia V. 197.

³⁰ Ez a de Ligne-féle, később 14. sz. dragonyosezredet sajtóságos kitüntetés érte épp ennek a rohamának emlékére: ők voltak az egyedüliek, akiknek megengedte a császár privilegiumképen, hogy bajuszt nem kellett viselniük.

³¹ Vitéz Galánthav-Glock Tivadar m. kir. ny. tábornok, országgyűlési képviselő festette meg még a világháború előtti években 1906-

Br. Kerekes Zsigmond a kolini csatában 1757-ben. (vitéz Galánthay-Glock tábornok festménye 1906-ból.).

Rövid bizonyságkép ideiktatjuk az egyetlen, tudomásunk szerint fennmaradt, egykorú tanúk által történt megörökítését Kerekes kolini (chozenitzi) szereplésének.

„Dass der Herr Obrist Lieutenant v. Kerekes gleich wie in anfang seines Memorials³² erwehnet, hat, Bei der Sighaftesten Bataille Bey Chozeniz den 18-ten Juny 757 als damahliger Major mit dem angeführten Löbl. Hallerischen Infanterie Rgt. den Feinde *dreymahlen* tapfer repousiret und endlich auch mit dem Saabel in der Hand zu weichen gezwungen, *mithin zur Gewinnung der Bataille den anfang gemacht und den glücklichen Endschaft sehr vieles Beygetragen hat*, wir Endes unterschriebenen mit, unseren angebohrenen Insigel Bekräftigen wollen. Sig. Feldlager bei Heinitz den 10. 9. bris 757. —“ Aláírások.³³

Ha figyelembe vesszük, hogy a tiszték igen meggondolták volt, kinek adnak, ilyen célra, ilyen bizonyítványt — ezt a barokk németségű dícséretet igen nagyra értékelhetjük. Hogy mennyire így van ez, mutatja az az érdekes negatívum, hogy Esterházy altábornagy nem ad ekkor attestátumot Kerekesnek kolini hőstetteiért s később kiállított dícsérő és pártoló levelében csak Kerekes későbbi, (breslauer) hőstetteit említi. Erre meg van, így vélem, a kellő magyarázat: Esterházy Kolinért — sajátmaga folyamodott és meg is kapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, ugyanazt, amit később Kerekes is megkapott.

A hadjárat azonban gőzerővel tovább folyik. Kerekes nem „pihenhet babérain.“

A csatát vesztett porosz sereg két oszlopban, rendetlenül hátrált ki Csehországból. Az egyik élén maga a megvert porosz király haladt — képzelhető, milyen lelkiállapotban volt serege —, a másik oszlopot meg a király testvér-

ban; Budapesten, a katonai szempontból kiváló jelenet olvasásától inspirálva, Kerekes őrnagy haditényét. Többméteres vászna 1909-ben Bécsben, az Österreichischer Kunstvereinen „Kollektivausstellung“-on is résztvevett s Rainer főherceg különös tetszését nyerte el. — A festményen a Kerekes csapatával szembevágató porosz vezér különben maga von Seydlitz generális. Színes reprodukcióban meg is jelent a Ludovikás Levente idézett számában. — A Pesti Napló 1950 jún. 29-én cikket közölt: „Meg volt-e 160 évvel ezelőtt a magyar nemzeti hadsereg megalapításának lehetősége?“ címmel egyik magasrangú katonai írónk tollából. Itt is bőven emlékezik meg Kerekes Zsigmond „dicső magyar fegyvertényéről“. A már említett porosz nagyvezérkari munka és az osztrák hadtörténelmek is megemlékeznek róla, ismeretlen adatokat azonban nem mondanak.

³² T. i. a rendért beadott kérvényben.

³³ Eredetije a bécsi Kriegsarchiv Maria-Theresia-Ordenskanzlei, Kötég F. IV. K. 15. sz. alatt. Az aláírások ma már annyira olvashatatlanok, Kerekes kérvényének eme mellékletén, hogy még a bécsi hadilevéltár gyakorolt tisztviselői sem tudták kibetűzni.

öccse, Hohenzollern Ágost Vilmos herceg vezette. A király hadoszlopa a Moldau völgyében, északnyugatra, Leitmeritz felé menekült, a másik meg az Elbán átkelve, egyenesen északnak tartott. Valahol hátul az anyaországban akarta Frigyes rendezni és összevonni, újra fegyverfoghatóvá téve seregeit. Nádasdy varkocsos huszárai, gyorsan mozgó alakulatai, mindenütt a nyomukban voltak.

Az osztrák hadvezetőség azonban óvatos. Ösztönszerűleg eszünkbe jut az ókori klasszikus kritika a pún hadvezérről: „Vincere scis, Hannibal; sed victoria uti nescis”. Nagy Frigyes gúnyos, francia iskolán felnőtt szelleme még vereségében is sziporkázik az osztrák élheteretlensége fölött. „Wo sie einen Berg sehen, sind sie oben“ — mondja. Ellenfelét, Daunt csak „a nagy parókának“ nevezi ekkor írt leveleiben.

Az osztrák hadvezetőség nem használta ki kellőleg a kolini diadalt. Talán nem is láthatta azonnal oly kellő tisztaságban a helyzetet, mint mi azt ma, a történelem tárgyilagosságtól, kényelmesen megtehetjük. Tény az, hogy Mária Terézia sógorának, a lotharingiai herceg-fővezérnek meghagyta, hogy az üldözők a menekülő ellenséggel sehol ütközetbe ne bocsátkozzanak.

Kerekesék is ott vannak a győztes, de nem eléggé aktív osztrák seregben. Mint gyalogos alakulat, természetesen nem kelhettek versenyre Nádasdy huszáraival, akik már a porosz király lábnyomában járnak, vagy Hadikkal, aki viszont 4000 emberével a trónörökösöt üldözi valahol Böhmisch-Leipa magasságában. Mindez még júniusban, tehát a kolini csatát követő hetekben történt.

Lássuk csak, merre vitt az üldöző osztrák-magyar sereg útja és hogy került Kerekes Zsigmond és ezrede abba a helyzetbe, hogy rövidesen Poroszország „második fővárosa”: a síkság közepén fekvő Breslau vastag kőfalai előtt vagdalkozzék.

Emberi tragikumban és drámai jelenetekben bővelkedett ez a visszavonulás. Ha nem is voltak olyan feldúlt lelkiállapotban az üldözöttek, mint például a világháború alatt a Montenegrón át a tenger felé menekülő szintén magyarok által üldözött Petár szerb király és megvert hadserege, bizonyos, hogy a levertségnek, bizonytalanságnak és idegességnek oly foka uralkodott az ellenség soraiban, hogy annak komoly következményeivel az osztrák-magyar sereg jólélekkel számolhattak a maguk hasznára.

Ennek a fejetlenségnek esett áldozatul a király testvéröccse, Ágost-Vilmos herceg is, az egyik menekülő seregvezére. A mi könnyű lovasaink — főleg Ujházy „Baranyay”-

huszárjai — ugyanis oly kétségbeejtő kelepcebé szorították bele menekülés közben ezt a hadoszlopot, hogy a trónörökös seregeinek egy része (Putkamer tábornok hadosztálya) kénytelen volt megadni magát. Éppen akkor, mikor már a meredek, nyaktörő Lausitz-hegységen átkeltek volt, amely Szászországot Poroszországtól elválasztja és már csak egészen közel voltak az első nagyobb megerősített porosz határvároshoz: Zittauhoz.

Maga a trónörökös is csak éppen a legnagyobb erőfeszítéssel bírta még Zittaut s a porosz határt elérni. Bemenukült a várba. Innen Bautzenbe menekült, de ez az útja 10.000 emberébe került. Amikor mindezt királyi testvérbátyja Bautzenben, ahol már az ő seregével várta, megtudta, dührohamokat kapott és kidagadt halántékerekkel, szinte magánkívüli állapotban öccsét kegyvesztettnek nyilvánította, a parancsnokságot tőle visszavette. Prinz August-Wilhelm annyira elkeseredett, hogy — nem tudni mi okból? — de való, hogy nem egész egy esztendő alatt elköltözött az élők sorából is.

Mindezt a témérdek előnyt főképp a magyar üldözőseregnek köszönheték az osztrákok. Így kerültek lassan Kerekes Zsigmondék is mind beljebb és beljebb a nagy ellenfél hazájának belsejébe. Az osztrák sereget Lotharingiai Károly herceg, a császári sógor és Daun vezették. Az osztrák diplomácia már megcsinálta Versaillesben, hogy a birodalmi hadsereghez francia szövetséges csapatok is csatlakoztak volt. Már Leipzig tájékán állottak, mikor Nagy Frigyes ismét ketté osztotta a közben, mint láttuk, már egyesült volt seregét. A nagyobbik részt otthagya Ágost-Vilmos vezér-utóda, Bevern hercegnek vezetése alatt, ő maga azonban Szilézia védelmére indult, mert az osztrákok most ezt fenyegették. Nemsokára Bevern is követte. Csatára is került a sor s a mieink győztek. Nádasdy, az ekkor 50 esztendő generális, személyesen vezette rohamra huszárjait. Lóháton ugratta át maga is a porosz sáncok mellvédét és a kézitusában meg is sebesült. Nyitva állt az út az ország belseje felé. Útközben pedig a fővezér-lotharingiai herceg (ez már ősszel volt), írásbeli jelentést kér Hadiktól: lehetségesnek tartaná-e Berlin megtámadását? És Brandenburgban ekkor már annyira rettegnék a magyaroktól, hogy Hadik ajánlja is a berlini expediciót. Csupán hirtelen közbejött betegségén s Frigyes egyik alvezérének, dessau Móric hercegnek fenyegető felléptén múlik, hogy erre most mégsem kerül sor. A következő hónap azonban meghozza ezt is. Miután Bevernt Breslau felé szorítják az osztrákok előre, Berlin felé nyitva marad az út. Október 10-én nem messze

Berlintől, egy elstermenti kis faluból indult el Hadik párezer emberével, hogy elfoglalja a fővárost, ahol a királyné is tartózkodott. Nem tartozik ide ennek ecsetelése, hisz Kerekes nem vett részt ebben az expedicióban, elég, ha az általános kép vázolása céljából felemlítjük, hogy mint az köztudomású, az akció sikerrel járt, a magyarok az udvart Potsdamba ugrasztották, rengeteg sarcot hoztak és, néhány órával a dühöngő dessauai Móríciz felmentő seregeinek megérkezése előtt, éjjel kényelmesen kivonultak Berlin város kapuján.

Közben az osztrák főszereg előre nyomult Breslau felé, Bevern nyomában. Rövidesen meg is érkeztek ide. November 22-én támadták meg az osztrák-magyar seregek a Breslau városa előtt álló poroszokat. Kerekes szintén kiűntette magát ezredével ebben az ütközetben. Óriási vérengzés és katonai szempontból nagy jelentőségű csata fejlődött itt is ki. A megerősített föld- és kőszáncokat ostromolták Kerekesék és a parancsnoksága alatt álló Hallergyalogezred. Rettenthetetlen bátorsággal vetették magukat a magyarok a télvízi hidegben a jól kiépített sáncokra, de meg is volt a haláltmegvető bátorságnak a katonai eredménye. Maga a porosz fővezér, Nagy Frigyes kedvenc hadvezére — Bevern — fogságba esett: a porosz sereg menekült, Boroszló megadta magát s a német hadak roncsait Ziethen lovasgenerális próbálta észak felé megmenteni. Az osztrák hadvezetőség újjongott, Esterházy nagyon megdicsérte Kerekeset, sőt a főhadvezér, a császár testvére, lotharingiai Károly is külön elismerését fejezte ki Kerekesnek.³⁴ Esterházy bizonyítványa így szól:

„Ich Endes gefertigter Attestire Hiermit, dass, der damahlige Obristwachtmeister nunmehrige H. Obrist Lieutenant des löbl. Hallerischen Infanterie Regiments Sigmund v. Kerekes Bey der Glorieusen Eroberung der Feindlichen Schantzen und erfochtenen Glücklichen Bataille Bey Bresslau den 22-ten Novembris 757 mit dem Besagt seinem Comando unterstandenen Loblichen Regiment sich emsig aufgeföhret, und auch zu der glücklichen Endschaft Vieles Beygetragen hat. Welches also mit meiner Unterschrift- und angebohrenen Insigl Bekräftigen wollen.

Sig. Feldlager Bey Heinitz³⁵ den 10. 9bris³⁶ 1757.

Gr. Nicolaus Esterházy Gral F. M. Lieut.³⁷

³⁴ V. ö. *Hirtenfeld* i. m., i. h.

³⁵ Sziléziában, Breslautól nem messze.

³⁶ Ez persze Kriegsarchívbeli másolati hiba. Ugyanígy szerepelnek dátumhibák, mint látni fogjuk, magán a kérvényen is.

³⁷ Maria-Theresien-Ordenskanzlei, köt. F. IV. K. 15. sz.

Amint Esterházy Miklós írásából látjuk, Kerekes ekkor már, közvetlenül breslauer érdemeiért, alezredessé lett.

Kerekes elhatározza, hogy a Mária Terézia rendért fog folyamodni. Kolinért, melyért mint maga is mondja, amúgy is majd mindenki, aki csak „valamennyire is” kitüntette magát, megkapta a rendjelet. Mint láttuk, a rend alapszabályainak megfelelően sorra íratja meg az előírt, szokásos bajtársi bizonyítványokat, ill. följebbvalói elismeréseket. Ügylátszik, felülről is biztatást kellett kapnia — ha figyelembe vesszük, hogy naponta érintkezhetett Daunnal, Nádasdyval, Hadikkal, sőt az őt megdícsérő lotharingiai herceggel is, nem nehéz az „előpuhatolózásokat” elképzelniünk, amelyek a kérvény beadását s a magas pártfogók biztosítását megelőzték a poroszországi táborozásokban. A Heinitz melletti táborban, nem sokkal breslauer, második hőstette után, megszületett a kérvény is, melynek rövid szövegét itt adjuk. (Ezek az írások eddig teljesen ismeretlenek voltak.)

*„Allerdurchlauchtigst Grossmächtigster
Unüberwindlicher Römischer Kayser
König zu Jerusalem.*

Allergnädigster Kayser, König und Herr Herr!³⁸

Nach dem Euer Kayserl. Königl. Majestät allergnädigst geruhet, durch Errichtung Eines hohen Militarischen Ordens diejenigen Officirs zu unterscheiden, welche durch vorzügliche Thaten sich besonders Distinguiren, als onermangeln Euer Majestät aller unterthänigst vorzutragen, wie ich nicht nur, durch meine 24 jährige Treue Dienste dem wahren Nutzen des Allerhöchsten Dienstes, jederzeit zu Befördern mir eyfrigst habe angelegen seyn lassen, sondern auch das Glück gehabt Bey nachstehend sich ereigneter Occasion zu seyn, und durch Tapfere auf, und anführung des Regiments zur Erlangung, der erfolgten Siege Vieles Beyzutragen, es bestehet aber meine Dienst Leistung in Folgenden.

Bey der Sieghaftesten Bataille den 18. ten Juny 757 Bey Chozemiz³⁹ Habe die Ehre gehabt als Major das Lobl. Regiment dergestalten anzuführen dass nachdeme die Regimenter von den 1.tem Treffen Zusammengeschossen worden, und der Feind schon auf die anhöhe penetrirret, ich mit mit dem Regiment den Feind Zurückgeschlagen, und in das 1. te Treffen Vorgerücket, und da der Feind noch drey malen sich Formirret und Neuerdings attaquirret hat, ihn allemahl glücklich repousirret und endlichen mit dem Saabel in der Hand auch zum weichen gezwungen,

³⁸ Eredetije a bécsi Kriegsarchivban, „Maria Theresien-Ordenskanzlei“ köteg F. IV. K. 15. sz. alatt. Rendes, akkori kérvény-formátumban, felzettel, a folyamodó sajátkezű aláírásával.

³⁹ A kolini csatát érti alatta.

mithin zur Gewinnung der Bataille den anfang gemacht, und zu der glücklichsten Endschaft sehr Vieles contribuiret habe, Bey welcher gelegenheit das Regiment 30 Ober Officirs, und 726 vom Feldwebel an Todt und Blessirten gehabt ich auch selbst 2 Blessuren überkommen, und wie ich die Erste Bekommen selbe nicht viel geachtet, weder verbinden Lassen, sondern dem Feind ein Tapferen widerstand geleistet, und Bies ich nicht auch die 2.te überkommen, mich nicht reteriret.

Zweytens Bey der Glorieusen Eroberung deren Feindlichen Schantzen, und erfochtenen glücklichen Bataille Bey Bresslau den 22. ten Novembris 757 habe ebenfals mit dem Regiment die Gnade gehabt mein möglichstes Beyzutragen, welches auch der H. General Feld Marschal Lieutenant Nicolaus Graff v. Eszterhaszy⁴⁰ Vermög dem allerunterthänigst Beygefüigten Attestat Bekräftiget.

Allernädigster Monarch! mein in vorstehenden 2 en Puncten Enthaltene verdinste, hätten mich schon Lengst Berechtiget, gleich denen übrigen Staabs Officirs, welche zu derley attackuen employret, mich zu dem Allerhöchsten Thron Euer Majestät zu wenden, und zur Belohnung meiner Bravour, welche Bey diesen gelegenheiten erzeugt, den Ritterlichen Orden zu imploriren, da ich aber in vorigen Jahre abwesend mund zu Errichtung eines Neuen Bataillons in Hungarn Commandirt, mithin von denen Benöthigten Herrn Zeigen entfernt ware, Alss habe solches Bies anjetzt ausgesetzt sein zulassen mich genöthiget Befunden: Ergeheth demnach an Euer Majestät mein allerunterthänigstes Bitten mir durch Conferirung des hohen Militair Ordens die Allerhöchste Gnade wiederfahren zulassen, worgegen mich dessen auch in zukunfft mehr, und mehr Verdint zumachen, mein äusserstes Bestreben sein Lassen werde. Ich getröste mich einer gnädigsten erhörung um so mehr, alss mir wissend, dass alle diejenigen, sosich Bey der Colliner Action nur in etwas Signalisiret Haben mit erwehnt Hohen Orden Belohnet worden,⁴¹ Empfehle mich in aller Unterthänigkeit zu Allerhöchsten Hulden, und ersterbe in Tiefester Subjection.

EUER KAYSERL. KÖNIGL. MAJESTÄT

Sig. Feldlager Bey Henitz
den 10. 9 bris 757⁴²

Allerunterthänigster
allergehorsamster
Sig. v. Kerekes
Obristlieut. v. Haller“.

⁴⁰ Kerekes említett parancsnoka, aki alól épp a kolini csatában 3 lovat lőttek ki. Szintén Mária-Teréziás.

⁴¹ Érdekes ez a mondata Kerekesnek. Jellemző, miként vélekedtek a katona-kortársak az első Mária-Terézia-rend adományozásokról. Pedig ne feledjük el, hogy ez a fogalmazás finom, udvarhoz címzett, óvatos kifejezési mód bizonyára.

⁴² Ennek a hibás írásmódjára kitértem már az előzőekben.

Kívül: „DEM ALLERDURCHLAUCHTIGST GROSS-
MAECHTIGSTEN UNÜBERWINSLICHSTEN
RÖMISCHEN KAYSER KÖNIG ZU JERU-
SALEM.

Allerunterthänigstes Memorialie
des
Obristlieut. Siegmund v. Kerekes
Vom Lobl. Hallerischen Infanterie
Regiment
Um Erlangung des Hohen Militarischen
Maria Theresien
Ordens“.

III. Kerekes emelkedése és magánélete.

...Szándékkal vittük a kutató nagyítóüvegét egészen közel ezekhez az eseményekhez: ezek voltak ugyanis azok az idők, amelyekben Kerekes kiugrott kor-, és sorstársai tömegéből.

Breslau után, a hétéves háború további során, nagy vereség érte — jóformán az első — a habsburgi seregeket. Nagy Frigyes megverte Leuthennél a lotharingiai herceg-fővezért. A csatatéren a magyar vezér, Nádasdy és a lotharingiai herceg közt éles szóváltás is támadt. Az egyszerre túlmerésszé lett lotharingiai Károlyt hazahívták, de nehogy a dinasztia tekintélyén csorba essék, a császári sógoron kívül — Nádasdyt is hazarendelték. Sőt, Mária Terézia életében többé nem is bíztak rá önálló hatáskörű parancsnokságot. Nem felejtette el neki a királynő éles állásfoglalását.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a háború irama megállt. Ez alatt a lanyha iramú események ideje alatt, 1758 vége felé, Kerekest otthon találjuk Magyarországon, és pedig a Délvidéken. Ügylátszik, sebesülései, érdemei, vagy ügyei elintézése, hihetőleg azonban hadi, szervező megbízatás és nem szabadság szólította őt hazájába.

1759 január legelső napján, életének ismét egy fordulópontjához jut. Aznap írja alá, immár otthon, Magyarországon, Csanádmegyében, puchói Marczibányi Lőrincz csanádi alispán tornyai, újonnanépült gyöngvörű kastélyában azt a szerződést,⁴³ mellyel az alispán és császári-királyi tanácsos Judit nevű fiatal lányának kezéhez jut. Hatalmas hozományt köt le az após, de egyelőre várni kell mindennel, mert mint az okmány mondja: most „az prussussal háború

⁴³ Ennek eredetije dr. ns. Szkalla Lászlónál van meg. Kisformátumú, pecsétos papírokmány, Kerekes sajátkezű aláírásával és K. S. monogrammos, vörös pecsétviasz lenyomatával.

vagyon.“ Hogy micsoda gazdagsághoz jutott ezzel a különben nem gazdag, soktestvéres pozsonyi katonatiszti ívadék, arra egyetlen adattal világíthatunk rá. Marczibányi Judit fivére, István, volt az a híres mecénás és emberbarát, akinek alapítványait ma is kiosztja évente az Akadémia, kinek templomi, kórházi, iskolai és kulturális adakozásai mellett, szinte eltörpül az a tette, hogy, amikor a Ludovika alapításánál a névadó császárné-királyné a nemzet koronázási ajándékát, 50.000 forintot, az első magyar tisztnevelő iskola felállítására szánta, akkor Marczibányi István v. b. titkos tanácsos egymaga tett le ugyanakkora összeget erre a célra.⁴⁴ Ennek a nővérét vette el Kerekes. Az após leányának 15.000 forint hozományt, rengeteg ékszert, ezüsteneműt, selyem díszes ruhát és 1759—64-ig 300, 1764—66-ig 600 forint évi apanázst adott, ami akkor nagy pénz volt.⁴⁵ Marczibányinak, az apósnek, különben majorátusa is volt ekkor a délvidéken.

Ez a házassággal a Majthényi, Kvassay, Huszár családokkal került különben közvetlen sógorságba — s ez vetette meg az alapját Kerekes vagyoni hatalmának is. Mert majd meglátjuk, micsoda pénzügyi tekintéllyé nőtte ki magát az egykori gyalogos őrnagy. Hogyan, mimódon ismerkedett meg Kerekes első feleségével — nem tudjuk. Társaságban? Hivatalos működése közben vetődött-e el a tornya! kastélyba? Avagy „ajánlásból“ — mint akkor szokásban volt — került-e Marczibányiék kastélyába — nem tudni. Való az, hogy a Marczibányiak dúsgazdagok voltak. Felvidékiek: nevük a „Marczi pán“ = Márton úr elszlávosítása. Összevásároltak rengeteg földet a török alól felszabadult délvidéken, ahol az élet és a gazdasági lehetőségek rohamosan fellendültek és nemsokára az ország első családai sorába emelkedtek. Amikor aztán később 1769-ben Kerekes apósa,⁴⁶ az öreg alispán meghal, — sok tízezer hold maradt utána Kerekesné testvéreire, Marczibányi István v. b. t. tanácsosra,⁴⁷ (1752—1810), Marczibányi Lőrinc torontáli alispánra,

⁴⁴ L. bővebben szerzőnek a Nemzeti Ujságban 1931. jan. 4. megjelent tanulmányát: „Megfeledeztek a Ludovika legnagyobb alapítványtevéjéről.“ Továbbá v. Szinay Béla tábornok válaszát jan. 8-áról. Szerző a bpesti rádióban is tartott róla előadást. — Marczibányi s testvéreinek médvés-címeres rézmetszete a Parlamenti Múzeumban van meg.

⁴⁵ L. a később hivatkozandó nagyszombati táblai pert.

⁴⁶ Kerekesné anyját kvassói Kvassovszky Juditnak hívták (1759-ben még élt; Kv. Zsigmond nővére volt) leánynevééről anyja után keresztelték a Judith névre Kerekesnét.

⁴⁷ Arcképét nem találtam eddig Kerekesnéről. A Tört. Arcképcsarnok azonban őrzi testvéreinek, Istvánnak és Lőrincnek olajképét. Rózsás, kerek kövéres arcú magyar arcok. Amikor később Kerekes meghal, nagyszombati házának leltárában szerepel az egész lakásberendezés.

(1786), a gyermek Marczibányi Annára, Marczibányi Borbálára⁴⁸ és Marczibányi Imre cs. kir. tanácsosra⁴⁹ (1790—1824). Kereskesné azonban ekkor már nem élt. Erről azonban később.

Hogy jó viszonyban is volt Kerekes a sógoraival, mutatja, hogy épp a mecenás hírben álló sógorának 1780. ápr. 7-én ő ad 25.000 rhénus forintot kölcsön...

Sorbamenve az eseményeken, ismertethetjük a következő esztendőök történetét. Kerekes visszamegy csapatához és 1760 január 23-án, tehát még a hétéves háború folyamán, nagy kitüntetés éri.

Végre ugyanis, folyamodására, megkapja, az V. rendjeladományozás alkalmával, a Mária Terézia-rendet, melyre érdemeket még az alapítás évében, ütközetében és alkalmakor 1757-ben szerzett. Hol vette át a diplomát, hol, ki tűzte mellére az aranszélű, fehér zománcos barokk-alakú keresztet, nem tudjuk. Ellenben kétségtelen, hogy akkor még csak alezredes, nem pedig ezredes volt, mint azt Hirtenfeld tévesen állítja.⁵⁰

Kerekes Zsigmond elérte azt, amit oly kevesen értek el az akkori nagyszámú tisztikarban, de különösen a magyar fiúk közt. Neve a legelső magyar Mária Teréziások egyike. Mindössze ily nevek: mint Nádasdy, Hadik, Esterházy előzik meg.

Most már egymásután jönnek az elismerések. Az egyik kitüntetés szinte a másikat éri. Közvetlenül utána ezredessé lép elő és megkapja régi ezredének, a „Haller Sámuel báró” ezrednek parancsnokságát, amelyet éveken át visel és vezet a hétéves háború további folyamán is.

Közben megszületik első gyermeke, Jozefa is, majd a második, kit Anna névre keresztelnek. Míg az asszony az otthoni kastélyban gyermekeit neveli, Kerekes a katonai és politikai téren újabb sikereket arat.

A Mária Terézia-renddel az alapszabályok értelmében a

Itt, főnőm tokban, egy elefántsontra festett miniatűr is találtatott Marczibányi Judithról. Ez 1781-ben volt — ma hol van: nem tudjuk.

⁴⁸ Mivel eddig ismeretlen, a debreceni, hivatkozandó perirat mellékleteiből közlöm, hogy Anna 1772. okt. 14. halt meg Szatmárban, Borbála meg 1764. febr. 20-án hiripi és ivácskői Szuhányi Antal ny. alezredeshez, szintén Szatmárba ment férjhez. Kerekes Zsigmond sógorai voltak még Majerszky Pálné, Tarkó Imre, br. Czetvicz (Zedtwitz) és „báró Szopek (Szobek) sógor uram”. A per Szuhányiék pöre.

⁴⁹ Ennek („Imrisko“-nak nevezték a családban) unokája volt az utolsó Marczibányi-lány: Karácsonyi Jenő gróf, a nemrég elhunyt budai palotaúr édesanyja. Ötméteres nagyságú családi olajképeiket nemrég árverezték.

⁵⁰ *Hirtenfeld* dr. id. munkájában azt mondja róla: ... „Da er während der Dauer dieses (Siebenjährigen) Krieges mehrfältige Beweise

kinevezéssel együtt magától járt a német-római szent birodalmi lovagi cím is. Ennek — a birodalom és a birodalmi jogrend akkor még teljességében fennállván — volt akkor még értelme. Ennek ellenére sem találtam egyetlen adatot sem arra, hogy Kerekes ezt a címet valaha is használta volna. Igaz, hogy ez általánosságban nem is volt szokásban a tisztikarnál. Azonban a rendjel alapján a bárói rangért is lehetett folyamodni: erre is jogcíme volt a rendlovagnak.⁵¹ Kerekes nem is mulaszt el semmit, ami emelkedését előmozdíthatná: és 1761. jan. 3-án a császárné alá is írja, mint az osztrák örökös tartományok ura, Kerekes bárói diplomáját az örökös tartományokra kiterjesztett joghatással. Ekkor azonban Kerekes — rövid alezredesség után — már ezredessé lépett volt elő. Arra, miként vélekedtek az akkori bécsi hatalmasságok a személye jelentőségéről, adalékul szolgál az a jelentés, amelyet Chotek gróf intéz érdekében a cs. kir. Commercium igazgatóságához Bécsben.

Ez elmondja⁵² Kerekes bárói rangra emelésének előzményeit és okait. Rövid lévén, szövegét itt adjuk.

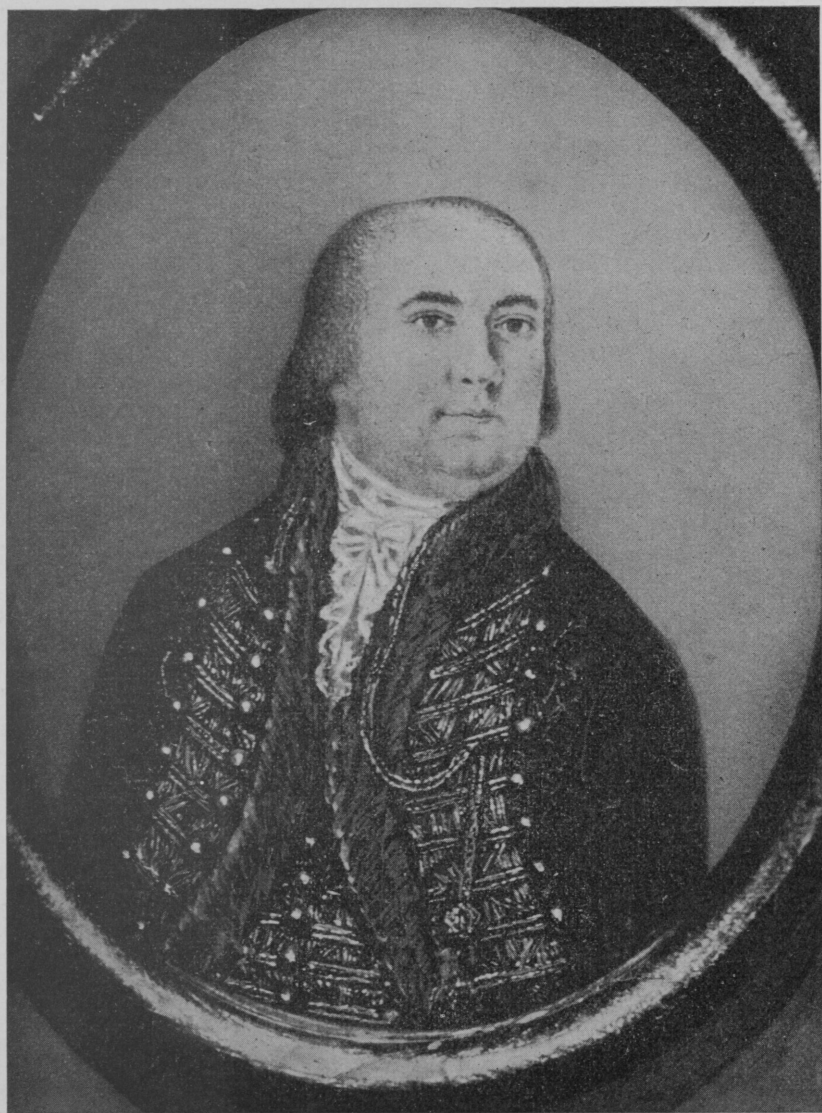
„Nota an das k. k. Commerciums-Directorium.

Nachdeme Ihre kayserliche Königlich Apostolische Mayestät dero bestelten *Obristen* des Hallerischen Regiments zu Fuss und Ritttern des militärischen Marie Theresiae Ordens Herrn Sigmund von Kerekes auf sein *allerunterthänigstes bitten und in mildester Erwögunq* seines guten altadelichen Herkommens sowohl als auch deren von ihm bereits vor mehreren Jahren her zum gnädigsten Wohlgefallen erspriesslich geleisteten *auch noch gegenwärtig mit unermüdeter Treu und Tapferkeit fortsetzender treueghorsamster Kriegsdiensten* und andurch erworbenen Verdiensten die besondere Gnade gethan und ihn samt aller seiner ehelichen Leibeserben und derenselber Erbens-Erben männ- und weiblichen Geschlechtes Kraft eines unterm 3. Januarii laufenden Jahrs mit allerhöchst eigenhändigen Unterzeichnung ausgefertigten Diplomatis in den Freyherren-Stand gesamter Erb-Königreich-Fürstenthum und Landen mit dem Ehrenwort Wohlgeboren gnädigst gesetzt, gewürdigt und erhoben;

seines Eifers und ausdauernden Mutes gab, so rückte er rasch zum Oberstlieutenant u. 1760 zum *Oberst vor*...“ A Mária Terézia-rend kinevezési protokollumában ez áll róla: „*Oberstl. v. Kerekes* wird Ritter 5. Promotion v. 25. Jänner 1760“. Vide P. V. 5. M. T. R. lt.

⁵¹ A Statutumok szerint: „... 57. §. Nebst dem allen soll aber nicht minder denjenigen Grosskreuzen und Ritttern, welche es begehren, den Herrenstand, *nämlich das Baronat* ertheilet, und das gewöhnliche Diplom unentgeltlich ausgefertigt werden...“ (Mária Terézia-Rend egykorú alapszabályai).

⁵² Bundeskanzleramt Wien, E. No 268. 35. sz. alatt tárgyálva.

Báró Kerekes Zsigmond es. kir. kam., tábornok (1720—81)*

* Leányági leszármazóinál őrzött eredetije feltűnő hasonlóságot mutat fiának, Károlynak ismert arcképeivel. A kép felirata azonban ez: „Báró Kerekes *Zsigmond*“. A festmény zöld díszruhában ábrázolja a generálist.

Als wird einem löblichen Kayserlichen Königlichen Commerciën-Directorio solche oberwähnten Herren Imperanten zugewendet allerhöchste gnadens-Bezeigung hiemit zur nachrichtigen Wissenschaft und gefällig weiterer Verfügung in Freundschaft onverhalten, damit besagter Herr Sigmund Freyherr von Kerekes⁵³ und alle seine eheliche Descendenten beyderley geschlechts für Freyherren und Herrenstandes-Persohnen erkenntet und gehalten, ihnen auch der Titul und das Praedicat Wohlgeborn gegeben und zugeschrieben auch sonst dieselben aller Ehren und Vorzügen, deren der *Freyhernstand in dem heiligen Römischen Reich*, dann gesammten Erb-Königreich Fürstenthum und Landen sich gebrauchet und zu bedienen fähig ist, theilhaftig und genussbahr gemachet werden.

Wien, den 21. Martii 1761.

Graf Chotek.⁵⁴

Az oklevél, amely három hónappal azelőtt bárókká tette Kerekest és családját, nem tett pontot további emelkedésére.

A hétéves háború 1763-ig tartott. Tehát már mint ezredes, Mária Terézia-rendlovag és báró még két évig harcol Kerekes ebben a hadjáratban a Habsburg-birodalom zászlajáért. Érdekesnél érdekesebb személyiségekkel kerül itt összekötetésbe és ismeretségbe. Gvadányi generális, Orczy Lőrinc a költő, Laudon, Henrik porosz herceg, a hadvezér, Maurice de Lacy gróf osztrák tábornagy, Seydlitz, Ziethen, érdekesnél-érdekesebb szereplői e kornak, harcolnak mellette vagy ellene ezekben az években. A bécsi udvarnál és főhaditanácsnál is sokszor lehetett dolga a Mária Teréziás ezredparancsnoknak.⁵⁵

Vége 1762. november 24-én Daun és Nagy Frigyes fegyverszünetet kötöttek és pontot tettek a hosszantartó háborúskodás végére. Téli szállásaikra vonultak és megkezdődhettek a béketárgyalások, melyek azonban csak hónapok múlva, 1763. március 1-én fejeződtek be, a hubertsburgi íróasztalok mellett, ahol is a békeokmányt aláírták és kicserélték. Kerekes negyvenhárom éves volt ekkor: mint

⁵³ V. ö. különben Góthai Almanach, Freiherrliches Taschenbuch 1937. évf. „Kerekes de Cziffer et Kerekesháza“ bárói és „de Abaujszántó“ nemesi család ismertetését.

⁵⁴ Eredetije a bécsi Hofkammerarchivben, Familienakten C. 70 alatt. — V. ö. még Kerekes működésére a köv. adatokat: Esztergomi főkápt. 1767. caps. 71. fasc. 4. No. 61. Lib. 39. fol. 82. Esztergomi főkápt. 1774. caps. 71. fasc. 14. No. 25. Lib. 40. fol. 365. Esztergomi főkápt. 1776. caps. 71. fasc. 17. No. 7. Lib. 41. fol. 125. és orsz. lt. táblai perek, appell. 1587, 2556.

⁵⁵ V. ö. Fest: Br. Dévay Pál altábornagy c. munkájával.

mondottuk, nagy katonai érdemek, ezredesség, Mária Terézia rend, báróságszerzés, magánvagyon állt immár a háta megett. Kerekes Zsigmond a háború végeztével kezdett már a békésebb magánéletére is berendezkedni.

Néhány évi békességes családi élet után azonban váratlanul nagy gyász érte. Fiatalon meghalt felesége, Marczibányi Judit. Két kislányuk árván maradt. A halál 1767 után következett be, mert ekkor még „ipamuram”: Marczibányi Lőrinc alispán 10.000 forintot fizet le vejének és lányának, mint azt a későbbi periratok mutatják. Ezzel „excontentálta” vejét.

Kerekes illően eltemette és meggyászolta fiatal feleségét. Azonban a vitéz ezredes nem volt valami érzelmes ember. Gyermekének anya kellett és ő bizony nemsokára újra megnősült.

Második felesége mágnásasszony volt. Igaz, hogy az új hitves nem az Árpádkori ősi magyar főnemességből származott, hanem csak egy Rákóczi-korabeli ügyvédből vice-nádorrá és diplomatává lett politikusnak: a híres memoáíró Tolvay Gábor bárónak az unokája volt. Kerekes bizonyára rokoni körben, a Felvidéken ismerkedett meg második feleségével, kinek édesapja köpösi Tolvay János gróf, arany-sarkantyús vitéz, hétszemélynök és generális adjutáns, a bars megyei Nyer várkastélyban lakott. 1751-ben a verebélyi és szentgyörgyi érseki szék nádorává iktatják őt nagy ünnepélyességgel.⁵⁷ Az ő lányát: az akkor harminc év körüli Juliannát jegyzi el Kerekes Zsigmond. Mint említettük, rokoni körben ismerkedhetek meg, mert a menyasszony nagynénje, Tolvay László pozsonymegyei birtokosnak volt felesége.⁵⁸

Az új feleség tizenhét évvel fiatalabb volt Kerekesnél. 1737. dec. 16-án született. Büszke édesanyja, született Kéry Júlia grófnő volt, kinek ereiben a Drugethek, Csákyak, Pálffyak, Erdődyek vére keringett. Kerekessel az ifjú grófnő 1768-ban esküdött meg.⁵⁹

Nem is egész egy évig élt azonban csak az ezredes a fiatal grófnővel: 10 havi házasság után Tolvay Júlia is

⁵⁶ *Ethey Gyula dr.*: A Zoborvidék multjából (Nyitra, 1956) 74. old. — 1717-ben szerezték a néveri kastélyt Tolvayék. — Ered. okiratok dr. Ethey Gyulánál Alsószelezsényben.

⁵⁷ Eszterg. érsek világi lev. 25. R.

⁵⁸ Ez a Kerekes László nagy házat vitt. Arról volt híres, hogy az 1722-i híres országgyűlésen kardot rántva, nagy verekedést idézett elő. (L. *Bartal*: A Csallóköz tört. vázlata.) — Valószínűleg ezekhez a rokonokhoz vezetnek az ismerkedés szálai is.

⁵⁹ A Tolvay család nemzedékeken át (1673—1811) vezetett latin naplóját br. Orczy Andor őrzi Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében. V. ö. még Századok 1880. 293—29.

meghalt. Valószínűleg egyetlen gyermeküknek, Juditnak születésekor. Ezzel Kerekes már második feleségét veszi el. Azonban nem nyugszik. Ügylátszik, azért is nőül mindig újra és újra, mert fiút akar. Trónörököst. Eddig pedig csak lányai vannak. Ha született is talán fiúgyermek, az fiatalon meghalhatott, mert nem szerepel egyetlen sem eddig, egyetlen okmányon sem. Pedig bizonyít minden vágya és aggodalma, hogy kiért küzdött, emelkedett egész életében; ki folytassa dicsőségesen megkezdett életmunkáját?

Végre: amikor harmadszor rak családi fészket Kerekes, fiúgyermekkel áldja meg házasságát az Isten.

Báró Kerekes Zsigmond tábornok ugyanis második feleségének halála után egész rövid időre — ismét újra meg-nősült. Az új házastársak jegyességi szerződése 1769. okt. 31-én Kőszegen (Küszöghön) kelt. Új jegyese egy Sigray bárónő volt. 1769. nov. 19-én a később grófságot kapott, de akkor még csak báró alsó-, és felsősúrányi Sigray Károly val. belső titkos tanácsos, somogyi főispánnal, apósával, immár esküvőjekor, kötelezvényt írat Kerekes alá.⁶⁰ Ebben kijelenti, hogy lányát, Magdolnát elveszi, de illő hozományt is kiköt persze. Ő maga még a jegyességi szerződésben 20.000 forintot és nagyszombati házában lakását köti le új feleségének.

Kerekes tehát feleségül veszi a huszonegyéves Sigray lányt és vele él aztán végig, haláláig. Első huzamosabb családi életét kezdi meg ezzel Kerekes Zsigmond. Később aztán 12 évet és néhány hónapot tölt vele együtt.

Érdeemes rövid pillantást vetnünk arra a nőre, aki hő-sünk élettársa lett.

Sigray Magdolna bárónő megint csak lényegesen fiatalabb volt férjénél. Még többel, mint Tolvay Júlia. Huszonnyolc egész évvel volt ifjabb; 1748-ban, míg férje 1720-ban született. Innen is van aztán, hogy míg a férj nagy királynőjének, Mária Teréziának halála után egy évvel örök álomra hunyja be szemét, Sigray Magdolna még végig éli II. Józsefet, a francia forradalmat, II. Lipótot, I. Ferencet, Napoleont, a Bourbon-restaurációt, sőt mostohafivérének,⁶¹

⁶⁰ Eredetije leányági leszármazóinál. V. ö. *Nemz. Múz. kézirat-tára: Marsovszky: Insignia Comitum etc.* II. 175; *Szepesm. tört. társ. ért.* X. 385., *Márki S.: Arad város és vm. tört.* II. 694.; *Andretzky: Baranya vm. nemesei* 48. — *Barna J.—Sümeghy D.: Nemes csal. Csanádvmben.* 125. — *Lehoczky: Stematographia* I. 19. II. 397. v. *Hellbach: Adelslex.* I. 646; *Kiss Bálint: Az Árpádok kir. vére Magyarország családaiiban:* „P” tábla és *Reviczky: A vágújhelyi prépostság tört.* 114.

⁶¹ V. ö. a Szirmay-féle nyomtatásban is megjelent *Napló és Szimonidesz László lelkész úr készülő, kéziratosa munkájának okirat-anvágával.*

a kéjenc, csúfarcú, szabadságeszmékért rajongó Sigray Jakab grófnak Martinovich apáttal való lefejezését is a budai Vérmezőn.

Édesapjának több felesége volt. Az ő édesanyja a gazdag nagybossányi és nagyugróczy Bossányi Zsófia 1751-ben elhalt, apja aztán újra megnősült, egy emelkedőben levő politikusnak, Szvetics grófnak, egy Batthyány-vőnek⁶² a lányát veszi el. Az anyja halálakor mindössze 3 éves kis árvalányt apja később Széchenyi Ignác grófék házába adta nevelődni.⁶³ Itt nőtt fel a kis Sigray bárónő. Anyai rokonnai, mágnás atyafiságú, büszke, felvidéki és csallóközi ősnemesek, Motesiczkyek, a fölbári híres uradalom nyolczados örökösei, Balassák, Amadék; apja részéről azonban emelkedni akaró udvari politikusok tehetségeit örökölte.⁶⁴ Kemény, egyedül felnőtt, erélyes asszony. Kerekesel valószínűleg úgy került össze, hogy édes fivére, Sigray Nepomuk János báró, Kerekes alatt volt katonatiszt, épp az ő ezredében szolgált ekkor, a Haller ezredben. Ez később gróf is lett; neje Lukáts Mária. 1774. kapitányi rangban még ott szolgált.⁶⁵ Így hívódott fel talán ezredesének figyelme az ő hajadon hűgára.

Ettől az időponttól kezdve pozitív adataink vannak, hogy Kerekes állandóan Nagyszombatban lakik családjával. Házuk a Szűr-Szabó és Sarkantyús-utcák kereszteződésén álló sarokház volt. Cserenyey János özvegyének háza és az Orsolyarend szerzetének háza voltak a szomszédai. Mint az egykori jegyzőkönyvek mondják: „... másfél házhelynyi residentialis fölház és 2 házhelyből álló kert, appertinentiákkal (tartozékokkal)” volt, amelyhez egy majorház s a városon kívül, a Szőlőhegyen egy „40 ember kapáló”

⁶² „Nagyságodi, Vellékei és Pletiniuzai“ Szvetics Jakab gróf, kir. személynök és kamarás. Arcképe a Tud. Akad. tört. arcképcsarnokában.

⁶³ V. ö. dr. *Bártfai-Szabó L.*: A Széchenyi csal. monogr. II. k. (110—111.).

⁶⁴ Édesapjának olajfestménye nemcsak Sigray Antal gróf ivánci kastélyában, de a Magy. Tört. Arcképcsarnokban is megvan. Szikár, csontos, keskeny arcú és szájú, beretvált ember néz le róla. A barokk portréfestő stílusának megfelelőleg, kezével egy levélre mutat, mely előtte fekszik megírva, s melyen az ő többsoros tulajdonsái olvashatók.

⁶⁵ V. ö. Haller ezredbeli szolgálatára a gr. Fekete György országbíró és gr. Batthyány zászlósúr által hitelesített kamarási táblájával. Kelt Pesten 1774. szept. 16-án az orsz. lt. cancelláriai osztályán őrzött cs. kir. aranykulcsosi ősfák között. Az utána való örökségen Kerekes Zsigmond unokái még pörösködnek és a kir. udv. kancellária előtt: 1855, 6156, 8259, 14079 sz. alatt L. még: be nem fej. táblai. indexek 1805. (országbírói iratok) br. Kerekes-Vigyázó, továbbá br. K.—Sándor, br. K.—gr. Pálffy és Terstyánszky peren 57/2. és 58/2. sz. alatt. — Míután ismeretlen, itt közlöm, hogy ennek a Sigray Jánosnak egy Dávid nevű fia is volt.

nagyságú szőlő is tartozott. 1769-ben már Kerekesé a nagyszombati ház. Itt születik meg Nagyszombatban, végre fia is, kit Borromeus-Károly-Vencel névre keresztelnek, és pedig 1770 körül. A kisfiú igen jó észbeli tehetségeket árult el már fiatal gyermek korában is; szülei a legnagyobb gondal nevelték. Nagyszombatban ősi Pázmány-alapította jezsuita iskolák, egyetem stb. lévén, könnyű volt a gyerek otthoni taníttatása. Jezuíták vették kezükbe a vallásos, katolikus kis báró taníttatását.⁶⁶

Az apának, Kerekes bárónak nemsokára még egy fia: Antal is születik,⁶⁷ ki azonban 1777 előtt meghalt, mert a magyar bárói diplomában már nem szerepel a gyermekek közt. Sőt az akkori késedelmes diploma kiállítási formákat figyelembe véve, legalább is jó pár hónappal, 1777 szeptemberé előtt kellett meghalnia. — Nyúljunk kissé előre az események fonalában és mondjuk el ehelyütt egyszerre Kerekes és Sigray Magdolna többi gyermekeit is. 1776. július 11-én Nagyszombatban még egy lányuk született: Mária-Anna. Róla többé említés nem történik; úgylátszik, fiatalon elhalt. Aztán még egy utolsó gyerek is születik, ki azonban a szülők és a rokonok akarata ellenére kötött házasságot és nekik sok bánatot is okozott. Ennek életéről azonban majd csak később szólunk a teljesség kedvéért néhány szót.

Még 1769. őszén aug. 20-án, tornyai kastélyában hal meg különben Kerekes Marczibányi Judittól született kislányának nagyapja, az öreg csanádi alispán, Harruckern egykori ügyletfele is. Tekintélyes ingó vagyont örököltetett utána a két kis Kerekes bárónő, csak úgy, később, 1769 után, mint anyjuk hajadoni sorban elhalt Erzsébet nevű (Lizinek hívták a családban) nőtestvérétől is. Az egykori szegény, mint írásaiból látni, meglepően világos látású felvidéki nemes, Marczibányi Lőrinc, ki egy lóval jött le Csongrádba megyei nótáriusnak (1738), és adósságból vette első birtokát, rengeteg vagyont hagyott maga után; unokái, Kerekes Zsigmond gyermekei, nem nagy hasznát vették már ekkor. Földet ugyanis nem örököltek. A Marczibányi Lőrinc-alapította délmagyarországi majorátus csak 3 fiának szólt; a lányok készpénzt kaptak, Marczibányi végrendeletében⁶⁸ meghagyta, amit az „Institutio Majoratus”-ban is kinyilatkoztatott; „Átkozott legyen, aki az ellen zúgolódni fog.” A fiúkat

⁶⁶ *Szinnyei*: Magyar Irók Repertoriuma. Itt Kerekes Károly br. életrajzi adatairól is történik említés.

⁶⁷ Egy régi leszármazási táblán szerepel csak, amelyet a leányági leszármazók őriznek.

⁶⁸ L. 23. old.

munkára serkenti; a maga szegény életkezdését ismerteti s elrendeli, menjenek Egerbe juratusságra. — Mindenesetre hatalmas volt a Kerekesék Marczibányi része; hisz még köz-célokra is mennyi jutott ebből. Kerekes apósa, a későbbi nagy mecénás apja is pl. Kameniczán „ispitályt“, Nyitrán tanuló „convictorokat“ tart el, 3.185, majd 11.500 fl. költséggel; de jut még a jelentéktelen vinkai városi magistrátusnak is a többi alapítványon kívül az öreg alispán 1769. jan. 1-én kelt, gyengülő kezekkel írt végrendeletében. Legidősebb fia alapítványainak meg, — a Marczibányi díjtól a Császárfürdőig, a templomoktól, budai kórházaktól a Nemzeti Múzeumi drágakőgyűjteményig — különösen se szeri, se száma; ez azonban már nem tartozik ide.

Még sok minden más is történt Kerekes Zsigmonddal ebben az évben. Nem tudni, közvetlenül minnek a hatása alatt, bizonytalán házasságkötési tervei is szerepet játszottak ebben, — de tény az, hogy az 1769. év tavaszán, március elején esküvője előtt pár hónappal Kerekes átadja a Haller ezred parancsnokságát gróf Browne János cs. kir. ezredesnek, a híres, török rabszolgából balti (Esztország) kormányzóvá lett marsall fiának. Éspedig, mint akkor szokásos volt a hadseregben, igen tekintélyes összegért: 2000 forintért.⁶⁹ A leköszönt ezredes pedig tábornokká lép elő és útja a nyugdíjazáshoz vezet. Nagyszombatban, tágas palotájában éli le aztán családi békességben, esztendeit a majd ötven éves generális.

Mindazonáltal Kerekes az alatt az idő alatt is közreműködött, persze lassú, kényelmes módon, ügyei előrehaladásában. Megvan például egy 1771. március 9-én írt levele,⁷⁰ amelyet Návay csanádi szolgabíróhoz, első feleségének családi barátjához intéz. Ebben például (a levél célja épp a Marczibányi-örökséggel függ össze) — említi, hogy mostani apósa, Sigray Károly, beszélt már ügye érdekében nemcsak az assessorokkal, meg a tábla elnökével, de még magával a királyi személynőkkel is, akik mind a legkedvezőbb tárgyalási időpontot és egyebeket is helyeztek kilátásba. A nyugalmazott generális tehát, látjuk, befolyásos rokonságát alaposan igénybe vette s mozgósította, ha anyagi természetű ügyei sikeres elintézéséről volt szó. Ismervén a régi magyar

⁶⁹ *Wurzbach* Biographisches Lexikonja is említi ezt a tényt, Kerekes élete itt is röviden tárgyalva van. V. ö. *Angerer*: Illustrierte Geschichte der Armee; *Zeigner és Ottenfels*: Hundert Jahre Wehrmacht.

⁷⁰ Debreceni ker. táblai per 92. 74. „Szuhányi contra Marczibányi“. Kerekes levele magyar nyelvű; élénk, rövid mondatok. Kerekes, ahol csak tehette magyarul írt.

jogszolgáltatás évszázados lassúságát, beláthatjuk, hogy erre szükség is volt.

Lássunk azonban most már közbevetőleg valamit Kerekes vagyoni viszonyairól is.

Hihetetlenül meggazdagodott. Míg fiatal korában, rengeteg testvérével együtt valószínűleg inkább szegénységben nőhetett fel — (adat van rá például az Orsz. Levéltárban, hogy egyik testvéröccse, Mihály, még mint fiatalember, odahaza egyik jobbjágyától kér kölcsön pénzt) — addig, ahogy társadalmilag és katonailag emelkedett, úgy emelkedik vagyoniilag is. Háromszor megismételt gazdag házasságában tulajdonképpen csak a Sigray nász hozományával járt rosszszul; az utódok még az unokákban is akartak pörösködni a Sigray által ki nem adott hozományért.⁷¹ A fiatalasszony ugyanis mindössze ezer forintot kapott, — „mert nem volt idő elkészülni az esküvőre“ — írja a kötelezvényben az após. Csak később örökölt Sigray Magdolna sokat, amikor apja tovább emelkedett, gróf lett. (Ő is benne van a grófi diploma szövegében, mint adományos, persze már mint „férjezett báró Kerekes Zsigmondné“).⁷² Ezek közt a birtokok közt főleg Likócs uradalom képviselt nagy értéket. Ezt egyízben, a XIX. század elején, 28.500 forint adósság fejében le is akarták foglalni, de Kerekesné jószágigazgatója révén megvédte. Később a Lánchíd- és első vasútépítő szitányi Ullmann Móricz, a szitányi Szitányi család zseniális és legendás vagyonú megalapítójának kezére jutott Kerekesektől.⁷³ Az ősi pozsonymegyei jószágok közül Czifferen és Dunaszerdahelyen volt Kerekes Zsigmondéknak ingatlanuk; ebben a megyében azonban Födemesen is tekintélyes ura-

⁷¹ V. ö. A többi pörrel is az orsz. lt.-ban (canc. 1854, 8555, 5593.) Jellemző, hogy még ágyneműt, dунyhaneműt is alig egy-két garnitúrára valót adott az okiratok tanuzása szerint Sigray leányának. Később még Kerekes fiági unokái is pörösködnek, hogy a Sigray nagy-anyjai örökségüket nem kapták meg.

⁷² Debreceni tábla 92. 74. — A Marczibányi-sógorság összes adatai és Kerekes Zsigmond levele is megtalálható e pörnél.

⁷³ Liber Regius; közölve Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv I. köt. Főranguk: „Sigray“ címszó, ugyanitt „Kerekes, czifferi és kerekes-házi báró“ alatt K. Zsigmond leszármazói is ismertetve vannak. (I. 361. és 214.) Továbbá: *Kempelen*: Magy. főrangú csal. 156—157. old.

⁷⁴ Bécsi cancellária. 1855, 15675, 1851, 9555, 10984, 1821, 2252, 2975, 5100, 6254, 8607, 2252, 2246, 2975, 5100, 6254, 8607, 10475, 14593. (Az itt szereplő peres felek közt kiemeljük a Kerekes Zsigmondné pörölő Knaidinger József-András piarista atyát s rendjét.) V. ö. U. o. 1856, 5986. és 856. sz. alatti iratesomókkal. — Igen sokat szerepelnek Kerekes Zsigmondék; a Sigrayék által alapított árvaházba is sokszor akartak az unokák bejutni később. (L. orsz. lt. helytart. generális indexek 1790—1825.)

dalommal rendelkeztek.⁷⁵ Nagyszombat tájékán, Nyitrán is volt birtokuk. A két első feleség után pedig Csanád megyében, Délmagyarországon, Nyitrában, Pestmegyében és Barsban (Lak és Solt, Tolvay Júlia után) örökölték a gyerekek. Gyám és haszonélvezője ezeknek a birtokoknak persze az apa. Monografusaink is mint ritka vételt említik meg, hogy gróf Batthyány Ádám 1776-ban Nyitra megyében Maniga és Binócz nevű falvakat Kerekes Zsigmondtól, mint Tolvay Júliától való leánygyermekének gyámjától, nemkülönben a társtulajdonostól, gr. Tolvay Jánostól 155,000 forintnyi óriás összegért veszi meg.⁷⁶ De mindezzel még nem mondtunk el mindent. Majd látni fogjuk, hogy a sokat pörösködött,⁷⁷ adott-vett magyar földesúr-generális végrendeletében mennyi drágaságot hagy gyermekeire és hogy még az ország első mágnáscsaládait is ő segíti ki pénzzel. A Barthodeiszky-féle jogügyletben, melyben az esztergomi káptalan 1775-ben beavatkozik, még gr. Esterházy Imre generális, Kerekes Terézia sógora is belevonatik vagyonával. A Kerekes-Barthodeiszky felek ügyvédje az ügyes Jesszenovszky János.

1777-ben újabb kitüntetés éri Kerekest. Kijárta magának a bécsi Hofburgban, hogy a magyar bárói ranggal is megadományozzák. Eddig ugyanis csak osztrák örökös tartományi báró, s mint ilyen, nem magyar mágnás és nem tagja törvény szerint az országgyűlés, a pozsonyi diéta, felső táblájának. Mint az a Mária Terézia-rendet nyert katonatiszteknel szokásban volt, most, évekkel az első adományozás után ismét a királynőhöz, Mária Teréziához fordul, hogy báróságát Magyarországra is kiterjesszék.

Ezt Kerekes meg is kapja. A diploma 1777. szept. 20-án kerül aláírásra a császári-királyi íróasztalon. Az aranyzsinóros, szépfestésű, címeres kötet⁷⁸ ismét felsoolja Kerekes érdemeit. Örökös magyar bárói méltóságot nyer általa a már báró Kerekes Zsigmond cs. kir. tábornok, továbbá élő gyermekei: Jozefa, Anna, Judith, Borromaeus Károly és Johanna. Ezzel a törvény értelmében a generális a magyar felső tábla

⁷⁵ V. ö. Pozsonym. monogr. Kerekes Zsigmondról itt is említés illetik 682. o.

⁷⁶ Nyitra m. monogr. is benn van, 596 o. V. ö. Eszt. kpt. L. 40 fasc. 295. c. 71. f. 13. No. 26, L. 40 f. 544. L. 41. 58, Lib, 40 f, 125 stb.

⁷⁷ Anyagi természetű pereit az orsz. lt.-ban a következők, főleg az 1722. évi újrarendezés óta területileg illetékes nagyszombati districtuális tábla előtt folytak le. Számuk fasc. 222. No 3807. 225 No 3829, 522 No 14., 227, 3965., 55 No 727., 29 No 403., 13 No 175., 178/a No 2890, továbbá a debreceni tábla fasc. 92 No 74. és Post Adv. 40.92; 25.58; 119.91; 141.6 alatt is. Anno 1788. III. 21. jelzet is, találunk adatot rá még a nagyszomb. tábla előtt.

⁷⁸ Eredeti példányok a leszármazóknál.

üléseire is bejárhatott és ott felszólalási joga is volt.⁷⁹ Élt-e vele nem tudjuk, azonban valószínű, hogy a csekély földrajzi távolság Nagyszombat és Pozsony között nem volt akadálya a minden iránt érdeklődő és magas körökkel szívesen összeköttetést tartó Kerekes Zsigmond országgyűlési jelenlétének. A vármegyék, ahol Kerekesnek birtokai voltak, sorra olvasák fel közgyűléseiken és hirdetik ki az új diplomát. Még Baranya megye is, 1778. jan. 14-én.⁸⁰ Péccsett tartott közgyűlésén.

Otthon élt a nyugalmazott tábornok, családjá körében. Vallásos életet éltek; első feleségétől való Anna leánya pedig különösen túlzott apáca hajlandóságokat árult el. Házuk pedig gyűlő helye volt a környék úgynevezett „jó társaságának“; magasrangú tisztek, Kerekes egykori bajtársai is sokszor fordultak meg benne. Így főként Payersberg Ádám gróf, kamarás, tábornok, és horstensteini Weisz János báró nyitrai birtokos, kik Kerekesnek régi jó barátai és később végrendeletének felkért tanúi is lettek. Ugyanebből a végrendeletből derül ki, hogy Kerekes szoros összeköttetésben állott gr. Batthyány Ádám (1697—1782) alkancellárral s ne-jével, Esterházy Annával, Apponyi György gróf koronaőrrel (1736—82), gr. Pálffy Rudolf őrnaggyal, (1750—1801), ennek feleségével, Kolowrat grófnővel, gr. Tolvay Ferencz († 1812) érseki széki nádor, Szt. István rendvitézzel, — kinek felesége br. Péterffy-leány volt, — Barthodeiszkyekkel, stb. Jórészt a rokonságból is kerültek ki ezek az ismerősök. Báró Szörényi József kamarás és későbbi generálisról is tudjuk, hogy Kerekes Zsigmond családjával utóbb jó barátságban állott.⁸¹ Katonafeleségek. Garg alezredesné, Graven grófné is tagjai voltak társaságuknak. Ezeknek gyakran pénzt is adott kölcsön, csak úgy, mint gr. Batthyány tárnokmesternek, vagy a Kéry, Pálffy és Apponyi grófi családok tagjainak.

A vitéz tábornok pedig élte az ötvenen túl levő férfiak és családapák békeséges és nyugodt, úri életét. Sportnak, vadászatnak, lovaglásnak hódolt-e még, nem tudjuk. — Otthon sok vendéget láthatott (erre vall nagy háztartása és tágas palotája), és sokat kártyázhattak, ostáblázhattak odahaza. Hagyatékában rengeteg „jáczó asztalka“ van fölvéve. Ellenben biztos sűrűn politizált és jó magyar ember lévén,

⁷⁹ Kerekes Zsigmond családjának magyar bárói rangjáról különben az 1886. VIII. t.-c. szól. A Liber Regiusba levezetve az L. kötet 537. oldalán. A címer — kisebbítve — itt is le van festve — V. ö. *Szerencs: A Főrendiház évk. 1902. II. 356., 409. és Illésy—Pettkó: kir. könyvek 195.*

⁸⁰ Baranyamegye jegyzőkönyvei, 1778. jan. 14., 79. sz. alatt.

⁸¹ Csillagkeresztes rend lt. fasc. 68/680.

sokat pörösködött is, nemcsak belföldön, de külföldön is.⁸² Valami nagyfontosságú érdekes pöre is volt, melyet Genova városának bizonyos lakosai ellen folytatott, amelynek tárgyát azonban pontosan nem ismerjük; a genovai kutatás meddő maradt. Erre a pörre többször utal Kerekes magánleveleiben is. Ezek úgy maradtak fenn, hogy bizonyítéki minőségben csatolva voltak az Orsz. levéltár táblai osztályán ma is megtalálható perekhez, melyeket részben ő, részben utódai folytattak. Mert az egész hatalmas családi levéltárat — 1805-ben Kerekes Zsigmond megszorult fiától⁸³ annak sógora, nemeskürthi Kubitzta József trencseny megyei táblabíró, ravasz, régivilágbeli jogász, — 12.000 forintnyi óriási pénzért megvásárolta,⁸⁴ hogy az ebben rejlő birtokigényeket pörös úton kikeresse. Hogy aztán ennek nagyszámú utódai közül melyikhez került ez a levéltár, azt sem a Kubitzta család,⁸⁵ sem az én kutatásom máig meg nem állapíthatta. Néhány írás maradt még a Mária Teréziás generális fiáról gyermekénél,⁸⁶ ki azonban azokat szintén kiadta a kezéből. Pontos lista van azonban ezekről az utóbbiakról az Orsz. Levéltár idézett táblai pereinél.⁸⁷

Éppen ezért, forráshiányok miatt, nem tudjuk ma már Kerekes Zsigmondot teljesen megeleveníteni. Meg kell elégednünk azzal a néhány adattal, amelyet, láthattuk, honnan-mindenünnen kellett összeszednünk. Ezek nem mindig a legérdekesebb adatok és főképp nem a főszereplő emberi fényképét állítják eléink; legfeljebb következtetni lehet belőlük, milyen ember is volt tulajdonképpen Kerekes.

Például a fennmaradt periratok és levelek szerint tősgyökeres, pozsonyi magyarságán kívül tökéletesen beszélt németül, persze korának szokása szerint, rengeteg latin és

⁸² 1768-ból fennmaradt az Orsz. lt. táblai osztályán egy iratesomó, melynek adatai szerint „Majland“-ban, Milánóban, is járt.

⁸³ 1792-ben adta át özv. Kerekes Zsigmondné fiának a családi írásokat.

⁸⁴ Állítólag az esztergomi káptalan előtt történt az eladás és a fassio erről. Az eredeti fogalmazvány azonban a pozsonyi káptalant jelöli meg. — Így kallódtak el Kerekes Zsigmond eredeti írományai, levelei, feljegyzései. Bizonyára igen értékes hadtörténelmi vonatkozásúak is voltak közöttük.

⁸⁵ Kubicza Miklós ny. őrnagy, (Nyitra); Kubicza Pál trencseni főispán, Mikszáth kedves irodalmi alakjainak leszármazói.

⁸⁶ Báró Kerekes János cs. kir. huszárkapitánynál (1798—1866) aki testvérbátyjától, Ágost cs. kir. gránátos főhadnagytól örökölte. Addig az Orczy bárók őrizték. Kerekes János fiáról már csak egyetlen egy családi irat van a Kerekes-fiági leszármazók kezében; a győri káptalannak a XVIII. századból való kivonata. Az is Amerikában.

⁸⁷ A legrégebb okmány ezek közül 1625-ből való. Ez 1822-ben egy Moyk Zsigmond nevű nagyszombati fűszerkereskedőhöz került. — V. ö. még. Nemz. Múz. lt., Gen. tart. fasc. 1973. sz. alatti családfával.

francia szót elegyítve bele. Ezt fogalmazványaiból is látjuk. Latinul nemes embernek tudnia kellett; görögöt is. A franciát, ha a Theresianumban talán nem is elég nagy mértékben verték volna belé, hát a későbbi udvari és magas társadalmi élet bizonyára belekényszerítette ebbe is. Járt sokáig olasz és cseh földön, szláv és itáliai nyelvekhez is kellett értenie valamit a katonáinak, leigázott polgárságnak parancsokat osztogató sebhelyes magyar ezredesnek. Fogalmazása eszes, világosfejű emberre mutat; íráshibákat főképp németben, csak úgy mint akkoriban, de még a napoleoni háborúkbán is, még a legmagasabbrangú hadvezérek,⁸⁸ persze ő is csinál. Egyik hibája a hiúság is és a gyerekkorában előtte is eléggé sokat hangoztatott katonai és közéleti, társadalmi előrejutás. Igaz viszont, hogy az akkori időben az ő számára a kettős bárói cím és grófnő-feleségek nemcsak a szalon-előkelőséget, hanem *tényleges jólétet*, megbecsülést és gondtalan életet biztosítottak.

Kerekes a Mária Terézia rendért is nem úgy, mint kortársai, kik többször, sorozatosan is folyamodtak, csak egyetlen egy kérvényt adott be és erre meg is kapta. Akár ezért a legmagasabb katonai rendjelért, akár más címről vagy állásról volt szó, a gyakorlat akkoriban az volt, hogy „előszörre“ a folyamodó rendszerint nem kapta meg a kért dolgot, hanem felszólították, hogy „még több érdemet szeressen, aztán folyamodjon újra“. Ez volt a szokásos végzés, amit a referens a különböző kancelláriáknál ráírt az aktákra. Ezt a pályázók már előre tudták és azért mindig többször megismételve, terjesztették elő kérésüket.

Kerekesről ilyet nem tudunk. A magas rendjelet símán, igaz, csak jó idő múlva, ítélte neki oda a rendkáptalan és az uralkodónő. A pihenésnek ezekben az éveiben azonban még egy ilyen kéréséről tudunk. Valószínű legalább is, hogy ezidőtájt kelhetett, mert az eredeti már nincsen meg. A tábornok kamarás akart, úgylátszik, lenni. Az „actualis cubicularius vel camerarius Sacratissimae Maiestatis“ címet és méltóságot még nem bírta. „Altadeliche Herkunft“-jára és „Ferdinánd császár korabeli polgári és katonai téren híres őseire“ pedig, láttuk, büszke volt és belevetette ezeket minden lehető alkalomkor a kiállítandó királyi diplomákba is. Nekiállt tehát és összeállította az akkori kamarási ősfák közt a legnehezebbet; a 16 őst felmutató udvari kamarási táblát.⁸⁹ Nem tartozik ide Kerekes őseinek ismertetése,

⁸⁸ Simonyi őbestere, Dévayra vagy Alvinczyra gondolok itt, sőt magára a Napoleon-erő Károly főhercegre is.

⁸⁹ Halála után néhány évtizeddel, az 1800-as évek legelején, nyomtatásban is közölték ezt a kamarási táblát. Lásd v. *Schönfeld lovag*

annyit azonban felsorolhatunk, mely családok fordulnak elő benne a legfelső sorban. Ezek: Kerekes, Hetey, Orosz, Vitály, Kürtössy, Sárközy, Szent-Györgyi, Nagy, Szegedy, Échy, br. Schwachoda,⁹⁰ Kálnay, Kisfaludy, Bakó, Nádasdi-Darabos, Sárkány. Szép, magyar névsor.

Megjegyezni való még, hogy Kerekes nem szerepel a későbbi évek Kämmerer-Almanachjaiban. Azonban éppen úgy a Csillagkeresztes-rend hölgyeinek névsorában is hiába keressük pl. Kerekes feleségét és egyik leányát, pedig látni fogjuk, hogy a rend levéltárában és anyakönyveiben minden kétséget kizárva ott fekszik Bécsben a két Kerekes bárónő eredeti kinevezési okmánya. Ezeket a névsorokat ugyanis jóval később állították össze s bizony sok szereplő kimaradt belőlük.⁹¹ Úgy a Nemzetiségi Zsebkönyv,⁹² mint a Siebmacher⁹³ és a Góthai Almanach⁹⁴ tud Kerekes császári és királyi kamarási méltóságáról. Hiszen kellett is ez, mert felesége csillagkeresztes hölgyi kinevezéséhez multhatatlanul bekívánták Bécsben, a rend alapszabályai értelmében, a kinevezendő hölgy férjének is kamarási ősfáját. Lehet, hogy a kamarási írások megerősítése csak posthumus volt. — Mindezt azonban főképp azért említettem fel, hogy konkrét példával szolgáljak esetleges kutatóknak, ha azok a Kamarási Almanachban hiába keresnének valamely történelmi személyre adatot.

Így élt a nagyszombati Kerekes-palotában a harminc év körüli generálisné, hatvan felé közeledő urával, továbbá tehetséges, egyetlen, tízéves fiúgyermekével, Károllyal, s ennek nénjeivel, a túlbuzgóan vallásos „Nanikával“, ahogy apja nevezte, meg a többi, valamivel idősebb leánnyal. Nagy személyzet állt, mint a hivatalos összeírásokból kitűnik, rendelkezésükre.

A magyar bárói diploma kiállítására utáni években,

„Adels-Schematismus“ I. kötet 208. old. (Egyetlen példánya a Tudományos Akadémia könyvtárában, magángyűjteményből.) V. ö. Orsz. lt. N. R. A. fasc. 1682. No 20. és 1690. 58. és Kerekes lányának Judithnak csillagkeresztes hölgyi ősfáját, csillagkeresztes rend levéltára, 68/680.

⁹⁰ „Nachodt“-nak is írja a Turul a mezőszegedi Szegedy család ismertetésénél.

⁹¹ V. ö. *Friedrich Gottschalek*: Almanach der Ritter-Orden (Leipzig 1817.) Egyetlen ismert magánkézben lévő példánya dr. Kallos Lajos Károly birtokában.

⁹² Id. h.

⁹³ Wappenbuch, Der Adel v. Ungarn, 501. old. — V. ö. még dr. *Ernst-Heinrich Kneschke*: Deutsches-Adelslexicon, továbbá: *Meyerle-Mühlfeld* és *Gritzner*: Standeserhebungen c. munkájának megfelelő címszámainál.

⁹⁴ Id. h. — V. ö. még Orsz. lt. táblai apell. perek 1387, 2556 és Motesiczky lt. gen. fasc. — Győri kápt. jegyzőkönyvei 1748. 45 és 1758. 435.

Mária Terézia uralkodásának vége felé, mikor már tulajdonképen II. József vitte, mint társuralkodó az ügyeket, Kerekes Zsigmond betegeskedni kezdett. Gyöngének érezte magát. Mifajta volt a betegsége, nem tudják. Minden edzett szervezete, katonás nevelése mellett azonban tudjuk, hogy családjában vérnyomásos, szív és egyéb hasonló betegségek többször előfordultak. Fia még mint aránylag fiatal apa is sokat panaszkodik anyjához, Sigray Magdolnához írt németnyelvű leveleiben gyenge, beteges állapotáról, szívrendellenességről, baloldali erős fájdalmakról beszél 37 éves korában, és „melancholiáról“, ami az akkori szóhasználatban az ezzel összefüggő dolgokra mutat. És Kerekes Zsigmondnak ez az egyetlen fia fiatalon is halt meg. Az akkori plébános tüdőgyulladást (inflammatio pulmonis) jegyzett be a halál okául. Ehhez persze erős szívbjaj is járul a 41 éves embernél.⁹⁵ Kerekes Zsigmond unokáiról, ennek a fiatalon meghalt Károly bárónak gyermekeiről tudjuk, hogy többen fiatalon elpusztultak közülük; az egyiknél pedig már gyerekkorában⁹⁶ rettenetes szívbetegség lépett föl: a szív működése kihagyott, meggyorsult, a gyerek⁹⁷ arca feketés-kék lett és minden percben várták ilyen rohamnál a halálát.

Kerekes Károly pedig ezt a továbbadott családi hajlamát anyjától, a 74 éves koráig⁹⁸ élt, közismerten erőlyes életű Sigray grófnőtől bajosan örökölhette. Konkrét adat híján tehát feltételezhetjük, hogy az édesapának, Kerekes Zsigmondnak ágáról eredhetett ez a kétségtelenül fennálló családi hajlam. Ez esetben pedig, amikor tudjuk, hogy Kerekes Zsigmond a 70-es évek vége felé gyengélkedett, joggal gondolhatunk ilyenfajta bántalmakra.

Mindez azonban csak következtetés. Ennek valószínűsége mellett szól azonban a kétségtelen adat, hogy a generális: 1779 május legelső napján annyira leromlottnak érzi saját maga is állapotát, hogy — végrendeletet készít, két magasrangú mágnás jelenlétében. Egyikük tábornok, másikuk civil. Eljönnek házához a nagyszombati bíró képviselőiben Hlinczky György és Piestyánszky János szenátorok, Cserenyey József városi nótárius (a Cserenyey-ház az övé mellett állott), — továbbá a nagyszombati kerületi tábla közjegyzői funkciókat végző emberei: Nozdroviczky István

⁹⁵ Budapesti belvárosi rk. plébánia anyakönyvei 1810.

⁹⁶ V. ö. a hivatkozott nagyszombati ker. táblai perekhez csatolt egykori magánlevelekkel és Kadeczky doktornak, a br. Kerekes család házi orvosának ott megírott véleményével.

⁹⁷ „Minni“-ről (br. Kerekes Wilhelmínáról) van itt szó.

⁹⁸ L. alább.

táblai jegyző és szalaleövői Csapody Sándor. Valamennyien aláírják és lepecsételik a végrendeletet.

Ez az érdekes, magyaryelvű végrendelet hű fényképet ad fogalmazójának lelkivilágáról, de arról is: hová jutott az egykori kis pozsonyi nemesfiú öt évtizednyi szorgalmas munkásságával. Itt tehát csak arra szorítkozunk, hogy elmondjuk, hogy végrendeletében igazán mindenkire gondolt. Összes gyermekeinek hagyományoz és igazságszeretetére és bölcs előrelátására vall, hogy tekintettel van arra, hogy a Marczibányi Judittól született leányai jóval gazdagabbak anyjuk után, mint a többiek; az apa ezek szerint hagy rájuk, nehogy aránytalanság álljon elő. Úgyszintén tapintatosan intézkedik a háromféle, a három anyától való gyerekek közt, a másodiktól, Tolvay Júliától való leánya ügyében. Ha ugyanis az ő általa rendelt gyámat (a lányka kiskorú volt és haláláig az anya volt a „törvényes és természetes“ gyám), Sigrayt a gyermek anyai rokonsága: a Tolvay grófok kifogásolnák: hát akkor az ő rokonságuktól legyen a gyám. Meg is mondja, hogy ki: sógora, gróf Balassa Ferenc v. b. titkos tanácsos, zászlósúr, a Horvát-, Szlavon-, Dalmátországok bánja, kinek édesanyja volt egy Tolvay-lány.⁹⁹ Így volt rokon és nagybácsi.

Rendelkezik a tábornok közcélokra is. Mint kora szokása volt, ő is hagy templomokra, káptalanra, kórházra. Rengeteg ékszer lehetett a családban a három dúsgazdag asszony után: Kerekes rendeli, hogy hitbizományszerűen, mindig a legidősebb fiú hitvese hordja azokat a családban. Szegény, ha tudta volna, hová lesznek rövid néhány évtized múlva ezek a mesés Marczibányi, Tolvay, Sigray és Kerekes ékszerek!

Feleségéről is gondoskodik. Úgylátszik, nagyon szerette harmincéves asszonyát, de félhetett is, hogy halála után hűtlen lenne emlékéhez s bizonynyal új fiatal házasságot kötne. Mert gondoskodik anyagilag szépen feleségéről, de csak addig, „amíg máshoz férjhez nem megy“.

A legérdekesebb részlet azonban a Mária Teréziás generalis végrendeletének az a mondata, amellyel fiára vonatkozólag intézkedik s amely után így folytatja a szöveget: „a Mindenható Úr Isten az én kedves fiacskámnak ... és mással sem áldana meg többé engem ...“

⁹⁹ V. ö. *Nagy Iván*. — Balassa arcképe, rézmetszetben, joviális, kerekarcú kövérkés, Szent István-rendes urat ábrázol; sógorához, Kerekes Zsigmondhoz régi jóbarátság fűzte. Hatalmas olajfestménye, emléktárgyai báró Ragályi-Balassa Ferenc kastélyában. Metszete a Parlamentü Múzeumban s Horváth Ferenc dr. gyűjteményében. — V. ö. még dr. báró Nyáry Pál adataival.

Tehát Kerekes még új trónörököszt remélt 1779-ben, halála előtt egy és háromnegyed esztendővel!

...Élete utolsó esztendejében még kisebb változás is áll be családjában. Felesége grófnő lesz; az öreg Sigray kijárta az udvarnál, hogy 1780. ápr. 21-én gyermekeivel, köztük kifejezetten leányával, Magdolnával együtt, grófi rangot kap.¹⁰⁰ Kerekes Zsigmondné örült a kitüntetésnek; holmijába belekerült a kilencágú korona; szépkitelű, közép nagyságú pecsétnyomót is véset magának, benne a Kerekes és Sigray címerrel, összefonódva, díszítéssel; feletük kilencpontos grófi korona. Ezután mindig ezzel pecsétel s férjének — ki már ekkor erősen betegeskedett — mintegy háromnegyedév múlva bekövetkezett halála alkalmából is ezzel az új címernyomóval ül íróasztalához, hogy a gyászjelentéseket, akkori szokás szerint kézírással kiegészítse és szétküldje. Apróság, de megmutatja ez a csekélység is Sigray Magdolnát, az asszonyt, amilyen volt.

IV. Halála és emlékezete.

1781. január 8-án aztán valóban be is következett az, amitől az egész család félt. Kerekes hosszú betegség után, a halotti szentségekkel ellátva, este 5 órakor, csendesen örökre behúnyta a szemét. Megkondultak Nagyszombat öreg templomának harangjai; az ódon, előkelő, kultúrált jezsuita egyetemi városka gyászolta a falai közt több mint egy évtizedet eltöltött, egykoron híres magyar katonát.

Kerekes Zsigmond gyászjelentése,¹⁰¹ mely gót betűkkel nyomtatva, négy oldalas hosszúkas ívet alkot — a szokásos kihagyásos helyeken Sigray Magdolna, az özvegy tollal írt beszúrásaival, nagy, díszes kezdőbetűvel, így szól:

„**Wohl Geböhrener,**

hoch Schätzbarer Herr Vetter!

Nachdeme es Gott dem Allerhöchsten, nach seinem unerforschlichen ewigen Rathschluß gefallen, meinen geliebten Gemahl, den hoch- und Wohlgeböhrenen Sigismundum Frenherrn von Kere-

¹⁰⁰ Lib. Reg. 51 köt. 210 lap. 1953. sz. Kanc.

¹⁰¹ Egyetlen, — a kor szokása szerinti, németnyelvű — példányát ismerjük. Nyitraszerdahelyi Zerdahelyi János nyitramegyei táblai előlőnek ment ez a példány: Zerdahelyi és Sigray Magdolna rokonok voltak. Innen a Zerdahelyi-gyűjteménnyel a Nemzeti Múzeum levéltárába került, ahol beosztották a „törzsanyag“-ba. Itt 1781. c) 1027. 794. jelzet alatt, indikáció nélkül, található fel. V. ö. még Daróczy Zoltán adatgyűjteményével is.

kes Ihro Römisch-Kaiserl. und Königl. Apost. Majestät Generalen Feld-Wachtmeister, und Ritter des Militaire Mariae Theresiae Ordens, nach einer ausgestandenen langwübrigen schweren Krankheit, und empfangenen allen heiligen Sacramenten, in 61 ten Jahr seines Alters den 8 ten dieses Monats um 5 Uhr Abends aus dieser Welt in die ewige Seeligkeit abzufordern, mich aber dardurch samt fünf Kindern (worunter Zweyen eigenen) in die billigste Betrübnuß, und tiefeste Trauer zu verlegen;

Also habe nicht ermangeln sollen **meinen hochschätzbaren Herrn Vetter** — — von diesem mir so schmerzlichen Todesfalle die so schuldig= als trauervolle Nachricht zu ertheilen, die abgelebte Seele in Dero Christliche Andacht, mich aber, nebst ermeldt meiner Kindern zu **fernere Freindschaft und Gewogenheit** zu empfehlen allstets beharrende

Tyrnau den 12- Jener
1781

Magdal. Vermittlbt Freijin
Von Kerekes geb.: Gräfin
Sigray m. p.¹⁰²

Herr Johan von Zerdahelyj

— — —

A gyászházba papság, magasrangú állami hivatalnokok, rokonság gyülekezett. Nagy volt az atyafiság. A Sigrayoknak utóbb még olasz és francia águk is eredt.¹⁰³ A Tolvay atyafiság pediglen akkoriban Tolvay Alojzia grófnővel érte el utolsó tagját, ki Stahremberg Antal gróf neje lett.¹⁰⁴ A Kéryek, Berényiek, Péterffyek,¹⁰⁵ Motesiczkyek, Sigrayak, Barthodeiszkyek, Esterházyak, Marczibányiak népes családjaiból tellett is gyászoló közönségre. Jelentkeznek a különböző házasságok révén a sógorok: pl. Marczibányi István, a Ludovika egyik alapítója, akitől a Marczibányi tér

¹⁰² Kívül ez áll, szintén az özvegy kézírásával: „† — Tyrnaviae, — Spectabili. ae Perillustri Dno, Dno Inanni Zerdahelyi de Eadem, Joelyti Comitatus Nittrienis Tabulae Judicariae Primario Assessori (Titt.) Dno mihi Singulariter colendo. — *Szept: Uj — Falu*, — per Galgóczens. N. Rippeny“. (Nemz. Múzeum könyvtára, Levélt. Növedéknapló 1905. év 6. szám; a Zerdahelyi család iratai. A szeptemberfalusi régi levéltárban, mely ma Walterskirchen grófé, nincs nyoma.)

¹⁰³ Sigray—Saint—Marsan francia és Sigray—Asinari olasz grófi családok. Részletes adatok benne vannak a Libro d'oro d'Italiában és Annuariokban.

¹⁰⁴ A volt osztrák alkancellár dédatyja. Ezért van neki a magyar Felvidéken még ma is birtoka, ahová gyakran le is utazik.

¹⁰⁵ A Tolvayok több okmányai (grófi és bárói diploma is köztük) vitéz dr. Szilágyi László primor, min. o. tan. magánlevéltárában őriztetnek.

van elhelyezve¹⁰⁶ — csupán levélbelileg írja Nozdroviczky Istvánnak, a halálozási ügyben eljáró nagyszombati ker. tábla jegyzőjének még Temesvárról, 1781. ápr. 9-én is, hogy nem tud személyesen lejönni Nagyszombatba; járjon el ő helyette ez ügyben.

A temetés lezajlott; a generális utolsó kívánsága az volt, hogy saját szavaival éljünk — hogy „a nagyszombati öregtemplomnál lévő boldogságos Szűz kápolnája alá” temessék holttestét.

A hivatalos emberek a leltárt felvették a hagyatékról.

A végrendeletet jan. 9-én, egy nappal Kerekes halála után, már ünnepélyesen fel is bontották. Jelen voltak Payersberg gróf, Nozdroviczky és Piestyánszky nagyszombati szenátor. Az özeveg utóbb fel is szólalt a végrendelet ellen és mostohagyermekével s Judith gyámjával, Balassa gróf horvát bánnal, illetve ennek képviselőjével, Zelenay Jánossal új megállapodást köt, mert férje egyes vagyoni intézkedéseivel megelégedve nincs: még pl. a manigai, végintézkedett birtok jussa sem tiszta még, se az ő hitbérének összege.

Csak nagysoká,¹⁰⁷ készült el a hagyatéki jegyzőkönyv, amelynek adatait kivonatosan azért közöljük itt, mert a kedvező körülmények következtében ennek alapján a legpontosabban rekonstruálhatjuk Kerekes Zsigmond életkörülményeit, hétköznapjait, sőt még a háztartását is.

Nem hisszük, hogy még a későbbi időkben is akadna egyetlen Mária Teréziás magyar tiszt is, akinek például a lakásberendezését ismerné a monografikus történelem. Hát még az első rendlovagok, a „koliniak”-nál mily ritka dolog ez.

A két pozsonyi vármegyei tisztviselő¹⁰⁸ tudósít bennünket arról, hogy megjelentek a „generális fő strázsa mester úr” házánál s ott mi mindent találtak.¹⁰⁹ Először is készpénzt érő nyugtát, ill. adósságlevelek a rokonok-ismerősöktől. Értékesebb a sok közül Marczibányi István v. b. t. tanácsosnak, híres emberbarátnak adósságlevele 25.000 forintról, a Barthodeiszkyeké¹¹⁰ 20.600 forintról, több grófi család adós-

¹⁰⁶ A budapesti rádióban hangzott el erről az ismeretlen hadtörténelmi adalékról előadás, szerzőtől, az 1936. évben.

¹⁰⁷ Ápr. 6-án. — Nagyszomb. t. 522. 14. és 225. 5929.

¹⁰⁸ Az eljáró szolgabíró és esküdt.

¹⁰⁹ Figyelembe kell venni, hogy minden örökösödési ügyben inkább többnek vehetjük a leltározott értéktárgyakat, mint azt a jegyzőkönyv mondani szokta. Rengeteg holmi persze itt sem szerepel. (Pl. a generális ruhaneműiből alig egynéhány darab.)

¹¹⁰ Kerekes Zsigmond nővérének gyermekei. A generális sikeresen beperelte őket s el is nyerte kölcsönadott összegei fejében azoknak

ságlevele, stb. Ezután körséta következett a hatalmas parkkal rendelkező két utcára nyíló sarokházban. Előkerülnek az ú. n. „Nacht czajcz“-ok, amelyekben az ezüstöt, értékeket tartják. A Juditnak szánt jószágban rengeteg ezüstenemű, mindenféle formájú van: a „smuk-kefécskétől“ egész a szenteltvíz tartó edényig és csöngető-ig minden megtalálható itt. „Orientális gyöngyök, két részre való Portré, vagyis praczli“-s egyéb furcsa kifejezésekkel találjuk szembe itt magunkat. Szent János arany képe, rubinokkal kirakva. Ezüst-arany paszományos díszruhák (női és férfi) a nagy ládáknak. — Jozefa leányának Kerekes Zsigmond a „nagyobbik ezüst Nacht-zaick“-ban hagyományoz. Részletesen felsorolt rengeteg ezüstenemű, aranyozott ezüst kanalak, „füstöllők“; „smukhoz való ezüst seprűcske“ sem hiányzik. — Anna és Jozefa együtt örökölnek ezüst-arany skatulyákat, kis „pixis“-eket, lakkozott legyezőket, arany ollót.

„Baró Károly úrfi“ fekete ládában asztali ezüstöt, „12 francia vellával“, azonkívül több 12 személyes service-t, ezüst boros üvegeket, „ezüst étek melegítő serpenyőket“ stb. örököl; 4 arany zsebóra, arany skatulyák, zöld és egyéb színekkel emailrozva, találatnak itt. Az özvegy, Sigray Magdolna protestál, hogy 10 egynéhány éves fiának jövődöbeli felesége számára tétessenek félre innen bizonyos női ékszerek az elhúnyt generális végrendelete értelmében, mert erre neki van csak joga.

A „Kabinet“ nevű szobában egy fegyvertartó, diófával kirakott üveges armariumban 2 puskát, 6 pár pisztolyt, 1 pár mordár-pisztolyt, egy rezes kardot, két rezes hüvelyt és egy „Németh Pallost“ talált a bizottság. Ezenkívül állt itt egy másik üvegezett armarium, 5 sor könyvvel és egy nagy pohárszék is. — A sorakövetkező „szobalányok szobájában“ — mely az uraságokéi közelében volt — két ágyat, diófával kirakott 3 fiókos zöld armáriumot, egy asztali kisebb órát, egy cseresznyefa asztalkát stb. találtak. A „kis-asszonyok szobájában“ — ez a harmadik általunk ismert szoba — kanapét, 12 széket, armariumokat (szekrényeket), asztalt, arany nagy tükröt, több kerekes-, és egyéb asztalfélét jegyeztek fel.

A „sárga szobában“ sárga brokáttal borított „Zoffát“ 12 széket, „2 jáczó asztalkát, 2 koridont, íróasztalt, arany nagy tükröt, Tik Tak játékra való ostáblát, 2 vas, tornyos

csanig-i és Fold mezővárosban fekvő birtokát. Emberségből azonban meghagyta ezt a fiatal Barthodeiszky-fiúknak (katonák és referendáriusok lettek később) — de: árendába. A jövedelmet ő húzta. A pör tulajdonképen a mostohájuk: egy dúsgazdag Rátky-leány ellen irányult.

nyoszolát“ láthatunk. — A „palota“ nevű nagy szobában ismét 12 szék, „jáczó asztalkák“, nagy gyertyás lusztert, és egy 24 vendégnek való nagy asztal áll. A hatodik szoba a „pohárszék szoba“. Itt egy nagy zöld almárium áll, táblás lágy pohárszék, 4 bőrs fekete szék, abrosz prés, 15 nagyobb kép lágy (puhafa) fekete rámaiban.¹¹¹ — Következik az „ezüst spalléros szoba“: ez „által vagyon rekesztve“; bizonyára túl nagy volt. Két szobának használták. Két „lány“ nyoszolya, zöld, 4 posztós szék, jáczó asztal, rajta „musikálló Nagy óra“.

Kilencedik helyiségnek használták az „Iffiú Báró“ szobáját. 2 lány fa asztalka és rengeteg egyéb holmi állt itt.

Az istállóban és kocsiszímben 2 hintós ló és két hintó volt. Megtudjuk még azt is, hogy a Mária Teréziás generálisnak városi hintaja „sárga szényű Plussal“ volt bélelve, és hogy egyike új, a másik már kissé kopottasabb volt, állott itt egy „avitt Birnes, sárga Demisszal bélelt és egy közönséges paraszt kocsi“ is. A pincékben rengeteg ó-, és újbor; 203 hektó; a legrégeb hordó 1775 esztendei évjáratot tartalmazott. A magtárban 149½ pozsonyi mérő¹¹² gabona volt elraktározva.

Így laktak Kerekes Zsigmondék a nagyszombati Szűrszabó-utcában, az „Orsoliták“ melletti kis palota-házukban.

... A temetés után, még szomorú kötelesség várt a fekete, gyászbaöltözött mindössze harminchároméves özvegyre. Le kellett vennie férje halotti rendjelvánkösáról a tábornok kis vörös-fehér-vörös zománcközepű fehér rendjelkeresztjét és a Mária Terézia-rend alapszabályainak értelmében vissza kellett küldenie a rendkáptalannak, illetve az uralkodónak. Az özvegy — bizonyára a temetésen résztvett és segédkező egykori bajtárs-tisztek segítségével — kötelességszerűen meg is tette ezt és, valószínűleg általuk, fel is küldte Nagyszombathól Bécsbe. Még hozzá pontosan: a halál után: tizennegyedik napon az Udvari Haditanács elnöke átküldi a tokot az érdemkereszttel Kaunitz herceg udvari és államkancellárnak, Mária-Terézia és később II. József mindenható miniszterének, a szokásos „újra-adományozás“ végett.

Kaunitz, a miniszter-kancellár ekkor még élete virágjában van; Kerekes, a királynő hű tábornoka azonban már rég a nagyszombati templom kriptájában nyugszik. 61 éves korában költözött el az élők sorából.

¹¹¹ Bizonyára családi portrék is voltak köztük. Mi lett velük? Nem tudni.

¹¹² Szapú-nak is hívták a régiek. Itt mérő szerepel, ez a múltban szokásos és adózási szempontból is előírásos mértékegység.

A főhaditanácsi elnöknek néhány soros levele Kaunitz herceghez Kerekes Mária-Terézia rendjele ügyében így hangzik:

„In der Anlage gibt der Hofkriegsratpräsident sich die Ehre, des des Herren Hof- und Staatskanzlers Fürsten von Kaunitz Rittberg,¹¹³ Fürstlichen Gnaden des militarisches Maria Theresian Ordens Kreuz des den 8-ten currentis abgelebten Herrn General Major *Kereckes* in Freundschaft zu behändigen.

Wien, den 23. Január 1781.

(Olvashatatlan aláírás.)

An

das Kais. Kön. wirkl. geheimen Rath
auch Hof- und Staatskanzlers, Herren
Fürsten v. Kaunitz, Fürstl. Gnaden.“¹¹⁴

Ez aztán az utolsó okmány is Kerekes Zsigmond működésével kapcsolatban. Érdekes megjegyezni, hogy az előrelátó generális még 1769-ben, Sigray Magdolnával való eljegyzésekor felemlíti mőringlevelében, hogy neje a „szokott Theresianus-kiskeresztesnek járó penzió“ felét: 300 forintokat magának megtarthasson. A rendtulajdonosokat úgylátszik, elég jól dotálták még akkoriban.¹¹⁵

*

A generális fiatal özvegye a gyermekekkel ottmaradt Nagyszombatban. Vagyonban, dicsőségben. De meg kell adni: hűen őrizte ura emlékét. Férjhez nem ment soha;

¹¹³ Helyesen Kaunitz von Riethberg.

¹¹⁴ Ered. a bécsi Mária Terézia rend lt. F. IV. K. 15/5. sz. alatt. Hogy mi lett magával a rendjellel, azt nem tudni pontosan. Ugyanis akkoriban még nem tették félre a Mária Teréziások dekorációit, mint aztán nemsokára a további hadjáratokról egész a legújabb korig. A bécsi Arsenal-épületben elhelyezett Heeresmuseum két termében az ablakmélyedésekben rendszeresen ott állnak sorban a kis, üvegezett asztalkák, melyekben az egyes hadjáratban adományozott rendjelek kis, közép és nagykeresztjei vannak. Kerekes adományozásakor — amikor azonban még csak kis és nagykereszt létezett — csupán a kitüntetettek nevei vannak arany betűkkel egymás alá írva. A legrégebb hadjárat asztalkáján (I. Waffensaal, Fensterbogen VIII. 329. Schautisch) a 42-ik magyar rendlovag neve díszlik: „Sigmund Freiherr von Kerekes.“

¹¹⁵ Adalék a Mária Terézia-rend történetéhez s alapszabályának pontos betartásához Kerekes 1769-iki mőringlevelének ez a passzusa. A Sigray Károllyal, jövendő apósával kötött szerződéseknél ez a passzusa ugyanis, miután elmondja, hogy a „kisaszonyt“ az apja és „több méltóságos atyafiak“ beleegyezésével feleségül veszi, így szól:

„... Mivel En Felsőes Királyné Ásszonyunktul érdemeimre nézve á kisebb Theresiani Ordinis Keresztet el nyertem, annak statutuma szerint szokott Pensiomnak felét, úgy mint háromszáz forintot maga szükségére nézve nevezett Jegyesssem esztendőnként fordíthattya... stb.“ (Eredetije a hivatkozott pőiratoknál, hitelesített másolatban.)

negyven esztendeig élt özvegyi sorban. 1793. márciusában elhagyja a nagyszombati házat. Kivette részét kora társadalmi, sőt udvari eseményeiből; a Hofburgba pedig báró Kerekes tábornok özvegye mindig is bejáratos volt. 1781. szept. 14-én csillagkeresztes hölgygé nevezték ki,¹¹⁶ miután az előírásos nemes ősfát igazolta. Fia nemsoká elköltözik tőle, anyjának lakásrészét megszünteti a nagyszombati palotában, s az egészet eladja 1793. máj. 27-én 15.000 fl-ért nővére férjének, gr. Benyovszky Manónak. Családot alapít s ettől kezdve állandóan az anya támogatja kisebb-nagyobb súrlódások közepette könnyelmű, elnevelt, mint azt a fiú saját maga is bevallja önmagáról: „rosszhírű” gyermekét. Végre 1821. febr. 5-én Pozsonyban meghal Sigray Magdolna; gutaütés következtében.¹¹⁷ A családi (Sigray) alapítványra utódai (fiának gyermekei)¹¹⁸ sokszor pályáztak.

A család lassan feloszlik. Férjhezmennek, elköltöznek Kerekes tábornok leányai. Lássuk csak futólag, kik az utódai.

Az özvegy mostohalányai közül Jozefa bárónő férjhez megy Bécsben egy cs. kir. főhadnagyhoz, rokonához: báró Zedwitz Antalhoz.¹¹⁹ Ez utoljára mint a bánati gyalogezred őrnagya szerepel a katonai névkönyvben.¹²⁰ Az orsz. levéltári pör szerint gyermekeik, tehát Kerekes Zsigmond unokái: báró Zedwitz Antal cs. kir. hadnagy szül. 1781. és báró Zedwitz Johanna voltak.¹²¹

Kerekes másik leánya. Zedwitzné féltestvére: Judith csillagkeresztes hölgy, 1788-ban távozott az apai háztól; Benyovszky Móricz madagaszkári király testvére, gróf Benyovszky Manó cs. kir. kamarás volt a férje, aki később

¹¹⁶ „Özvegy báró Kereskesné Gróff Sigray Magdolna Keresztes Dámá”-nak írja magát magyar levelein pl. 1801-ben. (Nagyszomb. ker. tábla A. 1788 III. 21. és főleg fasc. 225 No 5929.) — A kinevezési okirat a Csillagkeresztes Rend bécsi levéltárában van meg.

¹¹⁷ Halotti bejegyzése a pozsonyi r. k. Szent Mártonról nevezett egyházi anyakönyvekben található fel. — Szerepel Kerekes Zsigmond és családja a mai Felsőház ú. n. hivatalos „Családkönyvében” és az 1886. évi VIII. t.-c.-ben is az örökös jogú magyar főrendi családok névsorában.

¹¹⁸ L. bővebben az orsz. lt. helytart. gen. indexet 1780—1810 közt; továbbá: „A magyar árvaházak története” dissertatio dr. Gönczi Máriától.

¹¹⁹ Bécsi Kriegsarchiv: bécsi kat. anyakönyvek; Militär-Matrikelamt.

¹²⁰ Állami Schematizmusok. (Nemz. Múz. Széchenyi ltár és Orsz. lt.)

¹²¹ Orsz. lt. be nem fejezett táblai perek, „1805. Klobusiczky per” 1814. Kerekesnek ezek a katonai-unokái Budapesten éltek úgylátszik; a várbeli kath. anyakönyvek 1811. jan. 20. tartalmazzák ennek a Zedwitz hadnagynak és bizonyos Schimontsich Antóniának esküvőjét.

mint huszár őrnagy esett el Itáliában.¹²² Fiuk, Zsigmond akad. tag. Brunswick Terézszel, a kisdedovás első úttörője. Az ő fia viszont gr. Benyovszky Sándor, a képviselő volt, akinek nejét később Kossuth Lajos elsőszülött fia, Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter¹²³ vette feleségül.

Kerekes Zsigmond legkisebb lánya: Johanna bárónő (Nagyszombatban volt az esküvő) 1789. aug. 16-án családja élénk ellenzésével dacolva¹²⁴ férjhezment Vágújhelyre nemeskürthi Kubitzta Józsefhez, ki több vármegye táblabírája volt. Ez később, egész 1831-ig, nemzeti egyesületet szervezett,¹²⁵ hogy Kerekes Zsigmond gyermekeinek osztályos, majd félmillió holdat kitevő XVII. századbeli Bosnyák Zsófiától eredő örökségét kipöröljék. Leszármazók igen sokan vannak a Kubitzta-Kerekes házasságból; túlnyomórészt a felvidéken élt megyei birtokosok és tisztviselők.

Ezekután vessünk egy pillantást Kerekes Zsigmond egyetlen fiának, Kerekes Károly bárónak életére. Ez már nem tartozik szorosan vett feladatunkhoz; de érdekessége miatt néhány szót szólunk róla. Röviden csak azt mondhatjuk el, hogy pár év alatt nyakára hágott egész vagyonának. Néhány évi katonai szolgálat¹²⁶ után mint alhadnagy leköszönt rangjáról. 1797-ben pedig eladja apjának hatalmas vagyonát egymillió forintnyi hallatlan összegért.¹²⁷ Próbál még aranybányákkal is vállalkozni, jár kihallgatásra Ferenc császárnál; barátja, Nyáry József gróf (Révay volt a másik) azonban cserbenhagyja és belebukik. 1806-ban többszázoldalas bölcséleti munkát ír Kant ellen, melyet a Jellinek-nyomda Nagyszombatban ki is ad.¹²⁸ Ebben „apo-

¹²² Életét l. Hadtört. Közl. 1956. III—IV. Szerző: „Gr. Benyovszky Emánuel“.

¹²³ Eredeti csal. levelek a solti kastélyban. (Pestvm.)

¹²⁴ A rokonok mint „tóth tanulót“ írják, akibe „Johanka szerelmes lett“. (L. id. perirati levelek.)

¹²⁵ Érdekes jegyzőkönyvei nyomtatva is megjelentek 2 füzetben a Pozsonyban tartott többszörös ülésekről. Ezek a leszármazók birtokában vannak. Részt vettek a „Nemzettség“ 5 ágazatában a Festetics, Berényi, Batthyány, Cziráky, Illésházy, Telekv, Szapáry, Forgách, Koháry, Károlyi, Berchthold, Andrássy, Hunyady, Barkóczy, Vécsey, Pongrácz, Mednyánszky családok tagjai.

¹²⁶ Törzslapja birtokomban. Gyalogos volt; később vértestiszt lett.

¹²⁷ A konzorcium fejei Pürkler János és Sonnleitner Ignác osztrák pénzemberek voltak. Az eredeti szerződés leányági leszármazóinál van meg. — A Kerekes család ügyésze, „rendes fiskálisa“ ns. Hatos Mihály volt.

¹²⁸ Egyetlen ismert, díszes aranyozású példánya a Nemz. Múz. könyvtárában van, ahová a Jankovich-gyűjteményből került. Itt is, minden aláírásán, Kerekes Zsigmond fia „német római szent birodalmi bárónak“ nevezte magát, amit azonban apja a valóságban soha sem kapott meg. 1808. júl. 19-én Pöstyénben így írja alá magát: „Carl des Heiligen Röhmischen Reiches, wie auch des Gegenwärtigen Oester-

dictisch gewiss widersprechend"¹²⁹ cáfolja az ünnepelt tudós elméletét; munkáját különben a világ uralkodóinak ajánlja. Rövidesen, Pesten, 1810. ápr. 7-én; nagy szegénységben meghal. Felesége, muthenbergi Kopp János, híres, ezreddobosból lett huszár-altábornagy nővére, Anna volt.¹³⁰ Az özvegy — kilencnél több gyermekük volt — nagy nyomorban maradt hátra s Kerekes Zsigmond menyét a híres Orczyház és Orczy-kert tulajdonosnője: br. Orczyné Berényi Bora grófnő (férjének közeli rokona) támogatta és élelmezte. A gyermekeket pedig, elosztva, Kopp generális, Orczyék, Ürményi országbíró és a híres műgyűjtő: Szent-Iványi Bonaventura¹³¹ cs. kir. kamarás vették magukhoz és nevellették fel. Kerekes Zsigmond unokái közül többen lettek katonatisztek is és köztük a napoleoni háborúban Kerekes János bárónak, mint kadettnek a franciák a hüvelykújját s kezét át is lőtték. Az ő testvére, Frigyes, pap és a főrendiház tagja volt; János fiait pedig, (Károlyt és Lászlót), 1884-ben Ferencz József szintén meghívta az országgyűlés főrendiházába. Czifferi és Kerekesházi Kerekes Károly bárónak örökbefogadott utódai élnek;¹³² a többi, leányági utóda Kerekes Zsigmondnak pedig részint tönkrement, részint magasra emelkedett, vérszerinti dédunokái közt egyszerű iparosember is akadt, éppúgy, mint elsőosztályú spanyol grand.¹³³ Egyik leszármazottja meg pedig éppen Montbel gróf, X. (Bourbon) Károly francia király hírneves miniszterének családjába házasodott bele.¹³⁴

Igy oszlott el vére, nyoma annak az egykori kiváló magyar katonának, akinek önfeláldozó hazafias tevékeny-

reichischen Kaiserthums Freiherr von Kerekess, Magnat des Königreich Hungarn.“ — Jellemző, hogy ez a fellengzős titulátúra éppen legnyomorúságosabb éveiben íródott s persze ez is valami kölcsönügyletről szóló okmányon szerepel. (L. a hivatkozott periratok mellékletei.) Ő is, nővére is, sokszor szerepelnek „Kerekess“ alakban.

¹²⁹ L. Szinnyei Repert. és Vajda György tanár készül munkáját e témáról.

¹³⁰ Érdekes világtörténelmi vonatkozás, hogy Kopp János, Kerekessné testvére, 80 éves korában, jöllehet császárra ellenezte, vette el, a fiatal erdélyi Nemes Zsuzsa grófnőt, kinek társaságában később I. Sándor cár is sokszor megfordult a bécsi kongresszus idején. Különben Koppné ügyes festőnő volt és kastélyuk vendégeként Liszt Ferencet is lefestette. Ezt a képet Harsányi Zsolt fedezte fel újabban és ismerteti Liszt-életrajzában. (Fiának szíves közlése.)

¹³¹ Ezüsttárgyai, monogrammal, ma is a leányági Kerekes-leszármazóknál vannak meg.

¹³² Halála előtt pár évvel, 1951-ben adoptálta rokonait: Abaujszántói Kerekess József vezérkari alezredest és az elhunyt Abaujszántói Kerekes Endre huszárezredes fiát, Endre dr.-t.

¹³³ A gr. Athlan-család. Ezek dédunokái Kerekes Zsigmond tábornoknak.

¹³⁴ A Jankovich grófi család révén (L. *Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv*: I. k.)

sége nem kis mértékben járult hozzá a XVIII. században ahhoz, hogy Magyarország az ellene irányuló támadások kivédésével és a háborúskodások sikeres befejeztével a nyugodt, alkotó békemunka vonalára léphetett. Ki tudja, hol tartanánk ma, ha önfeláldozó magyar kezek akkor nem rövidítették volna le, az utolsó századokban, azokat a szomorú időköt, melyek jellemzője a klasszikus verssor maradt: „Inter arma silent Musae...”

FÜGGELÉK.

Báró Kerekes Zsigmond generális főstrázsamester magyaryelbő végrendelete.

„Minthogy a Mindenható Ur Istennek el kerülhetetlen törvénye szerint mindnyajunk halala Bizonyos, de ennek ideje s. órája bizonytalan legyen, elémben viselvén én is nem csak ezen elkerülhetetlen törvényt az Emberi természetnek, hanem öregsegre hajlott, és nem kevés fáradságokkal meg telt életem üdejét s. következő keppen annál inkább el közeledett halalom óráját és általtatván, hogy Isten eo szent Fölsége áldásából élő gyermekeim között halalom után néminemü vissza vonyasok s. Testvériséggel ellenkező Szertelenségnek ne tamadgyanak, ép elmémel egészséges erőmmel, jól megfontolt és eltöket Szandékommal kívántam ezen rendelésemet tennem a Szentséges és elvalhatatlan Szent Haromsagnak, Atyának és Fiunak, és Szent Lélek Ur Istennek nevében Amen.

Először az én bünös Lelkemet az én Teremtőmnek meg váltó Jesusóm keserves kinszenvedéseért, és Szentséges Szüiz Szent Anya Erdeméért esedezvén, Irgalmasságában ajánlom Testemet pedig ezen Nagy Szombathi öreg Templommal lévő Boldogsagos Szüiz Kápolnája ala temetetni kivanom.

Másodszor pedig, hogy Isten eo Szent Fölsége aldasabul egybe szerzett világ javaimrul bizonyos rendelést tehessen mindenek előtt azok mi voltát ki tenné s. ki világositani szükségesnek állítom, mely is következők eképen

fl. kr.

Méltóságos Tavernicus Groff Batthyány Ádám eo Excellentiájának¹³⁵ Méltóságos Groff Apponyi György eo Excellentiájára¹³⁶ transferáltatott obligatio Szerint Számzatok Hatvan ezer forintokat azaz

60000

Bírok Manigán Nemes Nittra Vármegvében lévő helységben szegén üdvezült második Felességem, Groff Tolvay Julianna által Inscriptionalis Fundust, de minthogy nevezett Felességemnek adósságait, úgy mint

¹³⁵ Gr. Batthyány Ádám (1697—1782) alkancellár, főtárnokmester, Esterházy Anna férje.

¹³⁶ Apponyi Albert szépapja. 1736—82. élt; a Szent Korona öre, titkos tanácsos és tolnai főispán volt.

fl. kr.

a Vittenczy Plebánosnak Öt Száz forintokat nem különben az Universitasnak Öt Százat, öszvességgel egy ezer forintokat (: amint a megtalálendő s. kivaltott obligatiokból ki fog tetszeni :) magamébul ki fizettem, ennek investitúrája Szabad akaratom alatt vagyton in suis 1000

Egy ezer hét száz hatvan hetedik Esztendőben adtam Barthodeczky Gábor és Antal Eöcsém Uraimék¹³⁷ Szamara Solti Jóságok Cambiuma a fejében Rátky Joseff Plenipotentiáriusok által Husz ezer forintot. Mivel azonban a Cambiumbul semmi se lett, azon pinnzel pedig Üdvezült attyók adósságai fizetődtek ki, én azon pénzben és ennek hatramaradott Interestébéli Hat Szaz forintban Nemes Pest Vamgyében Solt névü Mező Varosban lévő Jussokat Tizen eöt Ezer Két száz huszon három Forintokban, Huszon négy grajczarban azaz in Summis Tizenötezer kétszáz huszon három x (t. i. krajczár) huszonnégy nem külemben Lakon Nemes Vass Vármegyében eő Kegyelmeknél Pénzek után volt öregségemet ött Ezer Háromszaz Hetvenhat forintokban Harminczhat grajczarban az az in Summis 5376 x 36 Törvényesen exequaltattam; Mind az által az Árvak job subsistentiajokra ezen Lakon Exequalt örökségeimet, további rendeltetésemig nekik Arenda képen vissza bocsattottam Két száz hat forint és 40 grajczar Esztendőnként járó Cenzusban, ugy, hogy a többi Cenzusomal nyolez Szaz Huszon három forintokban és husz grajczárban Soltrul bé vehessem, amint is eddig mind a két rendbéli cenzust fogyatkozás nélkül bévettem, melynek a Capitalissa tézesen mindössze 20600
Méltságoss Groff Rudolff Palfy eő Nagysaganal¹³⁸ vagyton interessém Két ezer forintom azaz 2000
Martzibányi István Sogor Uramnal az Arvaim Ménes és Gulya béli Successiójuk vagyton Interestem

¹³⁷ Kerekes Zsigmond unokaöccsei. Kerekes generális nővérét, az 1745-ben gyermekágyban elhalt Kerekes Teréziát Barthodeiszky József 6. ezredbéli huszárcapitány, B. Antal morvaországi báró, és Esterházy Marianna grófnő fia vette nőül. Kerekes Terézia elhalta után Barthodeiszky rátki és salamonfai Ráttky Magdolnát vette el. A fenti Barthodeiszky Antal alezredes volt a 2. sz. gyalogezredben és Belgrád ostrománál tüntette ki magát. 1791-ben kir. alügyész lett. Királyi adományban kap sok birtokot s a „rátki és salamonfai” előneveket. Ősi előnevük „barthodei” volt. — Testvére, Gábor, ugyancsak a 2. sz. gyalogezredben szolgált; 1770-ben százados. Mindketten laki (Vasvm.) születésűek. — (A Kriegsarchiv adatai.)

¹³⁸ Nem azonos Pálffy Rudolf altábornaggyal. Csupán rokona. Katonatiszt volt ez a Pálffy Rudolf is; szül. 1750. † 1801-ben, mint őrnagy. Feleségétől, Kolowrat Mária grófnőtől 15 gyermeke született, kik közül Fidéll tárnokmester, Alajos pedig (1801–76) Velence híres kormányzója. Pálffy Móricznak, a 49-es osztrák helytartó-tábornagynak a nagypapja volt az itt szereplő Rudolf.

	fl. kr.
Egy Ezer Ött Száz Negyven négy forintokban azaz in summis	1544
Ennek Summaja tézsen ugyan Nyolevan Ött Egy Szász Negyven négy forintokat az az	85144

De ellenben

Harmadszor ezen Capitalisokban vagyon üdvezült Első Feleségemtul Marczibanyi Judittul maradott ar- vaimnak, ugymint Joseffa és Anna Leanyaimnak Annyai allaturájók Tizezer	10000
Erre nézve jóllehet üdvezült Felességem Marczibanyi Juditnak neve is az fellyül kétett Husz Ezer forintos Charta Biancaban belevagyon véve, mivel min az által az eo allaturáját e képpen már ki szabom és szabadon hagyom, a többiben ugy mint magam keres- ményemben semmi kérdés nem támadhat.	
Lisike vagy is Eörsébeth első Felességemnek Test- vérje magtalan halala után Josefa és Anna leányimra haramlott successió Két ezer forint azaz	2000
Ménes és Gulya béli fölleb említett s idővel ugyan azon leányimnak esset Successiójok Egy Ezer Öt Száz negyven négy forint azaz	1544
Méltóságoss Ipám, néhai Groff Tolvay János Ur Testamentoma Szerint Apponyi György eő Excellen- tíajanál lévő Capitalisbul Nyolc ezer forintnak az Interesse illeti. Méltóságoss Groff Eleonora és Mari- anna Kisasszonyokat, Ezek halala után pedig a Capi- talisbul négy ezer forint illeti Kedves Sogorom Méltó- ságoss Groff Tolvay Ferenc ¹³⁹ Uramat és maradékit, négy ezer forint ellenben az én Leánykámra, Judit- kara fog szállani, mely tézsen öszvességgel Nyolc ezer forintot azaz	8000
Ugyan most nevezetes Juditka Leányomnak oreg Atyátul Méltóságoss Groff Tolvay Jánostul maradott Successiója Huszon hat ezer Kilenc szasz ötven nyolc forint azaz	26958
Önnön magam tartozom Balog Sándorné Asszo- nyomnak Egy ezer forinttal, azaz	1000
Nagy Szombathi Szüz Szent Orsola Klastromnak Egy ezer forintal azaz	1000
in Summa pedig Öttvnezer Ött Szaz Két forint azaz	50502
Mely Summa az föllül kitétt Capitalissaimbul le huzvan s annak üdeivel ki füzetvén marad önnön ma- gam szabad rendelésemre Harminc négy ezer hat Szaz negyven két forint azaz	35642

¹³⁹ Kerekes Zsigmond második feleségének fiyére. 1812-ben halt meg, mint es. kir. kam., a dunáninneni ker. tábla e'nöke, a verebélyi és szentgyörgyi érseki szék nádora s a Szt. István rend vitéze. Neje Péterffy bárónő. Vele kihalt a család fiága.

fl. kr.

Ebbul tehát

Negyedszer rendelék Anna Leányomnak Hat ezer forintot úgy, hogy ha Apacza nem léssen és néki az Annjai részen kívül adattassék. Ha pedig Apaczaval lenne négy ezer forint adatassék a Klastromnak, melynek Interessébül Szaz forint legyen a Klastromé Szaz forint pedig Esztendőnkint adatassék ezen Leányomnak míg él. s holta után maragyon mind a négy ezer forint az Isten nagyobb dicsőségére a Klastromnak. Mely esetre a megmaradó Két ezer forintbul egy ezerezzel rendelék Johannka Leánykammnak különessen a másik ezer forinttal pedig osztozzanak egyarant mind-najan. Mely Summa akarmely esetre teszen Hat ezer forintot azaz	6000
Juditka Leanyomnak, ki ugyis öreg attyátul jól maradt, rendelék Hat Ezer forintot azaz	6000
De ha magtalan halála történne Leánykámnak, maradgyon: mind a hat ezer egyenlő osztályra többi gyermekeim között nem külemben.	
Johanka Leánykammnak rendelék Hat ezer forintot azaz	6000
Magtalan halalanak esetére pedig mindezen Hat ezer forintot mindpedig Anna Leányom Apacza lételevél föllebb lett rendelésem szerint erre netalan maradó egy ezer forintot rendelem egyedül Karoly fiamnak.	
Joseffa leányomnak ugymint első Gyermekeknak Annjai jusson kívül rendelék Nyolc Ezer forintot azaz	8000
Ezeknek Summaja téssen Öszvességel Harminc négy ezer forintot azaz	34000
Következendő képpen marad még hátra Hatszaz negyven Két forint azaz	642

Hogy tehát

Ötödszer Az én Teremtőm örök mindenható Ur Istennek minden némü hozzám mutatott kegyelmeért örök halaadással legyek és az én bünös lelkemis az öreg Dicsőségben az én megváltóm Kin Szenvedése s. Irgalmassaga által részesüllyek rendelék ezen Nagy Szombathi Öreg Templomban lévő Boldog Asszony kapolnajában minden héten azon nap mondandó egy örökös Szent Misét, a mely napon az Irgalmas Ur Isten bünös Lelkemet az Árnyék vélagbul ki szólittya; mivel pedig ezen akaratomnak világ végezetéig megtartandó állandóságot kívánom, tehát akarom, hogy az felul szamba vett Summabul még hatra maradt s. föllebb kitett Hat Száz negyven Hét forintokon Bor s. Gabona arábul a vagy holtom után találandó Kész Pinzbül tegyen Felességem Két Szaz harmincz nyolcz forintot azaz	238
Es így ezen nyolc szasz nyolevan forintokbul azaz	890

álló Summa pinz Tekénteres Nemes Esztergami Feő Káptalan oltalma alá adatassék, úgy hogy Szaz forint maradjon Tettes Feő Káptalan szabad akarattára, az eő hév oltalma s. ezen akaratom gondviselésének csekély megjutalmazása fejében. Az többi Hét száz Nyolcvan forintok hasznabul pedig azon minden héti egy örökös Szent Mise szolgaltassék, mely akaratomat Tettes Káptalan Esztergamban való által menetelével és mindenkor az jelentett Boldog Asszony kápolnájához kapcsolom.¹⁴⁰

Nem külemben

Hatodszor Ezen Nemes Nagy Szombat Varosanak Ispitálbeli Szegénnyeire Tiz forintot, úgy ugván ittvaló Lazaretbéli Nyomorodottak is Tiz forintot, Osszvevéssel pedig Husz Forintot rendelék, mellyek hasonló képpen Bor arabul, vagy léendő kész pénzbul ki fognak telni.

Hetedszer az én Kedves Fiamnak Karolynak hagyom ezen Nemes Nagy Szombat Varosaban lévő Hazomat, Kertemet, Maioromat, Tölgyeimet és Alsó Dióson lévő Szabad Szöllőmet, mellyek vétele alkalmosságával ambar az iran költ levélben az Első Felességemtul Szarmazott Leányaim nevekis fel legyen téve, de őket fellül kitett Summak szerint mind az Annyái alkuvásban fogyatkozás nélkül kielégítvén, mint pedig az keresményembül elegendőképpen részessé tévén, ezen szabad rendelésemet nem vehetik. Ezeken kívül hagyom az Fiamnak minden némü hazi mobiliaimot, Fegyvereimet és Könyveimet, azokat kivévén, a mellyek Groff Tolvay Julianna második Felességem neve alatt kösztök talaltatnak, Mellyek Juditka Leányomnak maradyanak.

Nyolcadszor mostani szerelmes Felességemnek Baro Sigray Magdolnanak ha halalom után még férhez menetele történne az néki moringolt Hat ezer forintot Kedves Karoly fiam a Haznak értékibül kifizetni köttöles lészen. De ellenben valamint nevezett Felességemnek arva gyermekeimhez való tapasztalt hajlandóságáruul nem is kételkedhetnék, úgy őtet mind az által kérem, hogy Arva Gyermekeinek Édes Annyók helett, legyen továbbis kegyes Annyók, istenes Gondviselője vagyis tutornéjok. Mely okra nézve mindaddig, valamég nevémet fogia viselni, fönt említett hazamban legyen lakasa föllebb el számlált s. Gyermekeimet illető Capitalisok hasznát eő sedgye, de az első Felességemtul maradt Leányim, annyai Capitalissok interessébul őket, míg szarnyokra nem kapnak, vagy a Törvény

¹⁴⁰ A hagyatéki írásokból kitűnik, hogy az özvegy, Kerekes Zsigmondnak ezt a rendelkezését, jogaira hivatkozva nem tartotta be s a főkáptalannal kiegyezett, hogy csak bizonyos záros határideig mondják a generalisért a szentmisét. Ennek fejében ellenben a saját pénzből fizetett nekik nagyobb összeget.

szerint elégséges Esztendőkre nem jutnak, illendő képpen nevellye, tarcsa, ruhazza s. taníttassa, sőt a kihazasittasokra is lelke ösmerete s. tehetsége szerint gyűjteni s. gazdalkodni igyekezzék: s azért is mivel tellye bizodalom vagyon említett Felességemnek gyermekeimhez való igaz és Istenes Gondviselésben, ha Juditka leanyomat ezen Attyai Szándékom s. rendelésem ellen Groff Tolvay familia maga oltalma ala akarna venni, azon esetre Méltóságoss Groff Balassa Ferencz Sogor Uramat eő Excellentiajat,¹⁴¹ tellyes bizodalommal kérem s. ezen Juditka leanyomnak Tutorjara rendelem, hogy mint kegyes attyafia a Leanyka successiojanak gongya viselle, nevelését mind az által valameddig férjhez meneteire szerencsét néki az ur Isten nem mutat, többszer említett Felességemre hagyom. De mivel öreggh Attya¹⁴² után ennek az Ur Isten Ugy is nagyobb módot mutatott s rendelt légyen, Asztalarul, Taníttasarul s. ruhazattyarul többi gyermekeim becsületesebb subsistentiajara illendő fűzetés rendeltessék. Ha pedig ezen akaratom ellenis mint Tutorsagabul, mind nevelésébül Szerelmes Felességemnek ezen Leánykám mellett éppen nem remélhetek, tellyességel ki vetetődnek, testálom ezen utolsó akaratom ki szabott Attyai része csak nevezett Felességem halála után adassék ki számara.

Ha azonban

Kilencedszer. A Mindenható Ur Isten az én Kedves Fiaskamat magtalanul e világbul ki szollitana és mással sem áldana meg engem többé, Tehát az én kedves Hazas Tarsóm valameddig nevemet fogja viselni, ugyan csak maradgyón Házamnak és mindenemnek birtokában. És így ha az két első Leányaim Annyai Capitalissok Interestét fölleb kitett akaratom szerint, Capitalissok szaporítására fordíttya is még is az én saját Harmincz négy ezer forint Capitalisom Interestébül, Egy ezer Hét szaz forintbul és az eadem keresetem féle pensióbul Harom szaz forintbul Oszvességel Két ezer forintbul annál becsületesebben élhet s. Gyermekeimet tarthattya, tanitathattya s. ruhazhattya: Halála vagy Férjhez menetele után pedig mind pénzben, mind egyeb Karoly fiamnak rendelt jöszagban az életben maradandó gyermekeim (Felességem Szabad akarattya alatt lévő möringnak ki fűzetése után) osztozzanak egyarant.

Tízedszer: Az Leányaim jó és becsületes Férjhez menetelekkel ha tudni illik a Férjek nem tékozló,

¹⁴¹ A kislány nagybátyja. Horvát bán, zászlósúr, val. belső t. tan. volt; gyermektelen ember. Az ő édesanyja is egy Tolvay-leány volt. Amint a hagyatéki iratokból kitűnik, Kerekes halála után „sogor uram“ valóban nagy szeretettel és rokoni igyekezettel pártolta árván maradt gyámleányát, a későbbi Benyovszkynét.

¹⁴² T. i. az öreg Tolvay János gróf, a generális apósa után.

jámbor s. Gazda jó léssen és magzatot a Hazassagban mutatnak, akkor nem külemben az Annyái Capitalissok ugyan elegendő quietantia, melyet kiadathatnék, de altalam nékik rendelt Capitalissok mindaddig, míg a olaszokkal való processzusnak telless vége nem szakad, ki ne adassék Mert ha azon processzusból valami veszteség következne, akarom és rendelem, hogy az ollyas veszteséget a proportio ne in parata pecunia ordinata successiois cserét egyaránt szenvedgyék gyermekei ambar, pedig szerencsés vége szakad az említett Processusnak s. Leányaim férjei jól gazdalkodnanak és magzatot is mutatnak, máskülönben még se adassék ki hanem hogy kiki az eő Capitalissabul jarandó Interesbul Esztendónkint szaz forintbul Tiz forintot kedves Felességem becsületesebb subsistentiájára élete végezetéig füzessen s. erre magat írva is kötelezze.

Tizenegyedszer: A nagyobbik ezüst Nacht Zeügot melet én az Első Felességemnek vettem volt hagyom Josefa Leanyomnak, de ha Anna Leanyom vilagra való léssen, ennek Josefa Leanyom köteles legyen más ezüstre Haromszaz forintot ezen Nacht Zeügnak értékéből kifizetni. A kisebbik Ezüst Nacht Zeüig pedig maradgyon egyedül Juditka Leányomnak.

Tizenkettődször Kedves Fiamnak Karolynak hagyom minden némü asztali ezüstemet Ladalajaval edgyütt de eő föllebb tett 11.-dik Tzikkelnék értelme Szerint Annak Leányomnak szaz forintot ezen asztali ezüstnek értékébül legyen köteles ki fizetni ambar pedig ezen asztali ezüstöm tartozandó nagyobbik kis tokban talaltatna Tizenkét közönséges és egy Gazdalkodó I M betükkel jegvzett kalan mellyeket Első Felességem Marczibányi Julianna¹⁴³ hozott, de minthogy én ezt tőle Származott leányimnak föllebb kitett mód-dal s. egyebekben is elig bőven megjutalmaztam, ezek iránt semmi kérdést se tehetnék.

Tizenharmadször A Brillantós két duplás Rózsás fülbe valóbul, két ollyatén gyürüből egy nyakra való Rózsával együt és hat hajban való Tübiül álló Smukot éltében mostani Kedves Felességem hordozhattya, de ennek halala után légyen Karoly fiamnak feleségéé, ha ötet az Ur Isten élteti s. ezen irányban rendelni s vezérelni Méltóztatik és így mindenkor a *Familiambul öregebbik Fiunak Felességét fogja illetni; Mely rendelésemet ok vetellenül mind örökken megtartani akarom s. erre maradékimat kötelezem.* Ha ellenben Fiu magzatom vagy Karoly fiamon vagy ennek maradékin kifogyna osztozzanak vele életben maradandó Leányim vagy ezek gyermekei.

Tizenegyedszer A most jelentett Smukon kívül találkozik még egy vörös Hat Brillantós Hajba való

¹⁴³ Elirás; Judith helyett.

Tü egy Brillantós Praetensio két szivformára csinált ollyatén gyürü egy arany Pixis Bőrsacsckóban egy (amint vélem) megaranyozott Ezüstben foglalt Kristaly Palackoeska Szafir tokban egy zöld Tokoeskaban levő Ettui kézrevaló Tizennégy sorba fűzött Nyakra való pedig nyolcz sorbul álló két rendbéli fülbe való függő mind orientalis Gyöngy két kézre való portrait vagy is bracellet mind ezeket hagyom s. rendelem Juditka leanyomnak, de ha magtalan halala törtennye, a többi gyermekeim osztozzanak ezekben is egyarant.

Tizen ötödször. A nagyobbik arany órát hagyom Josefa Leányomnak; az emaljirt órát pedig Nanékanak.¹⁴⁴ vagy ha az vilagi nem lenne Johankanak az harmadik ora pedig fog maradni Juditkanak, nem külemben az én oram mellyet önnen magam véselek, két arany Pixissel¹⁴⁵ együt fog maradni Karoly fiacskamnak, de mindeneknek (az harmadik tzikkelben jelentett Capitalisokon kívül, mellyekben ugy is az ország Törvényne módot szabot és Szerelmes Felességem Moringján kívül mely szabad akarattyán vagyon) és mindenkor Salva mutua ad casum unius vel alterius defectus successione.

Végtére, hogy ezen utolsó akaratom s. rendelésem minden fogyatkozás nélkül végbe vitessék tellyes akarrattal kívánom s. ugyan ezen végre bizodalmassan kérem Csiba Károly itt való Districtualis Tabla érdemes Assessorát, Nozdroviczky István ugyanezen Tabla notáriusát és Csapodi Sándor uraimékat, hogy ezen Felebaráti Jóakaratot hozzám Felességemhez s. arva gyermekeimhez meg ne vonnyák hanem akar edgyüt akar pedig, ha egyiknek vagy másiknak is azonban halala történne az életben maradandó vagy maradandók ezen rendeléscmet ugy mint Executorok Istenessen végbe végyék és Szerelmes Felességem s. arva gyermekeim között bölcs tanacsokkal s. hathatos körben jarasokkal minden izetlenséget eltávoztatni ne terheltessenek. Kiknek zamara rendekek Huszon Négy Species Aranyokat azaz kinek-kinek nyolcz aranyat, mellyet az ötödik és hatodik Tzikkekben jelentett fundusból ki fognak telni. És az az én utolsó akaratom, melynek foganattyát s. állandóságát valamint omni meliori modo et forma kívánom, ugy asztat önön magam kezem subscriptionmmal s. pöcsétemmel alább irt ezen végre általam egybe hivott uri Személyek előtt megerősitetem, nagy Szombatban 1.-mo May 1779:

Baro Kerekes Sigmond

Generalis Feő Sztrazamester mp. L. S.

¹⁴⁴ Arany burnótszelencék bizonynal, amelyeket a generális állandóan a zsebében hordott.

¹⁴⁵ Aranyórájával együtt.

- L. S. *Adamus Comes Paysbergh* mp.
C. Camerarius & Supremus Vigiliarum Magister
qua Testis rogatus.
- L. S. *Baro Joannes de Weiss et Horstenstein*¹⁴⁶ mp.
qua Testis rogatus.
- L. S. *Ego q. q. Stephanus Nosdroiczky* qua cum reliquis supra et infrascriptis Testibus pro Solemnizando hoc Testamento requisitus per D. Testatorem et una cum ijs insimul constitutus, in ejusdem fidem subscribo m. p.
- L. S. *Alexander Csapody de Szala Leööv* qua requisitus Testis mp.
- L. S. *Georgius Hliniczky*
Lrae ac Reae Civitatis Tyrnaviensis Senator, qua Requisiteus, et per D. Judicem ejusdem Civitatis exmissus Testis pm.
- L. S. *Joannes Piestyánszky*
Lrae Reaeque Civitatis Tyrnaviensis Senator, quae ad hunc Actum requisitus et per D. Civitatis Judicem exmissus Testis mp.
- L. S. *Josephus Cserenyi*
Lrae Reaeque Cittis Tyrnaviensis Jur. Ord. Notarius qua requisitus et per D. Ord. praefatae Civitatis Judicem ad hunc actum exmissus Testis mp.¹⁴⁵

Dr. Kerekesházy József.

¹⁴⁶ A nyitrai megyei báró Weisz-család őse. Édesapja Szeged várparancsnoka volt. Ez lett báró és indigena.

¹⁴⁵ Orsz. lt., be nem fejezett táblai perek, Kubicza-féle per 1817; továbbá nagyszomb. tábla Ao 1788. III. 21; fasc. 225. No 5929, fasc. 522. No 14., Debreczeni tábla 92. No 74. (Az utódok ugyanis több, megfellebbezett perben is mellékelték a végrendelet szövegét, amelynek több hitelesített, XVIII. századbéli másolata is fennmaradt. A beteg Kerekes generális bizonyára csak tollba mondotta nagyszombati házának nagyszobájába az eredetit az összegyűlt táblai és városi tisztviselők egyikének. Ő maga csak aláírta, lepecsételte azt.)

Buda 1684-i ostroma.

(Második és befejező közlemény.)

Kara Mehmed pasa hősi halála.

Futóárkokra volt szükség, hogy a soros őrség az Ova-kapu és a Kaszim pasa-torony között a védősáncokba eljuthasson. Kara Mehmed vezír-pasa maga ment ki az Ova-kapun, de alighogy vitézeit a futóárok ásásához felállította, egy sahi-ágyúgolyónak a várfalról visszapatannó szilánkjától¹ megsebesült. Mindamellett lelki erejét nem vesztette el, a vitézeket továbbra is harcra tüzelte.

A hó 28-án,² amint betegen bástyáján feküdt, bomba esett melléje, de nem sebesítette meg. Ekkor onnan fölkelt és palotájának³ boltozatos kapuja alatt feküdt le pihenni, közben is állandóan kitartásra buzdítva katonáit. Alláh rendeléséből oda is bomba csapott le, beszakította a boltozatot, ezt a jeles vitézt hasán megsebesítette és megölte. De előbb még hívatta Sejtan Ibrahim vezír-pasát, a többi mirmiránt és emirt és nekik különféle tanácsokat adott, majd félórával később visszaadta drága lelkét teremőjének.

Ezt a fontos eseményt Sejtan Ibrahim pasa közölte odakinn Musztafa vezír-pasa szerdárral, ez pedig jelentette a kormánynak, mire a budai ejálet nevezett Ibrahim pasának adományoztatott, kinevezési okmánya (berát) beküldetett a várba, a tisztek jelenlétében felolvastatott, s megtörténvén a készesók, az elhúnyt Kara Mehmed pasa helyébe az erős akarátú, vakmerő és bölcs Ibrahim pasa vette kezébe a hatalmat, aki Alláh segítségével bölcsen intézkedett, az ellenség stratégiájával szemben tudást és bátorságot állított harcba, a jeles mohamedán gázikak jól felhasználta, pénzzel gazdagon jutalmazta, birtok-adományok reményével serkentette. Nemesak azokat a vitézeket jutalmazta meg, akik levágott fejet vagy foglyot hoztak, hanem azokat is, akik a hitlenektől hadiszert: deszkát, lapátot, ásót szereztek, úgyhogy ezek egymást biztatva, naponta kétszer is kicsaptak az ellenségre s az ellenség a diadalmas gáziknak nem bírván ellenállni, mind-

¹ Rásid szerint a lövés a pasa kezét szaggatta szét (114^b l.)

² (1684) augusztus 10-én. — Rásid szerint (114^b l.) tíz nappal előbb, a hó 18-án (július 31-én).

³ A pasa palotája (pasa szeraji) a pesti bástyafalon állott, ott, ahol a honvédelmi minisztérium homlokzati részétől keletre a mai Színház-utca északi végén a Dísz-tér 18. sz. épület áll. A szomszédságában állott dzsámit (a későbbi Szent József-templom, majd Várszínház helyén) — talán a szomszédságról — pasa dzsámi-nak nevezték.

annyiszor megfutott. Emezek pedig akit értek, fogolyként a bölcös vezér elé vittek, vagy ha megölték, a fejét mutatták be, mire mindannyiszor elismerésben részesültek.

Abdul-muemin pasa karamaniai váli ez időben éppen imáját végezte, mikor a nagy dzsámira⁴ bomba esett, őt is eltalálta s tüstént vértanú-halállal sujtotta. Ibrahim vezír-pasa várparancsnok az elhúnyt rangját Rüstem agának, az elesett Kara Mehmed pasa egykori kethüdájának adományozta s ezt Musztafa vezír-pasa szerdárnak jelentette.⁵

A továbbiakban részletesen szól egy 15 éves ifjúnak, bizonyos Mehmednek vitéségéről. A várnép, különösen a Karakas pasa-toronyon örökdő Memi aga-záde nevű budai janicsár-aga szerette volna elrontani az ostromlóknak cserh-i felek ('a Catherine-wheel in fireworks', Reed-house 1291. évi kiadás 717. l.) nevű hadigépét. A kis Mehmed vállalkozván a szolgálatra, kötélen leereszkedett a nevezett toronyból, a hadi gépekre köteleket kötött, mire aztán társai előbb őt, aztán a gépeket is felhúzták a várba. (Az esetet egyébként megtaláljuk Rásidnál is, a 114^b l.)

Közben tovább tartott a vár lövetése és az ellenség kísérletezése aknák robbantásával. A vezír-pasa védvonalán a Kaszim pasa-torony alatt az ellenség két aknát robbantott, de mindegyik visszafelé robbant, az első 50, a másik már mintegy 300 hitelent pusztított el. A Karakas pasa-torony alatt ásott akna már a várfalat döntötte le két szekér szélességben, de mielőtt az ellenség a résen behatolt volna, a védők — itt az egyiptomiak örökdték — elsáncolták magukat s reggelre a várfalat nagyjából rendbe hozták.

Most térjünk át a külső eseményekre, a szerdár dolgaira.

Musztafa pasa szerdár második veresége

Hamza bej palankaszi közelében.

Musztafa vezír-pasa, szerdár, már régebben visszavonult Kazan ovaszi-tól, s öt nappal azután, hogy a Hamza bej palankaszi közelében álló Ercsin⁶ palánkánál megállapodott, egy keddi napon,⁷ sabán hó 5-én a szultáni sereget Kadi-köjlü Mehmed vezír-pasa rumiliai bejlerbejre bízta, lelkére kötve, hogy a sereget együtt tartsa, s mindenkit végezzen ki, aki parancs nélkül elhagyja helyét. Azután maga mellé vette Bosnak Osman vezír-pasa damaszksuzi bejlerbejt s kétezer lovas vitézzel kivonult a táborból Buda felé, hogy az ostrom állásáról személyesen tájékozódjon. Felderítő útvjáról az ellenség vezére, az átkozott herceg hírt kapott, s kiküldött néhány ezer lovast, akik (a pasát), a Gürz Eljasz hegy mögött hátába kerülve, meg akarták támadni. Mindkét fél ütközetre állt fel, a hitetlenek nagy száma miatt a mohamedánok megfutamodtak és menekülve nagy nehezen elérték a tábort. Ebben az összecsapásban 200 gázi elesett; fejeiket a hitetlenek levágták s nagy diadallal tértek vissza táborukba.

Ezen a napon a szerdár sátrában tanácskozás volt, s az itt hozott határozat értelmében Mehmed vezír-pasa rumiliai bejlerbej

⁴ A mai Koronázó (Nagyboldogasszony) templomra.

⁵ E szerint az ostromlottak elég sűrű érintkezésben álltak a külső török sereggel.

⁶ Ercsi, régebben térképeken Eresény.

⁷ (1684.) július 18-án, valóban keddi napon.

saját kapuja és ejáletje csapataival előnyomult kitudakolni, hogy az ellenség mennyire merészkedett. A hó 6-án, szerda éjjelén⁸ éjjélkor indult el a táborból s a Budával szemközt emelkedő Kesztáne-hegyre⁹ ment. A Veli bej tekkeszi¹⁰ közelébe, az ellenséges táborba küldött néhány embere azt hozta hírül, hogy az ellenség tábora annyira meg van erősítve, hogy abba észrevétlenül belopózni nem lehet. Erre visszament s jelentette, hogy az ellenség igen erős.

Az este a szerdár tanácskozássra megint sátrába hívta a sereg főtisztjait. Úgy határoztak, hogy az egész haderő fölkerekedik és előre nyomul, mert ha csak Hamza bej palankaszi¹¹ közelében is állapodna meg, egyrészt a mohamedán katonákat nem szállná meg csüggedés, másrészt az ellenséget zaklathatnák is. Oszman pasa fia Ahmed pasa, boszniai bejlerbej, Mehmed vezír-pasa rumiliai bejlerbej, továbbá a jobb- és balszárny alajbejei ezt a tervet elleanyzték és nem vélték helyesnek, hogy Hamza bejre nyomuljanak; azt hangoztatták, hogy inkább maradjanak helyükön, s lovascsapatokkal zaklassák az ellenséget, akadályozzák takarmány- és élelmiszerszállításaiban, mígcsak az. Alláh rendeléséből az ostromba beleún és azt föladjja. De Musztafa vezír-pasa szerdár és Bosnak Oszman vezír-pasa damaszkuszi bejlerbej ezt a véleményt elvetette.

Másnap, 7-én,¹² csütörtöki napon tehát az egész szultáni haderő Fresiből elindult s Hamza bej palankaszi mellett szállt meg, majd ugyanakkor 400 vitéz a rumiliaiak közül szerdengecsti-előörsnek Kaja burunu¹³ felé küldetett. Ellenséges előörsökkel találkozva, azokat visszaverték s néhány levágott ellenséges fejjel, mintegy 80 főnyi láncravert fogollyal, továbbá a Dunaparton talált gabonával, amit kocsikra raktak, diadalmasan visszatértek. Zsákmanýukat másnap 8-án, pénteken a táborba érve, a szerdárnak is bemutatták, s ettől mindannyian ajándékokat kaptak, a foglyokat pedig az utolsó szálíg megölték.

Szombaton az ellenség fővezérétől, az átkozott hercegtől Musztafa vezír-pasa szerdárhoz követ és levél jött. Az utóbbi lefordítatott: „Négyszer támadtál már rám, ha férfi vagy, idődre készen légy, mert holnap, vasárnap meg foglak támadni“.¹⁴ Musztafa vezír-pasa szerdár a követet azzal küldte vissza, hogy helyén van és várja a támadást, majd a sereg fővezércit sátrába tanácskozássra hívta s közölve velük a levél tartalmát, véleményüket kérdezte, hogy mi legyen a tennivaló, ha az ellenség támad; biztatta

⁸ (1684.) július 19-én.

⁹ 'Gesztenye-hegy': a mai Svábhegy.

¹⁰ A fentiek szerint a Veli bej tekkeszi ('Veli bej dervis-háza, mohamedán kolostora') a Svábhegy keleti lejtőjén, ekkor keresztény csapatok által megszállva tartott ponton feküdt.

¹¹ Hamza bej palankaszi: 'Hamza bej palánkja' vagy Hamza bej szeraji: 'H. b. vára, kastélya', vagy csak Hamza bej (ebből később Hamzsabég) török palánk Érd közelében, amely már a hódoltság elején épült.

¹² (1684.) július 20-án, tényleg csütörtökön.

¹³ 'Sziklás hegyfok': talán a Budafoknál kiugró sziklás hegy neve.

¹⁴ Angeli forrásai erről az üzenetről nem tudnak, viszont az itt vasárnapra jelzett ütközet idejét szombatra, július 22-re teszik (i. h. 407. l.)

őket, hogy mindenki mondja meg, ami szíven fekszik. Valamennyien azon a véleményen voltak, hogy vonuljanak vissza, húzódnak az Dzsankurtaran¹⁵ felé s térjenek ki az ellenség elől, amíg a fővárosból kirendelt segédcsapatok megjönnek, s addig húzzák az időt, amíg az összes csapatok egyesülnek s csak ekkor, megerősödve ütközzenek meg; mert ha az ellenséget fársztják és erősek lesznek, az nem is meri megtámadni őket; de kis erővel ilyen hatalmas sereggel szemben csatába bocsátkozni nagy hiba volna.

Szavukra azonban nem hallgattak. Különösen Bosnak Osman vezír-pasa damaszkuszi bejlerbej, azelőtt bosztandzi basi, soha harcot nem látott jámbor ember követelte, hogy a szultáni tábor maradjon a helyén, de a gyalogos és lovas haderő ütközzön meg az ellenséggel; aki otagját¹⁶ és sátrát szétszedetve hátra küldené, azt irgalom nélkül le kell vágni, és vagyonát a kincstár javára el kell kobozni; mert (— így érvelt —) ha otagjaikat hátra kellene küldeniök, ahhoz a magasrangúaknak 100—100 emberre, s az olyan agák sátraiak visszaküldéséhez, akiknek egyenkint öt emlerük van, két-két emberre volna szükség; de ha a tábor helyén maradna, otagjaikat tíz ember, s az agák sátrát egy ember könnyen megőrzi; így egyrészt több harcossal fognak rendelkezni, másrészt, ha holmijuk helyén marad, bátorságuk is nő; hiszen ha az életük odavész, holmijukat úgylis megehetik a kutyák.¹⁷

Musztafa pasa szerdár is dölőfösen azt hangoztatta, hogy ütközzenek meg, meg fogják verni az ellenséget. Hosszas beszéde után elfogadták Osman pasa javaslatát s azt a táborban kikiáltották. Mindenki harcra készült.

Sabán 10-én¹⁸ este, vasárnap éjjelén (a szerdár) Mehmed vezír-pasa rumilii bejlerbejt előcsapatképen a Kaja burunu felé küldte, ez viszont mintegy 30 emberrel a pristinai alajbejt rendelte ki előrsnek. Az utóbbi hajnal előtt két órával értesítette Mehmed pasát, hogy a völgyből kutyaugatás és kocsiörgés hallható, mire ez a helyzet kiismerése végett még tovább küldte. Mikor (az alajbej) észrevette, hogy az ellenség gyalogosait az ostromárkokban hagyta, s 30.000 embert meghaladó nemcse és magyar lovasal a mohamedán sereg megtámadására indult, vágatva visszajött s Mehmed pasának jelentette az ellenség közeledését. Erre Mehmed pasa a dombról¹⁹ leereszkedett a síkságra, s csapatait

¹⁵ Dunaadony vidékén állott török erőd, az Eszék-budai országútnak egy állomása volt, neve az írónál sokszor előfordul. Ahogy Thúry József egy megjegyzéséből (Hadtört. Közlemények 1890. évf. 377. l.) tudjuk, a lórei rákok Adonyt 1890-ben Dsonkutaran-nak nevezték.

¹⁶ *otag*: magasabb rangú tisztek nagyobb sátra.

¹⁷ A törökben is szóról-szóra így. Képes kifejezésnek látszik, de valószínűleg nem az. Szilahtar több helyen írja (pl. II. 611. l.), hogy kivégzett emberek hulláit a palota elé a kutyáknak dobták s másnap csak az ott visszamaradt csontokat takarították el.

¹⁸ (1684.) július 25-án, vasárnap; a török a késő estét a következő nap éjszakájának mondja. — Az ütközetről idézett naplójában Zsarnóczy is megemlékezik, mint szemtanú.

¹⁹ A hadmozdulatok megint az említett Kaja burunu (l. fentebb) körül történnek, ez pedig — ahogy az előbbiekből tudjuk — a Duna felé

felállította; mikor pedig azt látta, hogy az ellenség arra a dombra igyekszik, amelyen az előbb ő állt, egy agát küldött a szerdárhoz és közölte vele az ellenség mozdulatait.

A szerdár erre elrendelte, hogy minden harcképes ember szálljon lóra. Ezzel a legfeljebb 7000 főnyi erővel a szultáni tábortól mintegy egy órányra fekvő Hamza bej palankaszi mezejére nyomult és seregét ott felállította. Musztafa vezír-pasa saját kapucsapataival, az aleppói ejálet csapataival, a szpahik, szilahtarok és szerdengecstik egy részével s mintegy 500 janicsárral és az ágyúkkal középiütt állott fel, a jobb szárnyra a Duna mellé Hazinedar Haszan pasa anatóliai és Kadi oglu Hüszein pasa szivaszi bejlerbejeket, a bal szárnyra pedig ugyanúgy kapujuk és ejáletjük csapataival Oszman pasa oglu Ahmed pasa boszniai és Szejdzade (egykori) kethüdáját; Oszman pasa jenői bejlerbejt rendelte; a hegy tetejére az erdőbe Bosnak Oszman vezír-pasa damaszkuszi bejlerbejt helyezte, előcsapatnak pedig Mehmed vezír-pasa rumiliai bejlerbejt küldte ki. Hiba volt, hogy a szultáni tábor összes tevését magukkal hozták és előre hajtották, azt remélve, hogy az ellenség majd megrémül tőlük;²⁰ mert az ellenség sorai ketté nyíltak, a tevéket beengedték és összefogdosták, aztán ordítva mint a disznók, a szemben álló mohamedán sereget megrohanták, puskával és ágyúval tűz alá fogták s mielőtt ez úgy a puskákból mint az ágyúkból egyetlen sortűznél többet leadott volna, vele kézi harcra elegyedtek. A mohamedán gázik harmadrésze két óráig ellenállt, de Bosnak Oszman vezír-pasának a hegytetőn álló szekban- és szarudzsa-levendcsapatai²¹ már az első összecsapásnál megfutottak, utánuk a többi levend is futásnak eredt, a szultáni tábort kirabolták s azután Eszék felé menekültek. Átkozott gyávaságuk a küzdő mohamedán katonákra is átragadt; amikor u. i. ezek meghallották, hogy Oszman pasa serege felbomlott és a tábort kirabolta, ők is megfutamodtak, noha az ellenség ekkor már meg volt verve, s Ercsinél álló sátraikat, minden holmijukat elhagyva, üres kézzel tovább menekültek, hogy legalább pusztá életüket megmenthessék. Két nap két éjjel haladva eljutottak Dárda palánkába, itt töltötték az éjszakát, aztán másnap átkeltek a Dráva hídján Eszékre s ott végre megállapodtak.

Pedig az ellenség egyáltalán nem üldözte őket.²² Ágyúikat, hadiszereiket és a tábort elfoglalta és birtokba vette, de aztán

ugrik ki. Az előőrs a szöveg szerint is szorosban vonul előre, a Duna és a hegylánc között.

²⁰ Régi török hadicsel volt, tudunk róla, hogy a törökök már a rigómezei csatában is használták ezt a csefogatást (Nesri, Thúry József fordításában a Török Történetírók I. 59. l.), s legutóbb 1665-ban a párkányi csatában is éltek vele (Evlia Cselebi magyarországi utazásai, I. 299. l.).

²¹ Hogy a szarudzsa, szekban-szarudzsa alig fegyvelmezett, rossz hírű seregnek volt, Szilahtar szavaiból többször kitűnik (pl. II. 228., 353. l.).

²² Angeli forrása szerint a keresztény csapatok a velencei tóig üldözték a törököket, nyilván azokat a töredékeket, amelyek Fehérvár felé menekültek. (i. h. 407. l.).

visszatért Buda alatti táborába és még keményebben ostrom alá vette Budát.²³

Bosnak Oszman vezír-pasáról beszélnek, hogy 400 erszény készpénz és 400 erszény értékű drágakövekkel kirakott illatosítója²⁴ sátrában maradt és az ellenség kezébe került. Én az ő kethüdájától, Bosnak Ibrahim agától hallottam — aki szomszédunk volt —, hogy a pasa a pénzről könnyen lemondott, de az illatosítót nagyon sajnálta.

A vereség okozóit és a szultáni tábor kirablóit tüstént kinyomozták, aki kézrekerült, megbüntették, az eseményt a fővárosba jelentették²⁵ és sürgősen segédsapatokat, meg hadi- és élelmiszert kértek. Ugyanakkor tettek jelentést arról is, hogy Kara Mehmed vezír-pasa budai, Szejdi-záde Mehmed pasa jenői, Abd-ul-muemin pasa karamaniai bejlerbejt a harcokban elesett.

Erre a fővárosban Cselebi Ibrahim vezír-pasát, volt bagdadi bejlerbejt damaszkuszi bejlerbejjé, Bosnak Oszman vezír-pasát, eddigi damaszkuszi bejlerbejt boszniaivá, itteni elődjét: Oszman pasa oglu Ahmed pasát jenői bejlerbejjé, Abaza Sziavus²⁶ vezír-

²³ Rasid az ebben a fejezetben leírt harcokról csak néhány szóval emlékezik meg (114^a l.).

²⁴ A törökben: buhurdanlık, házi használati tárgy, füstölő szer-szám a levegő illatosítására. Fogadásoknál, követi jelentésekben ekkoriban majdnem mindig szó van kávéról, sörbetről és finom illatokról, melyeket ilyen eszközzel szórtak szét.

²⁵ A magyarországi harcokról augusztus 24-én (ramadán 12-én) érkezett meg Bekri Musztafa összefoglaló jelentése a portára. A részletes jelentés őszintén feltárja a helyzetet. Bevallja a veszteségeket s nem lepeli, hogy a váci csatában a török gyalogságot saját lovasságuk taposta agyon. Vác és Pest bevétele után az ellenség felfelé húzódva Kiz adaszinnál ('leány sziget', a törököknél a mai Margit-sziget neve) átkelt a budai oldalra. Kazan ovaszira, mire ő (a szerdár) felvonult ellene, de megint vereséget szenvedett. Úgyhogy Hamza bégig kellett hátrálnia. Buda körülzároltatván, az Ercsi előtt megjelenő ellenséggel szemben kényszerűségből megint elfoagadta a csatát, de serege ismét vereséget szenvedett s megfutott egészen Északig. Ibrahim jelentéséből tudja, hogy Kara Mehmedet palotájának boltíves kapuja alatt bomba ölte meg. (II. 135.—136. ll.). — A jelentésre a kormány Abaza Sziavus pasa parancsnoksága alatt 3000 főnyi segédsapatot küldött, melyet nagy hirtelen Anatóliában összeszedett, a háború költségeire a belső kincstárból 500.000 gurust utalt ki s a Balkánra és Budzsakba (Dobrudzsába) a tatárokhöz rendeletet küldött, hogy minden fegyverbíró embert gyűjtsenek táborba és irányítsanak a harctérre Bekri Musztafa pasa rendelkezésére.

²⁶ A Szilahtar által alább igen kiemelt Sziavus pasa abaza származású volt, innen jelzője. Ez a kis kaukázusi nép, mely Szuchum Kale körül lakott, csak a XVII. században vette fel a mohamedán vallást, de késői áttérése és csekély lélekszáma dacára olyan élénk részt vett a török birodalom ügyeinek intézésében, mint például a nyugati kis népek közül az albán; ekkoriban már sok vezér-embert találunk, akit neve abaza származásúnak jelez.

Abaza Sziavus az öreg Köprülü Mehmed rabszolgája volt és sokáig a Köprülü-család hív szolgája maradt. Mehmed pasát és fiát elkísérte összes hadjárataikban, haláluk után állami szolgálatba lépett, a bécsi hadjáratban dsebedzsi basi volt, aztán a diarbekiri bejlerbejséget kapta, ahonnan megint Buda védelmére rendeltetett ki. Buda felmentése után a boszniai, majd az aleppói bejlerbejséget birta, de emellett részt vett

pasát diarbekiri bejlerbejjé, az eddigi diarbekiri bejlerbejt: Sejtan Ibrahim pasát budai bejlerbejjé, Kara Mehmed pasa kethüdáját: Rüstem agát kanizsai bejlerbejjé nevezték ki. Berátjaik megérkeztek a táborba és a nevezetteknek kézbesítették.

A következő fejezetben Szilahtar az Eszék körüli harcokat beszéli el, melyeket a császáriak,²⁷ hamzabégi győzelmük után az eszéki híd, illetőleg a szerdárnak Eszéken gyülekező hadai ellen indítottak, hogy a Buda fölmentésére irányuló török hadműveletet megnehezítsék. — Ezen érdektelennek látszó epizód fordítását mellőztem.

A segédcapatok megérkeznek, Musztafa pasa szerdár előrenyomul.

Míg Musztafa vezír-pasa szerdár Eszéknél táborozott és a végvidék megvédésére készült, a fővárosból megjött a segítségül küldött diarbekiri bejlerbejt: Abaza Sziavus vezír-pasa, 2000 szpahi és szilahtar-szerdengecsti és pénz. ramadán 18-án, szerdán²⁸ pedig Hazinedar Oszman aga, a kapudzsik kethüdája is megérkezett egy felséglevéllel. Miután ezt Musztafa vezír-pasának átnyújtotta, utóbbi a főtiszteket sátrába hívta s ott a levelet fölbonthatta és elolvasta. Az állt benne, hogy bölcsen és vitézül kell viselkedniök s mindent el kell követniök, hogy Budát az ostrom alól felmentsék s az ellenséget onnan elűzzék; mert ha a vár elesik, valamennyien hóhérkézzre fognak kerülni; mielőbb vonuljanak hát Buda alá s azt minden áron segítsék meg.

Az ezután tartott tanácskozáson azt határozták, hogy gyorsan megindulnak Buda megsegítésére, s erre fátilhát imádkoztak, de mégis még nyolc napig egy helyben időztek. Végül a szerdár Bosnak Oszman vezír-pasa boszniai bejlerbejt és a pozsegai

a magyarországi harcokban, így 1686-ban a siklósi csatában (168. l.), ahonnan a nagyvezér: Szari Szulejman jelentős veszteséggel vonult vissza. Futó serege Péterváradnál — úgy látszik nem Abaza Sziavus tudtán és akaratán kívül — fellázadt a nagyvezér ellen és őt kiáltotta ki nagyvezérnek. Sziavus új tisztében nagyot merészelt: többek társaságában és biztatására detronizálta a négy évtized óta uralkodó IV. Mehmed szultánt, új korszakot akart kezdeni, de már az elején elbukott. Testi tulajdonosságai — ügyessége, ereje — nem képesítették sokra; mint minden abaza — mondja Szilahtar — ő is jámbor és együgyű ember volt. (II. 270—280., 295., 318., 399.—400. ll.).

²⁷ A Zrinyiek és Batthiányak a törökök szemében annyira összenőttek a Dunántúllal, hogy ennek nyugati részeiről kiinduló hadi akciót a törökök akkor is nekik tulajdonítanak, ha abban aktív részük nem volt. Így tesz Szilahtar is: „Zrinyit“ és „Batthiánt“ teszi meg e harcok vezéreivé, noha e családokból senki részt nem vett bennük. A törökök ekkor már földrajzi fogalmakat jelöltek meg e nevekkal: „Zrinyi-oglu“, „Batthiány-oglu“ dunántúli — pontosan körül nem határozható — tartományok nevei, olyan nevek, melyeknek analóg társai Kis-Ázsiában és általában mohamedán területen gyakoriak (pl. Oszmán-oglu, Ramadan-oglu). A kifejezés meggyökeresedett voltára mutat, hogy Szilahtar még akkor is emlegeti „Zerin-oglu“-tartományt, mikor a török hadak már a Balkán belsejéig visszahúzódtak (pl. II. 471., 539. stb. ll.).

²⁸ (1684.) augusztus 29-én helyesen: kedden.

szandzsak müteszarriját: Findik Musztafa²⁹ pasát 6.000 emberrel Eszék és Dárda vidékének védelmére Palkován³⁰ hátrahagyva, a többivel, mintegy 10.000 jeles lovassal és 15 napra való élelmiszerekkel 26-án,³¹ csütörtöki napon Eszékről elindult. A Dráva vizén a hidon átkelve, a másik oldalon Dárda mellett megint megállt s másnap, pénteken is ott tartózkodott, míg csak az egész sereg át nem kelt, s csak harmadnap, szombaton kelt végkép útra Dárda alól, rábízva magát Alláh segítő kegyelmére. Öt napi menet után sával 2-án,³² csütörtökön Isztulni Belgrád alá ért és ott három napra táborni ütött. Akkoriban az ellenségnek egyre-másra 30.000 főnyi erősítése érkezett, s miután annak is híre járt, hogy Ercsi palánkját 3000 főnyi ellenséges sereg védi, az Isztulni Belgrád és Buda között elhúzódó tágas váli völgybe vonult és ott állapodott meg.

Innen agái: Saban, Abaza Musztafa — kiknek neve alább még említettni fog —, továbbá a fehérvári szandzsak müteszarrija: Atlu bej-záde Mehmed pasa vezetése alatt cirkáló csapatokat küldött Ercsi felé, hogy az ellenséget zaklassa és élelmiszerek beszerzésében akadályozza. Emberei csak kisebb sikereket érnek el, melyek — mint alábbi elhatározása mutatja — őt sem elégítették ki. — Ennek a különben nem hosszú, de nem is érdekes szakasznak fordítását szintén mellőztem.

Sziavus és Mehmed pasák támadása.

Azokban a napokban tanácsot tartottak és elhatározták, hogy Buda várába minden áron segítséget kell juttatniok. Abaza Sziavus vezír-pasa és Kadi-köjlü Mehmed³³ vezír-pasa rumiliai bejlerbej azt hangoztatta, hogy ők Alláh segítségével másnap induljanak el és a Keszthely-hegyen³⁴ támadják meg az ellenséget, hogy a Buda várában ostromolt mohamedánok lássák őket, és vegyék észre, hogy segítségükre megjöttek. Azt határozták, hogy Sziavus vezír-pasa a saját kapu-csapatával, az Edirnéből magával hozott szerdengesti-szpahikkal, szilahtarokkal és egyebekkel, összesen mintegy 5000 válogatott mohamedán katonával a hegyi úton a szőlők szélén³⁵ megy az ellenséges tábor felé. Musztafa vezír-pasa pedig a rumiliai csapatokkal a síkság felől, a Dunaparton nyomul előre. A határozatra fátiहत imádkoztak.

Még aznap, 9-én,³⁶ pénteken délután Abaza Sziavus vezír-pasa,

²⁹ Findik („mogyoró”) Musztafa az év elején Boszniában vitézkedett, onnan rendelték föl a pozsegai végek védelmére. Itteni tisztét 1685 végén a kanizsai bejlerbejséggel cserélte föl, amelyet négy évig, Kanizsa elestéig tölt be. Később Temesvárott találjuk, majd Kis-Ázsiába viszi sorsa, Szilahtar sokszor említi a nevét (II. 195—196., 261, 306, 338 ll.).

³⁰ Nyilván Palkonya értendő, Siklóstól délnyugatra a Dráva partján, Dárdától — Szilahtar szerint — egy konak távolságra.

³¹ (1684.) szept. 6-án, helyesen: szerdán.

³² (1684.) szept. 12-én, helyesen: kedden.

³³ Buda eleste után egyideig váradi bejlerbej volt, Váradon is halt meg (Szilahtar II. 316. l.).

³⁴ Svábhegy; topographiailag v. ö. 207. l. 9. sz. jegyzet.

³⁵ Budakeszi vagy Budaórs és a Svábhegy között.

³⁶ (1684.) szept. 19-én; e nap nem pénteki, hanem keddi nap volt, a legközelebbi péntek viszont szept. 22-re esik. Úgy látszik, az időpont

éjjelkor pedig Mehmed vezír-pasa is lóra szállt s a terv szerint útnak indult. Hajnalban Sziavus vezír-pasa leereszkedett a hegyről,³⁷ Mehmed vezír-pasa pedig a síkságon nyomult elő baj nélkül Buda közelébe és megszállta a Moanat tepeszi-t,³⁸ ott az ellenséges sáncok és csapatok előtt kibontotta zászlóit s Buda védőinek is megmutatta magát. Két óráig ott időzött, aztán a dombot megkerülve a Gürz Eljasz-hegynek a Csil-bair³⁹ felőli részén hangos Alláh-kiáltással megtámadta az ellenség horvát csapatait, melyeknek széles és mély árkokban ágyúik is voltak s velük három órán át heves harcot vívott. Emberei sok ellenséges katonát megöltek, sőt az árkokba hatolva néhány főembert is, úgyhogy a katonák⁴⁰ árokból árokba menekültek; összesen 600 levágott fejet hoztak magukkal s néhány ágyút beszegeztek. Közülük csak nyolc gázi esett el s csak tizen sebesültek meg. Mikor beesteledett, sok fogollyal és levágott fejjel visszajöttek a váli völgybe a szerdárhoz, aki gazdagon megajándékozta őket; s az ostromzár alatt álló mohamedánok is örvendezve láthatták, hogy segítségük érkezett.

A várbeli gázik második kirohanása.

Két nappal a fenti ütközet előtt, amikor a várbeliek a pesti oldalon észrevették Bosnak Szerhos Ahmed pasát és a végvidéki gázikat,⁴¹ ők is hátorságra kaptak s közülük mintegy ezer főnyi gyalogos, Allah ekber-t⁴² kiáltva kivont karddal a külső városba (varos) tört, az ellenséget megverte s a Horosz kapuig üldözve, egészen a Dunáig elhatolt, amit eddig az ellenség meg tudott akadályozni. Másnap az ellenség az említett kapun megint benyomult, de ahogy a foglyok beszélték, ebben a harcban halottakban több mint háromezer embert veszített.

Mikor pedig ezen (a harmadik) napon a várbeliek megint a Moanat-dombon is meglátták a külső gázikat, hálát adtak Alláhnak, hogy a felmentő főszereg is megjött, s alélt testükbe új életet merítve, az Ova kapuszu-n keresztül megint kicsaptak a várból, az ellenség árkait egészen a Karakas Mehmed pasa-toronyig elfoglalták, egy védőállását (kubur) elrontották, egy aknáját betömtek, s ezer levágott fejjel győztesen tértek vissza a várba.

Másnap 5-án,⁴³ szombati napon Musztafa vezír-pasa szerdár az egész szultáni sereggel elindult a váli völgyből s nehéz málháját

megjelölésének pénteket illető része a helyes. Angeli forrása szerint a támadás 22-én, pénteken történt.

³⁷ Valószínűleg a Sváb-hegyet érti, melyen át, Budaórs vagy Buda-keszi felől, az ostromlók hátába igyekezett kerülni.

³⁸ Moanat tepeszi, mint már említettük, a Sas-hegy török neve.

³⁹ Csil bair (Karácson Imre szerint „fürj-domb”, — de lehet „fátlan, kopasz domb” is): a Gellért-hegy nyugati nyúlványa, a mai Szent Imre-körtér feletti Kis Gellért-hegy.

⁴⁰ A törökben: salját.

⁴¹ T. i. azokat, akiket az egri pasa a határvidéken össze tudott gyűjteni és most Pest felé vezetett, hogy az ellenséget nyugtalanítsa és ha lehet, az ostromlottaknak segítséget juttasson.

⁴² „Allah hatalmas”, mohamedánok roham-kiáltása.

⁴³ Helyesen sával 15-án (tollhibából maradt ki a tizes számjegy megfelelője), azaz szept. 25-án, valóban szombati napon.

a Buda közelében fekvő Göl basi-hoz⁴⁴ küldve, maga a sereggel felment a Taslik burunu tepeszi⁴⁵ tetejére, mely a Gürz Eljasz-hegy innesső oldalán elterülő Kile ovaszi⁴⁶ nevű síkság végén áll. Seregét felállítva, egymás mögött három csapatban az ellenség ellen indította. Láttukra az ellenség szintén kivonult táborából s a Gürz Eljasz-hegy előtt a mohamedánokkal szembe szállt, de Alláh segítségével visszaveretett, halottakat és zsákmányul mintegy 60 sátort hagyva hátra. A mohamedánok közül, hála Alláhnak, senkit sem ért baj, ők mindannyian szerencsésen visszajutottak a táborba.

Sziavus pasa támad és Buda várába segítséget visz.

Másnap, a hó 14-én,⁴⁷ vasárnapi napon haditanács volt, amelyen egyhangúlag azt határozták, hogy az ellenséges tábor, hátulról megkerülve, meg kell támadni s ez úton a várba segédcapásokat kell juttatni. Tervük szerint Musztafa vezír-pasa szerdárnak a Gürz Eljasz felől, Mehmed vezír-pasa rumiliali bejlerbejnek a szorosból a Csil-bair felől, Kadi-záde Hüszein pasa diarbekiri bej-

⁴⁴ Göl basi ('tó feje') gyakori táborozó helye lehetett a törökségnek. Nemcsak most időzött itt a sereg, régebben is itt állt meg egy különítmény, amely — többi között — kinevező okmányokat hozott a fővárosból (Bécs. Nat.-Bibl. Handschriftensammlung, Hist. osm. 53. sz., 165. l., s Kjátib Cselebi is írja, hogy a sereg „Göl basi“-nál Budával szemközt ütött tábor, (majd később:) „Miksa herceg Győrben arról értesült, hogy a szerdár Göl basi-nál megállott...“ (itt Göl basi-nak Budához való földrajzi viszonya már nincs jelezve)... A szerdár Tata alól visszajövet Göl basi-nál felvett egy másik csapatot s aztán Ó-Budára ment (l. Karácson Imre fordításában, Török Történetírók III. 267—268. ll.). — Göl basi tehát Budával szemközt fekszik, de nem közvetlenül Buda közelében (mert akkor győri szem számára nem a kisebb Göl basi, hanem Buda szolgálna megjelölésül, s Göl basi-ról nem Ó-Budára, hanem Budára menne a szerdár). A helynév magyarozatát és a hely pontos fekvését megadja maga Szilahtar akkor, amikor a Bécs alól visszatérő nagyvezér útját leírva megmondja, hogy Bicskétől Buda felé menet, két óra alatt elérte „Bia nem göl basi-t“ (Bia nevű tó-fejet) s innen 5 óra alatt a budai mezőt (szahra-i Budunt (II. 95—96. l.). A jelzett pont tehát (Göl basi, máshol Göl kenari: 'tó part'), ahol a sereg most is húsz napig időzött, a Bia mellett elterülő tavas mocsaras vidék.

⁴⁵ 'Köves hegyorom dombja', a kelenföldi síkság túlsó szélén (Budaörs körül?) emelkedő sziklás hegyek valamelyike.

⁴⁶ Kile ovaszi 'Kile mezeje' (vagy ahogy Evlia Cselebi i. m. II. 255. l. mondja: Kile szahraszi 'K. mezeje'): a magyar „Kelenföldre“. A szót Evlia már török szónak érzi, magyarozatot is fűz hozzá: a budaiak azt beszélnek, hogyha egy tábor olyan népes, hogy Kile mezejét egészen ellepi és úgy megtölti, ahogyan a gabona megtölti a Kile-t (kile gabonamértéket jelent körülbelül tíz kilogramm súlyban), akkor az a tábor, illetőleg annak serege olyan erős, hogy azt vereség nem érheti. — Ebben a magyarozatban erőltetett etymológiával van dolgunk. Kile a fenti kifejezésben nem más, mint a magyar „Kelen“ szó torzított és rövidített török alakja, melynek magyar eredete feledésbe ment és már Evlia előtt se volt ismeretes. Evlia a maga tudása szerint költött hozzá magyarozatot, és hozta a kifejezést kapcsolatba az ürmértéket jelentő török kile szóval.

⁴⁷ (1684.) szept. 24-én, vasárnap.

lerbejnek az isztulni belgrádi váli: Atli-bej-záde Mehmed pasa végvidéki csapataival felülről a hegy⁴⁸ felől, Abaza Sziavus vezír-pasa diarbekiri bejlerbejnek a jenői bejlerbejjel: Oszman pasa-oglu Ahmed pasával Esztergom felől⁴⁹ kellett volna előnyomúlnia. Fogadkoztak, hogy az ellenséget szét fogják verni. Abaza Sziavus vezír-pasa 1500 főnyi saját kapu-csapatával, 1000 főnyi szilahar-szerdengecstivel, Oszman pasa-oglu Ahmed pasának mintegy 500 főnyi kapu-csapatával és a temesváriakkal, összesen mintegy 3000 főnyi lovassal már este lóra kelt. Alláh arra az éjszakára erős zivatart adott, úgyhogy sok nagy vizen kellett átkelniök, amíg másnap, 15-én⁵⁰ hétfőn a zsámbéki úton a budai mezőre kiértek. Mindjárt ott az ellenségnek 500 főnyi előcsapatára bukkantak, melyet megrohantak és szétverték. De a többiek, kivéve Ahmed pasát, hűtlenül elárulták őket, azon az ürügyön, hogy esett az eső,⁵¹ nem jelentek meg az ütközetben, és Sziavus vezír-pasát éppen úgy ott hagyták a veszély torkában, ahogy néhai Szülejman szultán korában a németországi hegyekben Kaszim vojvodát⁵² feláldozták. Ő⁵³ azonban állhatatos és elszánt magatartásával fényes sikert ért el; noha látta, hogy az ostromló sereg ereje többször százezer főre rúg, a maga kis seregéhez csak a hatalmas Alláhtól kért segítséget, s az ellenség táborát és sáncait kivont karddal hangos Alláh-kiáltással megtámadta.

Mikor az ellenség kivonult táborából, s a csatakiáltás „Alláh nagy! Alláhnál a hatalom!“, az ellenséges puskáknak, a várbeli bombáknak, kőgolyóknak zajával keveredve az eget verte, ő az összes bástyákat és ostromárkokokat, melyek a Kannáre kapuszu nevű réttől a Bécsi kapuig, onnan a Toprak-bástyáig, innen az Ova kapuszu-ig, ettől a szemközt fekvő temetőig,⁵⁴ innen a Hidr baba tekkéig⁵⁵ húzódtak, győztes vitézeivel majd gyalog, majd

⁴⁸ T. i. a Svábhegy felől.

⁴⁹ A János-hegy felől.

⁵⁰ (1684.) szept. 25-én, hétfőn. — Keresztény források szerint a támadás a Szent Pál-völgy felől érte az ostromlókat. (Angeli i. h. 416. l.). (Szent Pál völgyének az Ördögárok völgyét nevezték, mert a völgy felső részében állott a pálosok kolostora.). Eszterházy Pál nádor is úgy írja egy emberének, Benyovszky Mátyásnak, hogy a szerdár 25-én négy felől támadt az ostromlókra, a Szent Pál völgyében „Apermon“ ellen sikerrel, de a nádor állásánál — az Isten kútjánál — eredmény nélkül. Levele szerint a nádor teljességgel nem reményli, hogy bevehetik a várat (Bubics Zsigmond közleménye a Századok 1884. évf. 801. l.).

⁵¹ Angeli viszont azt állítja (i. h. 416. l.), hogy az eső a törököknek segített, amennyiben eláztatta a keresztény sereg puskáinak kancát.

⁵² Kászim vojvoda 1532-ben vezetett Ausztriába nagyobb portyázó csapatot. A törökökre nézve balul végződött vállalkozást úgy nyugati, mint török írók többször elmondják, az események összefoglalását és irodalmát Thúry Józseftől l. Török-magyarokori Történelmi Emlékek, írók II. k. 91—93. ll.

⁵³ T. i. Sziavus pasa.

⁵⁴ Az Ova kapuszu alatt, tehát a várhegy és a mai Krisztina-tér között fekvő temetőről van szó.

⁵⁵ Hidr baba tekkesz: 'Hidr baba kolostora' a Marsigli-féle török térkép szerint a Sas-hegy északkeleti lejtőjén állott. Ugyanezen térképetől a ponttól ismét északkeletre, talán a mai tabáni és németvölgyi

lőháton küzdve legázolta, úgyhogy az árkok megteltek az ellenséges hullákkal. Közben a várbeliek is kardot ragadva kirohantak, s hét órán át olyan öldöklést vittek végbe, hogy az égben az angyalok, a földön a mesebeli halak (semek) bámulták és magasztalták őket.

Mivel az író ezt a harcot nem látta, le sem tudja azt írni; de nagy multat átélt végvidéki öreg harcosok mondják, hogy ilyen viaskodást ők se láttak. Adassék érte örök hála.

Sziavus pasának kezében kard, karjában kegyetlen erő volt, melynek menthetetlenül áldozatul esett mindenki, aki útjába került vagy vele szembe szállni merészelt. Az is köztudomású, hogy harc közben egy ellenséges nyíl felhasította lovának hasát, úgyhogy az egy arasznyira kilógott. A pasa majd az ellenségre csapott, majd harc közben is harsány hangon biztatta és rendezte övéit, akik szintén elszántan állták a harcot. Az agák közül különösen Sabán, Abaza Musztafa és Szilahtar Abaza Oszman⁵⁶ és a diván-efendi, jeles íjászok, harcoltak vitézül, mint feldühödött farkasok, úgyhogy Nerimant se lehet hozzájuk hasonlítani. Ők mindannyian koruknak Szejid Batalja⁵⁷ voltak. A diván-efendi egyszer beleesett egy mély árokba, s mikor ellenségét ott elintézte, csak úgy tudott onnan kimászni, hogy kardját az árok falába szúrta.

Röviden: Alláh áldása legyen úgy Oszman pasa oglu Ahmed pasán, mint a többi igazhívó gáziu, amiért oly elszánt harcot harcoltak.

Amikor Sziavus pasa a megbeszélt haditervhez híven a diván-efendit: Imámí Mahmud efendit⁵⁸ és Ahmed mir-achor-agát a maga hat zászlóalja (bajrak) szekbánjával, továbbá egy kevés szpahi- és szilahtar-szerdengecstivel — összesen mintegy ezer gázit — saját csapataitól elkülönítette, megparancsolta nekik, hogy amíg ő saját embereivel harcban leköti az ellenséget, ők nyomuljanak be a várba. A 3000 jeles lovas gázi a Kral binari-n⁵⁹ és a Kesztáne bairi-n⁶⁰ át a megállapított módon hangos trombitaszóval hatolt előre, az ellenséget szétverte, s táborán és árkain át tovább nyomult, hogy az ostromlókon keresztül segítséget vigyen a várba.

Közben azonban az ellenség magához tért, gyalogos és lovas csapatait rendbe szedte és mindenfelől megrohanta a küzdő gázi-

temetők között egy helyet „Hidr babá“-nak (valószínűleg Hidr baba sírjának, búcsújáróhelyének) nevez. — A kolostort Evlia is említi (i. m. II. 249. l.).

⁵⁶ Saban és Abara Musztafa agák már a korábbi portyázó harcokban is kiténtek vitézségükkel.

⁵⁷ Neriman legendás perzsa hős, Rüsztennem őse, Szejid Batal arab mesebeli hős volt.

⁵⁸ Melléknevén Köpek-záde 'kutya-fi', isztambuli származású udvari pap volt, a bécsi hadjárat előtt ő vette át a szultán kezéből a szent zászlót (Szilahtar II. 14. l.). Később (1715—1714) sejhüüslám is volt.

⁵⁹ 'Király kútja'. Ali budai pasa Rudolf királyhoz (1583-ben) intézett levelében magyar nevén (Kiraly Kuta) említi (A Budai basák magyar nyelvű levelei, szerk. Eckhardt Ferenc, Szekfű Gyula és Takáts Sándor, Budapest, 1915, 291. l.).

⁶⁰ l. 207. l.

kat, mire ezek folytonos harc közben visszahúzódtak a szultáni tábor felé. Amíg az előrösök dombján átmentek, 10,000 ellenséges katona pusztult el.

De azért még mindig nyomukban volt egy ellenséges sereg, erősebb 10,000 főnél. Mikor azonban ezek meg akarták szorítani a mohamedán gázikat, Sziavus vezír-pasa csapataival hirtelen megfordult, hirtelen rajtuk ütött, ellenállás nélkül megszalasztotta és a síkságon álló táborukba kergette őket.

Sziavus pasa ezután az említett réten háborítatlanul megállapodott, a lovukról leszállott, vagy lovukat vesztett gázikat, valamint a sebesült és szétszóródott mohamedán vitézeket összegyűjtötte s kétórai időzés után, emberei közül senkit hátra nem hagyva, zeneszóval a szultáni tábor felé vonult. Útközben találkozott az imént szétszalasztott hitetlenekkel s megütközött velük; sokan ott vesztették életüket, a többiek táboruk felé megfutottak, ők pedig Alláhnak hálát adva sértetlenül visszatértek a szultáni táborba. Az aznap ejtett foglyok vallomása szerint az ellenség halottainak száma igen nagy volt, és sebesültjei is 4800-on felül; a mohamedánok közül noha úgy látszott, hogy ebből a küzdelemből senki sem fog megmenekülni, csak 13 gázi került a vértanúk útján Alláh színe elé és csak 18-an sebesültek meg.

A várbeli gázik harmadszor támadnak és elfoglalják az aknát.

Nézzük most a várbelieket.

Amikor Sziavus vezír-pasa csapatait és diadalmas lobogóját az ostromlottak észrevették, elfogta őket a harci láz és egymást buzdították: „A mi hittestvéreink, akik a túlvilági vándorlásban is úti társaink lesznek, támadják a hitetlenek táborát, menjünk elébük, mi is rohanjuk meg a hitetleneket s közös erővel saját sátraikban verjük szét őket!” Mintegy 2500 főből álló helyi, szerémi, szemendrei és rumiliai csapatok délben az Ova kapuszu-n, a réseken és falakon át kitörve, az ostromárkokat egészen az ágyúig megszállták, azokban több mint 5000 embert megöltek, köztük a gyalogság parancsnokát, az esztergomi grófot. A megszállt árkokat betemették, három felfedezett aknát eltorlaszoltak, az ott talált nyolc aknászt foglul ejtették, s egyesülve a Sziavus vezír-pasa által segítségükre küldött gázikkal, diadalittasan visszatértek a várba.

Az ellenség fővezére a balsiker miatt akkora indulatba jött, hogy az ostromárkoknak összes tiszteit kivégeztette.

Az előbb említett aknászok⁶¹ figyelmeztették a várbelieket, hogy az ellenség Buda várfala alatt három régi boltozatot talált, ezeken át a királyi palota és a börtön⁶² alá már egy hónap óta aknákat vezet, azokat megtölti lőporral és a napokban fel akarja robbantani. Erre a várparancsnok, a böles Ibrahim vezír-pasa megparancsolta a jeles gáziknak, hogy ennek meghiúsítása végett az egyik aknászt öltöztessek végvidéki viseletbe, az aknák helyét pontosan magyaráztassák meg s aztán 3000 elszánt és ügyes

⁶¹ T. i. a keresztény táborban ejtett foglyok.

⁶² Az itt jelzett börtön a várhegy déli végén, a királyi palota ('Kral szeráji') udvarán állott.

vitéz, akiket a portabeli és budai janicsárok közül, az azab-, gö-nüllü-, rumiliai, szerémi és szemendrei gázikból válogatott össze, kora hajnalban törjön ki a várból. Ezek a hét ostromárok őrségét, egészen a sáncig, ahol az ágyúk voltak felállítva, leöldösték, több mint 3000 fejet levágtak, a foglyok útmutatása alapján Alláh segítségével az aknákat megtalálva, azokba egészen a szeraj és a börtön alá behatoltak, az ott talált 470 zacskó puskaport föl vitték a várba a szertárba, az aknák száját pedig betömtek és mindent elpusztítottak.

Megerkezik Miksa herceg és követe útján Buda várának feladását követeli.

Az ostrom hatvanadik napján⁶³ Buda alá érkezett a nemese-szászár veje és második fővezére, aki egyike a „hét királynak“ s Bécestől húsz konak járóföldre befelé Bajorországnak örökös fejedelme:⁶⁴ Miksa herceg, 30,000 főnyi gonosz ellenséges sereget hozott magával, amit saját országában gyűjtött, továbbá 400 létrát, s csatlakozott az ostromló sereghöz. Az ellenség addigi fővezérét erősen összeszidta, aztán követ útján kenyeret küldött a várba.⁶⁵

Mikor a követ a kapuhoz érkezett, a védők értesítették Ibrahim pasát, majd ennek parancsára a követet bebocsátották. Éppen ebédidő volt, nagy lakomára készültek, amin az átkozott⁶⁶ nagyon csodálkozott:

— „Mi abban a hitben voltunk, hogy ti nélkülöztök.⁶⁷ Ilven szorongatott helyzetben hogyan lehet 40—50 fogásos lakomákat rendezni?“

— „Alláhnak hála (hangzott a pasa válasza), minden szüksé-

⁶³ Miksa bajor választó szept. 9-én, más adat szerint 11-én érkezett meg a budai táborba, ami — ha a körülzárás első napját július 14-ére tesszük (l. 99. l. 72. sz. jegyzet) — pontosan az ostromnak 58-ik, illetőleg 60-ik napjára esett.

⁶⁴ A törökben: di Bavāre vilājetinin ber vedžh-i odžaklik hākimī bārfiriš [a „Wahlfürst“ eltorzítása] Makšimliān hersek. — Rasid szerint (115^a l.) maga a császár jött, rangrejtve, Buda alá.

⁶⁵ Hammer szerint (i. m. III. k. 765. l.) szeptember 15-án, amint ő kiemeli a bécsi vereség évfordulóján. Nem hiszem, hogy a nap kiválasztásában célzatosság lett volna, — vagy ha mégis: a törökök nem vették volna azt észre, mert az ő naptárjuk szerint bécsi vereségük évfordulója már tíz nappal korábban elmúlt. — Angeli szerint nem Miksa, hanem Károly herceg tett egy ilyen kísérletet a vár megszerzésére, még pedig az ostrom kezdetén, mindjárt az ercsi (Angelinél: hamzabégi) győzelem után (i. m. 409. l.). — Ha igaz az, amit Szilahtar a következő fejezet elején mond, — hogy t. i. a herceg követének elutasítása miatt felháborodott és a vár birtokáért tízezrek életét is hajlandó volt feláldozni, — akkor a követ szereplését, a vár feladására vonatkozó felszólítást csakugyan régebbi időre kell tennünk, talán úgy, ahogyan Angelinál olvassuk. Mert szeptember közepén, amikor Miksa herceg Buda alá ért, a keresztény táborban alig volt 5000 jó fegyveres, a többit elfogyasztotta az ostrom; az „átkozott herceg“ hiába lobbant volna haragra, tízezreket már nem tudott volna harcha vetni.

⁶⁶ T. i. a követ.

⁶⁷ Így adja magyarázatát annak, hogy miért hozott magával kenyeret a várba, s igyekszik kiismerni az ostromlottak helyzetét.

günk bőven fedezve van. Ha öt évig egyfolytában volnánk körülzárva, élelmiszerben akkor sem éreznék hiányt, sőt készletünket háromszorosára-négyszeresére szaporítani tudnánk. Mi nem nélkülözünk“.

Ez a hitetlen⁶⁸ állítólag a néhai nagyvezírnök, Fázil Ahmed pasának rabszolgája volt, az ő udvarában nőtt fel, s a Rába melletti ütközet⁶⁹ zürzavarában urától megszökve, idővel a nemese császár belső szolgálatába jutott. Kitűnően beszélt törökül, úgy-hogy tolmács nélkül tudtak tárgyalni. A táborból egy egyiptomi rabot is hozott magával (s rámutatva így szól):

— „Tessék megtartani!“

— „Nincs rá semmi szükségünk (felelte a pasa.) Ha olyan nagy ember vagy, kívülről küldj be foglyokat. Értem én azt jól, amit te a fejedben forgatsz! Mert ha ezt a foglyot itt tartanám, odakinn a táborban azt híresztelnéd, hogy a törököknél⁷⁰ hiány van katonákban: „az én szolgámat is erőszakkal visszatartották“. Nem, erről az ábrándról le kell mondanod. Padisahunnak bölcs kormányzása alatt embernek és élelemnek egyaránt bővében vagyunk, a várban most is százezernél több olyan fegyverbíró ember áll készen, akinek még orra-vére se folyt. — De hát tulajdonképen minek jöttél, beszélj!“

Erre amaz elővette és átadta Miksa herceg levelét.

Ez alatt a várbeli főtiszték közül vagy száz ember összegyülekezett s azok előtt felolvasták a levelet:

„Ibrahim pasa, várparancsnok úr! Te kiváló szolga, tapasztalt és bátor, tettekéz és hírneves, az állam szolgálatában páratlanul értékes ember vagy. Egy csapat összeverődött embert száz nap alatt kemény fegyelemhez szoktattál. — de nézd: a vár falából már alig maradt valami. És ti, agák, várbeli tiszték és birodalmi pasák, akik készek vagytok hitetekért életeteket is feláldozni, szintén olyan vitézül harcoltatok, hogy becsülettel odaállhattok császárotok színe elé, mert semmit el nem mulasztotatok, s minden elismerést megszolgáltatok.⁷¹ De most már ti is láthatjátok, hogy ebben a várban rátok nem vár semmi jó. Ha életetek, családotok és vagyonotok kedves, adjátok fel a várat. Vallásunk parancsa és kegyelmes császáruk engedelmé alapján megbocsátjuk makacs ellenállástokat. Kocsikat és hajókat már készítettünk számotokra, s bántatlanul oda szállítunk benneteket, ahová akarjátok. De ha nem —, késő bánat: elgondolat. Ha erő-

⁶⁸ T. i. a követ.

⁶⁹ T. i. a szentgotthardi esata zavarában, 1664-ben.

⁷⁰ Az író az eredetiben is a türk ('török') szót adja a pasa szájába, mint aki tudja, hogy az ostromlók táborában ez, és nem a „gvőzdelmes mohamedán gázik“ elnevezés járja. — Írónk, Szilahhtar, a türk szót ritkán használja, s megvető értelmet tulajdonít neki.

⁷¹ A tárgyalásnak ez a mozzanata, a vár átadásával járó felelősségrevonás rémképének halványítására, Szilahhtar-nál nem itt jelenik meg először. Ahogy ő írja, 1665-ban Újvár átadásánál az akkori nagyvezér, az előbb is említett Köprülü-záde Fázil Ahmed pasa, szintén bizonyította Forgáchnak, az újvári várkapitánynak, hogy vitézül harcolt s a vár védelmében semmi mulasztást nem követett el, — ellenkezőleg császárra szűgyelhetni magát, hogy közeli hadait nem küldte az ostromolt vár fölmentésére (l. 281. l.).

vel vesszük be a várat, az utolsó csecsemőig kardélre hányunk benneteket". — Ebben a modorban a követ hosszasan fenyegetődzött.

Ibrahim pasa így felelt:

— „Követ úr! Amikor Szülejman szultán ezt a várat elfoglalta, azt nem a pasákra, hanem a védőseregre bízta. Ha a kul-ágák⁷² adják, ám ők lássák"...

Erre a kul-ágák rákezdték:

— „Mikor a padisah őfelsége a várat ránk bízta, azt mondta, hogy Alláh segítségével a várat védjük meg, de azt nem mondta, hogy adjuk át az ellenségnek. S mindannyian, akik most itt vagyunk, akkori méltóságunkban vagyunk és katonáink se csüggednek. Harcikedvünk csak nőtt, közben segítségünk is jött. — mért adnók fel tehát a várat? Előbb mindannyiunkat meg kell ölnötök, hogy a várat megszerezhessétek. Ide-stova száz napja, hogy harcolunk, de attól se félünk, ha még annyi ideig volnánk körülfárva. Az a 10.000 szerdengecsti, akiket Sziavus pasa a minap segítségünkre a várba beküldött, ezt a kijelentést tette előttünk: „Ti most vonuljatok vissza és szépen pihenjétek: száz napig majd mi harcolunk!”

Erre megint megszólalt a követ:

— „Jó, jó, de most már mit mondjak a hercegnek? Határozatok!”

Erre Ibrahim pasa így felelt:

— „Ezt határozták: A városban százezer harcos és öt eszendőre elegendő élelmi- és hadiszer van. Ha eleségünk elfogy, megesszük hősi halottainkat. Ha hadiszerünk fogy el, és kívülről pótolható nem lesz, a vár lehullott köveivel fogunk harcolni. Úgy segítsen Alláh, hogy amíg ez a sereg él, a vár nem lesz a tiétek. A hercegnek mondd meg, hogy semmit el ne mulasszon”.

A követ ezzel a válasszal ment ki a kapun.

A várbeliek negyedik kirohanása; a nagy ütközet.

Mikor a követ urához érkezett és újtjáról jelentést tett, az átkozott⁷³ nagy haragra lobbant és esküdözött, hogy a várat akkor is elfoglalja, ha négy sarkán egy-egy szentegyház védené, s hogy valamennyi lakosát kardélre hányja. Aztán úgy gondolkozva, hogy 10.000 ember élete árán másik 10.000 benyomulhat a várba, 20.000 főnyi, illetőleg más közlés szerint 30.000 főnyi rohamsereget állított össze és másnap, sával 24-én⁷⁴ szerdán, a déli pihenő alatt először saját csapatait, majd azok nyomában a nemce csapatokat a vár ellen indította. A rájuk zúduló fegyver- és ágyútűz dacára bevonultak az ostromárkokba, majd a Frengi-torony ágyúkkal ütött réseinek mentek és a sorompókba (sarompo) kapaszkodtak, sőt négy emberük egészen behatolt. Ezeket azonban levágták, s úgy azokat is, akik a sorompóba kapaszkodtak, mert mindaddig nem tágitottak, amíg karjukat le nem vágták. Mikor a falak tetejére és a mellékvértekre felkapaszkodtak, hogy a várba tódul-

⁷² Modern szóval: csapattisztek.

⁷³ T. i. a herceg.

⁷⁴ (1684.) október 4-én, tényleg szerdán.

janak, az ott őrködő kevés janicsár és gönüllü meg egyéb várbeli ember elébük vetette magát s amíg a többieket értesítették, elszánt kézitusát vívott velük. A budai gönüllük közül 12 bölükbasi esett el ekkor, de az ellenség közül is sokan elesetek.

A küzdelem hírére Ibrahim pasa kikiáltatta, hogy a várbeliek azonnal menjenek a résekre. Erre nagy tömeg tódult előre s hangos Alláh-kiáltással rávetette magát az ellenségre. A láрма és az ágyúdörgés az egekig hatolt, a gázik rengeteg kézibombát és követ, Sziavus pasa íjásza a szerajból⁷⁵ számtalan nyilat lőttek ki az ellenségre, ez viszont főleg a réseket, a szerajt és a várbeliek gyülekező helyeit vette ágyútűz alá, sok kárt okozott, de a szerajban, Alláhnak hála, semmit se. Az ostromlók három órai szakadatlan tüzelés után, nem törődve a várbeliek ágyú- és fegyvertüzével, bombáival, elszánt vad rohamot intéztek, de a mohamedán sereg Alláh segítségével vitézül ellenállt, bombákat dobált, mindenféle eszközzel tüzet szórt rájuk, kézitusára kelt velük, s végül is magának szerezte meg a győzelmet: estefelé, mikor egy helybeli janicsár Rüszttem pasa seregéből az ellenség gyalogosainak főparancsnokát lelőtte, az ellenség megtört és visszavonult. A gázik egészen az ostromárkokig üldözték s lelkesen, diadallal tértek vissza a várba, s aztán a hősi halottakat eltemették vagy a Dunába dobták. Az ellenség hulláival tele voltak a síkság és az ostromárkok, szagukat alig lehetett elviselni; azt mondják, hogy ez a roham az ellenségnek ezer emberébe került, míg a gázik csak 22 halottat és 55 sebesültet vesztek.

Maga a főparancsnok, az agg Ibrahim vezír-pasa állandóan járta a bástyákat és tornyokat, biztatta és oktatta a gázikat, s Alláh segítségével sikeresen, mert az ellenség aknáit ismételten felkutatták, az ellenséget éjjel-nappal zaklatták és pusztították. Fáradozása nemcsak a várra, hanem Alláh minden hívére áldásos volt, senki más a várat meg nem tudta volna menteni. E küzdelemben különösen Rüszttem pasa karamániai bejlerbej tűnt ki, névrokonához⁷⁶ híven mint egy vasoszlop⁷⁷ állt a résen, s Haszeki Ibrahim aga fővárosi janicsárral együtt példaadó hősiességgel harcolt. Az említett Ibrahim aga, korának legöregebb gázija, leopard és párduc volt egy személyben, harcvágyó vitéz, aki — mint azt mindenki tudja — sok haditervet eszelt ki a hitetlenek ellen, kivételükben mindig részt vett és soha meg nem hátrált. Végül kitűnt a jelesek közül Cserkesz Ahmed pasa adanai váli, szintén páratlan tettvágyó vitéz. Áldja meg őket Alláh!

A várbeliek ötödik kirohanása és az ellenséges aknák elfoglalása.

E harc után az ellenség fővezére lemondott arról, hogy rohammal vegye be a várat s a Frengei-torony alá aknát kezdett fúrni. Mikor ezt a mohamedán gázik megtudták, Alláh! Alláh! kiáltással kirohantak, az ostromlókat visszakergették árkaikba,

⁷⁵ Azaz a királyi palotából.

⁷⁶ Rüszttem a perzsa hőskornak ismert legendás vitéze.

⁷⁷ A törökben: *demur kazik*, ugyanaz, mint a költő Zrinyi Miklós jelzője a törököknél.

majd erősebb nyomás elől visszahúzódtak. Négy óra hosszat hullámzott a harc, míg a gázik a végső győzelmet megszerezték, az aknát elfoglalták, eltorlaszolták, de a benne talált 200 kisze lőport föl vitték a várba.

Ahmed pasa harcot vív, segédcapatokat és eleséget juttat a várba; a gázik hatodszor kitörnek a várból s külbárosát elfoglalják.

Bosnak Szerhos Ahmed pasa egri bejlerbeji, aki végvidéki csapatokkal a Budától 10 óra járásnyira fekvő Hatvan védelmével volt megbízva, s az ostrom alatt az ellenség élelemszerző osztagait és pótlólag érkező segédcapatait zaklatta és pusztította, a szerdár parancsára elindult, hogy a Buda vára számára Hatvanban gyűjtött eleséget és segédcapatokat a váci síkságon át a Duna pesti oldalára hozza. Mikor az ellenség erről értesült, mintegy 4000 főnyi erővel átkelt a pesti partra s a várral szemben, ahonnan a gabonát átküldeni szándékoztak, elsáncolta magát.

Ahmed pasa, aki az élelemmel és a segédcapatokkal Hatvanból elindulva, másnap, zi-l-kade 15-én⁷⁸ keddi napon hajnalban Pest alá érkezett, meglepve vette észre, hogy az ellenség a Duna partján elsáncoltan várja. Visszavonulni azonban szegélyelt, azért embereit leszállítva a lovokról, Alláh-kiáltással gyalogosan rávetette magát az ellenségre s egyetlen rohammal megsemmisítette. Emberei ugyanakkor három hajót is elfogtak, melyek egyikében 12,000 darab tűzvejkíjés magyar gyapjuszövet, míg a másikban 12,000 kile árpa, a harmadikban 12,000 ásó és csákány volt. Ahmed pasa úgy ezeket, mint a 400 főnyi segédcapatot és az élelmiszert az Ibrahim vezír-pasa, várparancsnok által a túlsó oldalról küldött hajókon átküldte a várba, amiért dicséretet érdemel; tagadhatatlanul fontos szolgálatot tett.

Ez alkalommal egy különös dolog is előadta magát. Amikor Ibrahim pasa Ahmed pasa kérésére az emberek és az élelem átszállításához ladikokat küldött (a pesti oldalra), az ellenség ezt észrevette és hogy a tervet megghiúsítsa, egy nagy sajkát két ágyúval és 150 emberrel a vizen lefelé ellenük irányított. Ahmed pasa ekkor gyalogosait a lovak közé bujtatta, a ladikok védelmére másik 150 embert rendelt ki, s amint az ellenség hajója lőtávolságra ért, azt sortűzzel fogadta, amely Alláh segítségével vezetőit megölte vagy megsebesítette, mire a hajó az épen maradt hat emberrel együtt a víz sodrából hajtva a pesti parthoz közeledett. Hogy a dolgot senki meg ne tudja, (az ellenség) a sebesülteket és a halottakat a hajóból kiemelte és elrejtette.

Ugyanekkor a várbelieket is elfogta a harci láz, kitörték a városba, a torlaszokat áttörték s az ellenséget kiüldözték a városból (varos). Több mint 10,000 ellenséges fejét levágtak és sok embert a Dunába szorítottak.

Az ellenség fővezére erre még elkeseredettebb haraggal kezdte ágyúztatni a várost, úgyhogy a Frengi-toronytól az Óva-kapuig terjedő várfal egyetlen romhalmazzá vált. S ha a gázik egy napon fatámasztékokat állítottak fel s azokat földdel kitöltötték, másnap az ellenség ágyútüze ezeket is szétrombolta, s a várra zú-

⁷⁸ (1684.) október 24-én, tényleg keddi napon.

dított 500 vekijés bombákkal a vár belsejét is földülta. Amellett úgy a szárazon, mint a Dunán nap-nap után újabb segédcapokat kapott, melyeket mindjárt harcba vethetett s hihetetlen szívóssággal igyekezett a várat megvenni. Az ostromolt mohamedánok szinte naponkiint megrohanták ostromsáncait, embereit levágták, ágyúit beszegezték, de erre az ellenség, ágyúi köré is, biztosításukra, támfalakat emelt s ezeket földdel töltötte ki, másrészt ágyúműhelyt rendezett be a táborban, ahol törött ágyúit újra öntötte s erejét ezáltal is fokozta.

A várbeli gázik hetedik kirohanása.

A várbeliek megtudták, hogy az ellenség a Kara kas Mehmed pasa-bástya alatt aknát fúr. Kétszer is megrohanták, de nem tudták tönkretenni, pedig híre jött, hogy az ellenség az aknát már tölteni és robbantani szándékozik. Erre a hó 16-án⁸⁰ szerdán a gázik megint harcra készültek, reggeli ima idején megrohanták az ellenséget, délelőttig⁸¹ tartó véres harcban az aknát elfoglalták, védőállásait (kubur) szétrombolták, eléjük torlaszt emeltek, e mögé gázikat helyeztek el, az aknából nyert 40 kiszé löport pedig felvitték a várba.

Ez este a Buda várában levő egri gázik mentek ki őrzőjára. Eppen amint a vidéket kémlelték, szállította át az ellenség három ágyúját más helyre. Embereit megrohanták, egy részüket levágták, mire a többi megfutott; erre birtokba vették az ágyúkat és azokat be akarták vinni a várba, de az ágyúk kerekerei eltörték. Közben nagyszámú ellenség támadta meg őket, mire 12 szekérral és ökreikkel és egy hét arasz hosszú, egy arasznyi kaliberű szóró-ágyúval visszahúzódtak a várba. Ibrahim vezír-pasa várparancsnok gazdagon megajándékozta őket s az ott maradt ágyúkért egy erősebb csapatot küldött, de mire ez leért, az ágyúkat már nem találta. Az ellenség egy másik tárnából is ásott egy háromágú aknát, melynek egyik ága a Murad pasa-dzsámi⁸² alá, a másik az Orta kapu-ban⁸³ levő börtön⁸⁴ alá, s végül harmadik ága a Szeraj alá

⁸⁰ (1684.) október 25-én, valóban: szerdai napon.

⁸¹ A törökben: kuşluk vakti 'az ebéd előtti étkezés ideje.'

⁸² A Murad pasa-dzsámi a mai Krisztina-város felé néző bástyafalon állott, a Kara kas pasa-bástya és az egyenes bástyavonal déli végét lezáró Kis frengi bástya ('Kücsük frengi kuleszi') között, körülbelül a középtájon. Említi Evlia Cselebi is (i. h. I. 240. l.).

⁸³ Orta kapu ('Középső kapu') nevű kaput forrásaink nem ismernek. Azt hiszem, az a kapu volt ez, amely a Bali pasa-teret (a mai Szentgyörgy-teret), ennek keleti sarkában összekötötte a dél felé eső Szeraj mejdani-val ('palota-tér'), s amely a Marsigli-féle török térképen Szeraj kapuszu ('palota-kapu') néven van feltüntetve. Ez a hely közel áll a Marad pasa-dzsámihoz is, a börtönhöz is, a mondat értelmébe tehát belevágná. — Szóba jöhetne még az a kapu is, mely a Bali pasa-térről észak felé nyílt, s az idézett térképen Dilendzi-kapuszu-nak ('kolduskapu') neveztetik. A név különbözősége még nem volna nagy baj, mert különböző források ugyanazon építményeket különböző neveken emlegetik, — de ennek a kapunak a közelében nem tudunk börtönt, holott a szöveg szerint a kapu közelében börtön volt.

⁸⁴ A Murad pasa-dzsámi közelében, ettől keletre, a Szeraj mejdani ('palota-tér') egyik kiugró sarkán állott egy börtön.

nyúlt. Már fel is szerelte őket s felrobbantásukhoz készült, amikor Alláh segítségével sikerült azokat is szétrontani. Ebből 140 kiske lőpor került elő; úgy ezt, mint a gyújtótömlőket, csákányokat és ásókat elvitték, az ott talált ellenséget levágták, az akna elé tültest hánytak s mögéje öröket helyeztek. Alláh ez alkalommal is az igazhívőknek rendelte Buda várát.

A hó 22-én⁸⁵ kedden Bosnak Szerhos Ahmed pasa egri bejlerbeji a végvári csapatokkal 20,000 vekije lisztet hozott a budaiak számára, de azt három órányi járásra letette s csak kisebb csapattal jött Pest alá. Mivel Pest falai mögött nagyobb ellenséges erőket talált, mint a multkor, s a környéken is több ezer főnyi lovas ellenség mutatkozott, vereségtől tartott, s ezért nem a sáncokat, hanem csak a lovasokat támadta meg, akik néhány halott hátrahagyásával behúzódtak Pestre. Ahmed pasa úgy tett, mintha lassan visszahúzódna, aztán éjszaka az összes lisztet zsákokban⁸⁶ a nyergekhez erősítette s megfelelő előkészület után hajnalban nagy Alláh-kiáltással megrohanta a part közelében álló sáncokat és bástyákat. Minthogy az ellenség a gáziktól megrémülve már előző napon elvonult s a sáncokat üresen hagyta, Ahmed pasa emberei ezeket megszállták s a várból a liszt átszállítására csónakokat kértek és kaptak.

Mikor az ellenség ezt észrevette, az első hajót gyorsan felszerelve a csónakok ellen küldte, de ezt a várból, az Erdély-bástyáról ágyúval eltalálták s a rajta levő ágyút vagy tizenöt főnyi legénységével a Dunába fordították. Mikor a hajó is el akart merülni, az ellenség emberei a szárazról odaértek és kihúzták. De további támadásra az ellenségnek már nem maradt ereje, a gázik nemcsak az élmeit szállították át baj nélkül a várba, hanem az éjszaka sötétjében az ellenség éllemszerszállító hajóit is többször megtámadták.

*A gázik nyolcadik támadása; az akna elfoglalása;
Buda várának felszabadulása az ostrom alól.*

A hó 24-én⁸⁷ csütörtökön az ellenség futóárkokon át az ostromárokba jött s három felé aknát kezdett ásni. A legerősebb akna a Debbag-háne-városrészben⁸⁸ álló boza-háneban kezdődött, már fel is volt szerelve, s ahogy foglyoktól hallották, az ellenség délután valamennyi katonáját összeszedte s arra készült, hogy az aknákat éjszaka felrobbantja és rohamot indít. Az ostromolt

⁸⁵ (1684.) okt. 31-én, valóban keddi napon.

⁸⁶ A törökben: džák (a 'zsák'-ból).

⁸⁷ (1684.) november 3-án, csütörtöki napon.

⁸⁸ A Debbag-háne városrész ('tímár házak') a várhegy tövében, a Tabánban állott, bizonyára víz (Duna, Csörsz-árok — ma Árok-utca) közelében. Ennek boza-főző vagy boza-árusító épületéből indult ez az akna. Kuriózusként megjegyzem, hogy a lebontott Tabán egyik házában, az egykori Görög-utca sarkán — amely legutóbb szintén vendéglő volt, „Mély pincéhez” címeze — háromemeletes régi pince állt, alkalmas arra, hogy a fantáziát ilyen irányban foglakoztassa.

mohamedánokat szinte elfogta a kétségbeesés s könnyezve rimádkodtak: „Irgalmas Alláh, mi lesz ennek a vége? Segítség csak Tőled jöhet, ne hagyj el híveidet, ne nyujts örömet ellenségeidnek, ne engedj, hogy családunk ellenség kezére kerüljön, ne tórd, hogy templomaink hitetlenek imaházai legyenek!” Alláh ennyi ifjú és öreg könnyein megkönnyorúlt, éjszaka hatalmas záporosót küldött és olyan sötétséget bocsátott alá, hogy az emberek nem ismerték föl egymást.

A gázik pedig ezt arra magyarázva, hogy Alláh így küld nekik segítséget, kora este kitértek a várból s az ellenséget meglepték. Miközben az ágyúk, sahi zarbuzanok és mozsarak a várból és a bástyákról szünet nélkül lőtték az ellenséget, a gázik Alláh segítségével az ellenséget kivont karddal kiverték sáncainból, árkaiból, s táborán túl, egészen a Csil bair-on felállított ágyúig üldözték s a hullákat dombokba halmozva, diadalmasan tértek vissza a várba. Az éjszaka sötétjében az aknát is megkeresték, leszerelték, elébe töltést és sorompót építettek, míg végre biztonságba kerültek. Mert ezzel a harccal — adassék érte örök hála — Budavár ostroma véget ért.

Az ellenség feladja az ostromot és elvonul; Musztafa vezír-pasa fővezér és a külső sereg helyzete és további sorsa.

Mikor Abaza Sziavus pasa Buda várába segédcsapatokat vive a Keszthely-bairi-n és a Kral binari-nál álló fősereghez visszatért, azon este ejtett foglyok azt mondták, hogy az ellenség másnap hajnalban rajtuk akar ütni. Erre tanácsot tartottak. Este a nehéz podgyász a szultáni sereggel Ercsi alá küldetett, ők virrasztva ott maradtak, de a reggeli ima idején már kimentek a Keszthely-dombra s onnan szemlélték az ellenséget. Mikor pedig ez gyalogos és lovas csapataival felvonult s a mohamedán sereg helyét pusztán találta, azt híván, hogy „no, a török megfutott”, lovasaival (az utóvédben maradt) gázikra tört. Ezek nem akarták a harcot felvenni s lassan a sereg felé húzódtak, a hitetlenek pedig attól tartván, hogy őket ki akarják csalni a nyílt síkságra, visszatértek táborukba.

A mohamedán sereg Ercsi közelében a Duna-parton gabonával látta el magát s az volt a terv, hogy másnap Isztulni Belgrád felé vonul.

A következőkben a szerző elmondja, hogy Szilahor Bajram aga Belgrádból levélben arról értesítette a szerdárt, hogy segédcsapatok haladnak Buda felé. Ő és a vele levő csapatok a szerdárnak a portára küldött postájával — melyben azt üzeni, hogy sikerült Buda várába segédcsapatokat juttatni — Haszan pasa palankasziban⁸⁹ találkoztak.

A szerdár ezt az örömhírt közölni akarja az ostromlottakkal, s embert keres, kit a hírral a várba beküldjön.

Atlu-bej-záde Mehmed pasa isztulni belgrádi váli két ráját kerített elő. Lemásolták Bajram aga levelét, hozzátéve, hogy mi-

⁸⁹ 'Haszan pasa palánkja': a szerbiai Palanka (a Jasenica bal partján körülbelül 15 kilométernyire attól a ponttól, ahol a Jasenica a Moravába torkollik) török neve. A találkozás szept. 29-e előtt történt, mert 29-én Bajram aga csapatával már Belgrádba érkezett.

helyt a tatár sereg megjön, két nappal Kászim napja⁹⁰ előtt, Alláh segítségével három oldalról meg fogják támadni az ellenséget; s hogyha majd hallani fogják az Alláh-csatakiáltást, ők is törjenek ki a várból, ők elülről, amazok hátulról csapjanak le; a győzelmet Alláh nekik fogja adni, de egész lélekkel kell érte harcolni; ellenkező esetben mit tudnak jelenteni a padisahnak, pedig már itt az ősz; bizony zsinegre kerülnek, s a gyalázatos halálnál többet ér, ha mint vértanúk harcban esnek el.

Ezután a levelet lezárta és átadta a magyar rájának azzal, hogyha választ hoz rá, meg fogja ajándékozni s adómentességgel tünteti ki, aztán egy marék aranyat adott neki. Amaz ruhája hátába varrta be a levelet, földre borulva búcsúzott s elment Buda felé.

Musztafa vezír-pasa szerdár ekkor gyorsan rendeletet küldött Ömer pasa merasi válinak, Eszék főparancsnokának s megparancsolta neki, hogy Hazinedar Haszan pasa anatóliai bejlerbejt, Iszmail pasát, a janicsárokat, az egyiptomi és damaszkuszi csapatokat maga mellől sürgősen küldje föl, s csak maga maradjon vissza Eszék védelmére; amazokra a szultáni tábornak feltétlenül szüksége van; mentséget nem fog elfogadni, s fenyegetődzött, hogy ha ellenkezik, halállal lakol. A belgrádi kádinak, műszellimnek és előkelőknek pedig meghagyta, hogy hét éves korúaktól fölfelé az egész lakosság vonuljon ki az észéki híd védelmére. Ő maga a Duna mellől Ercsi alól felkerekedett, harmadnap az Isztulni Belgrádtól harmadfél órányira elterülő tó⁹¹ partjára ért és ott megállapodott.

Itt kereste fel az a bizonyos magyar rájá, Ibrahim vezír-pasa budai főparancsnoktól választ hozva Musztafa vezír-pasának. Maga elé rendelve elmondotta útját. (A rájá így beszélt):

„Sapkámat hónom alá véve, egyenest az (ellenséges) táborba mentem s kértem, hogy a főparancsnok-herceg elé vezessenek. Odavezettek. Sapkámat a földre dobtam s magam is a földre borultam, jajgatni kezdtem, hajamat és szakállamat téptem; ,rájátok vagyok, éjjel-nappal családostul titeket szolgálunk, katonáitok mégis elpusztították falunkat; adjatok írást, hogy többet ne bántsanak bennünket s nyugalomban élhessünk”. Kérdésére megmondtam, hogy hova való vagyok, arra a kérdésre pedig, hogy a törökök fölül tudok-e valamit, azt feleltem, hogy igen, hogy tegnap Isztulni Belgrad közelébe értek; arra pedig, hogy kaptak-e segédcapatokat, azt feleltem, hogy 50,000 főnyi tatár sereg csatlakozott hozzájuk. Musztafa pasa szerdár három éjen át lámpákkal „csibuk vurup” a tatárok összeszámlálásával van elfoglalva. Erre az átkozott méregbe jött, szidott, hogy mért mondok ilyen rossz híreket, majd felugrott, megragadta a szakállamat, ököllel néhányszor fejbevágott, hátba vert. Hirtelen eszembe jutott a levél: ha ráüt, zörgéséről észreveszi, s engem mint kémet megöl. Rémültemben hátamra a földre zuhantam, erre hasamat rugdosta,

⁹⁰ = nov. 7-e, az a nap, melyen túl a török sereg hadműveleteket nem szokott folytatni, hanem téli táborba vonult.

⁹¹ Itt bizonyára a Velencei tóról van szó, mely Székesfehérvártól tényleg 2—5 óra járásnyira fekszik.

majdnem belepusztultam. Ekkor a táborban levő magyar vezér jött segítségemre, a herceget gallérjánál hátra vonta: „Mit akarsz ettől a szerencsétlentől, csak nem fogod megölni azért, mert igazat beszél? En már régen és többször megmondtam, hogy a nagy török sereget Bécsnél úgy megvertük, hogy csak Belgrádnál jött magához; de ezt a kis török sereget hiába vertük meg már négy-szer-ötször is, hiába szedtük el tábori felszerelését, mindíg itt mászkál körülöttünk, persze nem ok nélkül, akar valamit. Így is történt, most itt van! Seregünk ki van merülve, csak lovaink maradtak, a török pedig erős segítséget kapott; ha megtámadnak, menthetetlenül el vagyunk veszve; azonnal el kell vonulnunk, különben bajba jutunk”.⁹²

Az átkozott herceg újját szájába tette, hosszasan gondolkodott, írást adott, hogy falumat senki ne bántsa, s azóta akadálytalanul járkálhattam a táborban. Másnap Alláh segítségével szerencsésen bejutottam a várba s leveleteket átadtam Ibrahim pasának. Mikor ez a helyzetet megismerte, közölte ezt a körülzárt mohamedánokkal s határtalanul boldoggá tette őket.

Ezután (a magyar paraszt) átadta az onnan (Ibrahim pasától) kapott levelet, hozzáfűzve: „Ha nem hiszitek: íme itt van a herceg biztonság-levele is” — s azt is megmutatta.

A levelet lefordították, meggyőződtek róla, hogy a rájá igazat beszél, ajándékokat adtak neki s felmentették az adófizetés kötelessége alól.⁹³

Ibrahim pasa azt írta válaszában, hogy (a szerdár) levele megérkezett s megörvendeztette őt; bármikor jönne, ő készen lesz; Alláh segítse őket, de miatta ne aggódjanak, mert ha öt éves ostromot kellene kiállania, emberben és élelemben akkor se fog hiányt szenvedni; de azért mégis csak igyekezzenek az ellenséget minél előbb meglegni.

A szerdár az összes főtiszteket sátrába hívta s előttük is felolvastatta a levelet. Az ezt követő tanácskozásban úgy véleked-

⁹² Ez az előadás ugyan naiv, de mégis bizonyítéka annak, hogy a törökök tudomással bírtak arról az ellentétről, mely a keresztény sereg vezérkarában szinte az ostrom kezdetétől fogva fennállott. (I. Angeli dolgozatában is, id. h.).

⁹³ A magyar paraszt meséje — noha az író új oldaláról mutatja be — mellőzhető lett volna, szinte semmit se vesztenénk vele, de mégis jó tudni, hogy ilyen mese van s hogy ezt éppen Szilahtar mondja el, aki Buda topografiai viszonyait — ahogy szemelvényünk leadása után most már mindenki láthatja — elég jól ismerte s irántuk bizonyára sokaknál kérdezősködött.

A vár természetes földalatti üregeiben sokan alagútak láncolatát vagy rejtett bejáratát vélték, melyen keresztül a várból messzeföldre, de legalább a Gellérthegyén túlra közeledni lehetett.

A magyar paraszt esete bevallása annak, hogy a várnak se járható, se járhatatlan alagútja nem volt, mert különben útja nem az ellenség táborán keresztül vezetett volna sem befelé, de még kevésbbé visszamenet; s Szilahtar az eset kapcsán azt se hagyná említés nélkül, ha a vár kivezető titkos alagútjai valamilyen okból csak kivételesen nem lettek volna járhatók. S minthogy ilyesmit Evlia Cselebi se említ, török korbéli járható alagútról a budai várban nem beszélhetünk.

tek, hogy seregük nem nagyon erős,⁹⁴ majd azt határozták, hogy húsz napig helyükön maradnak, naponként egy-egy pasa tatárokkal és más csapatokkal az ellenséges tábor körül fog portyázni, amitől az ellenség Alláh segítségével talán majd megijed és visszavonul. Ki is hirdették, hogy húsz napig maradnak. A segítségül jövő pasákhöz fermán küldtetett, hogy ne egyszerre jöjjenek fel, hanem naponta egy-egy csapat. Ugyanakkor az ellenség táborába kémeket küldtek és híresztelték, hogy Isztulni Belgrád mezejére friss török segéds csapatok érkeztek...

Valóban így történt. A török sűrű portyázása nagyon nehezé tette az ostromló sereg élelmezését. Egy tatár portyázó sereg feldúlta Veszprém külvárosát, mire a veszprémi és a pápai kapitány sürgették a herceget, hogy Buda ostromával hagyjon fel. Majd a várbeliek megállapodtak a felmentő török sereggel, hogy az ostrom 115-ik napján az ostromlókat két tűz közé fogják; addig a felmentő sereg a Göl kenarinál táborozik.

A keresztény sereg azonban korábban megkezdte elvonulását. Erre a török sereg kétfelé oszlott: egy része üldözőbe vette az elvonulókat — ennek a csapatnak a parancsnoka Mehmed rumilii bejlerbej hangoz sikerekről számol be —, másik része Hamza bej felé vonult, hogy téli szállására menjen. Maga a szerdár Budára sietett, ahol nagy örömmel fogadták. Megtekintette a várat, parancsokat adott ki ideiglenes helyreállítására (mert falai 500 rőfön teljesen le voltak rombolva), a kormánynak jelentést küldött az ostrom sikeres visszaveréséről s aztán maga is Belgrádba indult téli szállására.

Otthon az örömhírekre egyszerű ünnepeket rendeztek. A budai ostrom hőseire dúsan hullt a kitüntetés, a magasabb rang, a jövedelmezőbb állás, a gyávák vagy hanyagok is enyhébb büntetéssel szabadultak, most az egyszer a kormány inkább ajándékot osztott, mint büntetést. Az öröm napjaiban nem feledkeztek meg a lerombolt Budáról sem, elrendelték komoly újraképzését, s e munkára Kösze Sziauvust küldték ki.

Fekete Lajos.

⁹⁴ A törökben: „aszkerimiz elde csak, mejdanda jok“.

Pótlék a 96. l. 61. sz. jegyzetéhez: Az 1767 és 1779 között készült Kneidinger-térkép „Bolgár falu“ néven nevezi a Szentendréről kissé délkeletre, a Kis-Duna bal partján elterülő kukorica-földeket (Orsz. Levéltár, kamarai levéltár, térképek 850 sz., 88. l.)

Adatok II. Rákóczi Ferenc nemestestőrségének történetéhez.

A Nemes Compania II. Rákóczi Ferenc haderejének igen nagyra hívatott alakulata volt. Ennek az intézménynek alaposan kidolgozott, kimerítő története, a szabadságharc egyik igen érdekes fejezete lehetne, de az eddig feltárt forrásanyag — sajnos — igen laza és nem alkalmas a nemes compania történetének teljes rekonstruálására. A jelenleg az Országos Levéltárban őrzött „Rákóczi-Aspremont-“ levéltár iratanyagára Dr. Fekete Nagy Antal levéltáros azzal hívta fel figyelmemet, hogy ebben sok olyan adatot találok, amely a nemes compania történetére új fényt vet. Igaza volt s én nem mulaszthatom el, hogy ezért a közérdekű cselekedetért illetőleg azért, hogy az alább közlendő érdekes okleveleket nekem átadta, valamint az alábbi kis tanulmány elkészítése körül osztályrészemül juttatott baráti segítségért, hálás köszönetet ne mondjak neki. Azt hiszem, hogy — noha tulajdonképpen semmi újat sem találtam — legalábbis olyat, ami előttem más kutató kezében ne lett volna, az oklevelek közzétételével mégis jó szolgálatot teszek, mert egy lépéssel közelebb viszem az érdeklődőt a nemes compania történetének megismeréséhez.

Hogy megértsük azt a megkülönböztetett helyzetet, amelyet a nemes compania a haderő kebelében elfoglalt, mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a fejedelem a jelentkező nemes ifjak közül is gondosan kiválogatta a nemes compania tagjait, ezeket öleléssel „társainak“ fogadta. Tudnunk kell azt is, hogy a fejedelem eredeti szándéka az volt, hogy a nemes companiába befogadott ifjakból diplomatákat, katonai vezetőket és államférfiakat nevel.

Mit sem tudunk arról, hogy ennek a célnak elérésére történt-e a valóságban valami és ha igen, mi? Maga a fejedelem megemlíti emlékirataiban, hogy az 1707 április 26-án felavatott nemesifjaktól alakult századnak ő maga lett az ezredese s hogy lakosztálya előtt mindig két-két ilyen nemes compania-beli ifjú állt őrt; de a század szerepléséről, működéséről semmit sem ír s a századnak alkalmazása, célja tekintetében követett felfogását is csupán ebben a rö-

vid csonka mondatban fejezi ki: „Szándékom volt idővel e testőrszázadot katonai vitézi lovagrenddé kifejleszteni“... Ugyancsak igen röviden intézi el a nemes ifjak katonái kiképzésének kérdését is: „Egyenlően gyakoroltattak lovon és gyalog.“ Kezdetben pedig más, sokkal fontosabb hivatást szánt a fejedelem az ő társainak. Már Thaly Kálmántól tudjuk, ... „hogy Rákóczi szemei előtt, ki a valódi hadi képzettséget oly nagyra becsülte, ez intézmény felállításánál egy magyar katonai akadémia, egy felsőbb tiszti iskola eszméje lebegett“ ...¹ S ez — mint később látni fogjuk — kétségtelenül így is volt. Mégsem tudunk arról, hogy a nemes compania nagyobb számú, nyugati értelemben képzett fiatal tisztet adott volna a mezei hadaknak, melyek — mint tudjuk — gyakran számban kisebb ellenséggel vívott szerencsétlen végű csatáikat, a vezetésre termett idős tisztek hiányán kívül, nem utolsó sorban a fegyelmetartásban jártas alantasabb, fiatal tisztek hiányának köszönheték.

Rákóczi érezte ezt a hiányt. Megértette, hogy, ha a nem rég felszabadult végek huszárja, hajduja, mint nemzetmentő katonaelem, a 150-éves török-magyar hadakozás alatt kitűnően meg is állta helyét, harcmódjában szükségszerűen a törökhöz idomult; a nyugati népek harcmódjának fejlődését nem követte, attól elmaradt s így nyugati hadsereg elleni hadakozásra egyáltalán nem alkalmas. Ezért akart nyugati értelemben képzett fiatal tisztekről gondoskodni és ezért mondta ki — mint olvasni fogjuk — „Az Nemesi Társaság Seregének rendi“ című szervezési határozataiban, hogy a jövőben senki sem számíthat hadi tisztségre, aki a nemes companiában nem szolgált és magát itteni előmenetelével erre érdemessé nem tette. Ez az elgondolása tökéletesen helyes és bölcs volt. Kár, hogy valóságra nem váltotta.

A nemes ifjak tudtak harcolni; ha uruk megmentéséről volt szó (Trencsényi csata), életüket is szívesen feláldozták volna, de arról, hogy a mezei hadak mintaképeül szolgálhattak volna, szó sem lehet. Ellenkezőleg: mint látni fogjuk, a nemesi companiának is megvoltak a Rákóczi-kort jellemző bajai t. i. a fegyelmezetlenség és az önzés. Mondanunk sem kell, hogy lehettek, sőt mint tudjuk, határozottan voltak is, tiszteletre méltó kivételek, kik ezer nélkülözésen, bánaton át Rodostóig önzetlenül kitartottak a nagy eszme és ennek nagy képviselője mellett, de általában mégis igaz, hogy a nagy fejedelemnek kicsinyek, sőt kicsinyesek voltak a „tár-

¹ Irodalom- és Míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból, 329. oldal.

sai“ s bizonyára ez is oka volt annak, hogy a fejedelem, ezernyi gondja között, lemondott arról, hogy belőlük csapatvezetőket neveljen.

Ezt nyiltan ki kellett mondanunk, mert azt érezzük, hogy tartoztunk ezzel a legönzetlenebb magyar szabadsághős emlékének, akiről oly sokszor olvastuk, hogy emberfeletti nagysága mellett egy és más fogyatékoságai voltak, de akinek mentségére még máig sem mondta ki a történetírás teljes nyíltsággal, hogy minden sikertelenségének okát kortársainak jellem- és tudásbeli fogyatékoságaiban kell keresni.

Rákóczi nagyságát kortársai nem értették s nagy munkájában sokkal inkább kerékkötői, mintsem segítőtársai voltak. Nem volt kivétel a nemes compania sem, amelytől pedig méltán várhatott volna több megértést és kevesebb anyagiasságot az eszméért egész vagyónát áldozó fejedelem.

Mielőtt az Okmánytár közléséhez fognék, előre kell bocsátanom, hogy Thaly Kálmán, a híres kuruc-rajongó, a Rákóczi-kor első búvárja, már a mult század derekán minden oklevelet alaposan ismert, amelyről itt szó lesz, illetőleg, amelyet az Okmánytárban közölni fogok. De Thaly a Rákóczi-kornak inkább szerelmese, mint tisztánlátója és inkább költője, mintsem krónikása volt. Ma már mindenki tudja is róla, hogy sok mindenben szépített, még többet elhallgatott, abban a tiszteletreméltó, becsületes hitben, hogy ezzel a kurucok hírét-nevét még ragyogóbbá teszi.

Az ő korában más is így ítélte. Ma a történetírás más úton jár. Ezt az új utat egyik kimagasló történészünknek a huszár-elnevezés eredet-vitája kapcsán elhangzott tömör mondásával szeretném jellemezni: „Szép, szép a glorifikálás, de az igazság is ér valamit.“ Nem akarok rátérni arra, hogy milyenek a mai kor szelleme szerint a történetírás új útjai; ezt elvégezték előttem itthon és külföldön is olyan szaktekintélyek, akiknek véleménye előtt talán már azok is meghajoltak, akik néhány évtized előtt az igazság kimondásában botrányos történethamisítást, az igazság kimondójában pedig máglyára érett hazaárulót láttak.

A mai szellem minden téren a nyíltság, az őszinteség felé tájékozódik és azok, akik a történetírás terén is ezt az utat követik, méltán remélik, hogy nemcsak megértéssel találkoznak, hanem a közszellem irányítása terén jó szolgálatot is tesznek.

Emberék élnek ezen a földön! S miként hibátlan embert hasztalanul keresnénk, makulátlan korról se igen találkozzunk. A hibák eltitkolása, vagy szépítgetése strucpolitika. A hibának egyetlen előnye, hogy a jövőre okulhatunk belőle. De ha minden személyt, minden kort eszményinek

festünk, miből okoljunk? Márpedig — még két évtizede sincs, hogy keservesen tapasztaltuk — lenne még bőségesen okulnivalónk. Ha voltak hibák, hadd lássuk őket! Mikor és hol nem voltak hibák!?

A magyar történet elég szép, sőt — ha szabad ezzel a költői kifejezéssel élnünk — elég dicső ahhoz, hogy árnyfoltjait könnyedén elbírja! A magyar katonai erények s ezek közt legelsőként a vitézség, a hűség olyan protektoraink voltak történetünk több mint évezredes folyása alatt, hogy férfiasan beismert hibáinkkal terheltén is, előkelő helyet biztosítanak nekünk a népek között, olyat amellyel nyugodtan megelégedhetünk.

A rendelkezésemre álló anyagot két részre osztottam, mégpedig első sorban azért, mert Thaly Kálmánnak az Irodalom és Míveltségtörténeti tanulmányok c. művében már ismerteielt anyaggal külön akarok foglalkozni. Ehhez az anyaghoz kénytelen voltam némi jegyzettel szolgálni: megmondom nagyjában, hogy a nagy kuruc-rajongó mélységesen tiszteletreméltó elfogultságában hol és mit torzított és mit hallgatott el teljesen. Az olvasó találni fog ebben a Thalyval polemizáló első részben olyan okleveleket is, amelyek legszorosabban azok közé tartoznak, amelyeket Thaly fenntidézett művében megismertünk, de amelyekről Thaly vagy csupán egy-két szóban emlékszik meg, vagy egyáltalán említést sem tesz. Hogy miért teszi ezt, azzal nyomban tisztába jövünk, amint ezeket a szóbanforgó okleveleket elolvasuk.

Az első rész okleveleit ugyanabban a sorrendben találja meg az olvasó — már t. i. amelyeket Thaly egyáltalán említ — mint az „Irodalom és Míveltségtörténeti tanulmányokban“, mégpedig azért, hogy akik összehasonlítást akarnak végezni, azoknak munkája könnyebb legyen. Az eddig nem közölt oklevelek az első rész végén következnek.

Az anyag másik része csupa személyi adat: névjegyzék, beosztási lajstrom, fizetési jegyzék, fegyverkimutatás.

Okmánytár.

I. rész.

Kezdjük tehát abban a sorrendben, amelyben Thaly Kálmán ismertette az „Irodalom és Míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból“ című munkájában, az Aspremont-levéltárban talált okleveleket. Az első ezek közt „Az Nemesi Társaság Seregének rendi“. Ennek a rövid szabályzatnak, vagy talán inkább szervezési határozványnak, Thaly Kálmán három példányát találta meg. Mindhárom példány csonka — állítja Thaly — de

hozzáfűzi, hogy az Aspremont-levéltárban lévő (az amelyet alább egész terjedelmében közlök) a legteljesebb.

Ez az az oklevél, melyet Thaly is elég bőséges kivonatban ismertet, sőt egyes részeit szószerint közli.² Ez a szervezési határozvány valóban a legnagyobb érdeklődést érdemli. Ebből tudjuk meg ugyanis, hogy a nagy fejedelem a Nemes Companiának, az ő „társainak” milyen hivatást szánt.

Az Nemessi Társaság Seregének rendi.

Ezen rendnek végéről.³

Az mióta az Nemet Nemzet által Nemzetünknek minden Ditsősége letapottatott és az nagy emlékezetű Familiák a sok változások és zaklatások után udvar tartásokra alkalmatlanná tettettek, az nemesi ifiaknak Isteni félelemben való fel nevedésekre és más hadi és Politikai állapotokban való tanulására alkalmatosságok annyira el vétetődöt, hogy Hazánkban az hadi és politikai Szolgálatra való személyek alig találhatnak, kihez képest ezen Nemesi Társaságnak Serege legfuképen a végre rendeltetik, hogy zászlója alatt lévő Nemes iffijuság oldalunk mellett szemünk előtt nevelkedvén, Hazájához való szeretetett az Isteni félelemmel együtt több tudományokkal és jóságos erköltsökkel tanulja és gyakorolja és az idő mostohasága által letapottatott és elszegényedet Atyák Fijokat költség nélkül mind azokkal fel ékesíthetessék, az mellyek nemességekhez illendök.

Mind ezekből következik ezen Seregnek nem tsak hadakozó időkben, de békességben is fel maradása, úgy hogy Isten ő Sz: Felsége kegyelmeből Fejedelmi Székünkben bé léppén, az fellyeb említett okokra nézve ennek rendi fent maraggyon és senki semminemü hadi tisztségre jövendőben ne mehessen, valaki ezen Seregben nem szolgálván, magát érdemessé nem teszi.

Ezen Társaság Tiszteiről.⁴

Hogy tehát az Nemességnek betsit előttünk viselvén és annak betsit és érdemét magunk személyével való társalkodásunk által akár kívül is meg esmertethessük, *remélvén eczersmind, hogy ki ki magát ezen társaságban adván, szüntelenül maga betsületitt és Nemesi ágybul való születését mint egy tükört szeme előtt viselvén minden hozzája illendő szolgálatok által magát társaságunkra érdemessé teszi, ezen seregnek Fű Kapitányságát magunknak artyuk, úgy tudniillik, hogy minden tisztek directe személyüinktül (az hadi regulak szerint való Subordinatiot maga statusában hagyván (fügjenek, mellyehez képest⁵ ezen seregnek Vice Kapitánnya és egyéb tisztei olly becsületre*

² Irodalom- és Míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. 327. és k. ll.

³ Thaly az „Ezen rendnek végéről“-t a dült betűvel szedett kivételével közli.

⁴ A dült betűvel szedettet Thaly nem közli.

⁵ Innen kezdve csak értelemszerűen közli.

emeltetnek, hogy minden hadainkban lévő hasonló Gradusu tiszteknek praeferaltatnak, úgy tudniillik, hogy az Vice Kapitány egy Colonellus Gradusában tartatván, az hadi szolgálatokban minden Lovas Colonellusoknak praeferaltatik, az Fü Strásames-ter minden Vice Colonellusoknak, az Kornyétás minden Fü Strása mestereknek az Strása mester minden Kapitányoknak és Fü Hadnagyoknak az tizedes minden Vice Hadnagyoknak és az köz Vitézlő társ minden zászlótartóknak, a mint is más mezei avagy Régorális hadakban való menetelkekkel, nem különben promotealathatik, hanem egy gradussal fellyebb, azaz az vitézlő Társ Vice Hadnagyságra az Tizedes Kapitányságra avagy Fü Hadnagyságra és következendő képen.

Az vitézlő Társokrul és azoknak fogadásárul.⁶

Senki ezen Társaságra hirünk és tutunk nélkül bé nem fo-lattatván minek előtte előttiunk hitit le teszi, szükséges hogy igaz óss s örökös Nemesi ágybul való születését maga Vármegyéjébül való két Ur, két Fü ember, és két possessionatus, esmerős Nemes ember⁷ petsétes attestatioja Comprobalya ezen következendő attestatiónak formulája szerint.

Nos infra Scripti Comitatus N. N. Magnates et Nobiles.

Mi alább irt Nemes N. N. Vármegyének Uri és Nemes tagjai aggyuk tuttára az kiknek illik Hazánkhoz tartozó igaz lelki ismeretünk, hitünk és Hazafiuságunk szerint, hogy Nemzetes és Vitézlő N. N. iffiat igaz óss s örökös Nemesi Atyátul és Anyátul származotnak lenni tuggvuk és esmerjük és az Nemesi Sereg Társaságában levő tiszteknek illendő képen maga jó viselésérül recomendálljuk ezen petsétes kezünk írásával meg erősített recognitióális és recommendatióális levelünk által.

Ezen attestatióval az Colonellusunknál bé jelenvén, az hi-tett letenni magunk és az Tisztek jelenlétiben eképpen tartozik. Én N. N. esküszöm az élő Istenre, hogy minek utánna Hazámhoz való igaz indulatombul viseltetvén, szabad jó akaratomból az Nemesi Társaság Seregében bé lépni kívántam volna, igaz óss örökös Nemességemrül való attestatio szerint, magamat annak lenni ezen hitemmel bizonyítván, Nemesi véremet semmi illetlen tselekedetekkel meg nem motskolom, az Méltóságos Fejedelemnek Rákóczy Ferencz Kegyelmes Urunknak ő Nagyságának, úgy mint ezen Társaság Seregének Fü Colonellusának, Kapitányának hiv és előmben helyhezsettett tiszteimnek engedelmes lészek, minden rendem szerint Parancsolatyokban híven és igazán tehetségem szerint el járok és Fellyeb említett Kegyelmes Urunkat elnem h-vgyom, barátinak Baráttya, ellenségének ellensége lészek, ő Nagysága Méltóságos Személye és Hazám ellen se nyilván se titkon nem járok. Zászlómat Parantsolat kívül el nem hagyom és rendem szerint való hadi szolgálatomat vonogatás és mentség nélkül véghez viszem, harcokban és más soross hadi alkalmá-

⁶ Csak megemlíti az attestatiót és az eskü-mintát, valamint azt is, hogy az Aspremont-levéltárban csakugyan sok ilyen attestatio van.

⁷ Legtöbb attestatió csak két aláírás van, néhányon van négy.

tosságokban ezen seregbéli társaimat el nem hagyom, sött azokat életem veszedelmével is meg segitem, az hadi törvényeknek, melyek tudni illik sokszor említet Kegyelmes Urunktul Publicaltattak avagy Publicaltatnak, valamedig hadi szolgálatokban lések, engedelmeskedem és azoknak subjacealok.

Isten engem úgy segéllyen etc.

Hogy peniglen hazáját kiki szorosabb kötelességgel szolgálván, az hadi szolgálatokra is állandóbb és alkalmasabbak lehessen, az Fü és és Vice Kapitányon kívül, valameddig ezen Seregben lesznek, az házasság meg nem engedtetik, se házas bé nem fogattatik, meg házasodván penig azonnal búcsúzni tartozik.

*Az Tisztek és Nemesi Társok fizetéséről, fegyveréről és öltöztiréről.*⁸

Hogy penig mind a Tisztek, mind ezen Seregben szolgáló Nemesi Társok Hazájok szolgáltyára alkalmasabbak lehessenek és becsületeknek meg felelhessenek, az fizetések ekképen rendeltetik.

	Holnaponkint lesz pénz	kenyér és hús portio	széna abrak Lo portio
Vice Colonellusnak	264	35	22
Fü Strasa Mesternek	116	14	15
Kornyétásnak	84	18	15
Három Strasa mester mindenikének	64	8	5
Hat Tizedes mindenikének	20	5	4
Nemesi Társ 100 mindenikének	16	5	5

Az Strasa mestertül fogvást minden személynek hét hét Sing Angliai Posztója pro prima Martii esztendőnkint ki adattatik és aztat kiki pro prima Maji el készittetni tartozzék ezüst aranyas dupla piccelyes gombokkal, hasonlóképen mentéjét négy ezüst aranyos gombokkal, melyek kinekkinék ki adattatnak és az ára két esztendei fizetésébül hólnaponkint defalcáltatik, az tizedesek apró ezüst aranyos Karikákat az Strasa mesterek nagyobbakat tartoznak tsináltatni, úgy minden Nemes Társnak veres Csujtaros Lova, Tisztnek penig Narants színű Czafragja légyen és valamikor Zászlójuk alatt járnak és hadi szolgálatokat téznek, azon tiszta kék köntösökkel jelennyenek meg, ezen szolgálatokon kívül penig az köntöst akaratok szerint változtathattvák.

Karabéllya, pár puskája, Narants színű bársony Pantalléria kinekkinék ki adattatik, Narants színű Tarsoly Lodingrul kiki magának provideállyon úgy az fegyverének meg tsináltatásáruil is, az mely ha el vész, fizetésében imputáltatik.

Narants színű övet magának kiki tartozzék szerzeni, mellyet illendő áron az arra rendeltetett Comissáriustul meg vehet és két esztendei fizetésében imputáltatik.

Kiki kék süveget viselni tartozik, de Kapitányon Fü Strasa

⁸ Kivonatosan közli; a számokat pontosan és részletesen, az öltözetet is elég részletesen leírja.

mesteren Kornyétáson kívül senki se tollat, se forgót, vagy akarminemü háti bürt viselni nem szabad, valaki vagy ellenséget nem öltt, avagy tüle rabot avagy sebet nem hozot, mellyet legalább két társának hiti szerint való meg bizonyításával, avagy mezei négy köz katona avagy két Tiszt hasonló bizonyosságával meg nem bizonyít, hogy ellenségtül sebessitetett, avagy fejet nem hoz.

Tartozik hasonlóképen kiki maga szolgáját kék köntösben jártatni és jó fegyveresen paripáson tartani.

Az hadi és mezei szolgálatokrul.⁹

Ezen sereg három Strasa mesterség alá osztattatván, az első 34. az másik 35. és az harmadik ugyan annyibul álló léssen, mindenikének két Tizedese lévén, melly szerint az hadakozásban szokot rend és Commendérozás fog közöttük el osztatani, Palotánk és mezőben személlünk strásálására minden nap egy tized allya strasa mester és tizedessel együtt tartozik fel júni és tsak egyedül háló házunk, avagy sátorunk ajtaja előtt belül, hogy tudnillik minden más hadaktul distingváltassanak strását állani, az többi fegyveresen Palotánkon lévén, kik lovát maga szolgája által karabéllával az rendélt helyen tartatván, tsak akkoron veszi elől karabéllját, az midön kiváltképen való Parantsolatunkra nézve valamely solemnitások alkalmatosságával Palotánkon sort állana, de máskint az fellyeb említett strásáját karabályosan tartozik végezni.

Minden mezei Portának alkalmatosságával, vagy az mikor az Kapitánynak tüllünk tuttára adattatik, Parantsolatink szerint eljárván, a melly Strasa mesterség allyábul az meg irt mód szerint strására rendeltetnek, annak hátramaradott része Lovait szolgáit olly képen tartsa maga seregétül el ne tavozzon, hogy azon orában az Portásra alkalmatos lehessen, az kik strásán vannak penig bennünket mindenüt lovon kisirhessenek.

Ezen seregnek kiváltképen való hadi törvényéről, disciplinájáról és törvényes processusáról.¹⁰

Hogy tehát ezen Nemesség Társasága által, mellybe magunk is annak rendi szerint bé lépni kívánunk, az Isteni félelemre hazánk szabattsága s felebarátok és Ditsösség szeretetire szive kinek kinek fel gerjegyven és azáltal tégyen Urához s hazájához való kötelesség betsületnek keresése, az hadi engedelmesség és az Nemesi Társaság, valamint kinek kinek érdemét illendőképen megjutalmazni kívánnuk, úgy ezek ellen törtéendő vétkeit, minden személy válogatás és kegyelem nélkül meg büntettetni szükségesnek láttyuk, mellyhez képest ezen alább meg irt punctumunkat minden nemesi társaságban leendő Tiszteinknek és Társainknak e következendőkép aggyuk tuttára.

⁹ Kivonatos! Idézőjelben közöl ugyan a szövegből, de az eredetihez még sem tartja magát.

¹⁰ Ezt a fejezetet egyáltalában nem is említi.

*Az Isteni félelemről.*¹¹

Minden cselekedetünknek vége és czéllya az Isteni Felsőnek Ditsősége lévén, annak kiválóképen való gyalapítását (sic!) társaságunkban kívánván, távozzék az Atta Teremtette káromlások által következhető Istenünknek megbántódása, mellyet ha valaki el követne, akár fű akár alsó Tiszt legyen, az Sereg előtt ki tétett fekete Zászlót, fekete köpenyegbe, mezitelen füvel 12 Óráig álva strásálni tartozzék, méltó lévén az bestelenségre, azki Teremtőjét besteleníti, ilyen vétkéért, ha kétszeri büntetése nem használna, harmadszor Társaságunkbul és minden hadainkbul ki tsapattattassék, fegyvere hóhér által előtte öszve törettessék, hogy ha pedig más ki gondolható ennél is nagyobb átkok szitkokkal valaki valakin azon Isteni Felsőget motskolni találta, azonnal hasonló gyalázzattal társaságunkbul praevie ki tsapattatván Országunk törvénye szerint büntetessék.

Mivel az Isteni kegyelmet nem tsak az rosznak el távoztatásával, de jó tselekedeteknek gyakorlásával is szükséges, hogy kívánnyuk reánk szállítani, az Reggeli és Estvéli dobolásnak alkalmatosságával kiki serege eleiben ki alvan, az rendelendő imátságokat¹² el mongya és ünnepeken szokott áhitatosságát kiki s valása szerint el végezze.

*

Ennek a szervezési határozmánynak, mely kétségtelenül valóban csonka, alapos kiegészítője a Nemes Társaság „Edictuma“, szabályzata, melyet Thaly szerint a Gróf Ráday-levéltár példánya alapján, Rummy Károly György a „Monumenta Hungarica“ (Pest, 1817.) I. kötetének 196—212 oldalán abban a téves hitben közölt, hogy valamelyik Rákóczi György fejedelem szabályzatát sikerült megtalálnia.

Thaly Kálmán a sopronmegyei Szilsárcány községben, Badicz Imre nemes testőr utódainak birtokában szintén talált egy ilyen szabályzatot, melyen II. Rákóczi Ferenc aláírása díszleg s amely teljesebb annál, amelyet Rummy közölt. De a Rummy-féle szabályzathoz — mint maga Thaly megállapítja — csupán Rákóczi teljes címei hiányzanak s így a mi szempontunkból ez is teljesértékű. Azt a példányt, melyet Thaly említ, nem ismerjük, de — mint kivonatos ismertetéséből, melyet fentebb említett művének 354. és köv. oldalain találunk, kiténik — a két példány tartalma teljesen azonos. Thaly pontok szerint, kivonatosan közli a Szilsárcányban megtalált szabályzat huszohárom pontját. A legérdekesebből, a XXIV.-ről azonban csupán ennyit mond: „Végre a XXIV. cikkely a Nemesi Társaság kebelében való hadiszéki törvényes eljárás szervezését, módosztatit, szertartásait szabja meg, kimerítően, véglegesen. — még a netalan előfordulható főbenjáró bűnök halálos megtorlása hóhér általi kivégeztetés eseteire is reflektálva; a mi ugyan a Nemes Compániának hat évi

¹¹ Idézőjelben szabadon átalakított, modernizált szöveget közöl, amely még az értelmet se fedti teljesen.

¹² Ezt a kötelező reggeli imát később ismertetem.

fennállása alatt, (sőt általában egyéb jelentékeny büntett is) dícséret érte a valóban mintaszerűvé vált jeles intézmény derék ifjainak, — teljességgel nem történt soha“.

Nos, mi sem állítjuk ennek az ellenkezőjét, de mégis azt tartjuk, hogy éppen ez az artikulusz a legérdekesebb, mert ennek őseit nem olvastuk régebbi magyar szabályzatokban, mint a többi artikuluszét. Ezen a ponton az auditor, a fejedelemmel vállvetve, sokat dolgozott, csiszolgatott és éppen ezért nem érdemelte meg Thalytól, hogy a Nemes Compaináról írt dícsérettel elintézettnek tekintse.

Mivel azonban a Rummy-féle szabályzat annak idején nyomtatásban megjelent, én sem tartom szükségesnek, hogy a szóbanforgó artikulust ebből közöljem. Annál kevésbé van erre szükség, mert az ez után következő „Connotatiokból“ a XXIV. cikkely teljes szövegét megismerjük.

Miután Thaly „Az Nemesi Társaság Edictumit“ ismertette, megemlíti, hogy a vörösvári Aspremont-Rákóczi-levéltárban egész vas-kos csomag eredeti acta maradt fenn, úgy mint „névsor, létszám, — kimutatási szemle, — fizetési és fölszerelési tabella, attestatio stb. . . .“ mi — mint a bevezetésben mondottuk — mindezekről okmánytárunk II. részében szólunk s most áttérünk „Az Nemesi Társaság törvényére tett Connotatiók, mely szerint Corrigáltassanak“ című oklevélre, melyet Thaly ugyancsak éppen, hogy megemlít, mondván: „Az imént ismertetett XXIV. cikkely egynémelyikére a fejedelem által tollba mondott javító, kiegészítő jegyzetek“

A Nemes Társaság Törvényére tett Connotatiók mely szerint Corrigáltassanak.

Ad Articulum Secundum Adjungáltassék, hogy az Reggeli és estvéli dobolás után ki-ki elébb tartozzék zászlója eleiben juni. és ottan elébb az rendelt imádságokat el mondani s az után maga Isteni szolgáltyára menni.

Ad Tertium. Semmi Correctio nem kívántatik.

Ad Quartum. Az második teremttével való szitkozódásaért tartozzék kiki fekete palástba fegyver és öv nélkül az Sereg előtt 24 óráig lenni. 5-ik hasonló vétkeért penig tarsaságunkbul ki tsapattatik.

Ad Sextum. Adjungáltassék, hogy aki Társát haragbul pofon tsapni találná, az egész sereg jelen letiben az szenvedötül viszont pofon tsapattassék.

Articulus 11 cimus. Ezen punctum minden cikkelyében meg marad, hanem kell reflexióval lenni, hogy az társaságbul való ki tsapása alkalmatosságával azon rend observáltassék, az mely in forma processus fog inseráltatni az ilyen kitsapásban és így az Törvényre, az az meg Sententiázása hagyattassék az Magistrátusra, akinek kezében adattatik hoc tamen pro universali Regula observato, hogy valakik notát incurralnak, jóságok ezen társaság számára devolváltatik. Notandum praeterea, hogy valaki társát akár mely hadi expeditioba meg nem segíti és elhagyja, avagy meg szalad s társaitul s tisztitül el szakad, notam perjury

et proditiōnis Fraternali Sanguinis incural és hasonló büntetés alá vették, mint ha az Személyünk ellen való nótaért.

Ad Articulum 20 mum. Az ki engedelmünk nélkül haza megyen első el meneteliért az articulus szerint büntessék, ha ki penig kézczer hasonló el követne, az Társaságbul ki rekesztetik.

Ad Articulum 21mum. Ezen articulusnak második cikkelye az az 11-ik articulusra relegaltatik.

Ad Articulum 23mum. Ezen articulusoknak tenora szerint az Fő Tiszteknek, az Auditor által praeuie Magunknak is hirt tévén, törvény nélkül is lehet procedaltatniok két tanubizonyságra exceptis notis perduellionis, infamiae, aut Criminibus, vi articulorum exclusionem e Societate involventibus, aut diffamationibus emendam merentibus, mely Casusokban valaki előttünk vádoltatván az Auditor által Parantsolatunkbul az bünös egy heti terminusra evocaltassék in Casu primorum ex Captivitate, in Casu ultimi autem absque praevio aresto, ezen Székben penig jelen legyenek egy társaságbéli és egy Praetorianus hadaink között hasonló gradusu tiszt azon tiszteken kívül, az kiknek brigadájában találtatik az evocatus fél, úgy tudniillik, hogy ha köz társaságbéli személy véteni találna, egy társaságbéli tizedestül és praetorianus vice Hadnagytul fogvást az fellyebb való tisztek, ugy ad Vice Colonellum, ha az társaságbéli tiszt egy gradussal fellyebb valók Convocaltassanak az törvényben, az mellyben egy tábla mellett jobb felöl az társaságbéliek, bal felöl az Praetorianus tisztek ilylenek. Az Auditor az táblán kívül, az Praeses (az ki is az utánunk való s jelen levő Fő tiszt léssen) jobb keze mellett ódalt ülljön és legelsőben is az Sveciai hadi törvényekben fel tett formula szerint, az fellyeb említett tiszt bírák, az Személy válogatás nélkül való igazságtételre meg eskettesse és következőképpen az processust erigállyá az bünös jelen létiben, aki ha ez Carceribus, aut Captivitate evocaltatik, födig való fekete palástban, vasat az vállan hordozván, az sátor avagy ház ajtaja mellet tartozzék állani és mentségének meg halgatása után, az midön az vótatióra jü az dolog az Presesen és Auditoron kívül az több tiszt bírák kimennyenek és ad votandum ketten ketten jüjjenek bé az alább valóktul kezdvén, azon votumokat az Auditor Connotálván Connumerállyá és az utolsóknak bé jöveteli után minnyajok jelen létiben az Praeses Concludállyá és kiki az magáét subscribálván és Petsételvén az Auditor coramizállyá s úgy pro Confirmatione előnkben hozattassék, az Sententia ekképpen töllünk Confirmáltatván és subscribáltatván, az melly nap praefigaltatik, exentiójára az dobb és trombita meg fuvattatván és az első fekete posztóval bé boritatván, kiki lovon zászlója eleiben gyülekezzék és mint egy temetésre való készülettel, kiki vállára fekete fátyolt végyen s így az Zászló alatt álván, az bünös és meg sententiázott személy a seregbéli profuszatul maga Gvardiája alatt fekete palástban süveg és öv nélkül fog elől hozattatni és az sereg után gyalog vitettetni ad usque locum supplicii, az az az tábor eleiben, a hol is egy sereg karabélyosunk rendelt seregben álván, az két sereg között az hóher készen léssen és így következőképpen az bünös az sereg eleiben hozattatván, az Auditor az sententiát diákja által el olvastassa, mellynek utánna az

profusz maga Gvardiáját két felé rendelvén, az sokszor említett bünöst a közzé állítsa és akkoron azon Strasa mester, melynek brigadájában való, lováruul leszálván kezével meg toszittsa ki tsapatásának jelül és ugy kezéhez vévén az hóhér, azonnal az Sereg maga Quartélyában mégyen és az executionának alkalmazosságával tsak az Auditor léssen jelen, ezek observaltassanak az ki tsapatásnak alkalmatosságával is, tsak olly külömbözéssel, hogy az midón halálra nem ítéltetik, hóhér kezében nem adattatik, hanem tsak ki toszittatik, az ollyan vétkekért penig, aholott tsak az társaságbul való ki rekesztésre tiltetik, az Sereg zászlója alá öszve gyülljön és az bünös fegyver nélkül előtök álván, az Sententiája el olvastassék és az Seregbul azonnal el mennyen, köntösét s fegyverét, az melly túllünk adattatott és még fizetésébül nem defalcáltatott, vissza küldvén.

Inseraltassék az is ezen articulusokban, hogy kiki tartozzék legalább két esztendeig ezen társaságban szolgálni, mellynek végi után butsuzhatik, tartozzék mindazonáltal túllünk érdemes maga viseléséruil attestatiót venni, külömben annélkül semmi némü hadi tisztségekre nem applicáltathatik. Notandum praeterea, hogy minden vádok elébb az Fü tiszteknek és az Auditornak jelentessenek meg, ki is hivatallya szerint azokat nekünk megjelentse és túllünk várjon.

*

A következő oklevél, melyet Thaly említ a „Nemes Compánia projectumi.“ Erről azt mondja: „Megvan még az intézmény eredeti tervezete is“ „Nemes Compánia projectumi“ cím alatt: két ívre terjedő, 16 pontból álló, magyar nyelvű fogalmazat“.

Ez tévedés, mert a szóbanforgó oklevél a Nemes Compánia „kivánságait“ tartalmazza, vagyis egyszerű felsorolása annak, aminek a nemes ifjak a szervezet és az ellátás terén hiányát érezték.

Nemes Compania Projectumi.

Primo.

Mint hogy a Nemes Compania Strása mestereinek ez ideig Instructiójuk nem vólt, némely rendetlenségek ezek nem létével causálttanak, nem tudván az engedetlenek admonitioja iránt való Facultásokat — is meddig extendaltassék. Kévánnják azért alázatosan Felségedtől, hogy Instructiójuk Scripto tenus ki adattassék, és az Admonitióban lévő Facultások a Nemessi Társaság előtt Publicaltassék.

Secundo.

Mivel a Nemes Compania subsistentiájára Szükséges képpen kívántató Tisztek, Quartélymester, Furier nélkül nem lehet, a Nemes Compánia, azoknak fizetések és fogadtatások iránt alázatosan instálunk Felségednek, ha Felségednek fétzik Pongráz Uramot, ki Felséged Étek fogója vólt, Quartélymesternek denomináltatni kévánnja alázatosan a Nemes Compánia. Így a Tizedesek- is hogj a Nemessi Társok Számához képest denomináltassanak.

Tertio.

Mint hogy eddig is tapasztalta a Nemessi Társaság, hogy sokan Fiokat közinkbe jöni tsak azért tiltalmazták, hogy magok helyében Personális Insurrectionak idején Táborban küldhessék;

Ezért is alázatosan instál a N. Compánia Felségednél, Hogy azoknak Attjok, kik ezen Nemes Compániában jönnek, Personális Insurrectiótól, ugj Personájoktól adattandó Söldosoktól Felséged Kegyelmissége által immunitáltassanak, a más Hadi Szolgálatban lévőkhöz mutatot Felséged Kegyelmissége szerint.

Noha Felséged Kegyelmisségéből egj öltözetnek való Posztója *Quarto.* ki adattatot kinek, kinek közülünk, mindazonáltal mivel egj rendbéli Köntössel esztendőnként meg nem érijük, Fizetésünk defalcationjára (ha kiknek kívántatik) hogj töb kék posztó adattassék, hogy ezen egy színű Köntösben járhasson egész esztendőben, a Nemes Compania alázatosan instál ezért Felségednek: ugj hogy Fizetésekben Csizma- is adatatnék, mivel pénzzel seholt nem kaphat.

Pro Mensibus February, Marty, et Apr. hátra maradt Fize- *Quinto.* téséért is alázatosan instál a Nemes Compania Felségednek.

A mely Provisio Felséged Kegyelmisségéből a Strásán lévő *Sexto.* Brigadára most vagjon, Hogy azon tovább- is continuáltassék, alázatosan instál azon is a Nemes Compania Felségednek.

Mivel a Compantias Kapitányoknak, kiknek Sársiára Felsé- *Septimo.* ged ezen Compánia Brigadáinak Strása mestereit méltóztatta, 16. Örálisok, ha husul mindenkor nem — is, de kenyérül mindennek ki adattatik, instálnak azon Portióknak adjuztatiojáért alázatosan, mivel feles Tselédekkel lévén, 16 Font kenyérrel azokat bé nem érik; Hogy á Tizedeseké- is a Lajdinantok Portióihoz, a köz Nemessi Társoké pengig, hogj a Zászlótartókéhoz conformáltassanak, alázatosan kívánnyuk Felségedtől.

Markotányos nélkül a Nemes Compánia nem lehetvén, annak *Octavo.* fogadásán mennél hamaréb igyekezzünk, mindazáltal mivel Bort gjakran kortsomákra nem tanálhatni, rövidsége, söt sokaknak gjakran Nyavalyája is következhetnék, kivált Nyári Táborozásnak idején, a Bor nem léte miat; Hogj ezért valamely modálitás tanáltassék, hogy Borból meg ne fogiatkozzék a Nemes Compania, alázatosan instál Felségednek. Mivel pengig másként Hordós Bort á Markotányos réz pénzen nem tanál, vagj ha tanálna is 5. vagj 6. annyi áron vészi, mellyhez képest magának is képtelen áron kel árulni, alázatosan projektállya á Nemes Compania, hogy azon Markotányosnak adatnék olly assignatio azon kívántató Borokra, valamely Fiscalitásból, hogj illendő áron azokat meg vehetné, és ugjan illendő nyereségen árulhatná köztünk, és hogj tsak Magunk Számára árulná azon Bort a Markotányos. Annak Akójának, és Itzjének száma a Qvartély mesternél tudva lenne, mely Szerént Qvietálná- is a Markotányost a Compánia Számára mindenkor bizonyos Számban kiadattatot Borokról, és hogj vizek ne adulteraltatnék a meg vételkor Qvartélymesterünknek maga Pecsétyével kellene bé pecsételnie, vagy a Markotányosnak kellenék hűtesnek lenni.

Fü hordó szekerekről — is hogy Felséged parantsolni mél- *Nono.* tóztassék, alázatosan instálllya a Nemes Compania.

Mivel Pénteken az egész Udvarnak hus porciója fen tartatik, *Decimo.* azon Usust akarván a Commisáriusok a Nemes Compania iránt is practizálni; Kérjük alázatosan Felségedet, méltóztassék az Hus Porcioink ki adatása felől parantsolni, mivel sokan vadnak

köztünk, a kik nem böjtölnek, sőt a kik böjtölnek is, feles szolgálók Hust észik, kik- is másként koplolni fognak olyanor.

Undecimo. Noha Felsőged kegyelmességét értette a Nemes Compania maga alimentatiója iránt, de míg Szakáts, Sütő Edény vagj más kívántató eszközök meg lésznek, Hogy addig valami Provisio lenne a Nemes Compania iránt, alázatosan instál Felsőgednek azon- is.

Duodecimo Hogy az három kenyérbéli Porcióinknak edgjike Czipóul adattatnék ki Udvertól, ezen — is alázatosan instál a Nemes Compania Felsőgednek, mint hogy most egészben kenyere tsak Profontul adatik ki.

Decimo Tertio. Az Equilis Porcióknak mind Strása Mesterek, mind Tizedek, és köz Nemessi Társok edgjel való multiplicatióját alázatosan instállják Felsőgedtől, Szolgálattokat acceptált Lovakkal véghez nem vihetvén, mivel mindenik Nemessi Társnak két Lovas Szolgát, egj Vezetéket, szükséges képpen kel tartani, edgyikét arra, hogj Lováról Strásán le szállván, annak gondviselesére bizhassa. (Felsőged Kegyelmes Parantsolattya szerént), Másodikát, hogj Szállásán lévő Lovára, és edjetmására vigjázhasson.

Decimo Quarto. Noha minden Reguláris Hadaknak Equilis Porciójok nyári Holnapokra pénzüil szoktak ki adatatni, mind azon által, mivel Lovainknak Sok Strapacéja, vagjon, alázatosan kéri Felsőged Kegyelmes Resolutióját a Nemes Compánia, Hogj Nyáron által is Abrakja in Natura ki adatassák, Mely ha Táboron lévő Commissáriusoknál nem tanaltatnék, valamely — Magazinumra, vagj Nemes Vármegjékre assignatio adatassék.

Decimo Quinto. Kováts nélkül is szükséges képpen nem lehetvén a Nemes Compánia, annak Fízetését, hogj Felsőged resolválni méltóztatsek, alázatosan instál Felsőgednek azért-is.

Decimo Sexto. Hogy Valamelly Musikások adatatnának, kik, ha tsak akkor is, mikor a Strásák változnak, fel — s alá kísérnék a Nemes Compania Brigadait musika Szónál, ha Felsőgednek ugj tettzik, Salamon Fáj félék, hogj lennének, alázatosan Projectállya a Nemes Compánia Felsőgednek.

*

Thaly művében most rendkívül érdekes oklevél következik: „A Nemesi Társaság előtt elolvasandó punctumok az holnapi mustra alkalmatosságával“. Ezt a „szemle észrevételt“, aminet ma mondanók Beniczky Gáspár, a fejedelem titkára, a nemes testőrség pénztárnoka írta s bizonyára ő is fogalmazta.

Thaly így említi ezt az oklevelet: „...mely az 1708 végén v. 09. elején tartott generális-Mustra alkalmával olvastatott fel: 'A Nemesi Társaság elolvasandó (így) punctumok az holnapi mustra alkalmatosságával dátuma hiányzik. Bevezetéséből ki-vehető, hogy ez tulajdonképpen fejedelmi válasz, resolutio, a Nemes Compánia tisztái által benyújtott emlékiratra. A fejedelemnek a társaságbeli tagok iránti atyjai kegyelmét és jóindulatát élénken tanúsító s anyagi viszonyaik javításáról jóságosan gondoskodó, — de őket viszont lelkesen buzdító, serkentő terjedelmes bevezetése után, nyolc pontban foglaltatnak össze és szabályoztatnak a még kétséges, — különösen rangidősbségi — kérdések

s a különböző tiszti rangok viseléséből eredő vitás esetek, tekintettel úgy a szolgálati rendre, mint a javadalmaszásokra.

Ilyen aprólékos pontosságig menő ügyirat, — melyet a fejedelem nevében Ráday Pál udvari cancellár, mint a Nemesi Társaság főauditora olvasott fel, — eleven képét nyújtja annak: minő szorosan megszabott rend uralkodott Rákóczi hadseregében, a szolgálati viszonyok legkülönfélébb árnyalataira nézve is és mennyire igyekezett a fejedelem célszerű intézkedésekkel elejét venni a hadjáratok esélyeire is nem ritkán károsan kiható tiszti versengések (competentiák) támadásának, elmérgesedésének“.

*A Nemessi Társaság előtt elolvasandó punctumok az holnapi
Mustra alkalmatosságával.*¹³

Az Felsőes Fejedelem Kegyelmes Urunk ezen Seregnek mint Társaiknak Kegyelmisségét ajánlván, általam agja tudtára, hogy repraesentáltatot ő Felsőge előtt, az Tisztek által, azon Memoriális, az melly ezen el mult Mustra alkalmatosságával ezen Társaság, az Fü Tiszteknek ki adatott, melybül tapasztalta igen-is Ő Felsőge, hogy czéllya meg ismértetett ugyan, mely végre kívánta ezen Társaságot be állítani, de talán mindenik által meg nem fontoltatott, hogj ezáltal nem magha Méltóságának neveltetését a vagj hasznot kereset, de egyedül az Nemesi vérbül származott iffiuságot hazája szolgálatyára, és uri s — Nemesi vére tündököltetésére, alkalmatosabbá kívánta tenni, melyhez képest reménlette volna, hogy ez által ki ki inkább hálaadoságra, mint sem praetensioakra fog fakadni s magát ugj visselni, hogy ki tessék, mely mértékben ismerte meg ki ki, hogj ezen Társaságban nem annyira ő Felsőgét, mint magát szolgállya; látván mindazonáltal ő Felsőge az Nemeségnek Országunkban el fogyot és szegényedet állapotját, annak segécségére rendelte az fizetést nem az Két Ország hadakozásra rendelt fundusszából, hanem magha saját jövedelmibül állitván olly jövedelmet, az mellyet leg bizonyosabbnak itélt lenni. Érti mindazonáltal az föllyeb említett írásbül ő Felsőge, hogj minapi kegyelmes resolutiója, az melly által az téli Qvartélyt ebben imputáltatni rendelte, panaszokra és ő Felsőgével való számvitelre, mint egy adot okot, és ujab-ujab panaszokat, nékem kegyelmessen parancsolta, kegyelmes akarattyának ki jelentését, hogj tudniillik az mostani, felvett ügynek s hadakozásnak sok és nagy kölcségi, meg nem engedik, hogj más szükségesebbek fogyatkoztatásával, eztet szaporicsa, valakik azért, az Mezei hadak mogyára, ő Felsőge fizetéséért s nem Társasága által meg mutatot kegyelmességéért lépet ezen seregben, és tett rendelésével addig, meddig vagy országa vissza nyérésével, vagj más Isten áldásibul reménlhető módokkal leendő Fejedelmi kincse Szaporodásáig meg nem elégszik, e következőtéli qvartély alkalmatosságával illendő képpen bucsuzván, ő Felsőge olly alkalmatoságtul és fizetés kereséstül meg gátolni nem kívánja szándékát, mivel ő Felsőge látván, hogy azok, az kiknek Isten

¹³ Beniczky Gáspárnak a fejedelem titkárának s a nemes testőrség pénztárnokának saját keze írása.

másonnan-is jóságot s jövedelmet advan, magokat azokbul segiteni nem kíványák, inkább apjok vagy-is magok fősvén-ségektül visseltetvén, vágyoskodnak az eö Felsőge erszényéhez, s nem Társaságához, jövendöben is nem örmire, de szomorúsá-gára neveltetnek, az kik penig az időnek mostohassága miat, vagy az hadakozás által jóságoktul megfosztattanak, avagy szegénységre jutván, előmenetek kedvéért kívánták magokat ezen seregben adni, azokhoz ö Felsőge érdekem szerint mutatandó kegyelmességét denegálni fizetéseken kívül is nem kíványa, kivált az midőn tapasztalni fogja, hogy magok jó visselése s Tisztek recomendatioja által magokat az eö Felsőge kegyelmességére kíványák erdemessé tenni, s ezzel is társaikhoz való szeretetit kegyelmessen megmutatni akarja.

Midőn azért tovább is az sok zugolódások között tapasztalta volna ö Felsőge némelyeknek nyughatatlanságokat, az melyektül visseltetvén, már-is hivatalyokat meg unván, vagj el bucsuztanak, vagj az bucsuzásra készülnek, mivel máskint is az hadakozó hivatalban lévőknek gyalázatosnak állittatik az akkor bucsuzás, az midőn az Táborozásnak ideje, vagj kezdődik vagj még tart, azokéért declarálja ö Felsőge, hogy ezentul senkit az Társaságbul el nem bocsát, senkinek bucsuzni szabad ne legyen. Májustul fogvást Novemberig, akkor-is penig, hogy az bucsuzásra ne csak az tanulasnak tező nehézsége és ifiúságbul néha származni szokot indulat, boszu avagj harag, magha hitesség, avagj más egyéb kéntelenség agjon okot, agya ö Felsőge tudtára társainak, hogj valaki bucsuzásának helyes okát nem agja, az melybül ö Felsőge meg ösmerhesse, bucsuzássát nem az fellyeb emlitet okokbul származotnak lenni, dimissionalissa nem adatik, és az mint már is publicáltatot, semminémü applicatioja az hadakban nem léssen.

Mindezeket valamely szomorodással azért tapasztalya ö Felsőge, viszont nem kevés örömmel és teccéssel láttya, hogy az zugolodok engedetlenek, és sok illetlen cselekedetekben csak nem el merült Társai között, nagyobb számban tapasztaltatnak olyak, az kik magok Nemességeket tekintvén, és az eö Felsőgét kegyelmességét által látván, szándékát elő mozdítani kívánván, ö Felsőgét vigasztalyák, ell anyira, hogj ez által fel tet szándékának véghez viteliben mind egy-erősitik, hogy tehát azok is magok czélyokat böcsületek neveltetésével el érhessék és ezen Társaságnak hiri neve az Országban tündököltessék, resolválta kegyelmessen némelyeknek az Vacanciákhoz képpes való külső és belső promotiojokat.

Hogy penig az eö Felsőge fel tett czélya, az mellyet hazánk jövendöbéli hasznára, az Szent Háromság Gondviselése allat vítézkedő rend (melynek ezen Társaság csak első zengéje) fel állításával el érni kíván, közöltessék s ennek méltósága, böcsi s Tiszteleti gvarapogyék, azok éránt, az kik az seregben kívül való hadi szolgálatokra applicaltatnak, tett illy kegyelmes rendelést.

1. Mivel ö Felsőge az Társaihoz méltán külömb hajlandósággal visseltetik s ezen Társa nevezeti is olly Character, az ki meg böcsülleni tugja, az ki csak nem minden más renbéli hivatalt

maga értelméhez képeest felül halad, méltán kívánhatya, hogj böcsületinek elő menetelit ezen Társaságban s rendben keresse ki-ki, s azok az kik külső szolgálatba applicaltatnak-is az seregben maradó és promoveálandó Társoknak rövidcséget ne tegyenek, kihez képeest, hogj az érdemeseknek elő menetelire kapu nyitattassék, s azt szaporábban el érhessék, resolvaltattott ö Felségétül az Társaság Tiszteinek két karban való vitelek, tudniaillik actualis és Titularis, az az, ha ki mássova applicáltatik-is, valamedig meg nem házasodik, sőt azután-is ha fen tartani kívánja, s nem bucsuzik, köteleességét és ezen Characterét, az melyben vólt applicáltatása alkalmatosságával, el nem veszti, hanem Titulussát és az Companiában való Rangját meg tartya, valamedig az Társaságban promotiója nem lészen, ugj mindazonáltal, hogj az Seregnél lévén, Commendoja nem lészen azon hivatalban, hanem az actualis Tiszt fog fungalni. Ceremoniak alkalmatosságával mindazonáltal jelen lehet és az praecedentia, mint idösbé, övé lészen.

2. Hogj penig az promotio in infinitum ne mennyen, senki Titularis Tiszt nem lehet, valakinek gradusához képeest való Tiszte más hadakban nem lészen, de viszont ö is az Companiabeli fizetést, mivel abban nem fungál, nem fogja praetendálhatni, hanem amaval meg elégegyék.

3. Ha commandoban egj actualis és egy Titularis Tiszt találatik egyenlö gradussu, az idösbiké lesz az Commando, viszont-

4. Ha mindazonáltal valaki az mezei hadakban promoveáltatván látatnék az seregnél marat Társánál előb kellő hivatalban lenni, avval amannak, ha idösb, nem praejudikál, hanem Commandóban is, ha együt találtatnának, az Nemessi Társaságban lévő Rangja observáltassék, mert minden Társ Tiszteket az promotiora érdemeseknek itélvén lenni, ö Felsége eléb való promotioja az szerencsének, nem az érdemnek tulajdonithatik, valamedig promotioja az Társaságban nem lészen, az melyben kit-kit csak az régieb szolgálatot különböztet.

5. Melybül következik, hogj az köz Társ is, akar mely Tisztre applicáltassék, ha csak promotiója az Seregben nem lesz, köz Társnak tartatik.

6. Hogj tehát ezen hadi állapotokban Confusiok rendetlen-ségek és fogjatkozások ne történjenek, ezen tul minden az Nemessi Társaságban promoveálandó Tiszt tartozni fog Decretumot venni magának, az melynek datuma által Comprobálhassa idösb vóltát és tisztcségét.

7. Solemnitasok alkalmatosságával az midön az következő Institutum szerint az Rendnek Inepe vólna, valaki akar mely Szolgálatban applicatus, az Commando, betegség és más helyes mentségen kívül tartozik ki-ki az rendelt napra meg jelenni és az föllyeb emlitet rend szerint való hivatalyában ell járni.

8. Valakik ennek okáért már el bucsuztanak, és e mellet Dimissionalist vettenek, tovább az Társaságban promotiójuk nem lehet.

*

Az utolsó levél, melyet Thaly látott, helyesebben, melyről sokszorosan idézett művében beszámol: „Az Nemes Compániának

közönséges fogyatkozási“. Erről mindössze ennyit mond. „Van továbbá ugyancsak a vörösvári acták közt egy a Nemesi Társaság anyagi ügyeit kilenc pontban tárgyaló irat, 1710 október haváról (1711-ben kelt ez) „Az Nemesi Compániának közönséges fogyatkozási“. Az egyenruhák ujitásáról, szállásáról, fizetésről a téli havakra, lótartásról, málhásszekerek szaporításáról, szóval gazdasági adminisztrationális ügyekről kér e pontokban intézkedést tétetni a nemes testőrző sereg“.

A Nemes Companianak Közönséges Fogyatkozási.

- 1-mo. El közelgetvén az Téli Holnapok, és nem tudván talán még ezen az Téle-n-is fog Campirozni, kívántatik annakokáért egy Hőo Pénz, hogy magának ki ki Télre valot szerezhessen.
- 2-do. Megh rongyosodván mind magok, s mind peniglen Cselédgyek, Instálnak alázatosan, mind magok Munderungjok irant, s mind peniglen Cselédgyeknek valo Poszto iránt.
- 3-tio. Sokan meg fogyatkozván Lo dolgából, instálnal eő Felségének alázatosan Lora valo Pénz iránt.
- 4-to. Laczi konyhás több nem lévén egynél, az mellé kívántatik egy vagy kettő, hogy jobban el győzhessék az Nemes Companiát.
- 5-to. Az Intertentio felöllis méltóztassék eő Felsége Kegyelmesen Parancsolni, mivel olly Szegény Kenyeret adnak néha, hogy tellyességgel meg nem ehetik.
- 6-to. Az Lovoknak igen vékony, Intertentiojok lévén, mivel mindenik Brigadanak csak edgy edgy Szekere vagyon, s az annyit nem hordhat, hogy az egész Brigadanak elegendő Szénát hozhasson; Instálnak alázatosan eő Felségének, méltóztassék eő Felsége Kegyelmesen töb Szekér felöll Parancsolni, ugy Abrak iránt is Kegyelmesen disponálni, mivel máris sok Lo romlott el az Futrásnak hordása miatt.
- 7-mio. Mivel az Mundérung, az Arany fonalnak szüki miatt nem készülhett, méltóztassék eő Felsége Kegyelmesen Kássára Parancsolni, ugy Bártfára, is Arany Fonal felöll; Pénz penig volna, csak az refundaltassék ad Cassam, az kit az Qurtély Mester Superflue erogalt az Adoságon kívül, az Udvar és egyebek szükségére.
- 8-do. Praeses Otlik György Uram adván ki bizonyos szamu pár Csizmákat Huszti Karmasinhol valokat, ugy Böröket is, mellyekből az Quartély Mester Csizmákat csináltatot, ha ugyan karmasinnak mondhatya az ember, vagyis meri mondani, Tiz tiz Máriásban, mellyek hét Máriásnál akár miképpen sem érnének többet, azokbol már szükségnek miatta, ki is osztott az Quartély Mester egynehány Párt, Computus alkalmatosságával ne impuáltassék Tiz Máriásban.
- 9-no. Lévn ollyan becsülletes Társok is, kik mostani alkalmatossággal bucsuzni akarván eő Felségétől, kik is nem azért bucsuznak, hogy othon lakjanak, Feleségek Gyermekek nem lévén, Kévánnak Felséged Kegyelmességéből az Hadakban promoteal-tatni.

*

Láttuk, hogy Thaly ezt a panaszíratot, mely helyyel-közze

gyanusítást, sőt vádaskodást is tartalmaz, milyen ártalmatlannak tünteti fel. Arról az alább következő válaszról azonban, mellyel a „Scriptumra való Qvártély Mester“, Benitzky Gáspár repplikázott vagy erre az előbbi feliratról, vagy — ami valószínűbb — valamely más, még ennel is durvább vádakát és gyanusításokat tartalmazó hasonló felterjesztésről: Thaly semmit sem tud vagy inkább nem akar tudni.

Lássuk ezt a repplikát, mert megérdemli figyelmünket.

A Tekintetes Nemes Compania részéről Fő Tiszt Uraiméknak eő Nagyságoknak bé adott eő Nagyságok által, Kegyelmes Urunknak eő Felségének be nyujtott némely fogyatkozásoknak meg orvoslása végett Scriptumra való Qvartély Mester Repplícája.

Mivel a Materialéknak Limitatioját és a Téli hat hólnapoknak fizetésekben való imputatioját difficultállya a Nemes Compania s azt kiáltya hogy én csináltam volna az Limitatiot, s az okáért fizetésből nem remélhet semmit is, a mint maga Scriptumából ki tetzik, rövidségnek kedvéért, nem számlálom elő, minden Esztendőben kívántató, egy Személyre való requisitumokat, s azokért való imputatiot, mert jól lehet nem sokkal aberráltak, mostani időhöz szabot Limitatiotul, Téli Qvartélyal edgyüt, menyire mehet a Supererogatum a egy Esztendeig, de ott is egy néhány forintot ki hadták, mindazáltal, csudálom, micsoda ratiobul teszik fel azt, hogy minden Esztendőben anyinak és anyiban köllenék imputáltatni, holott még eddig valamenyi Qvártély-Mestere vólt a Nemes Companiának, — mivel azon egy Országban levő Materialéknak is, maid minden Esztendőben az ára változik, ahoz szabta a Limitatiot, nem maga, hanem más emberek által, az igaz lelki esméret is és a Szolgai kötelesség azt hozván magával, hogy azoknak mind procuratioja, mind Erogatioja, rea lévén bizatstva, maga Kegyelmes Urának, némely Privatus sok Complacentiája kedvéért, kárt tenni ne igyekezzeék.

Ne computályak azért eő Kegyelmeknek minden Esztendőben, minden requisitumokat, hanem ha igazán fel akarják tenni, mivel a Nemes Companibéli Institutuma szerint minden böcsületes Gavallérnak két Esztendeig a maga Szolgálatyát continuálni kölletik, a két Esztendőre obveniáló egész Summát vegyék elő és meg láttják, hogy más Esztendőben a Mente, öv, köpönyeg Tarsoly, Lódingstul, Csujtár elmaradt s annyival az előbbeni Esztendőnek Superfluitásához képpes aurescál a fizetése, hanem ha azután is az ekkoráig Practikált mód szerint, némelyek Szolgájjokkal koptattyák a tisztességes Mundér, Mentét és köpönyeget, el hiszem, nem tart ké Esztendeig, máskint kimélve be ér a Specificált requisitumokkal böcsületessen.

De vallyon kicsoda az a böcsületes Gavallérok közül, a kit valamely Qvartély Mester anyira Stringálta volna, hogy jöllehet az uj Mundérnak imputatioja által, másokhoz képpes többet levált, az midön az egész Companiának eő neki is akkor nem fizetek volna.

Mernyi Gavallér bucsuzott el most is, a ki két Esztendeit el töltötte, ha szintén a Qvartély a, Mundérja és egynéhány havi fizetése imputáltatott, s a kinek 20, 30, 40 és 50 s több forintya

is ne maradt volna restantiában, Tiszteknek anyival több, a kik csak az Ordinariumon felől többet nem vettek.

Ki nem jön hát belőle, hogy ha szinték (!) a Téli Quartélya, Mundérja és egynéhány havi fizetése is imputáltatik, költsége ne lehessen, a ki csak csupán arra nem támasztja magát s anyit vésszen, a menyivel böcsületessen be érhet.

Ugy hiszem, hogy nem az egész Nemes Companianák akaratyával (kik közül engemet már sokban meg esmérhették, sok jóakaróm, Barátom vagyon eö Kegyelmeik közet) esset az, hogy felölem oly mocskos és hegyes Pennával a magok Secretariusu által kivánták volna írnya, mint ha én és az én Vicém a Limitatioval magam Oeconomiáját kívánék üzni s nem a Felséges Fejedelem szolgáltyat promovealni. Elsőben is ezért: Valaki azt mondta és felölem írta, hamissan, tökéletlenül mondta s írta és mivel puctum honoris qui cum vita pari passu ambulat, kívánom ötet azzal is ulciseáлом, ha Nemes Orcája és egy csöp virtus vagyon benne, hogy a Felséges Fejedelem előtt hazugságban hagyom és insuper pro satisfactione poenam Talionis Praetendálok rajta, ugy hogy, a mi némü gyalázatott én meg érdemleném, ha ellenem a hamis lelkö azt Comprobálhatná, azon gyalázatot szenvedyenek mind azok, valakik én felölem azt iratták a ki, mint hogy igazságos, Törvényes az Udvari és Nemes Companiabéli Edictumihoz képpes kívánság, az én Supremus Iustitiariusom, Felséges Fejedelmem Kegyelmisségében bízom, hogy példát illy hamis, csalárd, és nem az eö Felsége Társához illő dologban statuálni méltóztatik, kirül úgy mások ellenem tett vágyokrul is speciális suplicatiot be nyujtom eö Felsége Fejedelem eleiben, s mind addig böcsületes embernek nem tartom, hanem gaznak, valamedig meg nem bizonyítja. De nem csuda, hogy a maga mocskos pénnájával felölem azt meri írni az, a ki a mi Kegyelmes Felséges Fejedelmünk ellen is maga Istentelen s büntetést érdemlő szava szerint, Szerencsen nem sok idővel ez előtt, jelenlétiben mostani Tokaji Praedicator Uramnak és más böcsületes Gavalléroknek, káromlásra akart fakadni.

Köl tudni azért, mind azoknak, hogy én a Limitiöt nem csináltam, hanem Hoff-Mester Uramra és Kray uramra apreciatioja lévén bizatva, oda hordozta magával Munkácsrul Löcsére, és curréns Pretiumához alkalmaztatván, más ahoz értö kereskedő emberekkel együtt fel tette s kezemben adta, mely szerint Computut is inneálok böcsületes Nemes Companiabéli személyekkel s amenyire talám egy Positiohan egy nehány Pénze (?) augeáltott volna, vagyon Fundamentum, mert ugy kölltetett lenni.

Meg lehet, hogy némely Materialét olcsóbban kaphatni, ha legfőképpen hatalmasul némely, azért hogj Gavallér, kereskedőnek kárával el veszi, amint sokuktul hallatik, de Qvartély Mester nem lévén kalmár, hogy Vásáru Vásárra járjon s minden Materialéknak mindenkor újabb árat szabjon illy erogatiokban, mindenöt bé vett szokás szerint köll valamely fundamentumának lenni, mi mellett erogályon, ha drága a Csizma, az arany fonal, Nyest, mért másut nem veszik olcsóban, senkinek erővel nem obtendáltattik, több lesz a Restantiája.

De ugyan szállyon magában akar melly böcsületes Gavallér

is, minthogy mind az aranyat, mind az Posztot, ugy más Materialét is másoktul, in natura kezemhez veszem s az szerint erogalom is, ha egy pár Csizmát, vagy más dolgot 20 a. husz Tal-
lérban (quod foret absurdum) imputálnám is, micsoda Oeconomiam lehetne belöle. Kivánom azért azt is, hogy az midön számot adok minden perceptiómrul és Erogatiómrul, Producendis Qvietantiis et Contraqvietantiis, jelen legyenek a hamis lelkök, azok, a kik engemet azzal méltatlanul vádoltak s lásák, miképpen Oeconomizáltam magamnak. Nem olly kevésre böcsülem én, az én Felséges Fejedelmem érántam, méltatlan Szolgájához való Kegyelmisségét, a kiért a menybéli Szent Isten minden jó Szerencsékkel álgya meg is Felségét, hogy egy néhány forintért kivánék aztat Nemzetemnek öröké való gyalázatyára el vesztetni, ha mást maga Kegyelmes Ura hűségében olly csekély állapot meg tántorét, tarsen magának azon Nemessi Virtust.

Qvartély Mester-é annak az oka? hogy egy Gavallérnak három Oralis Portioja meg jár, mért tart két három szolgát, az midön az Institutum szerint csak egyre vagyon Portioja, ha még annál is többet tart, kevesebb jut.

Qvartély Mester-é csinálta a fontot? de nem a Felséges Fejedelem konyhájára, és az egész Udvariak Cselédi számára is mind azon egy fontal veszik ki a hust.

Mért több és más Profontot a Nemes Companiabeli Szolgainak költenék adni, annál a minemüt a Felséges Fejedelem aláb való Cselédének Qvardiaknak és az Udvariak szolga rendeinék is adnak.

Qvartély Mester-é elfogta a Pénteki fél Prebendát?

Mért tehát illyenekkel mocskolyák a Qvartély Mestert, akihez eö néki vagy semmi köze, avagy is kötelességében jár, hogy hűségessen felyelyen meg a maga hivatalyának.

A mi a Qvartélyok dolgát illeti, nem ujság, hogy imputáltatik, láttjuk az egész Országban, hogy minden Vitézlő rendnek az szerint; nem de nem nagy Kegyelmisségét tapasztalta eddig is a Nemes Compania eö Felségének, hogy a Tavalyt is el engedte, a mostanit pedig a kiben elég zaklatása némelyektül volt, a Szegénységnek s helységeknek el pusztulássa, restams fizetésekben imputaltatni méltán Kegyelmesen parancsollya, amellyet vöres Pénzül jobbára, némely részét in elevato Pretio, köllöt vólna igazságossan fel venni, Micsoda Lelki ösmérettel tehát akar ki is praetendalhatya, hogy azt egészen mostani valóra szerint a Pénznek meg adgyuk, hol a Sátorok, hol a Szekerek marhákal Béressekkel edgyüt, iöltenek-é egy Pénzében a Nemes Companiának. Mind ezeket azért az igaz Nemes vér fontolya magában s ugy tegyen felebarátya felöl itéletet belöle, s meg láttya, hogy nem Qvartély Mester dolga, hanem az igazságnak folytatássa.

De hiszen inneályuk csak a végső Computust, meg láczik belöle, hogy Stante etiam Limitatione et Qvarteriorum defalcatione, hány ezer forintya léssen restantiában a Nemes Companianak.

*

Van még az Aspremont-levéltárban négy oklevél, amelyek

közül a három elsőt Thaly csupán jegyzetben említi, a negyedikről azonban egyáltalán nem is beszél.

Az első ezek közt a reggeli ima, a második két zsoldtár, a harmadik „Az Nemesi Társaságbéli Sereg Beesketéséről” szóló rendelkezés.

Ezek közül a zsoldárokat — noha az eredetiektől némi eltérést mutatnak — természetesen nem közöljük.

*Az Isteni szent Gondviseléség nevezeti alatt Gyarapodó
rend imádsági:*

R e g g e l i
Imádság.

Meg foghatatlan Kegyelmi Felséges Atyánk hálakat adunk teneked, hogy bennünket ezen éczakának sötétségében meg tartván és az ellenségeink leselkedésétül meg őrizvén a te Szent neved és irgalmasságod dicsiretíre fel ébresztettél. Legyen Uram ezen Szívünk reggeli áldozattya kedves előtéd és az, ki bennünket ezen virado napnak kezdetire jutatni méltóztattál hatalmad ereivel, őrizz minden nemü veszedelmektül vétkektül fegyvertül és Szörnyü haláltul: távoztasd el tülünk vétkeinkért fel gerjesztetet bosszu álló igazságod fegyverét, vezérely, o kegyelmes urunk s Isteniünk és kormányozd a te Szent akaratot szerint jóra czélzó igyekezetünket és mind azoknak meg nyeresére bátoricsd szívünket, erőssicsd karjainkat Szálicsd az te Fejedelmedre és előnkben adatot Tiszteinkre s velünk egyetemben hadakozó társainkra; őrizzed oltalmazd mind azoktul, az melyek az te Szent Parancsolatid ellen valók és mivel bennünket ezen Társasági hivatalban rendeltél, Szálicsd reánk Szent Lelkedet az hü Szeretetednek lángja az edgyességet és felbarátaink Szereteit gyarapítsa közöttünk, hogy az kik most ezen Társaság által szívünket öszve kapcsoltuk s életünket öszve kötöttük, ezen Siralom völgyébül ki lépvén, az te Örökös társaságodra juthassunk a te Szent Fiad által az ki az Emberi Nemzettel való társaságával az Mennyeknek kapuját fel nyitotta. Ámen.

*

A beesketésre kiadott rendeletről annyit kell mondanunk, hogy Benitzky Gáspár egykoru feljegyzéséből pontosan tudjuk, hogy a beesketés miként ment végbe. Az idézett leírás szerint az ünnepélyes aktus pontról pontra az alább következő rendelkezés szerint zajlott le.

Az Nemesi Társaságbéli Sereg bé eskettetéséről.

Az közel levő faluban kit-kit köntösében fel öltöztetvén, maga Zai András Fű Strasamester Társhivünk négy udvari Trombitásunkat ki vivén, az egész Sereget három brigadában az három Strasamester alá osztani fogja és így következő képpen kivont fegyverrel szép rendben Trombita szóval az városban bejüvén, szállásunk előtt jobb kézre harezrendben állitván őket a közepiben az első job szárnyára, az másik bal szárnyára az har-

madik brigadát rendellye, aholis kinek kinek szolgálja az a maga urát készen várja, hogy kiki annak lovát ugyan az rendben és helyben tartsa, az midőn amazok lovakrul lefognak szállani.

Ekképpen ki rendelkezvén, kiki fegyverét hüvelyében tévén, lovárul leszállyon és brigadánkiut palotánkra fel jüvén, az mennyiben lehet rendet állyon, ezek után udvari kapitányunk beszédét el végezvén, az Auditorunktul nevünkkel teendő kérdésekre felelni fognak és következendő képpen brigadánként az hitet leteszik és aztat el végezvén egyenként székünk eleiben jüvén, székünkhöz mentül leg közelebb előttünk le fog terdepelni és meg ölelésünk által társaságunkban be vétetvén, maga helyére mégyen és az egész sereg hiti letétele után az rendben, az melyben jötenek, le fognak menni és az strásánkiül (aki azonnal palotánkon marad); trombita szóval quartélyokban térnek.

II. RÉSZ.

Az Nemesi Társaság Seregének rendi című oklevél „Az vitézlő Társokrul és azoknak fogadásául” fejezetében olvastuk, hogy a „társak” közé való bejutásnak milyen feltételei és módozatai voltak. Az Aspremont-Rákóczi levéltárban az „attestatiok” egész seregét őrzí az Országos Levéltár. Ezekből összegyűjtöttem az *összes ajánlottak és az érdekesebb ajánlók* névsorát. Mielőtt ezeket ismertetném, megállapítom, hogy a fenti levéltárban talált kimutatásokban és névjegyzékekben szereplő „társak” létszáma nem éri el az ajánlottakét és hogy ez utóbbiak között több olyan névvel találkozunk, amelyek a Nemes Compánia későbbi névjegyzékeiben stb. egyáltalán nem szerepelnek. Ebből joggal következtethetünk arra, hogy a „társak” fogadásánál rostálás történt.

Lássuk előbb az *ajánlottak* névsorát:

1 Baán János	Büdöskuti Lajos
Badicz Imre-Veszprémi	? Gáspár
Bagotai István	Czerjék Pál
Balo József	Csulay Pál
5 Balogh János	25 Dániel Lőrinc
Barabás Péter	Detrics Boldizsár
Barcsai György	Dezsöffi Sigmund
Barcsay Joseph	Erdőhegyi Miklós
Begányi Ferenc	Fekete István
10 Bernát Gábor	30 Fekete Mihály
Bernát István	Fisser Péter
Berzeviczy Lajos	Gázy Miklós Pál-Udvarhely-
Berzeviczi Mihály	Széki
Berzeviczy Zsigmond	Gicz László-Assakürthi
15 Boér Sigmund	Gombos István
Bogáthy Gáspár	35 Gosztonyi Ádám
Bossányi Elek	Görgey László
Bóth István	Gyulai Mihály
Bugossi István	Hadbarny András
20 Bulyovszky Ádám	Haller Gábor-Hallerköi

40 Henter László
Hlatky Jakab
Horváth Pál
Jakabházy Pál
Kardos Pál	70 Petneházy Sigmond
Pongrátz Pál
Pütkösti György
Rajmannus Miklós
Révay László
45 Keczei Ferenc
Kéry Mihály
Kiszel Sándor-, Benedekfalusi
Komjáti Paál
Korda Gábor	75 Rhédei Miklós, -Kis Rhédei
Révay Miklós, -Treboszló
Semsey Sándor
Simándi Gergely
Somai László
50 Kökömezey János
Könczei Sigmond
Kubinyi Imre
Kubinyi Márton
Küs Ferenc	80 Sombori Sigmond
Somossi László
Suki Pál
Szent-Páli Beniamin
Szent-Páli László
55 Laskai György
Lászlófi István, Tardi
Lehorszky Imre
Markoczán Miklós
Miklósy János	85 Szilágyi Ferenc
Szilágyi Péter
Szilvási Miklós
Sztankay Miklós
Szucsáky Péter
60 Mikó Ádám, -Sögödi
Mrász Gábor
Nagy Tamás
Nagy Paál
Németh András	90 Szulyovszky Mátyás
Targel János
Ternay István
Toroczky Ferenc
Türi László
65 Palaticz András
Pálfalvi János iffiu
Palugyai Gábor
Pápai ?
Pápai György	95 Vathai Gáspár
Veér György
Zaborszky Gábor
Zaborszky János
Zombori Mihály

A J Á N L Ó K:

1 Bánffi Farkas
Bánffi László
Bánffy Zsigmond
Barcsay Mihály	Csáky Mihály
5 Barcsai Ábrahám
Barkóczy Ferenc üd.
Barkóczy Ferenc ifj.
Beniczky Gáspár
Beniczky László	20 Csányi György
Csongrádi Pál
Gálffy Pálné
Görgey Boldizsár
Görgey Ferenc
10 Benkotzy Gábor
Benyovszky György
Berthóty Gábor
Berényi Miklós
Bethlen János	25 Hellenbach György
Henter Mihály
Hlosvay Ábrahám
Jósika István
Kázinczi András
15 Budaházy András
Comáromi György
Csáky István Gr.
Csáky László Gr.	50 Kecskeméti Mihály
Kemény László
Kónya Miklós
Labsanzky János
Lászlóffy Pál
	55 Máriássy Miklós
Mednyánszky János

	Mednyánszky Miklós	60	Roth János
	Medeczky Sándor		Sánta Dániel
	Nemes Péter		Sennyey István
40	Ocskay László		Soos Gábor
	Okolicsányi Gáspár		Szent-Iványi Farkas
	Okolicsányi Mihály	65	Szinyai Gáspár
	Orbán Etel		Szmrecsányi László
	Orbán Ferenc		Szomolány György
45	Orbán Simon		Szteárosi Dániel
	Palóczy Mihály		Szteárosi János
	Pálffy István	70	Szunyogh Gáspár
	Péchi Gáspár		Teleki Mihály
	Pekri Lőrinc		Tisza György
50	Perényi Imre		Tompa Mihály
	Perényi Farkas		Tordai Ferenc
	Petrőczy István	75	Thoroczkay István
	Platthy Sándor		Törös János
	Putnoky Bálint		Vass Dánielné
55	Radvánszky János		Vass Sándor
	Réti József		Vay István
	Rhédei Ádám	80	Visa János
	Rhédi Ádám		Vitalis János
	Robs Mihály		Vrandozek György

*

A különböző fegyver-, létszám-, szemle- és egyéb kimutatásokról — mint már mondtam — Thaly csupán pár szóval emlékezik meg. Egyik-másik oklevél szözszerinti közlését én sem látom szükségesnek. Ezekből csupán a személyi és az érdekesebb anyagi vonatkozású adatokat vettem ki, mert legfőbb súlyt a Nemes Compánia személyi és anyagi helyzetének tisztázására vetem. Az első ilyen oklevél „*Kegyelmes Úrunk eö Felsege Nemessy Társaság Seregébe be adot Nemes Iffiaknak száma s kik mikor alattanak legyen bé, hány hóra Percipialtanak fizetist és menyi restantiajok legyen, é szerint következik*“.¹⁴

Ez az oklevél a Nemes Compánia létszámának kialakulására szolgál útmutatóul. Emellett igen érdekes fényt vet a szabadságharc anyagi helyzetére is. Tudniillik a hosszabb-rövidebb idő óta szolgáló nemes társaknak 4688 forintnyi járandóságából egy év alatt csupán 2568 forint került kifizetésre és az udvartartás 2320 forinttal hátralékban volt.

Be alottak Anno 1706 in Mense	Gyulay Mihály Uram
Majo	Jakabházy Pál Uram
	Kónczey Sigmond Uram ¹⁵
Toroczkaÿ Ferencz Uram	Henter László Uram
Miko Ádám Uram	Nagy Pál Uram

¹⁴ A nevek írása majdnem minden kimutatásban másként történt. Megjegyzem, hogy itt nem a latinos fordításról beszélek, hanem ilyen torzításokról pl. mint Bagossy-Bugossy stb. stb., melyek az olvasónak bizonyára feltűnnek s amelyekben enélkül a magyarázat nélkül sajtóhibát vélne felfedezni.

¹⁵ Az ajánlottak között nem szerepel.

Markocsany Miklós Uram	Anno 1706 in Mense Novembri Semsey Sándor Uram
Anno 1706 in Mense Junio Daniel Lőrinc Uram Zomborý Sigmond Uram Bagotsay István Uram Miklóssy János Uram	Anno 1706 in Mense Decembri Gombos István Uram Kükemezey János Uram Stankay János Uram ¹⁵
Anno 1706 in Mense Julio Barcsay György Uram Suky Pál Uram Korda Gábor Uram Barcsay Joseph Uram Bathizy Mihály Uram ¹⁵	Anno 1707 in Mense Januar Csulay Pál Uram Dersöffy Sigmond Uram ¹⁵ Hatbavny István Uram Bath István Uram ¹⁵ Balog János Uram Kovács János Uram Zaborský János Uram Berzeviczy Sigmond Uram Berzeviczy Mihály Uram Kiszel Sándor Uram Fajgel János Uram ¹⁵
Anno 1706 in Mense Augusto Komjátý Pál Uram Szilvássy Miklós Uram	
Anno 1706 in Mense Oktobri Bagossy István Uram ¹⁵ Vathay Gáspár Uram	Anno 1707 in Mense Febr. Révay Miklós Uram Berzeviczy Lajos Uram ¹⁵

*

Ez a kimutatás talán a legrégibb az ilyen természetű oklevelek között. Kelet nincs rajta ugyan, de nyilvánvaló, hogy 1707 áprilisában vagy májusában készült, mert az 1706 májusában szolgálatba állott társak 12 havi járandósággal szerepelnek a megfelelő rovatban.

A következő oklevél „*Lista Brigada-Arma Perillustris Domini Gabrielis Koncz osteneles Equuos, Vestes et Arma*”. Koncz Gábor brigádja tagjainak lovairól, ruházatáról és fegyveréről, helyesebben mindezek állapotáról készült ez a kimutatás, mégpedig, mint tagjainak magas létszámából következtethetjük, bizonyára a Nemes Compánia legfőbb virágzásának idején. Láttuk ugyanis az előbbi oklevélből a Nemes Compánia létszámának lassú kialakulási folyamatát, viszont később, mint ugyancsak látni fogjuk, „búcsúzás” és egyéb fogyatékbba jutás következtében a testőrség létszáma már újból nem volt olyan magas, hogy egy brigádára 25 társ jutott volna.

A kimutatás tanúsága szerint a nemes társak legtöbbször 25-ből 18-nak, 3 jó háta-lova volt (egynek, Turi Józsefnek a 3 jó mellett még 1 beteg is) 2-nek 1—1, a többi 5 társnak pedig 2—2. A beteg lovak száma 7-re rugott. Öt nemesi társnak nem volt karabélyá: a ruházata, egy kivételével, mindenkinek rendben volt. Ennek az egynek a tunikája hiányzott.

A Koncz-brigáda ebben a kimutatásban a következő névsorral szerepel:

D. Franciscus Keczei
Ladislaus Turi
Paulus Jakabházy

Joannes Ternei
Andreas Palatich
Franciscus Begari

Balthasar Detrich
 Gasparus Bogadi
 Johannes Záborszki
 Alexander Semsei
 Ludovicus Berzeviczi
 Paulus Kardos
 Volphgangus Csongradi
 Job Türi
 Joseph Turi
 Benjamin Szentpáli

Franciscus Suki
 Georgius Pünkesti
 Joannes Gálfalvi
 Nicolaus Erdőhegyi
 Franciscus Kis
 Stephanus Nagy
 Joannes Sylvasi
 Joannes Ecsedi
 Laurentius Daniel

*

A soron következő oklevél személyi adatok és vonatkozások tekintetében a legkimerítőbb az összesek között s így a mi szempontunkból a legfontosabb.

Ebből az oklevélből ugyanis nemcsak a testőrség névsorát tudjuk meg, hanem azt is, hogy kit mikor, hol fogadtak be a Companiába s ki, mikor, mely módon vált ki ennek kötelékéből.

Az oklevél címe magyarul kb. így hangzanék: az 1707. évi április 26-án felállított Tekintetes Nemes Testőrség, (Compania) névjegyzéke 1710 október 15-éig.

Mint látjuk, az oklevél adatai a Nemes Compania fennállásának majdnem egész idejére kiterjednek s így a társak sorsának alakulására szinte tökéletes fényt derítenek.

Lista Inclytæ Nobilis Praetorianæ Companiæ erectæ Anno 1707 die 26 Aprilis, usque ad Annum 1710 die 15 octobris.

Vice Colonellus Liber Baro Simon Kemény.

Supremus Vigiliarum Praefectus Liber Baro Andreas Zaji.

Signifer Liber Baro Gabriel Haller.

Brigada 1-ma

Vigiliarum Magister Perillustris ac Generosus Dominus Michael Rhedei. Corpor. Perillustris ac Generosus Dominus Gabriel Koncz.

Gregary.

Laurentius Daniel.
 Johannes Kükemezei.
 Stephanus Bagotai.
 Alexander Semsei.
 Nicolaus Markocsán.
 Paulus Jakabházi.
 Sigismundus Sombori.
 Paulus Nagy.
 Alexander Kiszel.
 Baltasar Detrich.

Johannes Záborszki.
 Gregorius Simándi
 Jacobus Hlatki.
 Ludovicus Berzeviczi.
 Josephus Barcsai.
 Michael Batizi.
 Nicolaus Szilvási.
 Emericus Badics
 Adamus Rákóczi.
 Alexander Palugyai.

Accreverunt (!) huic Brigadae in installatione Patakiensi Ao. 1007. 1-ma novembris.

Franciscus Keceli.

Gaspár Bogádi.

<p>Per instellationem Cassoviensem A. 1708, 10 Apr. Georgius Pünkösdi, Ladislaus Thini, Johannes Gálfalvi, Nicolaus Erdőhegyi, Michael Fekete.</p>	<p>Per instellationem Munkácsien- sem, Ao 1709, 6 January Stephanus Nagy, Franciscus Kiss, Franciscus Begányi, Paulus Kardos Beniamin Sz. Páli.</p>
--	---

<p>Per Instellationem Agriensem A 1708, 27 Maji Petrus Szilágyi, Stephanus Ternei.</p>	<p>Item Per instellationem Mun- kácsienssem, A. 1709, 4 Apr. Andreas Palatich, Franciscus Suki,</p>
--	---

Per instellationem Trans Vagum
in Castro ad Verbopositis Ao.
1708, 25 Julij.
Ill. Comes Nicolaus¹⁶ Ber-
csényi.

Summa Universalis Gregariorum Nro: 37 —
Promoti ex hac Brigada.

Ao. 1708 in szeptembri, Ill. Comes Lad. Bercsényi, Agriae in Cor-
poralem.

Ao. 1709, 6 Januar. Munkácsini in Vigiliarum Magistrum Idem.
Eodem Ao. 18 Decembris Idem, in Vexilliferum, in Hrabocz.

Eodem Ao. 18 Decembris Gabriel Konecz, in Vigiliar. Magistrum
ibidem in Hrabocz.

Eodem Ao., et die, Stephanus Bagotai, in Corporalem. ad eandem
Brigadam, qui et in conflictu ad Romhány acceptis tribus
vulneribus, obi it Gyöngyösini, eodem Anno, die Februarii,
ibidemque sepultus.

Eodem Ao. et dje, Sigismundus Sombori, in Corporalem, ad Bri-
gadam Generosi D. Georgii Szunyog.

Eodem Ao., et dje, Paulus Nagy in Corporalem ad hanc Brigadam.
Ao. 1710, in Martio, Alexander Kiszel, in Lejtinantium ad J.
Regim. Máriasiánium.

Eodem Ao, 8 Julij, Alexander Palugyai Lejtinantium ad J. Regim.
Palotásianum in Castris penes Szolnok positus.

Emortui, ex hac Brigada.

Ao. 1709 Michael Batizi, dum Domum iret, submersus in Tibisco,
Máramarusini, in Febr.

Ao. 1710 Adamus Rákoczi, dum Domum iret, submersus in Fluvio
Ung. in Mense Apr.

Ao. 1707 Nicolaus Szilvási, ob infirmitatem Domum missus, ibi-
demque mortuus.

¹⁶ Tollhiba Ladislaus helyett. ki a Miklós gróf fia volt; — az ere-
deti oklevelen Thaly írása!

Valedixerunt ex hac Brigada.

- Ao 1708 Agrie, P. ac G. D. Vig. Acreverant huic Brigadae per
Magr. Michael Rhédei, instellationem Munkácsien-
- Ao 1709 Ex Quartirio in Ja- sem Anno 1711 1-ma Januarij.
nuario Josephus Barcsai, Joannes Ecsedi,
Ao 1709 die Emericus Badics. Josephus Türi,
In Julio ex Patak. Joannes Szilvási,
Ao 1710 die 8 Julij, in Castris Jacobus Türi,
ad Szolnok positis, Nicolaus Wolfgangus Csongrádi.
Markocsán. Mannent adhuc in ista Brigada
Gregorius Simándi, Gregarii effective Nr. 21 —
Jacobus Hlatki,
Michael Fekete,
- Ao 1710
Johanes Kükemezei.
Summa decrescentium
Nro: — 16 —

Brigada 2-da.

Vigiliar, Magr. P. ac. G. D. Franciscus Rhédei.

- Corpor. Nicolaus Kun
Gregorij.
Georgius Szunyog,
Georgius Barcsai,
Gabriel Korda,
Sigismundus Köncezi,
Johannes Balog,
Andreas Hadbavni
Gabriel Záborezki,
Johannes Fajgel,
Franciscus Pápai,
Georgius Pápai,
Johannes Miklossi,
Sigismundus Petneházi,
Emericus Kubini,
Paulus Suki,
Michael Berzeviczi,
Stephanus Gombos,
Gabriel Bernád.
- Franciscus Pekri,
Ladislaus Görgei,
Petrus Szucsáki,
Per instellationem Agriensem
A 1708, 27 Maji.
Georgius Laskai
Emericus Lehoczki.
Per instellationem Trans
Vagum in Castris ad Verbo
positis, A. 1708, 25 Julij.
Paulus Révai,
Paulus Frater,
Per instellationem Munká-
csiensem A 1709. 6 Januar
Petrus Barabás,
Paulus Czirjék,
Thomas Nagy,
Adamus Gosztoni,
Ladislaus Géczy,
Petrus Ficsor,
Gabriel Sükösd.
Per instellationem Munkácsi-
ensem A 1709. 7 Apr.
Gaspar Szörcei,
Franciscus Szilágyi,
Gabriel Palugyai.
Summa Gragariorum Nro: 39" —
- Accreverunt huic Brigadae per
Instellationem Patakiensem,
Ao 1707. 1. novembris.
Ladislaus Szörcei,
Michael Kéri,
Adamus Halácsi,
Adamus Henter.
Per instellationem Cassovien.
sem, A 1708, 10 Apr.
Sigismundus Boer

Promoti ex hac Brigada.

- Ao. 1709, 18 decembris Vigilium Magr. Franciscus Rhédei, in titularem Signiferum in Compagnia et in Adjutantium Suae Serenitatis.
- A 1707 Georgius Szunyog, in Corporalem, ad eandem Brigadam, in Mense Aug. Munkács.
- A 1709 18 decembris Idem in Vigilium Magistrum ad eandem Brigadam, in Hrabocz.
- A 1709 Georgius Barcsai, in Corporalem ad eandem Brigadam, in Patak.
- A 1708, 6 octobris Stephanus Gombos, in Corporalem, ad eandem Brigadam, in marsu penes Rachomaz. Idem in Capitaneum Inlyti Regiminis Karabelyosonum.
- Eod Ao. 12 Septembris Franciscus Pápai in Vice Quartiriorum Magistrum Inlytae Compagniae Agriae.
- A 1709. 8 Julij Sigismundus Petneházi, in Lejtinantium I. Rgs Praetor. Palotasianorum.

Emortui, ex hac Brigada.

- Ao. 1709, 18 decembris Andreas Hadbávni, in morbo Epileptico extinctus in Hrabocz.

Valedixerunt ex hac Brigada.

- A 1709. Paulus Suki, ex Quartirys
Eod .Ao, Michael Berzeviczi Munkácsini.
Eod. Ao, 18 Decembris in Hrabocz, Gabriel Korda,
Paulus Frater,
Adamus Henter,
Ao 1710. Michael Kéri in Szerencs.
- A. 1709, 17 Junij Gabriel Bernád inhoneste ex Compagnia dimissus, in Patak.

Summa decrescentium Gregariorum Nro — 15 —

Manent ad huc in Ista Brigada effective Nro — 26 —

Acreverant huic Brigadae per instillationem Munkácsienssem, Anno 1711 1-ma Januarij.

Comes Alexius Bethlen.
Adamus Vaji.
Micahel Nyári.

B r i g a d a 3-tia.

Vig. Magr. P. ac G. D. Stephanus Máriási.
Corpor. P. ac G. D. Adamus Miko.

Gregorij.
Franciscus Thoroczka
Nicolaus Sztankai,
Stephanus Lászlófi,
Gaspar Vathai,
Michael Gyulai,

Paulus Csulai,
Ladislaus Henter,
Ladislaus Somai,
Stephanus Bagossi,
Stephanus Bernád,
Sigismundus Dessöfi,

Ludovicus Büdöskuti,
Paulus Komjáti,
Martinus Kubini,
Stephanus Both,
Paulus Pongrácz,
Sigismundus Berzeviczi,
Nicolaus Révai.

Accreverunt huic Brigadae.
per instellationem Patakien-
sem Ao 1707, 1 novembris.
Paulus Horváth,
Nicolaus Rajmanus
Martinus Simándi.

Per instellationem Cassovien-
sem, A 1708, 10 Apr.
Paulus Miklossi,
Stephanus Fekete,
Michael Zámборi,
Andreás Németi.

Per instellationem Agriensem,
A 1708, 27 Maji.
Gabriel Mrász
Johannes Bán.

Per instellationem Trans
Vagum, in Castris penes
Verbo, A 1708, 25 Julij.
Stephanus Feja
Petrus Gilányi.

Per instellationem Munká-
csiensem, A 1709, 6 Januar.
Ladislaus Somossi,
Franciscus Somossi,
Ladislaus Révai,
Matthias Szuloczki.

Per instellationem Munká-
csiensem, A 1709, 7 Apr.
Josephus Bak
Georgius Vér,
Alexius Bossányi.

Summa Gregariorum Nro: 36 —
Summa Universalis Gregariorum 112.

Promoti ex hac Brigada.

- A 1709, P. ac G. D. Vig. Mag. Stephanus Máriássi, in Supr.
Vig. Praef. In. Regiminis Mariassiani in Patak.
A 1079, 18 decembris Adamus Miko, in Vig. Magistrum Incylytae
Compag. in Hrabocz.
A 1707, 1 novembris Franciscus Thorocz kai in Corporalem ad
ejusdem Brigadae in Patak, dimissus idem in Szerencs
A 1709, die Junij.
A 1709, Sigismundus Berzeviczi, in Corpor. ad eandem Brigadam,
in Patak, in Julio, Idem A 1710 in Capitaneum ad regim.
Karabélyosonum in Sept.
A 1709, 18 decembris Paulus Csulai, in Corpor. ad eandem
Brigad. in Hrabocz.
A 1710, in Martio, Nicolaus Sztankai, in Corpor., in Jászberin,
ad Brigad. P. ac G. D. Gabrielis Koncz.
Eod. Ao, 8 Julij Ludovicus Büdöskuti, in Lejtinantium ad Regm.
Palotásonum.
A 1709, 18 decembris Stephanus Bagossi, in Lejtinantium ad I.
Rgm. Bagosianum ordinis Pedestris.

Emortui ex hac Brigada.

- A 1710. Andreas Németi Domummissus, et ibidem in Peste mor-
tuus in Oppido Göncz.

- A 1708, 2 Octobris Nicolaus Révai, ob infirmitatem Domummissus, ibique in infirmitate, nescitur, mortuus sit, an vero ab hoste captus.
 A 1709, 9 Aug. Stephanus Feja, ob infirmitatem Gyöngyösinum missus ibique mortuus.

Veledixerunt ex hac Brigada.

- A 1709, 18 decembris Stephanus Lászlófi.
 Stephanus Both in Hrabocz.
 Ao 1710, 3 Febr. Gaspar Vathai.
 Gabriel Mrász, ex Heviz.
 A 1710, Paulus Pongrácz Munkácsini.
 Eod. Ao, 8 Julij, Stephanus Fekete, in Castris penes Szolnok.
 Eod. Ao. Stephanus Bernád, in Szerencs.
 Eod. Ao. Petrus Gilányi, in Szerencs.
 A 1709, 17 Junij Georgius Vér, inhoneste dimissus ex Compag. in Patak.

Summa decrescentium Gregariorum Nro: 18 —
 Manent in ista Brigade effective Gregarii Nr: 18 —
 Summa decrescentium Gregariorum Nro: . . 47 —

Acreverunt huic Brigadae per instellationem Munkaciensem
 Anno 1711 die 1-ma Januarij,

Liber Baro Sigismundus Zaji,	Joannes Simon,
Andreas Ráczkeői,	Paulus Béldi,
Franciscus Angyalosi,	Franciscus Hadad,
Franciscus Horváth,	Stephanus Zámbori.

Summa Universalis moderni Status effectivi Gregariorum
 una cum absentibus et infirmis Nro: 65.

Summa Acrescentium Anni 1711 1-ma Januarij in Munkács. 16.

*

A következő oklevél a Nemes Companiából kiválók egyesített és névszerinti jegyzéke.

Megjegyzendő, hogy az oklevél állítólag az 1710 október 9-ei helyzetet tárja elénk, de — mint látni fogjuk — az állítólag kitépett társak legnagyobb része az 1711 január 1-ei repartitíóban, beosztásban, az ez után következő oklevélben még szerepel.

Lista Universalis valedicentium. Ao. 1710 die 9 Octobris.

Corporal Gregory

Ex Brigada Perillustr. ac Grosi, Dni, Gabrielis		
Köncz valedicentes.	—	—03
Ex Brigada Perillustr. ac Grosi, Dni. Adami Miko	—	—07
Ex Brigada Perillustr. ac Grosi Dni. Georgy		
Szunyog	1	—06
Summa Universalis Nro:	17	

Nomina Valedicentium ex incljta N. Compagnia

Ex Brigada Perillustris ac
Grosi. Dni. Gabrielis Konecz;
Franciscus Keczelei,
Paulus Jakabházi,
Ladislaus Thuri,

Michael Zámberi,
Martinus Simándi,
Paulus Komjáthi,

Ex Brigada Perillustris
ac. Grosi. Dni. Adami Miko
Michael Gyulai,
Ladislaus Somai,
Ladislaus Somossi,
Franciscus Somossi.

Ex Brigade Perillustris ac
Grosi. Dni. Georgy Szunyog.
Corporalis Georgius Barcsai,
Sigismundus Gönczei,
Sigismundus Boér,
Emericus Kubini,
Adamus Gosztoni
Johannes Balog,
Franciskus Pekri.

Mivel penig hogy nagyobb részint, nem a végre bucsuznak, az Nemessi Társaságból, hogy magokat mostani bucsuzások által le tennék, és az fertelmes henyélesnek (melly az ifjuságnak, úgy az igaz nemessi Vérnekis nagy métyele) adnák, hanem hogy, továbbbrais Hazájokhoz, Nemzetekhez, Jo Kegyelmes Urokhoz hűségetek, szereteteket, szolgálattokat, meg mutathassák, kívánkoznak némelly becsületes Ezerekben, az holottis Tiszteségekre való üresség volna, Felsőges Kegyelmessége által, alkalmaztatni. Melly dolog végettis alázatosan folyamodnak az Felsőged Kegyelmességéhez, várván mindenebben az Felsőged magával született Attyai Kegyelmességtől.

Az Nemes Companianak Tized számra való repartítoja

Anno 1711 1. Januarij.

Konecz Uram Brigadájából

Nagy Pál Uram tizedgyében vadnak

Daniel Lőrincz	PüNKÖSTI György	Szilvási János
Türi László	Kis Ferentz	Turi Job
Keczelei Ferentz	Suki Ferentz	Szilágyi István
Sz. Pali Beniamin	Ecsedi János	
Nagy István	Turi Joseph	

Sztankai Miklós Ur tizedgyében vadnak

Jakabházi Pál	Bogadi Gáspár	Platich János
Pálfalvi János	Záborszki János	Bégányi Ferentz
Erdőhegyi Miklós	Kardos Pál	Csongrádi Farkas
Detrich Boldizsár	Ternei István	Semsei Sándor

Miko Ádám Ur Brigádája

Csutai Pál Ur tizedgyében vadnak

Zay Zsigmond	Ballo Joseph	Bán János
Gyulai Mihály	Zámberi Mihály	Bácskai András
Henter László	Somossi László	Angyalosi Ferentz.
Somai László	Simándi Márton	
Miklósi Pál	Bernad István	

Komjáti Pál Ur tizedgyében vadnak

Horváth Pál	Révai László	Simon János
Kubini Márton	Dezsőfi Zsigmond	Béldi Pál
Bossáni Elek	Rajmanus Miklós	Hadadi Ferentz
Szuloczki Mátyás	Horváth Ferentz	Zámbori István

*Szunyog György Ur Brigádája
Barcsai György Ur tizedgyében vadnak*

Bethlen Elek	Pekry Ferentz	Szilágyi Péter
Vay Ádám	Halászi Ádám	Cserjék Pál
Kubini Imre	Laskai György	Barabás Péter
Balog János	Ficsor Péter	
Boer Sigmund	Nagy Tamás	

Sombori Sigmund Uram tizedgyében vadnak

Könczei Sigmund	Szörcei Gáspár	Palugyai Gábor
Zaborszki Gábor	Lehoczki Imre	Szürcei László
Faigel János	Gosztóni Ádám	Nyári Mihály
Görgei László	Géczy László	
Pápai György	Sükösd Gábor	

*

A most soron következő oklevelek a törzshöz beosztottak és a három brigada tagjainak illetményeiről készültek.

Mint látjuk, az udvar az illetmények kifizetésével tekintélyes hátralékban volt. Különösen feltűnő, hogy arra az időre, amelyről ez a kimutatás készült, a törzshöz beosztottak alig kaptak illetményt.

Extractus Summarius Obvenientis, Restantiarum, et Supererogationum Stobalium.

	Obveniens		Restantia		Supererogat	
	Rf	d	Rf	d	Rf	d
Kemény Simon Uram	5510	88	5510	88	—	—
Zay András Uram	1751	77	1751	77	—	—
Haller Gábor Uram	604	22	100	22	—	—
Q. Mester Bossányi Ferencz Uram	449	—	115	—	—	—
Furier Zaffiri Mihály	95	25	11	25	—	—
Furier Zilahi Márton	151	50	47	50	—	—
Furier Rátkai Peter	35	50	55	50	—	—
Summa	6608	12	5952	12	—	—

*Extractus Summarius Obvenientis, Restantiarum, Supererogationum Inclytae Brigadae Perillustris
ac Generosi Dni. Michaelisedei.*

	Obveniensi		Restantia		Supererogat			Obveniensi		Restantia		Supererogat	
	Rf	d	Rf	d	Rf	d		Rf	d	Rf	d	Rf	d
Strása Mester Rhédei Mihály Uram	649	15	241	15	—	—							
Tizedes Koncz Gábor Uram	92	85	—	—	51	15	Ae 1 Aprilis 1708.					42	98
Batizi Mihály Uram	108	92	—	—	11	12	Pünkösőgyörgy Uram	—	—	—	—	40	82
Jakabházi Pál Uram	102	05	—	—	17	97	Tini László Uram	—	—	—	—	21	67
Nagy Pál Uram	96	51	—	—	23	49	Galfalvinos Uram	—	—	—	—	20	05
Sombori Sigmond Uram	96	35	—	—	23	65	Erdőhegymiklós Uram	—	—	—	—	10	85
Daniel Lőrincz Uram	77	69	—	—	42	51	Fekete Pál Uram	9	17	—	—	—	—
Kökemezei János Uram	89	14	—	—	30	86	Ae 1 Junii 1708.						
Semsei Sándor Uram	45	69	—	—	74	51	Szilágyiter Uram	—	—	—	—	21	77
Berzeviczi Lajos Uram	79	91	—	—	40	9	Ternyeiván Uram	—	—	—	—	26	61
Bagothai István Uram	103	25	—	—	16	75							
Kiszel Sándor Uram	89	5	—	—	40	97	Summa	9	17	—	—	184	75
Bárcsai Joseph Uram	81	81	—	—	38	19	Sua Summarum	2352	19	241	15	1165	70
Markocsán Miklós Uram	90	90	—	—	29	10							
Hlatki Jakab Uram	95	74	—	—	24	26							
Detrich Boldizsár Uram	97	19	—	—	22	81							
Badies Imreh Uram	66	34	—	—	53	66							
Zaborcski János Uram	45	38	—	—	77	62							
Simándi Gergely Uram	65	91	—	—	54	09							
Rákóczi Ádám Uram	37	88	—	—	82	12							
Palugyai Sándor Uram	60	4	—	—	59	96							
Bogádi Gáspár Uram	35	90	—	—	84	10							
Keczeli Ferencz Uram	37	61	—	—	82	39							
Summa	2343	02	241	15	980	97							

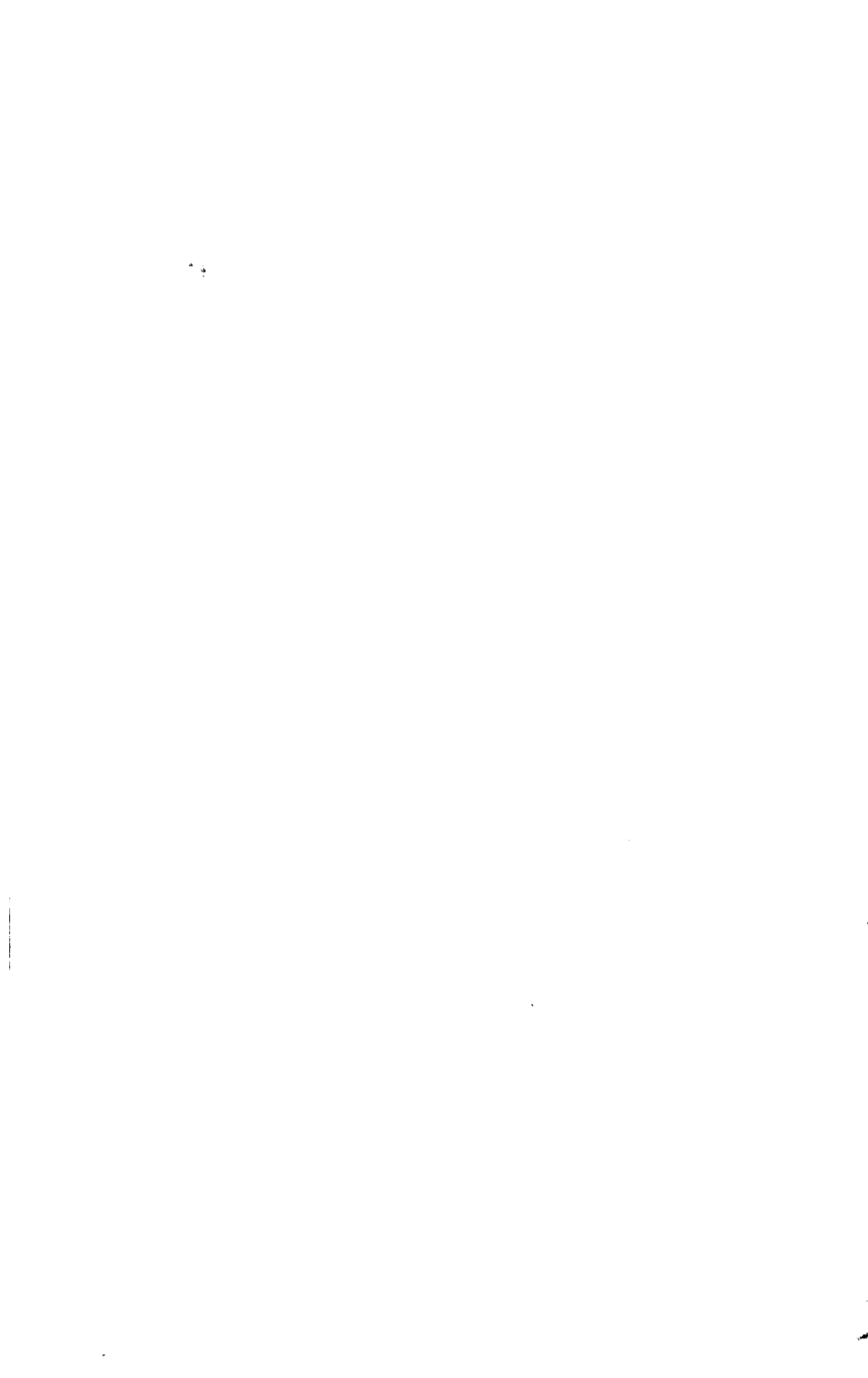
*Extractus Summarius Obvenientis, Restantiarum, Supererogationum Inclytae Brigadae Perillustris
ac Generosi Dni. Francisci édei.*

	Obveniensi		Restantia		Supererogat			Obveniensi		Restantia		Supererogat	
	Rf	d	Rf	d	Rf	d		Rf	d	Rf	d	Rf	d
Strása Mester Rhédei Ferencz Uram	651	10	243	10	—	—	Ae Aprilis 1708.						
Tizedes Szunyogh György Uram	111	75	—	—	52	25	Boér Signd Uram	5	68	—	—	14	32
Tizedes Kun Miklós Uram	75	44	—	—	68	56	Pekri Fecz Uram	—	—	—	—	22	6
Suki Pál Uram	94	78	—	—	25	22	Görgei Zlő Uram	1	69	—	—	18	51
Gombos István Uram	74	67	—	—	45	53	Szucsákéter Uram	—	—	—	—	37	12
Könczei Sigmond Uram	97	81	—	—	22	19	Summa:	7	37	—	—	91	81
Bárcsai György Uram	158	85	38	85	—	—							
Korda Gábor Uram	102	—	—	—	17	99	Ae 1-ma Junii						
Balog János Uram	67	30	—	—	52	70	Lehoczkmrch	—	—	—	—	29	79
Záborezki Gábor Uram	85	27	—	—	34	75	Laskai Grgy	—	—	—	—	9	95
Fajgel János Uram	92	15	—	—	27	85	Summa:	—	—	—	—	39	72
Hadbabnyi András Uram	58	05	—	—	61	95							
Berzeviczi Mihály Uram	74	36	—	—	45	64	Ae 24 Julii						
Pápai Ferencz Uram	94	35	—	—	25	65	Révai P Uram	—	—	—	—	36	89
Bernád Gábor Uram	68	50	—	—	51	50	Frater F Uram	—	—	—	—	37	66
Miklós János Uram	13	67	—	—	106	33	Summa:	—	—	—	—	74	55
Kubini Imrek Uram	75	90	—	—	44	67							
Petneházi Sigmond Uram	61	44	—	—	58	56	Summa Summarum	2297	58	281	93	1294	—
Szőrcsei László Uram	48	36	—	—	71	64							
Halacsai Ádám Uram	35	01	—	—	84	99							
Henter Ádám Uram	58	89	—	—	61	11							
Kéri Mihály Uram	36	59	—	—	85	41							
Summa.....													

*Extractus Summarius Obvenientis, Restantiarum, et Supererogationum Inclytae Brigadae Perillustris
ac Generosi Dni. Stephani Triási.*

	Obveniensi		Restantia		Supererogat			Obveniensi		Restantia		Supererogat		
	Rf	d	Rf	d	Rf	d		Rf	d	Rf	d	Rf	d	
Strása Mester Máriási István Uram	676	33	268	33	—	—	Ae 1-ma Aprilis 1708.							
Tizedes Miko Ádám Uram	90	42	—	—	53	58	Miklós I Uram	—	—	—	—	27	61	
Csulai Pál Uram	85	40	—	—	36	60	Fekete Ján Uram	6	86	—	—	13	14	
Gyulai Mihály Uram	88	63	—	—	31	37	Zambori Mihály Uram	5	84	—	—	16	16	
Henter László Uram	81	60	—	—	38	40	Nemethi András Uram	—	—	—	—	47	10	
Révai Miklós Uram	94	40	—	—	25	60								
Berzeviczi Sigmond Uram	79	65	—	—	40	35	Ae 1-ma Junii 1708.							
Sztánkai Miklós Uram	86	33	—	—	33	67	Mrász Grg Uram	—	—	—	—	29	65	
Komjathi Pál Uram	82	29	—	—	37	71	Bán Ján Uram	—	—	—	—	32	59	
Vathai Gáspár Uram	48	80	—	—	71	20								
Dessöfi Sigmond Uram	35	77	—	—	84	23	Ae 24 Julii 1708.							
Bagosi István Uram	84	41	—	—	35	59	Feje Ist Uram	—	—	—	—	41	84	
Both István Uram	69	63	—	—	50	37	Gilányi ter Uram	—	—	—	—	46	08	
Tizedes Thoroczkai Ferencz Uram	153	83	9	83	—	—	Summa	10	70	—	—	254	15	
Pongrácz Pál Uram	92	84	—	—	27	16	Summa Summarum	2368	44	278	16	1281	27	
Büdöskuti Lajos Uram	76	37	—	—	45	45								
Bernád István Uram	94	29	—	—	25	71	Comptatis computandis defalcalván Nemes Tarsaságnak							
Somai László Uram	95	96	—	—	26	04	Restantiából Téli qvarteljnak Obtingensét							
Kubini Márton Uram	96	10	—	—	25	90	Obveniensi					15626	33	
Lászlófi István Uram	64	35	—	—	55	65	Restantia					6733	36	
Horváth Pál Uram	41	27	—	—	78	73	Némellyetek pengig az Téli qvarteljnak detractiojaval							
Rajmanus Miklós Uram	14	22	—	—	105	78	Superrogaltott						3740	97
Simándi Márton Uram	17	95	—	—	102	05								
Summa	2357	74	278	16	1027	12								

Közli: Ajtay Endre.

Gyula város története. Nagy 8° I—III. kötet (478 + 469 + 500 lap), számos képpel és térképpel. Gyula m. város kiadása. Stephaneum ny. rt. Budapest, 1938.

Régóta szunnyadó tervet valósított meg Gyula városának vezetősege, amidőn — anyagi áldozatot nem kímélve — nem csupán a régiebb feldolgozásokra és részletleírásokra, hanem újabb forráskutatásra is támaszkodva, megíratta a sok viszontagságot látott városnak napjainkig terjedő történetét.

A kétkötetnyi voltaképeni történelmet *Dr. Scherer Ferenc* írta, még pedig olyan beosztással, hogy az I. kötet az 1848-ig lefolyt eseményeket, a II. kötet pedig a legújabb kor történetét, tárgyalja. A III. kötetet alkotó Okmánytárat *Dr. Veress Endre* állította össze.

Mi, folyóiratunk szorosan körülhatárolt tárgykörének megfelelően, a nagy munkának csak a hadtörténelem körébe vágó fejezeteivel foglalkozhatunk.

A török világban fontos szerepet játszott gyulai vár magva, alkalmasint a most is fennálló négyszögletes öregtorony lehetett. Délnyugati oldalához a XIV. század végén ragasztották a Losonciak az úgynevezett „palotát”. Teljesen zárt várkastélyvá olasz mesterekkel alakította át Maróti László, 1438 és 1445 között, még pedig úgy, hogy a nálunk annyira általános mintától (Pozsony, Diósgyőr, Lippa, Temesvár, Fogaras, Küküllővár stb.) eltérően, nem lett négy saroktornya. Alaprajza tehát inkább a Nagykerekiben most is fennálló, de eredeti formájából erősen kiforgatott Artándy- (később Bocskay-) féle várkastélyéra emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy ennek egyetlen tornya a négyszögletes épület egyik sarkán áll.

A Maróti-féle várkastélyt elcinte csak középkori rendszerű egysoros palánk fogta körül. 1529-től kezdve épült a földdel töltött kettős palánk. Úgy látszik, hogy ezt később — legalább részben — téglával burkolt földgát váltotta fel. Bár az érdemes szerző nem említi, kétségtelen, hogy ez a védővonal, még ebben a módosult alakjában se volt az olasz bástyarendszer alkotása, mert ennek 1534 előtti időből nincs Magyarországon nyoma. A gyulai várkastély védőve a várépítésnek úgynevezett átmeneti stílusát mutatja. Ennek az volt a legfőbb jellemzője, hogy a középkori apró és üres tornyokat nagyobb, ágyúk befogadására is alkalmas, földeltöltött kerek oldalazó építményekkel (rondellákkal, baluardokkal) helyettesítették. A kötőgátak szabadonálló magas és aránylag vékony falaiból pedig jókora darabot lebontottak s belülről, földhányással erősítették meg őket. Gyula várának ezt a belső kerítését, a porházzá alakított egyik rondella kivételével, még 1566 előtt lebontották. Az 1562-i tervrajzon még látható egy középkori négyszögletes saroktorony is.

Paolo della Mirandola, a Verancsics egri püspököt is szolgáló hírneves olasz várépítő, merőben új terv alapján, a bástyarendszer szabályai szerint szándékozott újjáalkotni Gyula várát. Az eddigi kettős tagozást megszüntetve, egyetlen összefüggő védővonalat akart építeni. Négy nagy sarokbástyát tervezett, a két hosszabik kötőgát közepét pedig egy-egy „Piattaforma” foglalta volna el. Azonban ez az új főgát nagyobbára kívül esett volna a régi erődítményeket övező vízfolyásokon. Tehát ezeknek betemetése után, az új védővonalel, frissen ásott árkokba kellett volna teleni a Fehér-Körös vizét. Ámde ennek a nagy munkának végrehajtására se idő, se pénz nem volt, amint az Kerecsényi László főkapitány 1561 március 21-i jelentéséből is kitűnik.

Ennélfogva az Egerbe visszahívott Mirandolát helyettesítő Michele Nardini — jobbára a régi védővonalat környező folyóághoz alkalmazkodva — szintén bástyarendszerű, de Mirandola tervénél kisebbszzerű erődítményeket épített. Sajnos, még ez a munka se készült el teljesen 1566-ig, amikor Gyulára is rászakadt a török veszedelem.

A törökök — szokásuk szerint — Gyula várát se fejlesztették tovább s így az, mint 1695-ben készült tervrajza mutatja, alapjában véve nem változott a hődolttság hosszú évei során s így nagyon elmaradt az akkor már francia hatás alatt továbbfejlődött bástyarendszer követelményeitől.

Az említett tervrajzból az is kiviláglik, hogy nem csak Mirandola és Nardini, hanem az előttük Gyulán dolgozott Aldin is, jól ismerhette az olasz bástyarendszernek különféle fontos alkotóelemeit. Erről tanuskodik az egyik kötőgát mögé épült „cavalieré” (németül: „Katzé”), mely az 1562-i tervrajz szerint nem ott, hanem a szomszédos bástyák egyikének belsejében kapott volna helyet. Az egyik bástyához már akkor hátrahatót szárnyat és vágott fület terveztek. Ez a bástya az 1695-i tervrajzon hiányzik s a védővonálnak ez a sarka minden oldalozóépítmény nélkül zárul. Megjelenik ezen a tervrajzon az úgynevezett „vízváraknak” főként Németalföldön nagyon elterjedt egyik jellemző alkotórésze, a „tőgát” (Niederwall, fausse-brave, falsabraga) is, persze hibásan, „Falsche Pree” alakban írva. Meg van továbbá a „fenékárok” (cunette, cunetta) is, „Qunet”-nek írva. Mivel a törökök egyáltalán nem fogadták be a bástyarendszert s még a XVII. században is középkori stílusban erődítették, mindezt a XVI. században Gyulán dolgozott olasz várépítőknél kell tulajdonítanunk. Az 1695-i tervrajzhoz csatolt harántmetszetek azt is elárulják, hogy Gyula erődítményei, a várkastélyt és a Cavalieret leszámítva, csak kettőspalánkok voltak.

A kuruc-labancvilág letűntével, Gyula védőöve is pusztulásnak indult. A bagolylábbal megtámasztott régi várkastély még megvan, de lakhatatlan állapotban. A többi erődítmények utolsó maradványait, a már említett porház kivételével, 1812-ben lebontották.

A hitelesnek mondható tervrajzokon kívül, Gyulának egész sorozatot tevő régi képét is közli a szerző. Legnagyobb részük többé-kevésbé valószínűtlen állapotot tüntet fel. Általánosan ismeretes, hogy a helyszíni felvétel alapján készült kézirajzok

rendszerint megbízhatóbbak az inkább művészi hatásra, mint hűségre törekvő metszeteknél. De azért az utóbbiak közzététele se hiábavaló, mert minden hibájuk és fogyatkozásuk ellenére is van bizonyos ikonográfiai értékük.

* * *

Gyuláról, mint erősségről, csak a XV. század közepe óta lehet szó. A vár történetének első, de igen homályos eseménye, az 1514-i parasztlázadással kapcsolatos. Majd Ferdinand és János ellenkirályok idején, az utóbbinak hatalmas párthíve — Czibak Imre — 1529 július 17-én váratlanul körülzárta a várost és a várat. A huszárvárat még aznap elfoglalta, azután pedig a derekvár megvívásához készült. Ennek őrsége mindössze 15 magyar és 57 cseh katonából állott. Ostromra azonban nem került a sor, mert a körülzárással kiéheztetett vár, 75-napos fegyverszünet után, Czibak kezére jutott (1530 március 16.). A török hódoltság gyors terjeszkedése következtében, Békés-megye is Erdélyhez csatlakozott, de Gyula, 1532 május 20-án, egyesség útján, Ferdinand királyé lett s 14 évig a végvár szerepét töltötte be.

1533 októberében kiállotta a tűzpróbát; a törökök rajtaütöttek, azonban a várőrség visszaverte őket. 1536 augusztus 12-én Kászim pasa támadta meg Gyulát, de a várral nem boldogult, noha tűzérséget is hozott magával.

Nem akarunk ezúttal bővebben foglalkozni az 1566 július 11-től augusztus 22-ig tartott ostrom teljesen most se tisztázott történetével. Egykorú és későbbi krónikások egyaránt sokat vitatták a vár átadásának körülményeit is Kerecsényi László főkapitány szerepét. Vannak, akik árulással és gyávasággal vádolják Kerecsényit, holott szomorú sorsa miatt csak sajnálni lehet. Nyilvánvaló, hogy itt is a bűnbakfogás annyiszor ismétlődött esetével van dolgunk. Ezt annyival is inkább lehet kárhóztatni, mert a megvádolt és megrágalmazott főkapitány nem védekezhetett, tehát nem is igazolhatta eljárását.

Ne feledjük, hogy Gyula a XVI. századbéli viszonyok között se volt erős vár. Hogy mégis annak mondták az egykorúak, annak csak az a magyarázata, hogy sok, váratlanul végvarrá lett kulcsosvárosunkat, palánkunkat és kastélyunkat, még Gyulánál is siralmasabb állapotban érte a török támadás. A bástyarendszer 1566-ig elért fejlődésfoka nem az volt, amelyen ebben az időben Gyula vára állott. Az a természetes előnye pedig, hogy a Fehér-Körös szigetére épült, csak kellő vízállás esetén érvényesülhetett. Szárazság idején ez a vízfolyás semmivel se nyújtott nagyobb biztonságot a mesterséges várároknál.

Sok XVI—XVII. századbéli várostrom máskülönben érthetetlenül hosszú voltának, a védők vitézségén és szívósságán kívül, az akkori ostromlógyűk elégtelen hatásában, valamint abban a körülményben rejlett az oka, hogy a törökök nem voltak a várívás mesterei, amit többek között kőszegi (1532), egri (1532) és váradi (1598) kudarckuk is bizonyít.

Az 1604-i eseményekkel kapcsolatban, egy kisebb tévedést kell helyreigazítanunk. Nem felel meg ugyanis az igazságnak, hogy Dampierre szeptember 19-én *Tótváradnál* verte volna meg

Bethlen Gábort és a törököket (245. lap), mert ez a harc szeptember 15. és 17. között, *Temesvár közvetlen közelében* zajlott le. (Lásd: Hadtört. Közlemények: 1928. évf. 3. és k. II.)

A törökök 1658-ban Borosjenőt, két évvel később pedig Váradot is elfoglalták. Ettől fogva Gyula nem volt többé végvárak Erdély felé.

1692 januárius 25-ének hajnalán, Gróf Auersperg tábornok, magyar és rác csapatokkal rajtaütött Gyulán; de a várat nem sikerült elfoglalnia. Azonban Várad és Lippa visszavétele Gyula sorsát is megpecsételte. Ostromára nem is került a sor. A törökök ellenállás nélkül átadták a császári csapatoknak, amelyek 1695 januárius 18-án vonultak be a 129 évvel előbb elvesztett várba.

A maros-tiszavidéki határőrvidék megszervezése folytán, 1702-ben Gyulán is határőr állomást rendeztek be.

II. Rákóczi Ferenc felkelése idején, a kurucoknak fontos lett volna Gyula birtoklása, de — mert ostromra sohase voltak felkészülve — nem foglalhatták el. Károlyi Sándor 1705 januáriusában megjelent ugyan Gyula alatt s megadásra szólította fel a várparancsnokát, de hiába, mire dolgvégezetlenül elvonult. Később még egy erőtlén kísérletet tett: május 31-én körülfárta Gyulát, azonban június 24-én, ezúttal is eredmény nélkül, eltávozott alóla. A szatmári békekötés egyszer s mindenkorra végét vetette a gyulai vár hadtörténelmi szerepének.

A 789 tételből álló Okmánytárban, hadtörténelmi szempontból, különösen a 710—712., 713., 717., 720., 721., 734. és 736. számúak fontosak.

Mint ez a nagyon hézagossá ismertetés is tanúsítja, Gyula városának ebben a most megjelent nagyterjedelmű történetében, a hadtörténelmi kutatója is találhat bőséges anyagot.

Gyalóka Jeno.

Hodinka Antal: *II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima“* 1937. Dunántúl Egyetemi Nyomda Pécs. A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványa. I. sor. 4. füz. Nagy nyolcadrés, füzve, 64 oldal.

A Rákóczi-felkelés hadseregszervezetének egy érdekes részletkérdésével foglalkozik Hodinka Antal füzete. A hivatalos úrbéri jegyzékekben felkutatta mindazokat a ruszin nemzetiségű Rákóczi-jobbágyokat, akik a fejedelem bejövetelekor azonnal zászlaja alá sereglettek és azt többé el sem hagyták. Ezeket a Munkács, Szentmiklós környékén elterülő hatalmas Rákóczi-uradalmak 161 faluából származó kuruc katonákat méltán nevezte a fejedelem a „Gens fidelissima“-hoz tartozóknak. Hogy hűségükben mennyire bízott, bizonyítják éppen a Hodinkától nagy alaposággal felkutatott jegyzékek, amelyekből kitűnik, hogy a több ezernyi ruszin katona legtöbbször, a fejedelem udvari hadaihoz tartozó palotás ezredben szolgált. A jegyzékek nevük mellett találjuk a megjegyzést: „Úrunk palotása“. Közülük többen tisztí sorba is emelkedtek, ami azt bizonyítja, hogy hűségükön kívül katonai rátermettségük és képzettségük is volt. A magyar törté-

netírás régi illusztris munkása, Hodinka professzor, hézagpótló kis művében a kurucz háború sok „névtelen katonájának” állított maradandó emléket és egyúttal a keletmagyarországi Rákóczi-uradalmak gazdaságtörténetének is igen sok érdekes adatát tette hozzáférhetővé. De nyomon követte a hűséges ruszin Rákóczi-katonák utódainak életét is és egy pár érdekes adattal bizonyítja, hogy azok Rákóczi-hűsége nem pusztult el a fejedelem halálával. A ruszin lakosság Rákóczi József 1738-i szerencsétlen próbálkozásánál is epedve várta régi ura családjának visszatérését és túrta a bécsi udvar sanyargatásait. A ruszin lakosság Rákóczi-hűségének igen finom lélektani megokolását találjuk Hodinka munkájában. Az egyszerű ruszin jobbágy nem számításból, érdekből ragaszkodott mindhalálig Rákóczihoz. „Ő csak érzett. Ha a fejedelem megél, ő is boldogul, ha belhal, ő is vele hal! És ennek az érzésnek a kifejezése az imádásszerű hódolás. Itt nem volt okoskodás, hanem érzés.

Markó Árpád.

Gombos F. Albin: *Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1070-ban.* (Különnyomat az „Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján” c. munka II. kötetéből.) 4° 25 lap. Franklin-társulat kiadása. Budapest, 1958.

Gombos Albin manapság az Árpád-kor kútfőinek és velük együtt Magyarország árpádkori történetének is, elvitázhatatlanul legalaposabb ismerője. Több mint egy emberöltőre terjedő, fáradtságos és lelkiismeretes, sokszor bizony lélekölő munka árán összehordotta mindazt, amit az 1501-ig nyúló időre vonatkozólag, hazánk múltjáról írtak. Sok olyan forrásművet kutatott fel, amelynek még létezéséről se tudtunk semmit.

Ilyen nagy felkészültséggel s a legalább is annyira szükséges kritikai érzékkel látott ahhoz a feladathoz, hogy Szent István királyunk szóbanforgó háborújának valódi okát, a hadműveletek lefolyását s a békekötés körülményeit tisztázza, alaposan megrostálva az eddigi feldolgozásokat.

Azt lehetne hinni, hogy Gombos Albin mélyenszántó kutatásai nyomán, ismeretlen fontos részletek egész sorozata került napvilágra, ezzel a háborúval kapcsolatosan, holott éppen az ellenkezője történt. A tudós szerző kérlelhetetlen szigorú kritikával lefaragta mindazt, amit a késői feldolgozók, részint hamisítványnak bizonyult forrásművek, részint a maguk helytnemálló elgondolása alapján, ehhez a háborúhoz fűztek, s csak azt hagyta meg, amit a kútfők sokszoros és gondos egybevetése nyomán, történelmi igazsággul fogadhatott el.

A háború okairól szólva, megállapítja, hogy II. Henrik császárnak (Sz. István sógorának) 1024-ben történt halálával, új uralkodóház került a német birodalom élére, amelynek első tagja — II. Konrád — a német világhatalom gondolatával eltelve fordult a szomszéd államok és főként Itália felé. A császárnak ez a nem is titkolt törekvése, természetesen Magyarországra is kiterjedt s ez vert először éket a két udvar közé. Az így keletkezett elhidegülést még fokozta és elmérgesítette a császárnak Ve-

lence belső ügyeibe történt beavatkozása. A velenceiek ugyanis, Konrád nyomásának engedve, elűzték Orseolo Otto doget — Szent István sógorát — s a császár pártfogoltját, Barbolano Pétert ültették helyére. Azonban már 1050-ban megúnták Konrád gyámkodását; elűzték Barbolanot, s vagy a Konstantinápolyban tartózkodó Orseolo Ottót, vagy fiát Pétert akarták Szent István segítségével a dogei méltóságra emelni.

II. Konrád számára érkezett tehát a cselekvés ideje s ő nem is késlekedett sokáig a támadással, abban bízván, hogy várt győzelmével nem csupán az olasz-horvát-dalmát összefogásra mérhet halálos csapást, hanem — eredeti szándékának megfelelően — a magyar királyt is hódolatra kényszerítheti.

A háború lefolyásával foglalkozva, kimutatja Gombos Albin, hogy Ulrich cseh herceg fiának, Bretislavnak, a német császár támadásához kapcsolódó s magyar hadtörténelmi munkákban is szereplő 1050-i fegyveres beavatkozása egyáltalán nem történt meg. Ez a hadművelet, a herceg 1042-i és 1051-i magyarországi szereplésével összetévesztve, az 1125-ben meghalt Cosmas Pragensis gondatlan elírásának szüleménye.

Konrád császár jól felkészült az 1050-i hadjáratra. Lotharingiától az „Ostarrichi“-ig minden erőt mozgósítva, nagy sereggel indult Magyarország ellen. Június 15-én, Regensburgot maga mögött hagyva, már Nieder-Alteichban szállott meg. A birodalom egyházi és világi nagyjai közül, csak „Meinwercus episcopus Paderborniensis“, „Ernestus filius marchionis Adalberti“, „Adalbertus marchio Austriae“ és „Heinricus comes de Lucelenburg“ szerepel a forrásokban a császár kíséretének tagjaként.

Teljesen bizonytalan a császár útja Nieder-Alteichtól a magyar határvidékig, ahol már az ő érkezése előtt megkezdtek a harcot a „bajorok“, akiken itt az osztrák határgrófság lakóit kell értenünk. A voltaképeni hadjárat színhelye a Lajta és a Rába közötti terület volt. De arra, hogy a császári sereg milyen helyzetbe jutott és mekkora veszteséget szenvedhetett, csak az Annales Altahenses maiores szűkszavú feljegyzéséből lehet következtetni. Eszerint a császár: „Rediit autem de Ungaria sine militia et in nullo proficiens, inde quod exercitus fame periclitabatur, et Vienni ab Ungris capiebatur“. Arról azonban, hogy „Vienni“ (Bécs) elfoglalása után merre és meddig haladtak tovább a győztes magyar hadak, semmiféle adat se szól.

Már többször hangoztattuk ebben a folyóiratban, hogy milyen nagy botlást követhetünk el, ha sok századdal ezelőtt lefolyt harcok képét a mai térszínviszonyok alapján akarjuk megrajzolni, mert a földrajzi alap hiánya vajmi könnyen kátyuba juttatja a a hadtörténetírókat. Gombos Albin óvakodott tőle, hogy erre az anynyira ingatag talajra lépve, pusztán többé-kevésbé valószínű feltevések alapján mélyedjen a hadjárat helyrajzi részleteibe.

A béketárgyalások hosszúra nyúltak. Valószínű, hogy a magyar hadak jóval nagyobb darabot szállottak meg a béke megkötéséig az osztrák határgrófságból, mint amekkorát azután kaptak. Szent István végül is megelégedett a Lajta és a Fischa közötti területtel s a Morvamező déli darabjával. A király tehát

bölcs előrelátással, igazi békéthozó megegyezéssel fejezte be a veszedelmes háborút.

Sajnos, Szent István utódai nem tudták az 1030-i összeütközésből folyó politikai tanulságokat értékesíteni. Nem értették meg a II. Konrád támadásában rejtett valódi veszedelmet és nem értették meg Szent István kemény ellenállásának jelentőségét se.

Gy. J.

Bachó László: *Gyöngyös város Rákóczi idejében.* 8°, 100 oldal, A Hevesmegyei Lapok kiadása. Gyöngyös, 1938.

A szerző Gyöngyös város történetét tárgyaló, több kötetre menő kéziratából ezt a részt azzal ajánlotta fel nekünk — írja a Hevesi Lapok szerkesztősége — hogy jövendelmét jótékony célra fordítsuk.

Ez a rész bizonyára a kézirat legérdekesebb része, mert hiszen maga az az idő, amelybe a szerző az olvasót magával viszi, hazánk történetének ugyancsak legérdekesebb és a közérdeklődést örökké ébrentartó fejezete.

Az a fegyelmetlen hadinép, mely kezdetben a parasztlázadás vad kicsapongásaira emlékeztető módon viselkedett Rákóczi zászlaja alatt, nem juthatott be a katolikuságáról ismert gyöngyösi tanács kegyeibe. Rossz hír járt a kurucok felől és nem ok nélkül. A tanács el is határozta, hogy a kurucok várható becsapása ellen a várost árokkal bekerítetteti. Erre engedélyt kért és kapott a budai katonai parancsnokságtól. Reggel 6-tól este 6-ig folyt az árokásás és a tövishordás, amely munkában minden nemes és nemtelen ember részt vett, családtagjaival és munkásaival. Összeszedte a tanács az erődítéshez felhasználható összes épületfaanyagot; virrasztóházakat, őrbódékat építtetett, elrendelte, hogy a lakosság szolgálatosan be abrakot, mégpedig ki-ki tehetségéhez mérten, egy szóval: felkészült „contra incursiones vagabundorum” — mint a budai katonai parancsnokság mondotta.

Közben azonban Rákóczihoz is követeket küldött s ezek a követek „jó Resolutioval megh jöttek” 1703 augusztus 31-én.

Heves-megye püspökfőispánja, az aulikus Telekessy István, a megyegyűléssel a „rablók és lázadók” ellen határozatot hozott; eszerint július utolsó vasárnapján, Egerben minden fegyverfogható embernek jelentkeznie kellett a felkelők leverésére rendelt Montecuccoli-ezred megsegítésére. (A könyvben Montecuccoli seregének támogatásáról olvasunk. Ez kétségtelenül téves, mert hiszen Montecuccoli 1680 október 16-án meghalt; valójában az ő nevét, mint tulajdonosét viselő gyalogezredről van szó.) Az egybegyűlteket Telekessy feleskette, a vár parancsnokságát pedig ideiglenesen átvette. Később Zinzendorff Ferdinánd gróf látta el ezt a tisztséget.

Szeptember elején a gyöngyösi ferencrendiek is küldöttséggel fordultak Rákóczihoz és tőle oltalomlevelet kaptak.

Rákóczi toborzó felhívása „... Aki szabadságát szereti, ... táborunkban jelentse be magát...” Hevesben is nagy visszhangra talált. Az emberek tódultak táborába s a felkelő sereg fegyelme és szelleme rohamosan erősödött, javult. Almásy János, a nagy-

tekintélyű nemes úr Rákóczi pártjára állott s ezzel a lépésével irányt szabott a köznemesség magatartásának. A főnemesség várakba menekült és a királyi seregtől remélte a felszabadítást. Almásy érdeme, hogy maga Gyöngyös város is meghódolt Rákóczinak.

Gyöngyös azután igen tekintélyes szerepet játszott a kuruc sereg élelmezésében, ellátásában s eközben nagy adósságba verte magát. Az adó ennek következtében nőtt, a közhivatalnokok jövedelme pedig a minimumra zsugorodott. Ennek igazolására a szerző igen érdekes eredeti adatokat sorakoztat föl.

Almásynak Egert körülzáró 2000 főnyi hadjában szépszámmal voltak gyöngyösiek is. Ez elkeserítette az agg Telekessy püspököt. Levelét intézett Gyöngyöshöz és ebben emlékeztette a várost arra, hogy őt négy évvel előbb, mikor oda új püspökként bevonult, „csaknem hozsanna kiáltással” fogadta s hogy ő, mint főispán, soha senkivel rosszat nem tett. A drámahangú levél hatástalan maradt. Eger Bercsényi nagy serege előtt megnyitotta kapuját, melyen át egyidejűleg Telekessy és kísérete távozott. Telekessyt Gyöngyösön elfogták a kurucok: előbb Füzesabonyba vitték, majd Cserépvárába internálták. Egerben csak kisszámú császáriak maradtak, akik azonban nemsokára kiverték a részegeskedő, zsákmánvoló kurucokat.

Eközben Gyöngyös mindjobban elmerült az adósságban. 1704 február 4-én a tanács 50 forintot igényelt a borbíráktól, hogy a Gyöngyösre érkező Rákóczi konyhája számára a fűszerszámot megvehesse. Almásy János, Eger ostromlója pedig egyre küldte Gyöngyösre a parancsokat, hogy a fegyverfogható férfiakat küldjék Eger alá, az elveszett város visszafoglalására.

A szerző elmondia a Rákóczi és I. Lipót meghízártja. Széchenyi Pál kalocsai érsek, Gyöngyös nagy szülőtte közt, Gyöngyösön két ízben is folyt, eredménytelen béketárgyalások történetét. Rákóczi ottartózkodása és a követjárás nagy pompával és még nagyobb költséggel járt.

Igen érdekes boszorkány-per folyt 1705 nyarán Gyöngyösön. Erről, valamint a katolikus és a protestáns egyház közti elkeseredett harcról, igen érdekes és merőben új adatokat kapunk szerzőnktől.

1706 szeptemberében Károlyi Sándor parancsot küldött a tanácsnak, hogy őrítse ki a várost, mert Rabutin tábornok 12.000 főnyi, nemesekből és rácokból álló sereg élén Jászberénybe érkezett s lehet, hogy útját Gyöngyösnek veszi. A lakosság összeszedte megmaradt értékeit és elhagyta a várost, mely a kurucok tanyája és martaléka lett. Csajághy Obester, a kuruc hajduk parancsnoka, szinte kényúri hatalmat gyakorolt a város felett.

A legnagyobb kuruc tábornoknak, Bottyán Jánosnak utolsó vitézi tette: a hatvani árulás megakadályozása, továbbá halála, Gyöngyösön történt eltemetése, a hevesmegyei pestis pusztítása, a város nagy erőfeszítése, amelyet a szabadságharc ügyében kifejtett, visszatérése a király hűségére: ezek azok a kérdések, melyekről még a szerző újat mond.

Gyöngyös életéről, a kultúra, az egészségügy, a közigazdaság, a hitélet stb. stb. ottani és egykorú állapotáról — s ezzel Rákóczi

egész szabadságharcáról — talán kissé rapszodikus, de mindvégig igen érdekes és új színekben gazdag képet ad a szerző s ezzel közelebb visz bennünket egy lépéssel a magyar történet legromantikussabb korának helyes megismeréséhez.

Ajtay Endre.

Dr. vitéz Homa Gyula és Sós József: „*A magyar katonaszemély Zrínyi Miklós gróf gondolatvilágában*”. Kiadta a Vitézi Rend Zrínyi-csoportja. Budapest, 1958. Zrínyi-Könyvtár 1. szám. Kis 8-rét, 77. oldal.

A Vitézi Rend Zrínyi-Csoportjának vezetője, vitéz Rózsás József őrnagy e nagyon ügyesen és céljának kitűnően megfelelő kis füzet előszavában bejelenti, hogy Zrínyi-Könyvtár néven, ezzel a füzetrel olyan gyűjtemény sorozatát indítja meg, amely hivatva van a selejtes ponyvairodalmat kiszorítani és az ifjúság és a nép kezébe olyan olesó és jó munkákat adni, amelyeknek főcélja a magyar katonaszemély fejlesztése, tanító és szórakoztató szellemi tápláléknak minél szélesebb körben való terjesztése révén.

Ezt a mozgalmat nagy örömmel üdvözljük és biztató ígéretet látunk abban, hogy a sorozat első füzete éppen legnagyobb magyar katonatudósunk munkáiból merített örökbecsű magyar igazságoknak és általános katonai elveknek népszerű magyarázásával foglalkozik oly módon, hogy egy-egy, magvas Zrínyi-idézethez fűzi a magyar dicsőségről, nemzeti közcélúságról, vitézségről, sorsküldetésről, a nemzet érdekeinek szolgálatáról stb. alkotott időszzerű gondolatait.

Régi, alig vagy egyáltalában nem ismert magyar író-katonáink munkáinak ilyen népszerű alakban való napvilágra hozatala minden vonatkozásban hálás és szükséges feladat. Őszintén kívánjuk, hogy a Vitézi Rend e kiadványsorozatában, minél több ilyen ügyesen szerkesztett füzet kerüljön forgalomba és legyen a közönség kedves és nemzetnevelés szempontjából hasznos olvasmánya.

Markó Árpád.

Kratochvil Károly: *A Székely-hadosztály 1918-19 évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai, a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért s Európáért.* Kis 8°, 154 lap. Kiadja a Székely-hadosztály egyesület.

A szerző a Székely-hadosztály megszervezője és parancsnoka volt. Ezért nincs is nála hivatottabb a magyar történet ez, egyelőre üresen álló szép lapjának kitöltésére.

1918 őszén senki se védte a határt, mert a haderő legfőbb irányítója nem akart katonát látni. Az emberek végtelenségig kimerültek s igen sokaknak lába alól kicsúszott az erkölcsi talaj.

Valóságos kaosz lepté el a magyar eget és földet; jószándékú emberek öntudatlanul szenvedték a zavarosban halászó kalandorok uralmát s csak elvétve hallatszott egy józan bátor szó, egy intelem, mely a letargiába zuhant nemzetet ebből, a Mohács utániál is súlyosabb állapotából felrázni igyekezett. Még ritkább je-

lenség volt ebben az időben a hazafias bátor cselekedet. A szerző ilyet vitt véghez a köréje csoportosuló, szűkebb hazájuk megvédésére fegyvert ragadó székelyek élén.

Erdélyben 1918 október végén Goldbach tábornok parancsnoksága alatt, 28 zászlóaljából és 12 ütegből álló hadseregcsoport volt. Ezt a kormány szélnek eresztette. Kratochvil ezredes, Erdély akkori katonai parancsnoka, ellenszegült ugyan a kormány intézkedéseinek: „Csapataink helyükön maradnak! Nem ürítünk ki semmit!” parancsolta, de a románok a Berthelot—Apáthy egyezményt éppoly kevésbé tartották meg, mint a Diaz-féle fegyverszüneti szerződést, s a csekélyszámú és a központi hatalomtól hátba támadott magyar csapatok kénytelenek voltak esetenként újabb és újabb demarkációs vonal mögé visszavonulni. Végre Kratochvil ezredes belátta, hogy a kormányra nem számíthat s a maga felelősségére elrendelte, hogy csapatai Csucsánál fegyveresen szálljanak szembe az eddig kényelmesen besétáló románokkal. A kormány ugyanekkor így rendelkezett: „Nagyobb erők elől kitérni, kisebb erőket lefegyverezni, de minden vérontás nélkül“.

Ezzel a kocka el volt vetve. Kratochvil ezredes védővonalként Csucsá—Szinérváralja—Máramarossziget vonalát jelölte ki és megkezdte a csapatok szervezését és felfegyverzését. 1919 január 20-án a 38. erdélyi honvédhadosztály a honvédelmi miniszter rendeletéből „Székely hadosztály“ lett. Január 24-én a kolozsvári 21. honvéd gyalogezredet és Verbőczy százados csoportját a románok Csucsánál megtámadták, de vésztükre, mert a székely alakulatok megverték őket s visszafoglalták tőlük Kis- és Nagysebest.

A Székely hadosztály vitézül harcolt a románokkal április végéig. A bolsevizmust azonban Kratochvil ezredes a románnál is nagyobb veszedelemnek tartotta s ezért április 26-án fegyverszüneti szerződést kötött és letette a fegyvert a románok előtt. Inkább a fogságot választotta, mint a bolsevikiek túláradó kegyét.

Ma ezt kérdi a Székely-hadosztály egykori parancsnoka: Mi lett volna Európával, ha a Székely-hadosztály a bolsevikiek pártjára áll, feltartóztatja a románokat, míg a magyar- és a nemzetközi vörös hadosztályokat megszervezik, alaposan kiképzik és így engedik rá a románokra? Európa bolsevizálódott volna — állítja. És ha Ausztria és Németország akkori helpolitikai állapotára gondolunk, az kell mondanunk, hogy bizony így lett volna.

A kis magyar nemzet tehát újabb keleti veszedelmet hárított el a művelt, de nem mindenkor hálás Nyugat feje felől.

Ajtay Endre.

Gyalókey Jenő: *Az erdélyi hadjárat 1849. nyarán.* A Magyar Történelmi Társulat Könyvei, I. kötet. Nagy 8-rét, 168 oldal, vázlatokkal. Franklin Társulat kiadása 1938.

Sokszor halljuk azt a panaszt, hogy az 1848—49-i szabadságharc katonai története nagyon hézagos; hogy a hadműveletek lefolyását tartalmazó szakmunka alig lát napvilágot, tehát a közönség csupán az eddigi elavult, egyoldalú és jóhiszeműen túlzó leírásokra van utálva. Gyalókey e téren valóban hézagpótló

könyve, nagy lépéssel viszi tovább az 1848—49-es magyar hadtörténetírás ügyét. Mint nemcsak a szabadságharc, de különösen az erdélyi viszonyok legalaposabb és leghívatottabb ismerője és bűvára, ebben a könyvben Bem 1849-i erdélyi nyári hadjáratát írja le, a nála már megszokott tárgyilagossággal, alaposággal és a szépítés nélkül való igazság felderítését célzó tárgyalásmódjával. Tizenhárom fejezetben ismerteti Erdély szerepét a szabadságharcban; azután az általános hadihelyzetet az 1849-i tavaszi hadjárat befejeztével, mindkét fél hadművelési terveit, erőviszonyait, a vezérek egyéniségét, azután a brassói, székelyföldi, besztercei, nagyszebeni hadosztály harcait, Bem háromszéki és moldvaországi hadműveleteit, a segesvári, nagyszebeni, nagycsúri ütközetet, báró Stein ezredes hadműveleteit, végül pedig a kolozsvári- és a székely-hadosztály utolsó harcait 1849 augusztus 17-ig.

Ha Gyalókey könyvét figyelmesen tanulmányozzuk, akkor már nem mondhatjuk azt, hogy Bem háborúját nem ismerjük részletesen, mert ez a munka nemcsak seregvezetési, csapatvezetési, és katonaföldrajzi, hanem katonai lélektani szempontból is olyan kitűnő alkotás, ameyből az erdélyi szabadságharc legfontosabb részének képe most már teljes világosságban áll előttünk. Sokakra talán kiábrándítóan fog hatni, ha Gyalókey hiteles adataiból megismeri az alvezérek alkalmatlanságát és azt a mindenféle gyarlóságot, amely a sok vereséget okozta. De ezek a tulajdonságok minden rögtönzött hadsereg velejárói. Másrészt azonban nagyon tanulságos olvasmány ez a könyv, mert Gyalókeynak kitűnő visszapillantása nyomán, bebizonyítva látjuk azt az igazságot, hogy nehéz háborút csak komolyan szervezett katonasággal, szakképzett vezetőkkel lehet viselni. Erre nemzetőrség és hasonló — rögtönzés útján felállított — alakulat sohasem lesz elegendő.

Anélkül, hogy a munka harcászati leírásainak részletes fejtegetésébe bocsátkoznánk, csupán néhány olyan gondolatot vetünk papírra, amelyek a figyelmes olvasóban, Gyalókey könyvének tanulmányozásánál, okvetlenül felmerülnek.

A tárgy elrendezése, az események logikus egymásba kapcsolódása, a higgadt tárgyalási mód és a szerzőnek általánosan ismert — minden germanizmustól, vagy erőszakos szóképzéstől távol álló — szabatos magyar írásmódja, élvezetessé teszi ezt a könyvet, még a laikus olvasók számára is.

A vezérek megítélése kitűnő. Minden elfogultság nélkül tárgyalja nemcsak a magyar, de az osztrák és orosz hadvezérek katonai erényeit és gyarlóságait. Az ellenfelek erejének megállapítása és szembeállítása, minden hadművelet és csata elején igen tanulságos és a lehető legpontosabb. Mint minden munkájában, ebben is igen nagy súlyt vet a hadműveletek színtereinek katonaföldrajzi méltatására, amiről igen sok hadtörténetíró — szakember és nem szakember — gyakran megfélekedzik.

A segesvári ütközetről Gyalókey helyesen állapítja meg, hogy katonai szempontból korántsem volt olyan jelentőségű, mint azt bő irodalma feltűnteti. Ennek okát, nagyon helyesen, a Petőfi eltűnése és halála körül keletkezett kérdésben találja.

A honvédsereg vezetői közül néhány olyan, eddig kevésbé is-

mert törzstiszt és tábornok szereplése jut Gyalóky előadása révén az előtérbe, akikről eddig vajmi keveset tudtunk. (Pl. a július 29-én tábornokká előlépett Gál Sándor.)

Az egész könyvön végig vonul Bem vezetői szellemének méltatása. Hadjáratának eredményeként Gyalóky a hadtörténet ítélszéke előtt igazolja Bemét, amikor megállapítja azt, hogy: „Lüders, a Paskievics-től kapott parancsnak csak első részét tudta teljesíteni, azt ugyanis, hogy az erdélyi honvéd sereget legyűrje. Második részét azonban, hogy Erdélyből a magyar Alföldre jusson, már nem tudta végrehajtani“. Ez pedig csakis Bem érdeme, akinek hadvezéri lángesze, beteges, törekeny, sokszorsebített testében élő törhetetlen lelke, sugalló akaratereje, a gyakran felbomlásra hajlamos honvédsereget együtt tudta tartani és bámulatos eréllyel vezetni, még a legkétségbeejtőbb helyzetben is.

A szabadságharccal foglalkozó munkák közül, Gyalókyknak ebből a munkájából ismerjük meg legelőször Bem valódi hadvezéri képét. A szerző (40. oldal) megemlíti, hogy ennek a kiváló lengyel-magyar szabadsághősnek: „mind e mai napig nincs részletes, és ami fő, szakszerű magyar életrajza“. — Nem kétséges, hogy ennek az életrajznak megírására ma a leghívatottabb hadtörténetíró éppen Gyalóky Jenő lenne. Hisszük, hogy a lengyel szaksajtó is a legnagyobb érdeklődéssel fogadná ezt a munkát, ha erre a hálás feladatra vállalkoznék.

Markó Árpád.

Leone Andrea Maggiorotti: *Il castello di la Calahorra.* Nagy 4° 8 l. 9 ábrával. Milanó, 1957.

Az a rettentő polgárháború, amely még most is dúl Spanyolországban, a műemlékekben is kiszámíthatatlan kárt okozott. Nagyon sok templomot, palotát, várkastélyt pusztított el, közöttük olyanokat is, amelyeknek tervezése, vagy építése, olasz mesterek nevéhez fűződik.

Itália és Spanyolország között nagyon régi ezen a téren a kapcsolat. Ennek bizonyosságaként elég megemlítenünk, hogy Cardona templomvárát, a XI. század elején, ismeretlen nevű olasz várépítő, Avila festői falait pedig, 1090-től fogva, a római „maestro di geometria“ — Cassandro — alkotta.

A most szóbanlevő, de — sajnos — rombadólt La Calahorra várkastély Andalusiában, Granadától keletre, a Sierra Nevada lejtőjére épült.

1500 körül még csak egy római eredetű kicsiny telep és egy mór eredetű várkastély állott itt. Néhány évvel később, Don Rodrigo di Mendoza kapta hűbérül, Mendoza gyakran megfordult Itáliában, így Milanóban és Firenzében is, és ott közvetlenül megismerkedett az olasz művészettel. Mikor aztán feleségül vette a dúsgazdag Donna Maria de Fonsecát, a Comoi-tó mellékéről származó Michele Carlone olasz építésztt hívta meg, s azt a feladatot bízta rá, hogy La Calahorrában díszes és kényelmes várkastélyt építsen.

Carlone feladata nem volt könnyű. Olyan kastélyt kellett terveznie, amely az akkor még móroklakta bizonytalan környezetben

mint védőmű is megállja a helyét, másrészt pedig díszes és művészi voltánál fogva, állandó lakásul is megfelel.

Az olasz mester a mór várkastély saroktoronyait és három oldalon külső falait is megtartotta, azonban a negyedik homlokzatot tágas négyszögletű kiszögeléssel bővítette. A kastély külső falait 4 méterre vastagította, hogy az akkori ostromló-ágyúknak ellenállhassanak. A vaskos saroktoronyokat nem süveg, vagy toronyterasz, hanem gömbszeletalakú kupola fedi. A kapu közvetlenül a legnagyobb torony tövében nyílik.

A várkastély külseje rideg, mert az építész csak védelmi szempontok iránvíthatták. Annál szebb volt a belseje, az oszlopsoron nyugvó pompás emeleti erkélyfolyosóval, a gyönyörű lépcsőházzal, márványból faragott ajtókeretekkel és egyéb hasonlóan díszes részletekkel.

A szerző két pontos alaprajzon és két harántmetszeten is bemutatja ezt a különösen érdekes műemléket, amelynek helyreállítására talán sor kerülhet, ha majd egyszer Spanyolországban is kisüt a béke napja.

Gyalóky Jenő.

Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio. 1937. évf. 7. füzet; 8° 144 lap, számos képpel. Róma, 1937.

1937 július 20-án hunyt el Rómában, a világhírű tudós és felfedező, az emberiség egyik nagy jótevője: Marconi, akiben az olasz szellem különös kifejező erővel nyilvánkozott meg. Halhatatlan emlékének két cikket is szentel a folyóiratnak ez a füzete. Az egyiket „Guglielmo Marconi: Presente!” címmel *Corrado Picone*, a „Guglielmo Marconi nell'esercito” címűt pedig *Luigi Lastrico* írta.

Igen érdekes és az ókori hadtörténelem művelőjét különösen érdekelheti, *Umberto Silvagnin*ak „Per la ricerca e gli scavi de' campi di battaglia romani in Italia” című tanulmánya.

A szerzőnek ebben kifejtett javaslatait erősen támogatják a Canne táján legújabban napfényre jutott leletek, melyeknek alapján máris valószínűnek látszik, hogy a híres cannaei csata az Ofanto (Aufidus) folyónak nem balpartján zajlott le, mint eddig általánosan hitték, hanem a jobbpartján. A múlt év őszén végzett kutatások megerősítették ugyanis, hogy a Kr. e. 216-ban, június első napjaiban vívott véres csatának az Ofanto balpartján semmi nyoma se maradt, ellenben a jobbparton folyt ásatások nagyszámú — táborhelyre valló — terracotta töredéket és 50 összevisszahányt csontvázat is eredményeztek. Feltehető az is, hogy a római hadsereg arcvonala nem fordult a tenger felé. Továbbá kétségtelenné vált, hogy Hannibal nem égettette el a holttesteket, mert képtelen lett volna akkora máglyákat rakatni, amekkorák erre a célra kellett volna.

Nagyon érdekes és fontos, *Conte Carlo Cansacchi*: „I primi passi di un grande condottiero: Bartolomeo d'Alviano” című hosszabb értekezése.

A szép Umbria földjén, a jeles vezérek és katonák hosszú sorozata látta meg a Nap világát. De nem sok írott emlék szól kö-

zöttük Bartolomeo d'Alvianoról, s ezek egyrésze is inkább regény, mint történelem. A hatalmas, de egyúttal féktelen család ősi várkastélya Amelia közvetlen szomszédságában állott; ebben a városban palotái is voltak s ugyanítt a család egyes tagjai közhivatalokat is töltöttek be. Már a XIII. század közepén is erőseknek tudták az Alvianokat a környék urai. A II. Frigyes császár és a Szentszék közötti küzdelmekben, hűségesen állottak a pápa pártján. A család Uffreduccio, Andrea és Ugolino nevű tagjai, Amelia közelében, az erős giovei várkastélyt kapták IV. Ince pápától, ki tartó hűségük jutalmául.

Az 1455-ben született Bartolomeo, őseinek minden jó tulajdonságát: gyors elhatározó képességét, eleven eszét és hősi bátorságát örökölte. A hadviselés terén valósággal iskolát teremtett, mert a merőben céltalan ide-oda meneteknek abban a korszakában, a harcot kereste; erre akarta kényszeríteni az ellenséget, hogy a döntést kieroszakolhassa. Már 1478-ban, a nápolyi királlyal szövötközött IV. Sixtus pápának Ferrara ellen indított hadjáratában, korát meghaladó katonai képességről tett bizonyosságot. Érdekelte a tábori tüzérség is, de mindamelllett inkább bízott a jólképzett, mozgékony lovasságban, mert az akkori nehézkes ágyúk igen gyakran csak tehetetlenségként szerepeltek. 1482-ben résztvett ugyan-csak IV. Sixtus pápának Ferrara elleni háborújában; 1498-ban, a Savelliek és a Colonnák oldalán, az Orsinik ellen harcolt s ugyan-ebben az évben Velence zsoldjában is szolgált.

Híres vezérként él a történelem lapjain, de annálkevésbé ismeretes mint katonai mérnök, pedig ezen a téren is kiváló volt. Minden alkalmat felhasználta, hogy az ágyú alkalmazása folytán lassacskán átalakuló várakat, a helyszínén tanulmányozhassa. Alviano jól tudta, hogy korának tüzér lövészerszámaitól, legalább is nyílt harcban, nem szabad olyasmit követelnie, amire részint nehézkes voltaknál, részint lövésük bizonytalan voltánál fogva, képtelenek. Ellenben alaposan tanulmányozta hatásukat az addig sebezhetetlennek hitt tornyok és baluardok ellenében.

A bracciano-i várkastélyhoz, már 1496-ban, saját tervei szerint épített egy új baluardot; egy másikat földdel töltetett meg s a tő felőli oldalon pajzsgátat építtetett a homlokzat elé. Apjának halála után, az alviano-i várkastély magas tornyait alacsonyabbá tette s a földdel megtöltött baluardokra oldalozó ágyúkat állított.

Érdekes könyvet is írt a várépítésről. Több tervet készített s ezekben mint jeles hadimérnök mutatkozott be, az akkori katonáknál ritkaságszámba menő elméleti tudásról téve bizonyosságot.

Alviano 1505-ben végleg elhagyta Umbriát s 1515-ben halt meg.

Gino Testi kapitány cikke Antonio Verri altábornagynak, a kiváló mérnöknek, vegyésznek és geologusnak emlékét újítja fel (1859—1925). Verri különösen Középtájiának történelemelőtti homályos korszakai érdekelték s maradandó értékű klasszikus művekben szólott róluk. Tudományos munkái ismételt, közvetlen s a legapróbb részletekig menő megfigyelésre támaszkodnak. Számuk eléri a száz tízet.

Enrico Clausetti tábornok: „Un castello che si deve salvare“

címen szól a romagnai Cusercoli várkastélyról. Ez eredetileg a Malatesta grófok birtoka volt; később a Cusercoli grófoké lett. Caccio Ordelaffi 1351-ben bevette s ugyanennek a családnak Antonio nevű tagja 1486-ban leromboltatta. Tíz év múltával Caterina Sforza foglalta el az időközben helyreállított várkastélyt. Később a velenceiek, majd Cesare Borgia, s ennek bukása után a pápa birtoka lett. 1569-ben mostani birtokosainak, a Bagno grófoknak, kezébe jutott.

1937 december 21-ének éjjelén, roppant sziklatömeg szakadt le váratlanul a várhegyről. Az ódon kastélynak nem esett ugyan baja, de egyik része — a hegyomlás következtében — veszedelmes helyzetbe jutott, annyira, hogy az illetékes hatóságok máris lebontására gondolnak.

Clausetti tábornok jogosan szólal fel ellene, mondván: „Mindazt ami szép, amihez régi történelmi emlékek vagy nemes helyi hagyományok fűződnek, fenn kell tartani. Amit lerombolunk, végleg elvész és vele együtt odavész minden szép emlék is“. Sajnos, minálunk Magyarországon se tartották meg annakidején ezt az arany szabályt, temérdek és helyrehozhatatlan kárt okozva véle emlékeinknek.

Végül megemlítjük, hogy a füzet a Hadtörténelmi Közlemények 1937. évfolyamát is ismerteti.

Gyalóky Jenő.

Értesítés.

A m. kir. Hadilevéltárban kutatásra rendelkezésre áll egy újságcikk gyűjtemény, mely a világháború alatt és 1919-ben, különösen a Magyarországra vonatkozólag, külföldön megjelent újságcikkeket öleli fel. Az anyag az „Argus Suisse de la Presse Genève“ svájci hírgyűjtő irodából származik. Első rendezését a Hadilevéltárban lov. Giesl-Pollack Albert ny. alezredes végezte.

A politikai események évenként és havonként, a katonai események évenként, harcterek és hadjáratok szerint vannak gyűjtve.

A csehekre, románokra és jugoszlávokra vonatkozó adatok 1914—1919-ig, az összeomlás után 1919-ben vívott harcokkal együtt külön gyűjteményeket alkotnak.

Szintén külön vannak csoportosítva az Entente magatartására 1919-ben, valamint a trianoni békére, Nyugatmagyarországra, a háború előzményeire és a háború alatti békekísérletekre vonatkozó adatok. — Kis gyűjteményeket alkotnak még: A haditengerészet (Dunaflojtilla), a Mackensen-hadsereg 1918—19, a Vörös hadsereg, a Nemzeti hadsereg, s az Adriakérdés (Fiume, olasz-jugoszláv viszony).

Felelős kiadó: Gyalóky Jenő.

Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécs, Perczel-u. 2.
A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.